

VÁROS ÉS SZABÁLYOZÁS

**a településrendezés hagyományai
és paradigmaváltása**

PhD értekezés

BME Urbanisztika Tanszék

Szabó Julianna

2007. október

VILÁG

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.*

***Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.***

TÖRVÉNY

*Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol.*

köszönöm mindenkinek,

aki olvasta, javította, belekötött, ötleteket adott,

vagy csak kibírta

Bevezetés

A TERVEZÉS KRÍZISE

Magyarországon a településtervezés a kilencvenes évek első felében mély válságon ment keresztül.

A válságot mintegy történelmi szükségszerűségnek is tekinthetjük, hiszen Európa történetében volt már arra példa, hogy egy totalitáriánus rendszer bukása után a településtervezés mély kátyúba jutott, mint például a német településtervezési szakma a nemzeti szocialista rendszer összeomlása után.¹ A náci rezsim várostervezése a települési önállóságnak, a hatalom megosztásának és a demokratikus játékszabályoknak oly mérvű megsértésével folyt, amely általában nyomta rá a bélyegét a városi beavatkozásokra. A Német Szövetségi Köztársaság gyakorlatában egészen a hatvanas évek közepéig érezhető volt mindenfajta „közösségi” tervezéssel való ellenérzés.²

**VÁLSÁG MINT
TÖRTÉNELMI
SZÜKSÉGSZERŰSÉG**

A szakma mélyrepülésének - az ötvenes évek NSZK-jában csakúgy, mint nálunk a kilencvenes években - volt néhány mélyebb vagy objektívebb oka is. A totális rendszerek gazdaságirányítása után a politikai közgondolkodás természetes módon a liberális gazdasági elméleteket karolja fel. A várostervezés, amelyet sokan a gazdaságtervezés részének, vagy legalábbis azzal szorosan összefüggőnek tekintenek, megsínyli ezt. Az állam működésének átépítése igen intenzív, a politikát és közigazgatást erősen igénybevevő folyamat, amelyben a tervezés feltételeinek megoldása, a tervek készítése a sürgősségi sorrendben igen hátra szorul. Ugyanakkor a várostervezés igencsak kiterjedt és koherens jogi-közigazgatási-finanszírozási feltételeket igényel, amelyek nélkül a hatékonysága minimális.³ További, objektív, de nehezen belátható válságtényező maga a szakma átalakulásának szükségessége. A szervezeti átalakulás, a tervezőintézetek lebomlása, a kamara felépülése viszonylag itt is gyorsan lezajlik, de az ismeretek, a módszertan, a szerepek átalakítása talán valóban csak egy generációváltás után lehet teljes.

**VÁLSÁG, MINT A
KÖRNYEZETI
FELTÉTELEK HIÁNYA**

A kilencvenes évek végére a magyar településtervezés operatív problémái nagyrészt megszűntek, ami részben a jogi-gazdasági környezet kiépülésével, részben az Európai Unió tagságra, és ezen belül a pályázati rendszerre való felkészüléssel függ össze, amely ismét felértékelte, sőt normatív szükségletté tette a tervezést.

A szakmai tevékenység átalakulása, újbóli beindulása azonban máig nem támaszkodik tudományos alapozásra. Annak ellenére, hogy a városi környezetet érintő kérdésekben az elmúlt 15 évben is jelentős egyéni teljesítmények születtek⁴, a megújuló eszközzrendszer és annak teoretikus alapja nem formálódhatott koherens urbanisztikai világkép, vagy akár diskurzus alapján.⁵ A mai magyar urbanisztikai elmélet és gyakorlat is egyfajta foltvarrásos takaróra hasonlít, ahol új és szakadozott, virágos és absztrakt minta, csipke és lóden, mexikói színes és angol hajszálcsíkos találkozik, ráadásul a darabok is csak dib-dáb módon fércelődtek össze.

**VÁLSÁG, MINT A BELSŐ
KOHERENCIA
ELVESZTÉSE**

Jelen értekezés kísérletnek tekinthető arra, hogy a magyar urbanisztika rendelkezésre álló foltjaiból a számomra használhatónk tűnő darabokat kiválogassam, egyes létező illeszkedéseket felmutassak, s az egészet végül egy számomra értelmezhető minta alapján varrjam össze.⁶

A MEGVALÓSÍTÁS KRÍZISE

A szakmai társalgásból egy másik rossz érzés is kihallik: a tervezés gyakorlati értelmetlenségének érzése.

A várostervek megvalósulásának igényét részben az építészeti tervezés analógiája plántálja belénk, részben az előző fél évszázad gyakorlata, amikor a várostervek jó része az állami infrastrukturális vagy lakásépítési nagyprojektekhez kapcsolódott.

A városépítés klasszikus története a megvalósult projektek története Michelangelo Piazza dei Campidoglio-jától, Haussmann báró párizsi sugárútjain keresztül a Rem Koolhaas jegyezte Euralille-ig. A három példa jelzi is a projektek nagyságának növekedését, ugyanakkor a tervezési szempontok tágulását az egy szempontú optikai szerkesztéstől a városszövet átszabásán át az egész város újrapozicionálásáig a városok közti globális versenyfutásban.⁷ Igen gyakran megfeledezünk azonban arról, hogy még a legvakmerőbb projektek

**A VÁROSTERVEZÉS,
MINT A NAGYPROJEKTEK
TÖRTÉNETE**

is csak az adott város egy kicsi szeletét érintették, és az egész kinézetét, működését, helyzetét csak részben határozzák meg. Városaink történetéhez képest tervezett városaink, városrészeink, együtteseink története elenyésző.

A várostervek hatékonysága az állami beruházások visszaszorulásával a konzervatív fordulatban Nyugaton, s a rendszerváltás után Keleten is más értelmet nyert. Konkrét beépítési tervek egyre ritkábban születnek – s ha igen, a feltételeket nem az urbanisztika szakmai elvei, hanem a beruházás gazdasági szempontjai uralják.

A településtervezés megvalósulási ambíciója ugyanakkor valamilyen formában a településrendezés területére húzódott vissza. Megmaradt az a vélekedés, hogy a településtervezés – most már inkább a településrendezés – feladata, hogy feltárja, összeállítsa, kidolgozza a település ideálképét, amelyhez a hasonulás eszközeit is legalább részben szolgáltatja. A településfejlesztési koncepciók, szerkezeti tervek, szabályozások rendszerének egy városban mint valami freud-i felettes énnel kéne működniük, amely a város működéséről, szépségéről, igazságosságáról, stb. szóló ideákat megtestesíti és a folyamatos tökéletesedésnek egyszerre célja és eszköze.⁸

**A VÁROSRENDEZÉS,
MINT A VÁROS
„FELETTES ÉN”-JE**

A megvalósítás problémája azonban mindenütt kérdés, még ha szerencsésebb országok sok történeti előnytől támogatva nálunknál hathatósabban is alakítják a városaikat, nagy és csillogó projekteket publikálnak a nemzetközi folyóiratokban. A projekteken kívül eső területekről egyre riasztóbb jelentéseket kapunk a környezeti terhelésekkel, az épített környezet elszegényedésével, a városi társadalom megosztottságával foglalkozó kutatók írásaiban. A város egészére vonatkozó eszközzrendszerünk, amelyet az urbanisztika másfél százados fejlődése kidolgozott, elégtelen.

Jelen értekezés másik célja, hogy az eszköztár fejlődésének történetéből és a ma használatos rendszerek elemeiből kiemelje mindazokat az elveket és eszközöket, amelyek a városalakulás befolyásolásában egy új, hatékonyabb megoldás részei lehetnek.

Metodológia

DEFINÍCIÓK

Az urbanisztikával foglalkozó tanulmány nem léphet át a város és az urbanisztika definícióján.

A legtagabb kifejezés, a település meghatározása a 19. század tudományának **TELEPÜLÉS, TELEPÜLÉSI TÉR** túllépése volt az odáig jellemző kétpólusú hétköznapi tapasztalaton, amely a falu és város kettősségén alapult. A település fogalma később az ismert településfajták differenciálódása és éppen a falu-város különbség nehéz elválasztása miatt tovább szélesedett. A meghatározás elsődleges szempontja mindig a téri kiterjedés volt, így a definíció szélesedésével a településből „települési tér” lett.

A téri meghatározottsággal összefüggésben azonban a város egy történelmileg kialakult társadalomtechnikának is értelmezhető, amely az emberi közösség felgyülemlett tudásának, ismereteinek⁹ hatékony fejlesztését, továbbadását, a közösség fenntartását szolgálta. Ennek a technikának nagy része az urbánus történelem sok évszázada folyamán a valós térhez kapcsolódott, de egyes törvényszerűségei már akkor is a téri vonatkozásoktól függetlenül megragadhatók voltak. A legutóbbi évtizedek tapasztalatai ráadásul azt mutatják, hogy életvilágaink egyre több s jelentősebb meghatározója tér-függetlenné válik. A települést és a várost így a következőken az emberi környezet és a hozzá kapcsolódó, esetenként térfüggetlen kultúra – mindezek mozgásai, fejlődése, szabályosságai, stb. – együtteseként értelmezem.

A fallal körülhatárolt települések és a települési tér között a települések téri lehatárolásának egy közbenő állapota a közigazgatási definíció volt, amely a szabályozás mai gyakorlatához is a legközelebb áll, ezért számunkra ma is lényeges. Ez a lehatárolás a településen a földrajzi tér egy adminisztratív módon lehatárolt területén, Európában jellemzően a történetileg meghatározott települési mag és a hozzá kapcsolódó táj együttesén alapulva az ott élőket az így lehatárolt környezet alakításában több-kevesebb önkormányzati lehetőséggel látja el. A 19. század községi törvényei a nemzetállamokat szabatos módon ilyen településekre osztották, így elmondhatjuk, hogy azóta és ma is minden talpalattnyi földünk - település. Ez a látásmód téri kiterjedésében konvergál a tudományos megközelítéssel, amely településként a környezetnek az ember által átalakított részét tekinti, hiszen az Ó-és Újvilágban ez is szinte teljes lefedettségnek tekinthető.

A közigazgatási definíció azonban a téri kiterjedésen kívül egy másik aspektust, a **VÁROS ÉS FALU** társadalmi szervezettséget, önszerveződést, önkormányzatiságot is behozza a képbe. Éppen a községi törvényektől kezdődően a települések szélesedő jogositványai miatt a települést, mint az emberi környezet bizonyos téri folyamatok vonatkozásában önkormányzó darabját is tekinthetjük. A történelemben visszaugorva a középkori Európa képére: éppen ez az öngazgatás volt az a lényegbeli elvi különbség, amely a várost a falutól elválasztotta.¹⁰

A valós települési folyamatokban mára jelentőségét veszítette ez a megkülönböztetés, a két típus közötti pontos határ meghúása. Ugyanakkor a város fogalmának jelentősége éppen a szabályozás témájának szempontjából megmaradt, hiszen a város konnotációjához nem csak a nagyság, hanem a komplexitás is kötődik, amely a szabályozások szükségességét eredendően felvetette.

Jelen dolgozatban ezért szinte szinonimaként használom a „település” – eredetileg **URBANISZTIKA** minden csoportos emberi megtelepedést jelölő – fogalmát a „város”-sal, amely számomra a településnek azt a – kultúrától, történelmi helyzettől, stb. függő - komplexitási fokát elérte, amely a szabályozási beavatkozást szükségessé teszi. Az „urbanisztika” kifejezés Bardet¹¹ szerint 1910-ben hangzott el először Londonban, egy olyan konferencián, ahol a kor szakmai nagyjai ültek.¹² Az urbanisztika egy olyan új kérdéskörnek adott összefoglaló nevet, amely a város – az akkor jó egy százada frissen kialakult ipari város – problematikájának szentelte magát. Az urbanisztika a tudományok közt kényes helyet szeretett volna elfoglalni, hiszen ugyanezzel a várossal vagy városi jelenségekkel foglalkoztak más tudományok is, mint a földrajz, a közigazgatás, a társadalomtudományok, az építészet, stb., és az elszakadást úgy kellett végrehajtani, hogy a mindezekben a területeken felhalmozott tudás ne menjen veszendőbe. Sőt: az urbanisztika azt az előjogot vindikálta magának, hogy a tudományhatárok átlépésével, a tudás integrálásával, holisztikus szemléletével egy új tudásszintet képes elérni.

Ebben a holisztikus értelemben használom jelen dolgozatban az „urbanisztika” kifejezést: minden, a városra bármilyen értelemben vonatkozó kérdésfeltevés, gondolat, tudás összegeként. Ilyen

értelemben szinonimája a magyar „településtudomány”-nak is. Egy fontos jellemzője azért tovább tágítja az urbanisztika értelmét és eltávolítja a településtudomány elsődleges értelmétől. Az urbanisztika születése pillanatától célul tűzte ki, és önmaga meghatározásának részévé tette nem csak tárgyának leírását, de a városba, a városi folyamatokba való aktív beavatkozást, a beavatkozási módszerek keresését, ezek értékelését is.¹³ Ez a specifikum számomra fontos momentum, hiszen a dolgozatban éppen a beavatkozások egy lehetséges csoportjával, a szabályozás jellegűekkel foglalkozom, részben az eszköztár történeti elemzése segítségével. Ezért a fentiek alkalmazásával jelen dolgozatban urbanisztika alatt az ember által saját használatára alakított környezet olyan összefoglaló tudományát értem, amelynek tárgya a környezet jellemzése, alakulása, alakítása, mindezek törvényszerűségei mind téri, mind egyéb vonatkozásaiban, a múlt-jelen-jövő folyamatos vetületében.

A fejlesztés, tervezés, rendezés, szabályozás fogalmai – esetleg ezek előtagos (város-, település-, terület-, regionális!) variációi – a mai tágabb szakma pongyola szóhasználatában, de az urbanisztika történetében időszakonként, a különböző társ- vagy altudományokban, de akár az általunk tárgyalt szabályozási hagyományokban is rendre más és más jelentéssel bírtak. Ki kell választanunk hát a lehetséges értelmezésekből azt, amelyet kiindulópontként használhatunk, annál is inkább, mert a dolgozat eszköze, később a tartalmi következtetések formája vagy akár végső célja részben éppen ezeknek a szakmai definícióknak kitérítése, újragondolása lehet.

TERVEZÉS, FEJLESZTÉS, RENDEZÉS

Kiindulásképp nevezük tervezésnek a passzív megeléssel és a nem célorientált cselekvéssel szemben a jövőt tudatosan alakító folyamatot. A tervezés elméletében megkülönböztetik a jövőt elsősorban a múlt folyamatainak kivetítésével leképező pozitivisták tervezési metódusát a jövő igényeiből táplálkozó normatív gondolkodást. A településtervezés tekintetében a véleményem szerint nehezen tekinthetünk el bármelyik végtől, mert ugyan a jövő nélkül a tervezés értelmetlen, a múlt nélkül viszont lehetetlen. Ezért Korompay György ma is pontos teleologikus meghatározását fogadjuk el, a településtervezést azoknak a kérdéseknek körébe vonatkoztatva, amelyek „meghaladják ugyan a jelen kérdéseit, de hatással vannak a jelen feladatok megoldására”.¹⁴ Ugyanakkor a tervezést nem mintegy új valóság megteremtését, hanem a létezőnek módosítását értelmezem, amelyhez eszközként a jelen valóságának (jelen dolgozat esetében a létező szabályozási rendszereknek) ismerete, a múlt (az urbanisztikai gondolkodásnak - annak fejlődéséből leszármazott - paradigmarendszere) által adott feltételrendszer, és a jövő lehetséges jóslata, a „bekövetkező bizonyosság” (a városfejlődésben és az irányítási rendszerekben érvényesülő megatrendek) egyaránt szükséges.

TERVEZÉS: MÚLT-JELEN-JÖVŐ KAPCSOLATA

A település (város-) tervezés egyik történeti és szemléleti gyökere az építészeti tervezésben van: az azzal analóg értelmezésben a várostervezés az épített környezet jövőbeli képének egy olyan, harmóniára törekvő elképzelése és dokumentációja, amelynek alapján ez a környezet megépíthető. Ez az értelmezés a fenti tágabb tervezés-fogalomnak csak parciális része, hiszen csak egy későbbi állapotot tartalmaz a hozzá vezető folyamatok nélkül. A másik értelmezés a területi tervezésből vezet le, annak léptékei közé illesztve be a várostervezést, s mint ilyen, elsősorban a terület felhasználására, a város elemeinek téri összefüggéseire, együttműködésére, a műszaki rendszerek, infrastruktúrák téri rendjére összpontosít. A területi tervezés logikája a nemzeti rendszerekben a gazdasági tervezéssel párhuzamosan – valójában annak árnyékában – épült fel, s így gyakran éppen a megkülönböztetés miatt nem is tartalmazott gazdasági megfontolásokat. A településtervezés gyakorlati értelmezésének tágulására a hatvanas évektől egyrészt éppen a „társaságok” (közlekedés, gazdaság, társadalom, ökológia, stb.) fokozatos integrációja, valamint a célállapothoz vezető útra vonatkozó gondolatok beillesztése jellemző.

Healey és Williams¹⁵ a nyolcvanas években a településtervezés funkciói között elkülönítik a rendezési, a fejlesztési és a stratégiai jellegű¹⁶ tervezést, részben éppen a statikus vagy dinamikus jövőlátás különbségei, részben a közösségi aktor szerepe alapján. A téri rend végső megállapítása és a magán építetők tevékenységének megfelelő irányítása a rendezés, a közösségi beruházások műszaki tervezése így a fejlesztés körébe kerülnek. A stratégiai tervezés fogalmkörében kristályosodnak ki azok a koncepcionális és stratégiai tervezési folyamatok, amelyekkel a közösség a céljait az ágazatokat átfogó komplex módon előre meghatározza, mindazokkal az eszközrendszerekkel együtt, amelyeket a jövőképp megvalósításában felhasználhat.

A RENDEZÉSI, A FEJLESZTÉSI ÉS A STRATÉGIAI JELLEGŰ TELEPÜLÉSTERVEZÉS

A településfejlesztés fogalma ilyen módon a stratégiai típusú tervezéshez kapcsolódik: azt kiindulási pontként értelmezve egyesíti mindazt a döntési folyamatot, tevékenységet, eszközrendszert – többek között a rendezési és fejlesztési típusú tervezést -, amely a város rendelkezésére áll a tudatos jövőalakítás terén. A településfejlesztés pozíciói a központi nemzeti tervezési rendszerek gyöngülésével, a közigazgatás decentralizációjával, paradox módon Európában éppen az Európai Unió újraelosztási rendszerének kiépülésével párhuzamosan erősödnek fel. A települési szintű, stratégiai jellegű tervezés a tervezés filozófiájának és metodológiájának időközbeni átalakulásából is profitál. A tervezés megítélésében fokozatosan előtérbe kerül az ellenőrizhetőség, a hatékonyság, az érintettek bevonása. A metodológiában ennek megfelelően a nyolcvanas évektől fokozottan teret nyer a vállalati tervezésből átszivárgott stratégiai tervezés módszertana.¹⁷ A stratégiai tervezés elmélete a tervezés és végrehajtás nehéz elválasztása miatt egyre inkább a stratégiai menedzsment fogalma felé mozdul el, olyannyira, hogy sokan, mint például Faragó László¹⁸ is, mára tervezési folyamat részeként látják a végrehajtás és visszacsatolás köreit is. A tervezés értelmezésének ilyen tágulása valójában egyenlőségjelet tesz a településtervezés és a településfejlesztés közé.

A településrendezést a stratégiai gondolkodás ilyen módon a fejlesztés egyik eszközeként definiálja, amely a város területének felhasználásával, az építetói jogok definiálásával és az építés rendjével a stratégiai célok megvalósulását szolgálja. Mindezzel elbizonytalanodik a régebben a rendezési tervezés kiindulásaként értelmezett törekvés a jó városforma és -szerkezet kialakítására, s a mai magyar rendezési tervek alapjául szolgáló településfejlesztési koncepciókban például csak ritkán jelennek meg explicit célként térszerkezeti megfontolások.

A TELEPÜLÉSRENDEZÉS ÉRTELMEZÉSE A STRATÉGIAI TERVEZÉSBEN ÉS AZ ÉPÍTÉSIGAZGATÁSBAN

A településtervezéssel foglalkozó szakma ma településrendezésen egyszerűen az építési törvényben meghatározott műfajú településrendezési eszközök – többé-kevésbé beleértve a bizonytalan helyzetű településfejlesztési koncepciót is – készítését érti. A településrendezés célja ebben a definícióban mindazoknak a szabályoknak a létrehozása, amelyek az építési jogokat, az építés rendjét helyi szinten meghatározzák, s amelynek alkalmazása az építhetőségi munkán keresztül – kisebb és vitatott részben a településfejlesztés akcióiban – érvényesül. Ez az értelmezés eltekint attól, hogy a településrendezés mai ideáljait, sőt eszközeit is nem csak az építészeti formai-tartalmi követelmények és a keretként létező jogi környezeti adottságok befolyásolják, hanem az urbanisztika fejlődése folyamán alakult számos egyéb – gazdasági, társadalmi, környezeti, stb. – célkitűzés, amelyeket a következő fejezetben igyekszünk az urbanisztika történeti-tartalmi hagyományai alatt röviden összefoglalni.

A cél- és eszközrendszernek ez a történeti „látens” gazdagodása alkalmat ad arra, hogy a folyamat tágulását tovább vezetve végül e dolgozat távlatában a településrendezést ne a településtervezés egy alágzatának tekintsem, hanem egy olyan új társadalomtechnika: a szabályozás illetve „településszabályozás” történeti kiindulópontjának, amely alapjaiban különbözik a tervezés, így a településtervezés általános társadalomtechnikájától.

LEHATÁROLÁSOK

Részben elméleti, részben gyakorlati, a múlt és a jelen valóságát elemző s abból általános következtetéseket levonó munkában a szabadság miatt elkerülhetetlen a merítés megadása, mind időben mind térben. Mindezek mellett interdiszciplináris ambíciójú műben a szakmai önmeghatározás is szükségessé válhat. A meghatározás szokásos módja igen egyszerű lenne, ha ezt évszámokkal és földrajzi határokkal meg lehetne tenni, de meggyőződésem, hogy gondolatok, eszmék naptári dátumokon és államhatárokon át terjednek – ráadásul térben és időben nem is folytonosan. Az időt és teret így nem is intervallumként, hanem inkább csomósodásként, sűrűsödésként, belső téri és időbeli középpontként definiálom.

Az urbanisztikának, vagy a szabályozás gondolatának saját használati tere van, amely némileg átfedve az urbánus kultúrák szintén nem egyenletes terével, a történelem során folyamatosan változott.¹⁹

Az urbanisztikának és szabályozási hagyománynak mai értelmezésében legmélyebb gyökereit Európában kereshetjük. Amerika kolonizációjával ezek a gondolatcsírák a tudatosodás hajnalán keltek át a tengeren, s a nagy feladatokra való tekintettel nem csodálható, hogy a formálódó tudományban az Újvilág legalább akkora jelentőségre tett szert, mint az Óhaza. Az urbanisztika, mint a 20. század elejétől lassan elkülönülő tudomány gravitációs középpontja így Európa és Észak-Amerika kettőse, ha a hangsúlyok a két földrészen mindig is eltérően alakultak. Megfelelő távolfattal egyrészt azt mondhatjuk, hogy Amerikában a tér

AZ URBANISZTIKA HAGYOMÁNYÁNAK GYÖKEREI

meghódításának, urbanizálásának feladata elsősorban a tervezés, míg Európában a történeti urbánus szubsztancia jelenléte és a területi szűkösség a szabályozás gondolatait helyezte előtérbe. Ugyanakkor Európában az autokratikus politikai hagyomány és ennek kiépült irányítási rendszerei kedveztek a tervezésnek, míg Amerika demokratikus alapelvű felépítése a szabályozási eszközök használatát tette kézenfekvővé.

A kolonizáció minden urbanisztikai (divat)hullámot is elvitt a harmadik világ országaiba.²⁰ Azonban ahogy a városépítészeti megoldások, úgy a városszabályozás általunk kitalált módszerei sem tudtak szervesen beilleszkedni, és így hatékonyá válni ezekben az országokban, akik így ma az európai-amerikai eszközrendszer csökevényeinek és a saját hagyományuk²¹ egyes részleteinek vegyülékével próbálnak megbirkózni az urbanizáció esetenként olyan nagyságrendű problémáival, amelyekkel Európának az ipari forradalom legrosszabb évtizedeiben sem kellett szembenéznie.

Részben az információk hiánya, részben a problémák és eszközök jellegzetes különbsége miatt jelen dolgozatnak a múlttól és a jelenről szóló elemzéseiből kizártam a harmadik világot²², a gondolkodás középpontjává Európát és Amerikát téve.

A földrajzi tér ilyen egyszerűsítése és lehatárolása azonban a globalizáció folyamatai miatt már a jelen vonatkozásában sem lehet egyértelmű. A castells-i áramlási terek²³ kiterjedése a Földön egy új építészetet, egy új urbanisztikát, új szabályozást követel. Ennek elemei ma még nem láthatók, egyrészt, mert az ilyen értelmű kolonizációs terjeszkedés ma látható elsődleges formájában a direkt tervezést részesíti előnyben, másrészt mert a közigazgatási-jogi eszközök, amelyek a mai településrendezés típuseszközei, jellemzően nemzeti-területi logikán épülnek fel. Ahogy azonban a globalizációs gazdaság kialakítja a logikájának megfelelő jogi eszközöket²⁴, úgy remélhető, hogy a városszabályozás is hamarosan megteremt a maga új típusú eszközrendszerét. Feltevéseim szerint ebben a rendszerben a szabályozás jellegű módszerek jelentős szerepet kapnak. Az új típusú eszközök hatótere pedig nem a hagyományos közigazgatási egységekben lesz definiálható, hanem beletartozhatnak mindazok a helyek, amelyek szerte a világon a globalizált rendszerbe kapcsolódnak.

TÉRI LEHATÁROLÁS ÉS GLOBALIZÁCIÓ

Ugyanakkor nem feledkezhetünk el mindazokról a helyekről, amelyek - a globális hálózatoktól és működéstől messzebb esvén - a hagyományos települési-környezeti rendszerek részei maradnak. Ennek a települési térnek alakításában ma szerte a világon felértékelődnek a hagyományok, a helyi közösségek értékvilága, a tervezési metódusok legitimációs, kommunikációs átalakítása. Az európai és amerikai urbanisztikában az utóbbi évszázadban talán háttérbe szorult a szabályozás logikája a tervezéssel szemben, mindazonáltal éppen itt felmutathatók azok a lokális szabályozási jellegű hagyományok, amelyek alapján egy új gyakorlat kifejleszthető.

Az időbeli lehatárolás kérdését elsősorban az urbanisztika hagyományainak leírása veti fel. A fenti térbeli lehatárolás értelmében lehetséges lenne a visszatekintést a szokásos módon a nagy európai városi kultúrákkal, a görögökkel és a rómaiakkal kezdeni. A városi gondolatban Arisztotelész, Platón, Vitruvius neve nem kihagyható. Mai városrendezési eszközrendszerünk nagyban támaszkodik a római jog fogalmaira és olyan találmányaira, mint például a kisajátítás²⁵.

TÖRTÉNETI LEHATÁROLÁS

A Római Birodalom összeomlásával azonban Európában nem csak a városok zsugorodtak össze és az urbánus civilizáció kényelmi szintje csökkent le, de mindezek a hagyományok is elfelejtődtek majd egy évezredre.²⁶ Mindezek miatt az európai urbanisztikai gondolkodás kifejlődését a második urbanizációs hullám utánra, a kifejlett középkorra teszem, s az ókori gondolatok felbukkanását csak alkalmasszerűen, a másodlagos felhasználás idején – jellemzően a reneszánszban - említem.

A különböző urbanisztikai gondolati hagyományok első jelei ráadásul nem egyszerre jelentkeztek: a közterületi szabályozás például az első városi jogkönyvek paragrafusaira, a város mint építészeti produktum a reneszánszra vezethető vissza. A hagyományok között kialakulásuk alapján így megállapítható egyfajta történeti sorrend, amelyet a dolgozat szerkesztésénél felhasználtam, tudva és hangsúlyozva azonban, hogy ez a történeti sorrend nem jelent tartalmi vagy eszmetörténeti egymásból következést, sem pedig hierarchiát.

A hagyományok térben és időben sem folytonosak, hiszen nem tekinthetők egy elmélet tudatos kidolgozásának. A történeti feldolgozás folyamán ezért az általam lényegesnek tartott momentumok kiemelésére fűztem fel a feldolgozást, amelyeknek időbeli sorrendjük többé-kevésbé igen, folytonosságuk azonban a legtöbb esetben nem intakt.

A szabályozásról szóló, illetve a tág értelemben vett városszabályozáshoz kapcsolódó tudományok lehatárolása nem egyszerű. A településtudomány alapvetően egyesíteni szándékozott mindazokat a tudásokat, amelyet a településsel, a települési térrel kapcsolatban felhalmoztunk a történettudomány, az esztétika, a geográfia, a pszichológia, a szociológia, a gazdaságtudományok, az ökológia, az antropológia stb. körében, így elsősorban a hagyományokról szóló fejezetekben mindezekhez a témakörökhöz tartozó munkákat magától értetődően felhasználtam. Az urbanisztika a beavatkozás eszköztárában mindezek felül hagyományosan támaszkodott az építészet, a közigazgatás- és a jogtudomány eredményeire, amelyeknek ismerete a múlt és elsősorban a mai gyakorlat elemzésekor elengedhetetlen.

**TÁG INTER-
DISZCIPLINARITÁS
AZ ELMÉLETBEN
ÉS A GYAKORLATBAN**

A gyakorlati városépítés alapját természetesen minden időben a filozófia – az ideológia – valamely iránya adta meg, összefogva a tudatos tevékenység érték- és célrendszerét is. A tudományos ismereteknek és a kutatásnak a 19. századtól egyre jobban szétágazódó és elszigetelődő rendszerével ellenhatásban a 20. század második felétől egy sor olyan elmélet is napvilágot látott, amely a világ egységes értelmezhetőségét egységes tudományos, többnyire matematikai alapon kísérte meg²⁷. Az urbanisztika előrehaladásában ez a modellezés útját is megnyitotta, amely a múlt és a jövő tendenciáit szorosabban összeköthetővé tette, az addig jellemző analogikus és intuíción alapuló gondolkodást metrizálható módszerekkel egészítette ki. A matematikai alapú elméletekből az urbanisztikába leginkább a gráfok, hálózatok elmélete épült be, a társadalomtudományokból vettük át a rendszerelmélet, kommunikációelmélet, a fejlődéselmélet, a tervezéselmélet alapvetéseit, amelyek éppen a beavatkozás, a szabályozási eszköztár megalapozásánál lényegesebbek.

**AZ „ÖSSZEFOGÓ”
TUDOMÁNYOK
JELENTŐSÉGE**

Jelen dolgozat tudományos színességét ezért a tudománytörténeti adottságok és a célból adódó követelmények egyaránt növelték. Remélem azonban, hogy a megragadott vezérfonalak, az eszmei hagyományok és a kulcsproblematikák, mindenekelőtt azonban a szabályozás fogalma plauzibilis kritériumot nyújt a válogatás látszólagos esetlegességére és az összefüggések kiemelésére.

MUNKAMÓDSZEREK

A város és a szabályozás elméleti összekapcsolásánál egy alapvetően spekulatív gondolat kifejtéséről van szó. A város tervezésében, kutatásában és az oktatásban eltöltött évek alatt egyre erősödött bennem a gyanú, hogy a mindennapos eszköztárunk kevésbé és egyre kevésbé felel meg a városi valóság változásának. A szakmai és a szorosán vett szakmán kívüli irodalom számos eleme megerősített egy másfajta modell lehetséges voltában, de nem talákoztam olyan forrással, amely mindennek teljes, a szűk városi tematikára alkalmazott kifejtésével foglalkozott volna.

Kézenfekvő, hogy a probléma sejtésnél pontosabb megfogalmazása a múlt értékeinek, az azokból következő célok elemzéséből származhat, a meglévő anyag, az urbanisztikai gondolkodás történetének új szempontú analízise segíthet tovább. Mindezek ellenére az urbanisztikai gondolatok között sem elsősorban az analízis, a klasszifikáció elemeit, hanem lehetséges összefűző kapcsokat keresek. A keresés mintájában Meggyesi Tamás jött segítségemre, aki könyvében megfogalmazta az urbanisztikai gondolkodás hagyományait, felmutatva olyan korokon, országokon, terveken és személyiségeken átívelő gondolkodási mintákat, amelyek rendszert vihetnek a sokszálú és –irányú gondolkodás tisztázásába.²⁸ Az ő mintájára, az urbanisztikai gondolkodás hagyományainak analógiájaként keresem azokat a hagyományokat, amelyek az urbanisztikában a szabályozási gondolat megalapozói lehetnek.

**A HAGYOMÁNYOK
ANALÓGIÁJA
(MEGGYESI TAMÁS)**

A történeti újrarendezés forrásául az építészettörténettel, várostörténettel, az urbanisztika történetével foglalkozó munkákat is felhasználok, mindazonáltal a legtöbb esetben a történeti adat forrásául és nem az elemzés gondolati síkjában, hiszen az általam megcélzott elemzési szempont jellegzetesen eltér ezeknek a munkáknak a szempontjaitól.

Az urbanisztika négy, a szabályozási gondolatot meghatározó történeti „intern” hagyományához a szabályozást elemezve hozzá kell vennem ötödikként a rendezés hagyományát, amely kizárólag a beavatkozás stratégiai tudománya, a jog és a közigazgatás gondolkodásától áthatva mintegy külső hagyományként értelmezhető. A történeti hagyományok és a rendezés hagyományának áthatásában válik érzékelhetővé a városi beavatkozások két lehetséges útja: a szabályozási logika, amely a hagyományos és elterjedtebb tervezési logika alternatívája lehet.

A szabályozás elmélete elsősorban rendszerelméleti, másodsorban jogi és közigazgatási meghatározottságú. Miután a településrendezés kapcsán egy olyan szabályozási átalakulást sejtünk és

szeretnék sejtetni, amely a paradigmaváltással a településrendezési hagyomány máig érvényes jogi-közigazgatási keretein is módosít, az ehhez kapcsolódó szakirodalmat kevésbé használhattam kiindulásként. A szabályozásnak tágabb értelmet adó rendszerelmélet pedig túlságos leegyszerűsítésével érzésem szerint kevésbé visz közelebb a településrendezés aktuális átalakulásának elemzéséhez. Mindezek miatt egy kerülő utat választottam: a szabályozást általános értelemben, mint társadalomtechnikát a tervezéssel, mint társadalomtechnikával, a városszabályozást a város- vagy területi tervezés mai ideáival szembeállítva, azokhoz viszonyítva igyekszem leírni.

A tervezéselmélettel, ezen belül a várostervezés elméletével azonban igen kevés aktuális munka foglalkozik. A szabályozás tágabb fogalmának meghatározásában, kibontásában nagy segítségemre van Faragó László tervezéselmélettel foglalkozó könyve²⁹, amely lehetővé teszi, hogy – ha vitatkozva is – a szabályozást a tervezés fogalmával szembeállítva definiáljam. Ezt a könyvet az teszi különösen is alkalmassá számomra, hogy Faragó László maga is túllép a területi tervezési metódus hagyományos értelmezésén, és a tervezés átalakulásának egy kibontakozó „posztmodern” irányú fejlődését, paradigmaváltását körvonalazza.

SZABÁLYOZÁS A TERVEZÉSELLEN SZEMBEN (FARAGÓ LÁSZLÓ)

Végül a városrendezés aktuális problémaköreinek kibontásában saját tapasztalatokra, aktuális publikációkra, internetes adatbázisokra és számos kollégával folytatott interjúra támaszkodom, esetről esetre újraértékelve az információkat, beillesztve az elmélet általam létrehozott rendjébe.

Miután egyrészt ritkán idézek teljes gondolatot egy-egy forrásmunkából, másrészt a szerkesztésnél leginkább az olvashatóság követelményét tartottam szem előtt, elvettem az idézetek klasszikus akadémikus jegyzését a szövegmezőn belül. A felhasznált idézetek, források, alapművek koordinátáit végjegyzetben adom meg. A felhasznált irodalom jegyzékében mindezeket a műveket gyűjtöttem össze, anélkül, hogy ezt a felsorolást a témában hasznos irodalom teljességének tekinteném.

IDÉZETEK, IRODALOM ASSZOCIÁCIÓK

A megidézett gondolatok, esetek, kérdések tekintetében egyik részben sem törekedhetem a teljességre, a példákat elsősorban a szemléletesség, a tágabb vonatkozások, az analógia kedvéért idézem. Legfontosabb célom nem az urbanisztika történetének vagy a mai rendezési gyakorlatnak átfogó és kimerítő bemutatása, elemzése, hanem hogy jelenségeik között olyan új összefüggést, összefüggésrendszert mutassak fel, amely a jövő változásait – egy bizonyos vonatkozásban - előrevetítheti. Az összefüggésrendszer kutatása okozza, hogy a dolgozatban tudományos munkában talán szokatlan módon előtérbe kerül az asszociációs gondolkodás, egymástól tudományágban, tárgyban messze eső elméletek összeillesztése. Az asszociációs módszer használata mögött az a meggyőződésem is megbújik, hogy világról szóló tudás olyan koherens minták keresését jelenti, amelyek a jelenségeket minél szélesebb körben magyarázzák.

A nyelvelmélet elválasztja egymástól a denotatív és a performatív kijelentéseket. A denotatív kijelentésekre alapuló tudomány megítélése így az igazság, míg a performatív tervezés és szabályozás megítélése, legitimitása az igazságosság fogalma alatt mérhető. „Semmi sem bizonyítja, hogy ha a valóságot leíró állítás igaz, akkor a valóságot szükségképpen megváltoztató előíró állítás igazságos.”³⁰ Az urbanisztika esetében azonban bajosan lehetne elválasztani a kettőt, hiszen történetileg és aktuálisan is kétféle cél – a megismerés és a javító beavatkozás - vezérli tudományunkat. Jelen dolgozatban tudatosan keverem össze így a városhoz kapcsolódó kijelentő és felszólító nyelvjátékokat, mert véleményem szerint a városról és az irányítási módszerekről szóló tudás közös metszetében hozható létre új beszédhelyzet. Meg kell vallanom, hogy - annak ellenére, hogy a PhD eljárás keretében a klasszikus tudomány narratívájába illeszkedve az igazságra kell felesküdnöm - ennek az új beszédhelyzetnek végső célja nem az abszolút igazság, hanem a hatékonyság.³¹ Az én célom ráadásul valamiféle társadalmi hatékonyság, amelynek fogalma már – talán – közel jár az igazságossághoz. Végül is csak annyit szögezhetek le, Lyotard-hoz hasonlóan, hogy: „Ez a forgatókönyv ... sem az eredetiség, de még az igazság igényével sem lép fel. Egy munkahipotézistől azt várjuk el, hogy világos különbségtevésre képes legyen.... A valóságra nézve ezért munkahipotézisünknek nem prognosztikus, csupán stratégiai értéket kell tulajdonítani a felmerült kérdéssel kapcsolatban.”³²

DENOTATÍV ÉS PERFORMATÍV BESZÉDHELYZET

Az urbanisztika történeti hagyományai

UGYANAZ MÁS NÉZŐPONTBÓL

A városok, a városépítés történetét számtalan munka foglalta össze.³³ A városépítészet elméleteinek történetét kevesebben dolgozták fel.³⁴ A kétféle kérdésfeltevés között lényegi különbség van, amely kihat a téma körülhatárolására, definiálására és tagolására is. Míg a városok és a városépítés története megírható pusztán történeti, filológiai érdeklődéssel, addig az urbanisztika története egy alapvető igényt takar a beavatkozásra. Maga az urbanisztika tudománya is valójában abból a meggyőződésből termett, hogy az egyén és a társadalom érdekében feltétlen szükség van az ipari város káros folyamataiba való tudatos beavatkozásra. Innen ered az urbanisztikának az a tudományok közt egyedülálló sajátossága is, hogy benne az elméleti munkák és mintaadó várostervek, empirikus felmérések és filozófiai fejtegetések keverednek. A beavatkozás feltételezése felerősíti az urbanisztika értéköttségét, ahol a tudományon belüli összefüggések elsődleges kötőereje nem az intellektuális eredmények racionális továbbfejlesztése, hanem az azonos, vagy éppen ellentétes értékrendszerek saját logikájú fejlődése, kölcsönhatása.

A VÁROSOK, A VÁROSÉPÍTÉS, ÉS A VÁROSI GONDOLAT TÖRTÉNETE

Az urbanisztika eszmetörténetének másik jellemzője, hogy az urbanisztika öndefiníciójában számtalanszor a három- illetve négydimenziós városi tér, épített emberi környezet alakításának tudományaként határozza meg magát, amely szintén összefüggést mutat a beavatkozási logikával, és az urbanisztika történeti kialakulásával is. Az urbanisztika-történeti munkák így csak kisebb hangsúlyt fektetnek a nem városépítészeti, nem téri vonatkozások megjelenítésére.³⁵ Véleményem szerint azonban a város elemzésének mindhárom szintjén – a városi valóságban, a városelméleti szinten és a beavatkozás eszközzrendszerében is – a téri rendszerekkel egyenértékű jelentősége van a nem téri, vagy nem elsődlegesen téri vonatkozású összefüggéseknek, s közöttük szerves kapcsolat, oda-vissza hatásrendszer működik. A valóság, az elméleti összefüggések, de leginkább a szabályozási technikák kívánt hatékonysága azt kívánja meg, hogy a város tudományában a tériségnek ne adjunk kiemelt jelentőséget.

Jelen dolgozat következő fejezeteiben az urbanisztikának egy történeti jellegű feldolgozását tartalmazza. Az elemzésben a szakirodalom általános szokásjogához híven én is elfogadtam az urbanisztikának a városi jelenségekbe való beavatkozásra való igényét, de ezt tovább éleztem a szabályozás-jellegű beavatkozás kérdésére, az urbanisztikai gondolkodásból folyamatosan azokat a felismeréseket és elveket kiemelve, amelyek a mai településrendezési gyakorlatban valamilyen módon lecsapódtak, vagy nézetem szerint a szabályozás további fejlődésére hatással lehetnek. Ugyanakkor nem érvényesítettem az épített környezetbe való beavatkozás elsődlegességét, lehetőleg egy tág értelmezési tartományt biztosítva a városi szabályozás új technikájához vezető gondolatoknak.

A TELEPÜLÉSRENDEZÉSI GYAKORLAT URBANISZTIKAI ELMÉLETE

Ilyen módon az eszmetörténeti merítés egyrészt szélesebb lett, olyan földrajzi, gazdasági, szociológiai, matematikai, stb. elveket beemelve, amelyekről a lentebb elemzett munkák nem, vagy csak részben emlékeznek meg, hiszen véleményem szerint mindig is a városról általánosan alkotott - tudományos vagy közkeletű - kép összessége határozta meg a beavatkozás taktikáit. (Az idézett elméleteknek egy része nem is közvetlenül a városra irányul, tanulságaikat csak későbbi adaptálás, alkalmazás, vagy a szabályozással való általános összefüggés kapcsolja a témához.)

Ugyanakkor ez a nézőpont erősen szelektív is: kihagytam mindazt a mozzanatot, amely a szabályozás témájában nem tűnt relevánsnak. Ennek a szelekciónak első sorban a konkrét „nagy” tervek estek áldozatul, hiszen ezek szinte minden esetben éppen a másik, induktív beavatkozási logikát testesítik meg. Csak abban az esetben utaltam rájuk, ha a szabályozás gyakorlatát a későbbiekben jelentősen befolyásolták. Ugyanígy az urbanisztika másik véglete, a Reissman által teoretikusnak nevezett elméleti irányzat is csak érintőlegesen jelenik meg, kevés kapcsolódási pontot nyújtva a gyakorlati szabályozáshoz. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a válogatás csak kiindulópontján értékelvű, amennyiben a szabályozás jellegű urbanisztikai gondolatot a direkt beavatkozás elé emeli: a további elemzés igyekszik a lehetséges értékpárok – mint például a progresszivismus-konzervativizmus Choay-nál, vagy az urbánus-antiurbánus Meggyesinél – mellőzésével feltárni az elméletek fejlődését, vonulatát és a szabályozási gyakorlatban való lecsapódását.

A feldolgozással nem törekedtem, nem is törekedhettem eszmetörténeti teljességre. A dolgozat e részének célja elsősorban nem a történeti feldolgozás, hanem városszabályozás mai gondolataiba és gyakorlatába a múltbéli eszmékből beszüremkedő, mára sokszorta a szakmai tudatalattiba csúszott vonulatok felmutatása. Az idézett gondolatok válogatása, összeillesztése és továbbvitele is a dolgozat végcélja felől közelít, a szabályozás igénye alapján reményeim szerint új összefüggéseket felmutatva az urbanisztika eszmetörténetében. Ezek az új összefüggések lehetnek azok a vezérfonalak, amelyek a tegnapi tudományából és gyakorlatából a holnap gyakorlatába átvezethetnek.

HAGYOMÁNYOK

Az urbanisztika történetében ritkák a tudományos iskolák³⁶, így nem is nagyon lehet egyes gondolatok fejlődését egyenes ívben megrajzolni. Jellemzőbbek a Meggyesi Tamás által találóan „hagyomány”-nak nevezett gondolati vonulatok, amelyek az első városról szóló – akár irodalmi vagy filozófiai - megnyilvánulásoktól napjainkig újra és újra felbukkannak, hol egy elméleti megközelítés, hol egy empirikus felmérés értelmezése, hol egy terv szerkesztési elve, egy szabályozási rendszer eszköze formájában. A felbukkanások között nincs feltétlen közvetlen hatás, kapcsolat, ha ez időnként kimutatható is. Az eredmény is lehet akár homlokegyenest különböző, hiszen a hagyomány csak egyfajta érték-meghatározottságot jelöl, amelyhez számtalan konkrét megközelítés, elv, eszköz, forma csatlakozhat. Éppen ez az érték-meghatározottság a hagyomány legfontosabb jellemzője. Az urbanisztikai hagyomány egyik lényege, hogy az urbanisztika fejlődése folyamán a múltból előbukkanó és folyamatosan alakuló tudást viszi tovább. Ugyanakkor képzelet mindig a jövő – egy jövőbeli ideális állapot, vagy a jövőbe vezető ideális út - eléréséhez kapcsolódik, így teremtve egyfajta folyamatosságot. Az urbanisztikai hagyomány egyszerre tükrözi a létező városról való reális tudást, az ideális városról való elképzeléseket, és a létezőtől az ideális városhoz vezető út, a beavatkozás, mint társadalomtechnika kívánatos eszközeit.

**A HAGYOMÁNY:
ÉRTÉKMEGHATÁROZOTT
TUDÁS, TÖRTÉNETI
FEJLŐDÉSSEN**

Az urbanisztikai elméletek fejlődésével foglalkozó szerzők általában valamiféle tematikus gondolati íveket igyekeznek elkülöníteni a munkáikban³⁷, többé-kevésbé fenntartva a történeti sorrendet. A megfogalmazott ívek, csoportok, hagyományok tagolási elve jobbára attól függ, hogy az urbanisztika célját miben látja a szerző.

**AZ URBANISZTIKAI
EMÉLETEK TAGOLÁSA:**

Leonard Reissman³⁸ annak alapján osztályozza a városelméleteket, hogy problematikájuk elméleti vagy gyakorlati jellegű, valamint hogy a feldolgozott információk mennyiségi vagy minőségi eredetűek. A kétszer kettős mátrixból így az urbanisztika egyfajta szakmai felosztása kerekedik ki: a mérnöki típusú tervező szerepe, aki mérhető információk alapján gyakorlati eredményeket céloz meg, az empirikus társadalomtudósé, aki mennyiségi információk alapján elméleti következtetéseket von le, a utópista, aki a gyakorlati tapasztalatokból minőségi jellegű követelményeket fogalmaz meg, s végül a teoretikus, aki az elméleti levezetés alapján elméleti modelleket állít fel.

L. REISSMANN

Francoise Choay³⁹ két nagy hullámát különbözteti meg a városelméleteknek, az elsőt az ipari város kialakulása, a másodikat éppen az erre kidolgozott városelméletek és városépítészeti gyakorlat váltotta ki. Az első hullám elméleteiben a városutópiáktól kezdődően a progresszív és a kulturalista gondolkodásmódot különbözteti meg, amelyhez később társul az amerikai antiurbánus nézeteken kifejlődő naturalista irány. A progresszív megközelítéshez sorolja a jövőre irányuló, a haladást, racionalitást pártoló elméleteket, Owen, Fourier, Garnier, Le Corbusier munkásságát, a Athéni Karta szellemiségét. Velük szemben a kulturalista irány a kiértékelteket védő, a technikát elutasító, a múltból példát kereső, sokszor nosztalgikus irányzatokat csoportosítja, Hugo, Ruskin, Morris, Sitte írásait, Howard és Unwin modelljeit. A várost elutasító naturalista irányzat Jefferson és mások szellemiségén alapulva egyetlen modellt, Wright Brodacre City-jét formálja ki. A második hullám részeként a technotópiák sorába tartoznak mindazok a futurista tervek, amelyek a technika fejlődésére alapozzák az új városszerkezeteket, antropológiát az antropológia elveire támaszkodva a humanizált várost tűzi ki céljául, ahol Geddes és Mumford a városi kultúra folyamatosságát, Jacobs a pszichológiailag is egészséges városi környezetet, Lynch a vizuális percepció kérdéseit emeli ki.

F.CHOAY

Henri Lefebvre⁴⁰ háromféle urbanisztikát különböztet meg részben a „művelők”, részben azok elkötelezettségei mögött álló indíttatás és világkép alapján. Az építészek és írók urbanisztikája humanista filozófiára épül, az embereket teszi az építés mércéjéül, de ugyanakkor egy emberibb társadalom prófétájaként gyakran hozzájárul embertelen környezetek

H. LEFEBRE

létrehozásához. Az állami, közigazgatási urbanisztika tudományos elméletként jelenik meg, motivációjában a multidiszciplináris összefüggésekre alapoz, a pragmatista és technokrata megvalósításban azonban gyakran egy-egy – például közlekedési, technikai - szempont kerekedik felül. A harmadik a „piaci” urbanizmus egyedüli mértéke a profit, az építési tevékenységet „termékek”-ként – lakástermék, irodatermék, stb. – érzékeli, s a városalakítás minőségi jellemzőit is értékesíti

Kevin Lynch⁴¹ az ideális városforma keresésére indulva három csoportba osztja a városmodelleket: a kozmikus, a mechanikus és az organikus elméleteket, városideálokat különbözteti meg. A kozmikus elgondolások szerint a városnak az égi tökéletesség és rend leképezésének kell lennie, ide sorolja Lynch a nagy ókori városkultúrák, elsősorban Kína és India ősi városépítési szabályait, de a reneszánsz ideális városokat, a barokk hatalmat és rendet kifejező tengelyeit és Washington L’Enfant-féle tervét. A mechanikus városelmélet mozgást és a mérnöki szerkesztést hozta a kozmikus városba, példája a római legionárius város, a castrum, a Laws of the Indies városmodellje, az amerikai városok rácsos utcahálójá és Corbusier Sugárzó Városa. Végül az organikus modell, amely az élő szervezetek tulajdonságait, a hierarchiát, dinamikus belső egyensúlyt, az önszerveződést és önszabályozást mutatják fel. Ebbe a vonulatba kevésbé a megvalósult példákat, mint inkább Geddes, Mumford, Unwin, Howard, Perry munkásságát sorolja be.

K. LYNCH

Meggyesi Tamás szerint „korunk városépítészeti eszméinek gyökereit lényegében négy, sajátos értékrendszerrel jellemezhető hagyományra lehet visszavezetni. Ezek közül az első az utópiák, a társadalmi és környezeti kísérletek hagyománya, a második az ... urbánus és antiurbánus irányzatok ellentétpárja, a negyedik pedig a kertváros, a városi és vidéki életmód és környezet összeházasításának útja.”⁴² A szociálutópiák hagyományába Owen, Fourier, Morris és Ruskin munkásságát sorolja, de hatásukat kimutatja Le Corbusier vagy Geddes gondolataiban is. Az urbánus hagyományt a sűrű és zárt beépítéssel, az utcák és terek világával hozza kapcsolatba, ahol a kontextusnak elsőbbsége van az elemekkel szemben. A 19. század nagy városátalakításait (Párizs, Bécs, Barcelona, Budapest) ehhez a hagyományhoz köti, de ide sorolja Sitte, Unwin gondolatait és az észak-amerikai városok gépesített növekedését is. Az antiurbánus hagyományt éppen az épületnek a városi kontextusból való kiszakítása és egy természeti környezetbe helyezése jellemzi, s ezen az alapgondolaton felépítve elemzi Schinkel, Olmsted, Jefferson, Wright, Geddes, Mumford munkáit. A kertváros-hagyomány az urbánus és a vidéki élet előnyeit ötvözve egy a falutól és várostól is különböző új települési forma alapjait igyekszik megteremteni a paternalista munkástelepek, Howard, Unwin kertvárosai, a Deutscher Werkbund, és az egész világon elterjedő kertvárosi mozgalom egymástól igencsak különböző városrészeiben.

MEGGYESI T.

Lukovich Tamás⁴³ a városépítészeti filozófiákat a racionalizmus és az empirizmus vezérfonalaira fűzi fel. A városépítészeti elméleteket és gyakorlati módszereket a négydimenziós tér alakítására vonatkoztatja, s ennek megfelelően a tömör-üres elmélet, a kapcsolat elmélet, a hely elmélet é a rendszerelmélet irányait különbözteti meg. A tömör-üres morfológia a városon belül a beépített és nem beépített területek arányaival, formáival viszonyaival és rendjeivel foglalkozó, kontextualizmusnak is nevezett irányzat kiépítésében Rowe szerepét hangsúlyozza. A kapcsolatok elméletében a hangsúly az egyes elemeket összekötő vonalakon, hálózatokon, mint a város generatív vázszerkezetén van, ide sorolhatók Tange, Cook, Candilis és a TeamX munkái, illetve Lynch vizsgálatait. A hely elméletében a fizikai és hálózati tér jellemzőin túllépve a helyhez kapcsolódó emberi igények és a társadalmi-kulturális értékek szerepe kerül előtérbe Norberg-Schultz, Hamvas, Erskine, Cullen, Lynch, a Krier fivérek eszméiben. Végül a rendszerelméleti megközelítésben kiemelkedő Alexander és Hillier a város láthatatlan esztétikai és társadalmi összefüggéseit próbálják a matematika eszközeivel érthetővé és felhasználhatóvá tenni.

LUKOVICH T.

A sokféleségből érezhető, hogy az elméletek közötti felosztás, csoportosítás bizonyos szempontból önkényes, ahogyan természetesen minden felosztás az.⁴⁴ Az idézett munkákban fellelhetők az osztályozás bizonyos visszatérő szempontjai, mint az ideálok jövő- vagy múlt-orientáltsága, az elmélet és a gyakorlat közötti megosztás, a természetes és az urbánus környezet közötti értékválasztás, stb. A kiemelt szempontok egyike sem fedti le az urbanisztika teljességét, további alosztályozásokkal, kiegészítésekkel színeződnek. Valójában nem elsősorban valós filológiai összefüggés-rendszereket jeleznek, hanem a szerző olyan célzott ráközelítéseinek tekinthetők, amelyek az urbanisztikai gondolkodás fejlődésének fő mozgatórugóit kívánják kiemelni.

Jelen dolgozatban az effajta mesterséges felosztás az eszmetörténeti részben négy olyan urbanisztikai hagyományt vonultat fel, amelyek a városszabályozások eszköztárszereinek alakulásában a múltban hatottak, illetve a jövőben a további

EGY ÚJ FELOSZTÁS A SZABÁLYOZÁS FELŐL

fejlődés szemléleti alapjai lehetnek: az építészeti-esztétikai hagyományt, a közterület-alakítás hagyományát, a zoning hagyományát és a rendszerelvű hagyományt.

A településrendezés ma használatos eszközrendszereinek elemzése azt mutatja, hogy az urbanisztikai gondolkodásnak bizonyos áramai a rendezésben különös jelentőséggel csapódtak le. A településrendezés értékrendszere az urbanisztikában általánosan, vagy a településtervezésben értelmezhető értékrendszerektől felismerhetően különböznek. A különbség okai valószínűleg abból erednek, hogy a rendezés különleges erővel kapcsolódik a beavatkozáshoz, illetve annak egy meghatározott filozófián, társadalom-felfogáson alapuló, egy körülhatárolt jogi-közigazgatási környezetet feltételező és annak eszközeivel dolgozó módozatához. Ez a különleges kapcsolat a történeti-tartalmi hagyományokon kívül állva egyfajta ötödik, metodológiai hagyománynak tekinthető, amelyet később településrendezési hagyomány néven foglalunk össze.⁴⁵

Az urbanisztikának a településrendezéshez kapcsolódó történeti-tartalmi hagyományaira ezért jellemző, hogy általában azokat az elemeket, összefüggéseket, szempontokat emeli ki, amelyek a beavatkozásban egyszerűsíthetők, számszerűsíthetők, matematikailag modellezhetők. Ez a fajta tudatosság természetesen nem valamiféle tervezői, közigazgatás-szervezői vagy tudományos megfontoláson alapszik, hanem pusztán azon a kiválasztódáson, hogy melyek azok a gondolatok, amelyek egy meglévő rendezési környezetbe sikeresen beilleszkednek. Magának a településrendezésnek az eszköztára a 19. század végétől folyamatosan alakul ki, ezért a tartalmi hagyományok elemeinek tudatos beillesztéséről ettől a korszaktól kezdve beszélhetünk. Ahogy egyre részletesebbé, komplexebbé, eszköz-gazdagabbá válik a településrendezés gyakorlata, úgy figyelhető meg a tartalmi hagyományok klasszikus, illetve éppen új gondolatainak egyre közvetlenebb – bár a szakma elaszticitásától függően mindig több-kevesebb időbeli lemaradással lejátszódó - beáramlása ebbe az eszközrendszerbe.

A rendezésben különös szerepet kapó urbanisztikai gondolati ívek azonban nem a településrendezés kialakulásával, hanem jóval korábban, egy másik, a valós és ideális városról való általános gondolkodás szintjén megjelenő eszmékkel veszik kezdetüket. Ezért lehetséges, sőt szükséges, hogy az urbanisztika rendezési-szabályozási szempontú történeti-tartalmi hagyományainak felmutatásakor olyan korok és olyan elméletek, eszmék is integráns szerepet kapjanak, amelyek még nem, vagy csak igen érintőlegesen foglalkoztak egyáltalában a városi beavatkozás gondolatával. A városfejlődésbe való beavatkozás gondolatának és gyakorlatának kialakulásakor, a 19. század végén már számos előkép, elgondolás, utópia, magyarázat, stb. létezett, amely megszabhatta, hogy a beavatkozás milyen irányt vehet, vegyen – akkor is, ha ezek az irányok az ipari város viharos átalakulásai által keltett emocionális hullámverésben egymásnak erősen ellentmondtak, vagy a kortársak között vehemensen vitatottak voltak is. A vitákból és kísérletekből lassanként kiforró gyakorlat lehetőséget ad nekünk arra, hogy a városi gondolat korábbi megjelenései között rámutassunk azokra, amelyek ezt a gyakorlatot később befolyásolták, és így történeti távlatban foglalhatjuk össze az urbanisztika „rendezési-szempontú” tartalmi hagyományait.

Ahogy az urbanisztika tagolása az idézett munkákban, úgy ebben a munkában is valójában esetleges, illetve egy bizonyos célorientált értékválasztást tükröz. Az építészeti-esztétikai, közterületi, a zónás és a rendszerelvű hagyomány egymással több ponton érintkezésben, sőt időnként átfedésben is van. Vannak a városrendezésnek olyan gondolat-áramai is, mint például az egészségügyi-fiziológiai, amelyek csak nehézséggel sorolhatók be valamely itt felsorolt hagyományba, esetleg egy külön gondolati hagyományként is felfoghatók. Ennek ellenére megítélésem szerint ez az a négy hagyomány, amely a mai rendezési gondolkodást nagyjából teljességében lefedi, az általánosítás olyan túlzása nélkül, amely a rendezés továbbfejlődésére való hatékony kijelentéseket akadályozná. Ugyanakkor a négy tartalmi-történeti hagyomány gyökerei szakmai gondolkodásunkban számomra olyan mélyeknek tűnnek, hogy a közeljövő fejlődésében érvényesülésüktől-érvényesítésüktől, de legalábbis értelmezésüktől nem tekinthetünk el.

A négy történeti-tartalmi hagyomány érvényességét aláhúzhatja, hogy ez a felosztás több objektív rendszerezési szempontnak is többé-kevésbé megfelel. Kialakulásuk ideje jellemzően megkülönböztethető: míg az építészeti-esztétikai hagyomány a városépítés legősibb, akár az ókorra visszavezethető igénye, a közterület alakításának szükségességét csak a 18. század nagy társadalmi és gazdasági átalakulásaitól, a homogén városi zónák ideáját a 19. század elejétől, a rendszerelvű városanalógiákat és modelleket pedig csak a 20. századtól ismerjük. Hasonló módon társíthatók ezek a hagyományok a településrendezés bevett tervfajtaíhoz (beépítési tervek és esztétikai szabályozások, a klasszikus értelemben vett városszabályozási tervek, településszerkezeti tervek, illetve hálózat- és

flyamatszabályozások, stb.) Téri lépték értelmében a hatókört egyre növelve az építészeti-esztétikai szabályozás az épített objektumhoz, a közterületi a közvetlenül érzékelhető fizikai környezethez, a zoning a lehatárolt urbánus területhez, a rendszerelvű hagyomány az értelmezhető életvilághoz, mint a szabályozás tárgyához lenne kapcsolható. A hagyományokat tovább desztillálva visszajuthatnánk a város és városépítés alapvető értékeihez is: az esztétika kapcsán a szépséghez, a közösségi területek kapcsán az igazságossághoz, a zoning alapján a hatékonysághoz, a rendszerszerű megközelítések alapján pedig a fenntarthatósághoz. Ez a végletes elvonatkoztatás azonban már aktuális kérdésfeltevésünk szempontjából nem lenne hasznos.

Sem az időbeli sorrendből – amely szerint a dolgozat a hagyományokat tárgyalja -, sem a mai településrendezési tervhierarchiákból, sem a hatókör növekedéséből, sem az alapértékekre való visszavezetéséből nem következik azonban az elméletek valamiféle rangsorrendje, alá-fölé-rendeltsége. A hagyományok elkülönítéséhez tartozik, hogy a városról való gondolkodásmódnak egyfajta önmagában koherens irányát jelentik, amely a többivel párhuzamos fejlődésre képes. Így a régebbi, például esztétikai hagyományt képviselő gondolatok, értékrend a területi és a rendszerszerű gondolkodással párhuzamosan is tovább differenciálódott, sőt, azok visszahatásai rendre gazdagították. A később formálódó eszmék kezdetben természetesen gyakran az előző tradíció ellenében fogalmazódtak meg, de végeredményben azt egy tágabb értelmezésben beépítették a látásmódba. Annak ellenére, hogy az egyes hagyományokon alapuló településszabályozási eszközöket a szakirodalom esetenként sokat támadta, s a jelen dolgozat elemzéseiből is kiérezhető kritikus megítélés, maguk a hagyományok nem tekinthetők az előzőek meghaladásának, javításának.⁴⁶

**A HAGYOMÁNYOK
EGYMÁSMELLETTISÉGE,
EGYENÉRTÉKŰSÉGE**

Az egyes hagyományokon, illetve az azokhoz tartozó eszméken alapuló településrendezési elvek, eszközök a szakmai kánonokba, az állami szinten szabályozott, kodifikált településrendezési metodikákba rögzülve pedig különösképpen tartóssá válnak, sokszor túlélve az elméleti szakmai elfogadottságot.⁴⁷ Az egyszer alapelvűvé vált urbanisztikai meglátás a településtervezés rendszerébe csontosodva a jogi környezet és a szakmai konzervativizmus miatt is nehezen mozdítható, és az új változások, elvek, eszmék, szempontok, eszközök, csak mint a már elfogadott és bejáratott rendszer módosításai jelenhetnek meg.

Ennek egyik eredménye, hogy a ma használatos településrendezési, -szabályozási környezetek a négy hagyományon alapuló eszközök rendkívül vegyes és változatos tárházát vonultatják fel, lehetőséget adva az adott helyhez, az adott helyzethez való szabályozási technika kialakítására. Ugyanakkor a mai európai és amerikai településrendezési metodikákon a végigtekintve zavarba eshetünk ezen a látszólag rendezhetetlen sokféleségen. A településszabályozásban élő eszmei hagyományok definiálására éppen azért van szükség, hogy a mai, történeti összevisszaságból táplálkozó rendszereket az eredendő eszmékre visszavezetve, az eredendő eszményekkel, követelményekkel szembeállítva értékelni lehessen, a ma is igazságát, igazságosságát és hatékonyságát megtartott eszközöket elválasztva az idejétmúlttól. Jelen fejezet célja, hogy az urbanisztika történetében kimutatott hagyományok segítségével a mai szabályozási gyakorlat egyfajta értelmezését-értékelését is elősegítse, amely túllép a mindennapi, sok szempontú megítélésen.

Az urbanisztika e négy történeti-tartalmi hagyománya ugyanis rendre különböző, a szépség, az igazságosság, a méltányosság, hatékonyság kérdését vetik fel, és ezek megválaszolásában a mércéül szolgáló értékek összekeverése szakmai mindennapjainkban folyamatos zavart okoz.

Az építészeti–esztétikai hagyomány

A VÁROSI SZÉPSÉG IGÉNYE

Az a kíváncsi, hogy városaink szépek legyenek, mondhatni egyidős azzal, hogy építészek gondolkodnak városról, terveznek városokat. De bár minden időben épültek tervezett városi együttesek, a városforma kialakításában az építészek primátusa, s így az esztétikai megítélés elsődlegessége sem volt mindig egyértelmű. Granasztói szerint „...az esztétikai igény az építészeti, a városépítési szemléletben gyakran volt jelentős, időnként uralkodott is. Alberti és más reneszánsz teoretikusok révén akkor a városépítés egyik alapvető szempontjává, illetve szemléletének egyik alapvető módjává vált. A francia teoretikusok az ésszerűt tartották egyben szépnek. Ha azonban a középkorra gondolunk, sőt későbbre is, úgy is mondhatnánk, hogy amíg a város – mai szemünkkel – valóban szép volt, valóban forma volt, addig az esztétikai szemponttal kevesebbet törődtek, - szemponttá, problémává egyre inkább akkor lett, amikor a városformák széthulltak, a városok elcsunyultak – tehát a 19. század folyamán.”⁴⁸

A tervezett városok formáját egészen a legújabb korig - sőt néha napjainkban is – inkább a védelem, a vallás, a társadalmi hierarchia szempontjai szerint, az építetők hatalom kifejezésére alakították.⁴⁹ Az ókor és a középkor utazóinak leírásából azonban az a benyomásunk támad, hogy a város szépségével elsősorban a szép természeti fekvést, a nagyvonalú közellátást – utakat, kutakat, fürdőket – s nem utolsósorban a pazar középületeket azonosították, s az értékítéletben a város szerkezete, kompozíciója nem játszott különösebb szerepet. Evlia Cselebi 1663-ban összesen pár sort szentel Pécs akkor virágzó oszmán birodalmi városának, mint együttesnek, s figyelmét a védművek, a dzsámik, medreszék, kolostorok, fürdők, csorgókutak részletes egyenkénti leírása láthatóan jobban lekötötte, mintegy nyolc oldalt szentelt nekik.⁵⁰ Ez az arány más városok leírásánál is jellemző rá, az élesszemű utazóra.

A VÁROS SZÉPSÉGE A KÖZÉPKORBAN

Pedig az utazók számának növekedése, a turizmus fejlődése komoly tényező volt a város attrakcióként, esztétikai objektumként, építészeti alkotásként való értelmezésében, hiszen a távrolról érkezők első benyomása a várost mint egységet látta, ennek értékelése pedig inkább a látványhoz kötődött, mint a település ilyen-olyan szempontú funkcionalitásához. A középkori városábrázolások első generációja jellemzően a megérkező utazó szemszögéből, mindenféleképpen a várfalakon kívülről, többnyire valamely környező magaslatról vagy az érkező országutak felől ábrázolja a települést. Ezek a képek a város ikonografikus egysége, objektum-szerűsége feltűnő, s ez a „nagyotál” az első esztétikailag értékelhető/értékelt eleme is a városoknak.

Ezt a külső városképet egészen a középkor végéig természetes módon rendezte a várofalak, a fellegvár és a templomtornyok (avagy minaretek) együttese. A falak szabatosan definiálták a tájtól elváló várost, egyben eltakarták a lakóépületeket. A városkapuk felé futó utak illesztették a tájba a települést. A tornyok messze látszó, szimbólumokká váló jelek voltak, a hely jelentősége fölé magasodó társadalmi jelentéstartalommal. A közeledő számára ez a látvány tagolt, könnyen értelmezhető volt. A városkapun belépve azonban megváltozott a helyzet, kaotikus, nehezen belátható belső térrendszer következett, amely végső titkait csak a helyi polgár számára tárta fel.⁵¹

A KÖZÉPKORI VÁROSKÉP

Szinte ennek a középkori káoszhoz ellenhatásaként is jelenik meg a reneszánszban a belső városkép rendezésének igénye. Úgy tűnik, a racionalitás újkori feléledésével a középkori zsúfolt, labirintikus, értelmezhetetlen városkép meghaladásaként egy új ideális városi környezeti minőség rajzolódott ki, amely a szabályossággal, a világossággal, a szerkeszthetőséggel, a lefektetett – az ókorból felélesztett - arány- és szabályrendszerekkel kapcsolódott össze. Nem beszélhetünk még itt a városi szabályrendszerekről, a városi jogkönyvek nem nagyon foglalkoztak még ekkor szépiészeti kérdésekkel: egy ennél jóval fontosabb és egyértelműbb igazodási rendszert alkotott a festészetben frissen felfedezett perspektíva.⁵²

RENEZÁNSZ VÁROSKÉP: PERSPEKTÍVA ÉS REND

A reneszánsznak a várostervezéshez való hozzájárulását a néhány megvalósult építészeti együttesen kívül a kor ideális városterveiben szokták megragadni a városépítés történetéről szóló munkák⁵³, de a reneszánsz festészet ezeknél korábbi előképe a későbbi városrendezéshez való hozzájárulásként fontosabbnak ítéltető. A középkor városábrázolásain a város kompakt egységként, külső városképként jelenik meg.⁵⁴ A reneszánsz gyakori polgárportréinak háttérében még ugyanígy, a táj részletékként először a város külső látképe jelent meg, itt már mintegy hangsúlyozva a megrendelő polgári, városi

hátterét. Ezt azonban hamarosan felváltották díszletként a belső városképek: nem reális ábrázolások, hanem egy ideális környezet szabályos, perspektivikus képei.

A cinquecento képei nem a kor városát ábrázolják, de egyre inkább azt, amit a kor arról gondolt: hogyan kellene kinézniük városaiknak.⁵⁵ A belső városképről alkotott reneszánsz elképzeléseknek legtisztább kifejeződése Pierro della Francesca (?) Urbinóban őrzött Ideális város című táblaképe (1470 körül). Az egy fókuszpontos szimmetriára épülő kompozíció középpontja köralaprajzú épület, kétoldalt egyenes vonalban, azonos ritmusban és szintmagassággal reneszánsz paloták keretezik a szintén ortogonálisan kövezett teret.⁵⁶ Természetesen ezeknek az ideálképeknek nem csak a kor valóságához, de az ideális várostervekben szerkesztési elvként kiemelt védelmi vagy társadalmi funkciókhoz is vajmi kevés közülük van, tisztán a rendezettség, szerkesztettség, az esztétikum követelménye jelenik meg bennük.

Mindehhez képest a reneszánsz tervezett városok sora kevésbé kifejező a város esztétikáját illetően. Keletkezésük nem elsősorban a létező belső városkép megjavítására, még csak nem is egy ideális városi környezet létrehozására irányul.⁵⁷ Meghatározza őket a teljességre, eszményire törekvő gondolkodásmód⁵⁸, de csak a város szerkezete, és nem építészeti környezete léptékében.

Ez utóbbi kérdés leginkább csak a korszak elején Leon Battista Albertit⁵⁹ és a már a reneszánsz utolsó „klasszikus” alakját, Andrea Palladiot⁶⁰ érdekelte. Mindketten csak az ideális városra vonatkozó követelményeiket fogalmazták meg, a teljességre törekvő városi forma megszerkesztésével nem törődtek. Ilyen módon talán ez a két teoretikus nevezhető leginkább a rendezési gondolkodás őseinek. Különösen Alberti emelendő ki, aki nem csak egy új, telepített város kinézetével, hanem a meglévők csinosításával is törődik.⁶¹

**A VÁROSI REND ÉS AZ
ÉPÍTÉSZETI FORMÁLÁS
TEORETIKUSAI:
L. BATTISTA ALBERTI
ÉS ANDREA PALLADIO**

A reneszánsz építészeti gondolkodásnak azt az ellentmondását, amely az egységes városkép igénye és a minden épület öntörvényű művészi formálása között feszült, Alberti gyengítette kissé az egységességet megfogalmazó követelményeivel: az „azonos minta” után készülő házak igényével, amelyből csak a kereszteződéseket és közttereket emelné ki. Pierro della Francesca urbinói képén, még inkább a szintén neki tulajdonított, Baltimore-ban őrzött azonos című táblaképen, vagy a vicenzai Teatro Olimpico díszletutcaiban viszont feltűnő az egymással beszédbe nem elegyedő reneszánsz palotahomlokzatok disszonanciája. A reneszánsz építész – és a festő – nem tudta túltenni magát a minden épületet önálló alkotásként, befejezett és a tökéletességet megcélzó, öntörvényű műként értelmező felfogástól.⁶²

A Teatro Olimpico létrejötte nem véletlen, de már egy másik korszak kezdetét jelöli. Az az igény, hogy az utcakép kulisszaként értelmeződjék, új gondolat. Az első tudatos törekvés arra, hogy a városok az őket szemlélőben, a látogatókban „tisztá” esztétikai élményt keltsenek, a reneszánsz, de még inkább a barokk városátalakításokhoz kötődik. Minden bizonnyal szerepet játszik ekkor a humanista szemlélet, a kereskedő polgári öntudat fejlődése is, mint például 16. századi Amszterdamban. Mégis fontosabb a városi polgárok önbecsülésénél az érkezők elkápráztatása, a messziről jött üzleti partnereké, és még inkább az egyre jobban fellendülő zárandokmozgalmak tömegeié.

A 16. századi pápák sugárútépítő buzgalmát betetőző V. Sixtus - a már megépült szakaszokat integrálva, s újakat is építve - olyan rendszert hozott létre Rómában, amelyek funkciójában – a tömegek eligazítása, mozgásuk kanalizálása -, és építészeti logikájában – a zárandoklat csúcspontjának előkészítése és a látvány kiemelése – is a római népen kívüli közönségnek szólt. Annak ellenére, hogy a zárandoktömegek a város jelentős gazdasági bázist alkották, ellátásuk az egész települési infrastruktúrális hátteret igénybe vette, a római városalakítások csak a megérkezés és a vonulás látvány-hatását tartották szem előtt. A közterület és az épületek közterületről belátható része ennek a vizuális hatásra törő szerkesztésnek rendelődtek alá.⁶³ Sixtus célja nem a város, csak az „előadás”, a zárandokvonulat nagyságának és pompájának növelése volt, az ahhoz szükséges díszletekkel, az akkori városon kívül létező emlékhelyek bekapcsolásával.⁶⁴ A sugárút-fejlesztésekhez nem is kapcsolódott a mögöttes területek felértékelése. Az egységes formálás eszménye az épületek helyett már az adott közterületet vette célba, valójában azonban ugyanúgy a városi összefüggések figyelembe vétele nélkül, ahogy della Francesca képén a reneszánsz paloták álltak.

**BAROKK VÁROSÉPÍTÉS: A
HASZNÁLTATTÓL
ELKÜLÖNÜLT ESZTÉTIKAI
MEGÍTÉLÉS**

Róma barokk sugárútrendszere ugyanakkor egy fontos aspektusában úttörő volt. Az az építészeti módszer, amely a reneszánszban csak egy-egy kisebb tér vagy utcaszakasz egységes kompozíciójában valósult meg, a barokkban kiterjedt közterületi rendszereket hozott létre. A közterület építészeti

elveken való formálásának hagyománya később is felbukkant, napjainkban a közterületek alakítására kiírt pályázatokban reneszánszát éli.

Az építészeti komponálás városi léptékre való kiterjesztését az egyre jelentősebb hatalom- és erőforrás koncentráció tette lehetővé. A barokk városalakítási technika ezért valójában nem is a rendezés-szabályozás eszköztárába tartozik: több analógiát mutat az épülettervezés logikájával. Archetipikus példája az építészettörténetileg még a reneszánszba tartozó párizsi place des Vosges, ahol az építész és az ingatlanfejlesztő szerepét is maga a király, IV. Henrik vette át.⁶⁵

A két példa, a római és a párizsi érdekesen mutatja azt az eszmei vonulatot is, amely a reneszánsz gondolkodást a barokkal összeköti. A reneszánsz által kialakított igény az alkotás tökéletességére, teljességére, önmagában való értelmezhetőségére továbbélt, sőt a művek léptékét illetően megnövekedett, kiteljesedett a barokkban. A reneszánszban felvetődött demokratikus gondolat a létező városi terek rendezéséről a barokkra elfelejtődött, illetve a minél nagyobb, teljesebb építészeti kompozíció vágyának adta át a helyét. Míg a reneszánsz csak elvétve tudta városépítészeti elgondolásait megvalósítani, a barokkban jelentős városépítészeti együttesek születtek, ezek megvalósításában a reneszánsz piedesztálra emelt építész, művésze azonban már sokszor csak alárendelt szerepben vehetett részt, a művet végső soron maga a pápa, a király „rajzolta”. Az építészetben és a városépítészetben azonban továbbélt az alkotó építész, és a kerek, befejezett építészeti alkotás ideálja.

AZ ÉPÍTÉSZETI FORMÁLÁS

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a reneszánsz felébresztette a város esztétikumára való igényt az építészeti és közgondolkodásban, a hathatós eszköztár első elemeinek megalkotását azonban a barokkra hagyta. A barokk városépítés logikája messze esik a rendezés deduktív gondolkodásmódjától, és szempontrendszerében is csak a város igen szűkített értelmezésére támaszkodik. Az általa létrehozott eszközrendszer azonban rendkívül sikeresen és messzehatóan határozta meg a várostervezéssel - és később a szabályozási rendszerekkel kapcsolatos - gondolkodást.

Róma barokk sugárútjai a zárandokútvonalak díszletéül szolgáltak.⁶⁶ A barokk **A BAROKK TENGYELY** tengelyeknek funkcióval, még az efféle igen egysíkú, de határozott céllal való felruházása is komoly előrelépés volt a közterületek tervezése terén a középkor határozatlan formájú, funkciójú, ellenőrzésű, tulajdonképpen az épített elemek között „kimaradt” közterületi rendszeréhez⁶⁷ képest. A használat és a befogadó személyének beazonosítása, a térélmény időhöz és tevékenységhez, így meghatározott nézőponthoz és mozgáshoz kötése tette lehetővé, hogy a közterületek a tudatos építészeti alakítás tárgyává válhassanak.

A kezdeti lépések után azonban a barokk városépítési ambíciók nem korlátozódtak egyes útvonalak meghatározására. Ahogy a közterületek építészetelvű formálásának hagyománya, úgy a városi együttesek formai komponálása is barokk találmány.⁶⁸ A létrehozott új rezidenciavárosokban nehéz is szétválasztani a két tervezési metódust. Ahogy a barokk templombelső terének lényegi szervező erejévé válik a mozgás, a változás élménye, úgy válik a barokk tengelyes szerkesztőelv is a városszerkesztés meghatározójává.⁶⁹ Róma átalakításának logikája még a létező végpontok közti barokk tengelyrendszer meghúzása volt, ekképpen egy a meglévő közterületi rendszerre rátett, azt kibővítő rácsrendszert alkotott. A későbbi alkalmazásokban, mint például Haussmann Párizsában a végpontok meghatározása is a tervezés részévé vált, s gyakran el is vesztette elébb kultikus, később akár közfunkciós jellegét, egyre inkább valami karakteres építészeti formával, esetleg emlékművel a kiemelt pont puszta megjelölésére redukálódott.⁷⁰

A barokk tengelyek szerkesztési szabályaihoz hasonlóan a látvány hatásosságára való törekvés szüli meg a városi előterek hagyományát is. A barokk templomok, paloták egyre monumentálisabbá váló homlokzatainak érvényesüléséhez már Palladio szerint is elengedhetetlen a megfelelő távlat.⁷¹ A barokk épülethez így szervesül az előtér, ami a vidéki kastélynál önállóan meghatározott tér – cour d'honneur, szabadon értelmezve az érkezés és a főhomlokzat „dicsőségére” alakított építészeti keret lehet. A városban azonban Palladio utilitarista felfogásának megfelelően a városi tér alakul a palota, később bármilyen nagyszabású épület, középület szerves részévé.⁷² **VÁROSI ELŐTEREK**

A középület és az előtte való tér együttes elhelyezése, jobbra tengelyes alakítása egészen a 19. századig tovább élt, a városalakítás eszközkészletének leggyakrabban használt eleme volt.⁷³ A 19. század városszabályozási gyakorlata sok esetben ki is emelte ezeket a problémákat a városszövetből,

mint például az egyesített Főváros szabályozására kiírt tervpályázatban is, ahol a pályázók explicit feladata volt a legfontosabb tervezett középületek és a hozzájuk tartozó terek elhelyezése a városban.⁷⁴ A huszadik század elején készülő városfejlesztési programoknak is fontos része volt a telepítendő közintézmények felsorolása⁷⁵, részben a városi öngazgatás fejlődésének igazolására, részben azonban azért, mert a városszerkezet csuklópontjait ezekkel a közintézményekkel és a hozzájuk kapcsolt közterekkel definiálta a kor várostervezése.

A barokk városépítési gondolat végül egész városok létrehozásában teljesedett ki, **REZIDENCIAVÁROSOK** jellemzően abszolút hatalmak árnyékában. A 16-17., főként pedig a 18. század a városi társadalmak növekedését és átalakulását is hozta, ez az időszak London és Párizs kiemelkedésének Európa térségében. Nem csak az ünnepek és felvonulások mérete nőtt meg ilyenképpen, hanem például a hercegi-királyi-pápai udvarok létszáma is.⁷⁶ A beinduló építkezéseknél nehezen különböztethető meg az uralkodói igényekben a valós fizikai szükségletek és a presztízsszempontok szerepe, mindenesetre a királyi paloták épületegyüttessé és várossá növekedése ebben a korban jellemző folyamat.

Az újdonsült rezidenciavárosok telepítésénél mindig közrejátszott a valós város kötöttségeitől való menekülés⁷⁷, de a rezidenciák működése sem volt már elképzelhető nagyszámú kiszolgáló személyzet – végül is egy másik város letelepítése nélkül. Versailles, Mannheim, Karlsruhe alaprajzának a palota és a park mellett szerves részét képezik a városi lakónegyedek is, Pétervár tervein – már a 18. században - pedig a korábbi egypólusú szerkezet helyett a hatalmi funkciók és a városszövet bonyolult összeillesztése is megfigyelhető. Az ilyen módon készült tervekben a lakótömbök szerkesztése ugyanolyan módon a palota épülettömegeinek kiterjesztésévé vált, ahogyan a barokk tengelyt a templomhajó meghosszabbításaként értékelhettük, s ahogyan a városi tér a palota vagy középület előszobájává vált.

A város beemelése a rezidencia tervezési programjába annak kompozíciós logikájával társult. A nagyság növekedésével ugyanakkor nem csak a társadalmi összefüggések, de az építészeti részletek is elveszni látszottak a folyamatból. Egyre hangsúlyosabbá váltak a tömegek formájának, arányainak szabályai. A megtervezendő együttesek a világos építetési képlet ellenére olyan bonyolulttá váltak, hogy csak jelentős egyszerűsítések árán maradhattak átláthatók, átgondolhatók. A leegyszerűsítés adódó tényezője pedig a királyi építész lett, aki személyében is logikus folytatója volt a palotaépítészettől kinőtt rezidenciaépítésznek. Az építész képzettsége folytán a tömegek tetszetős formálásának mestere volt. A reneszánsz építészeti elméleti munkák az ókori klasszikusok nyomán már sokat foglalkoztak a terek, tömegek, épületelemek egymáshoz való viszonyával, megfelelő arányaival. Ez a törekvés kezdetben arra irányult, hogy a helyes építészeti formálás mérhetővé, tudományossá, és így akár demokratikusan terjeszthetővé is váljék. A barokkra ezek az elméletek az arányossági és szerkesztési ökölszabályok akadémikus rendjévé merevültek, amelyek nem csak az oszloprendek, rizalitok és ablakszerkesztések világában, de a város formai kialakításában is mérvadóvá váltak.

ÚJ ESZKÖZÖK – MAKETT ÉS BEÉPÍTÉSI TERV

„Az építészeket folyamatosan kísérti, hogy a várost megpróbálják visszatéríteni az egységes mű, a befejezett tárgy irányába. Ez a próbálkozás általában háromféle formát: a beépítési terv, a modell és a megastruktúra formáját öltheti” – írja Christian Devillers – egy későbbi kor tanulságai alapján.⁷⁸ A három forma közül kettőt eredendően a barokknak köszönhetünk: a nagy épületegyüttesek tervezése a várostervezésnek egy új műfaját, a beépítési tervet, és új eszközét, a makettet termelte ki. Mindkettő hű tükre volt a városszövet épített tömegekre és szabad térre való leegyszerűsítésének. Ha a két városábrázolást egyszerűsítési szempontjaikban rokonoknak is tekinthetjük, funkciójukban s „célközönségükben” fontos és jellemző különbséget kell tennünk. Míg a beépítési terv – a későbbi szabályozási gyakorlatban értelmezve - elsősorban az építészeti és a várostervezői szakmagyakorlás közvetítő médiája, addig a makett igen sokszor a laikus szemléltetés eszköze.

A beépítési terv a barokk építészeti gyakorlatból kiindulva megfeleltethető volna az épület alaprajzának, de funkcionálisan és kapcsolati rendszerében is jóval sematikusabb volt annál.⁷⁹ Egy különös, az objektum-központú építészeti tervezés és a városszabályozás közötti műfaj jött létre a beépítési tervvel.

**AZ ÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS
ÚJ MŰFAJA:
A BEÉPÍTÉSI TERV**

Az építészeti tervezés adott korra jellemző épületfunkciói, szerkesztési elvei, anyagai és épületszerkezeti megoldásai alapján leszűrhető egyfajta építészeti tipológia, amely ebben a léptékben a tervezés „értelmes” alapelemkészletét és összefüggésrendszerét megadhatja.⁸⁰ A beépítési tervnek ez a metodológiája feltételezi a kor építészeti tudását, sőt az építészeti-esztétikai értelmű

komponálást. Mai szemmel a 18. században ez még egyértelműnek tűnhetett, bár már akkor kétséges volt például a cour d'honneur építészeti szerkesztésben kikísérletezett eszközének felnagyítása városi léptékre. Később, a 18-19. századnak például jellemző építészeti kérdése volt a középületek, később az ipari épületek új funkcióinak kialakítása, illetve a régi típusok átalakulása, s ezt az építészeti formálás csak lassan, akadozva tudta követni. Éppen a városszabályozások metodológiájának kialakulásakor, a 19. század harmadik harmadában hiányzott még egy sor fontos új épülettípus kikísérletezett, „bejáratott” sémája, amely a kialakuló szabályozási rendszerbe normatív módon beilleszthető lett volna.⁸¹

A beépítési elképzelések építészeti ábrázolása végül éppen az új tipológiák kidolgozásának és a város reprezentatív helyei építészeti formálásának igényével kapcsolódott össze a 20. században.⁸² A nem kulcspozícióban lévő területek szabályozását még sokáig megoldottnak vélték a járatos építészeti elemkészlettel, pedig éppen ebben a korban kezdődött ennek felbomlása, az új funkciók, anyagok – pl. a vasbeton -, szerkezetek megjelenésével. A „hardver” megváltozásával párhuzamosan a „szoftver”, a - modernista - építészeti gondolkodás is megkezdte a hagyományos formák fellazítását.⁸³ A szabályozás és az építészeti tervezési, ingatlanfejlesztési innovációk kölcsönhatásának jó példája Budapest újlipótvárosi bérháztípusának, illetve a hallos lakásnak a kialakulása, amely végül a kompromisszumos keretes beépítés elvének, azaz az azon alapuló szabályozásnak és a teljes megvalósításnak közös gyermeke, nem hasonlítván az építészeti modernizmus elméleti úton ekkora már kidolgozott modelljeire. Később, a nagy együttesek tervezésénél⁸⁴ végleg felborult a tervezés és a szabályozás aránya, és felvetődött annak az igénye, hogy a nagyberuházások előkészítését a normatív jellegű szabályozásnál adekvátabb beépítési típusú terv irányítsa.⁸⁵

**A BEÉPÍTÉSI TERV
CSAPDÁJA:
AZ ÉPÜLETTIPOLÓGIÁK
HIÁNYA VAGY
VÁLTOZÉKONYSÁGA**

A beépítési és építészeti formák 20. századi változékonysága egyik oldalról általában is megkérdőjelezi a beépítési tervnek, mint a szabályozás részének vagy csak megalapozásának hasznosságát, hiszen hiányzik az a tényező, az építés technológiájára vonatkozó információ, amely a beépítést valójában értelmezni, s esztétikai szinten értékelni tudná. Ugyanakkor éppen ez a változatosság-változékonyság élesztette fel a városépítés művelőiben azt az igényt, hogy a várostervek, szabályozási tervek beépítési tervekre alapuljanak, megadván az építészeti megítélés lehetőségét is. A városnak azokon a területein, amelyek a projektszerű fejlesztésnek, s ezzel párhuzamosan a szabad, újszerű – beépítési móddal nem tipizálható - építészeti formálásnak jellemző helyszínei, a beépítési terv ma is a szabályozás, városfejlesztés adekvát és bevett, bár építésjogilag a legtöbbször nem kodifikált eszköze.

A makett szerepe a várostervezésben még kétértelműbb. Használatának kialakulása a rezidenciavárosok korához köthető, amikor az építész számára egyre nehezebbé vált a nagyhatalmú megbízó előtt városépítészeti gondolatainak bemutatása.⁸⁶ A makett egyre kifinomultabb technológiája legalább egy hagyományos térképzet szintjén lehetővé tette számára a tervezett együttes, város „megélését”.⁸⁷

**MAKETT:
KÖZVETÍTŐ ESZKÖZ
MEGBÍZÓ ÉS TERVEZŐ
KÖZÖTT**

Ebben a városábrázolásban persze könnyű értelmezhetősége mellett benne rejlik két olyan csapda is, amely minden bizonnyal hozzájárult a makettek népszerűségéhez: a lépték és a nézőpont varázsa. A kicsinyített világ feletti fizikai uralom gyönyörűsége minden makettezéshez kapcsolódó játék – lásd a modellvasutak és babaházak széles rajongótáborát – alapja. A kicsinyített városoknál ehhez a felülemelkedés, a repülés képzete járul - ugyancsak régi emberi vágy és gyengeség. A pszichológiai hatást továbbgondolva a makett eszköze önmagában is a város tervezhetőségét, alakíthatóságát, kontrollálhatóságát sugallja.⁸⁸

Építészeti szempontból a makettek a városi környezet – pusztán fizikai értelmében való – végletes leegyszerűsítését jelentették. A fent elemzett csalóka mechanizmusok, a kicsinyítés és a madártávlat miatt már a megcélzott építészeti hatás, például a majdani városlakót lenyűgöző nagyság közvetítésére sem voltak alkalmasak.⁸⁹

A makett használata a II. Világháború után virágkorát élte, elsősorban a nagy együttesek tervezésében, a hatvanas évektől.⁹⁰ Az elegáns építészeti fehérben vagy szürkében, esetleg fából készülő kompozíciók már sem az anyagra, sem az építészeti tagozatokra nem tartalmaztak utalást. A tervezett egységek nagyságának és az épület-szintszámoknak növekedésével a makett léptéke egyre kisebbedett. A gondolat logikus végkifejlete, az olyan megaformák, mint Le Corbusier Algír helyére tervezett szalagépület-monstruma, szerencsére jórészt papíron maradtak. A hirtelen arányváltások láthatóan nem csak a laikusok, de az építészek érzékeit is megzavarhatták. Míg Speer Hitler számára tervezett

**A MAKETT CSAPDÁJA:
A MINDENHATÓSÁG
ÉRZETE,
A REÁLIS NÉZŐPONT ÉS
LÉPTÉK ELVESZTÉSE**

gigantikus épületein az épületelemek a tömegek arányában dagadtak⁹¹, addig a hatvanas években az ablakok, tagozatok teljesen eltűntek a makettekéről, megfosztva a nézőt egy megszokott méretfogódzótól. Talán nem merészség azt állítani, hogy bár Germania elképzelhetetlen méretarányaiért elsősorban az építészet megalapozó birodalmi ideológia volt felelős, addig a háború utáni „nagy számok építészetének” emberi léptékvesztéséért felelőssé tehetjük a makett városstervezési eszközét is, amely hozzájárult a laikus döntéshozók „megvezetéséhez”.

Mindkét eszköz, a beépítési terv és a makett is gyakran csak áttételesen hatott a szabályozás alakulására, a tényleges építés formáira, jobbra valamiféle előkészítő szerepet játszva az építési, laikus és a városrendezői döntéshozásban. Az eszköz azonban sajnos igen sokszor meghatározza a gondolkodás medrét. A beépítési terv és a makettezés fejlődése a város építészeti alakításából kiemelte a tömegek egymáshoz, később a szabad terekhez való viszonyát, kompozícióját, arányait, mint a városkép esztétikáját elsődlegesen meghatározó tényezőket. Ez a fajta leegyszerűsítés könnyen alkalmassá tehető volt arra is, hogy az építészeti-esztétikai követelményeket szabályozási paraméterekre „fordítsa” a homlokzati magasságok, utcakeresztmetszetek, épülethosszak, tömbmélységek méreteinek megadásával vagy korlátozásával. Különösen a szabályozások második korszakában – a pusztán mérnöki rendezések leáldoztával, s a beépítések tudatos lakókörnyezeti elvű elemzése előtt, azaz a 19. század végétől a 20. század harmincas éveig – találkozunk az „esztétikai rendezés” elsősorban tömeg- és térarányokra alapozott technikájával.

A VÁROSI TÉR FOGALMA, ALAKÍTÁSA

A város szépsége természetesen sokféle nézőpontra vonatkozatható.⁹² A városrendezés építészeti-esztétikai szempontrendszerében azonban az évtizedek – évszázadok – folyamán egy meghatározott nézőpont került túlsúlyba, a városi terek – a külső tér, szabad terek, stb. – esztétikája.

Ma az elmélet Leon Battista Alberti nyomán széles egyetértésben az építészet feladatának a terek definiálását, formálását tekinti⁹³, de elsősorban a belső térnek a végtelen külső térből való lekerekítését tartják a folyamat lényegének, ily módon a belső térből célt, a tömegalakításból eszközt, a külső térből viszont csak afféle maradékot vagy mellékterméket csinálva. Szerencsére a városépítészet és maga a rendezés gyakorlata is jóval előrébb járt az – ezek szerint követő jellegű – tereleméleteknél. A középkor valóban bizonyos értelemben „maradék-jellegű” közterületei után a barokk felvállalta egyes közterületi típusok tudatos alakítását, még ha nem is a városi szerkezet összefüggéseiben, hanem a barokk épületek, együttesek kiterjesztésének keretében.

A 19. század folyamán a várostervezés intervenciók barokk technikája mintegy fennmaradt, ezen épültek fel az európai városátalakítások – az ismert Párizs, Bécs, Barcelona, Budapest, de rengeteg kisebb város is – sikerei. Ugyanakkor ennek a technikának a „közeiben” nőtt fel a városszabályozás módszertana. A „közök” kétféleképpen is értendők itt: egyrészt téri valóságukban, a kiszabott reprezentatív sugárutak és bulvárok közeinek, illetve a még nem beépült területeknek szabályozásában. Másrészt abban az értelemben, ahogy a beavatkozások technikájában is a központi építető hatalom lassan átadta a helyét a város közösségi szabályozó hatalmának, és ahogyan az építési tevékenységek egyre nagyobb hányada a szabályozandó magán építetői tevékenység körébe ment át, úgy nyertek egyre nagyobb teret a szabályozó jellegű beavatkozások a városszabályozás irányításában.⁹⁴ A 19. század az ilyen városi technikák szívszívó kialakításának kora, a városi jogtól a kisajátításon, ingatlanértékelésen, telekalakításon, adórendszereken, közművesítésen át a városfejlesztést felügyelő politikai-szakmai intézményrendszer⁹⁵ kiépítéséig.

Érdekes módon ebben a fejlődő technológiában az esztétikai követelmények, legalábbis egy időre, háttérbe szorultak. Ennek oka csak részben az, hogy a városrendezői szakma első hullámában a közreműködő mérnökök szakmai háttere kevésbé építészeti, mint inkább hadmérnöki és földmérői. Ennél fontosabb lehetett, hogy éppen a szabályozás technikáinak kialakulásakor a magántulajdon sérelmének tudata még sokkal jobban élt, és a városi közösség beavatkozásának joga még korántsem volt egyértelmű, ahogy ezt például a kisajátítási törvények körüli heves viták is mutatják a 19. század második felében. A városi parcellázások, fejlesztések jórészt magánterületeken mentek végbe, ez pedig arra ösztönzött, hogy a közterületek a lehető legtakarékosabb módon valósuljanak meg, mint hálózati, mint műszaki kialakításukban. A takarékoság sokszor explicit módon is megfogalmazódott, mint a készítenő tervek kívánatos jellemzője. Ennek eredménye a 19. század végi szabályozási tervek szigorú ortogonalitása és a közterek feltűnő hiánya is.

**AZ ELSŐ KÖZTERÜLET-
SZABÁLYOZÁSOK
PRAGMATIZMUSA**

A takarékos elvű mérnöki szabályozások építészeti oldalú kritikájának alapművévé Camillo Sitte könyve⁹⁶, „A városépítés művészi alapelvei szerint” vált.⁹⁷ Sitte nem képviselte az építészet haladó vonalát, a városokhoz való hozzáállását is inkább egyfajta, Kerékgyártó Béla megfogalmazása szerint „rezignáció és mérsékelt optimizmus” jellemezte.⁹⁸ A rezignáció a kor alakuló/alakított városaira értendő, amely Sitte művész-építészeti mércéjével korántsem érte el a régi korok – általában a középkor – szintjét. Ugyanakkor az optimizmus éppen a régi korok eszményeinek felhasználhatóságában, a várostervezésben, városrendezésben való érvényesíthetőségében érhető tetten.

**AZ ESZTÉTIKA
VISSZATÉRTE:
CAMILLO SITTE**

Sitte legnagyobb hatású gondolata az utca és a tér megformálására vonatkozott, annak ellenére, hogy nem csak a közvetlen látványban, de nagyobb léptékben, például szerkezettervezésben is a város szervezesebb formálására tett javaslatot, s bírálta a topográfiát, telektulajdont figyelembe nem vevő merev és erőszakos szabályozást. Itt azonban kevésbé tartotta fontosnak az esztétikumot, hiszen: „művészileg csak az a fontos, ami áttekinthető, látható, vagyis az egyes utca, az egyes tér”. Ilyen módon a város esztétikai megítélését az épületelemzés helyzetéhez hasonlóan egy időpillanatra és közel egy nézőpontra – azaz inkább befogadói helyzetre – építette.⁹⁹ Ez lehetővé tette a városi helyzetek értékelését egy már ismert tudományos eszközrendszerrel – szerkesztés, arányok, stb. -, de a térbeli-időbeli korlátozással ez az elemzési metódus a városi környezetet hasonló módon egyszerűsítette le, mint például a fentebb elemzett makettezési gyakorlat. Ez a leszűkített és statikus városkép különösen Sitte kedvelt példájában, a középkori városképek elemzésénél egy további csúsztatást is elszenvet, hiszen a jobbára organikus¹⁰⁰ létrejött együtteseket mintegy szándékos építészeti formálás eredményét veszi számba, ennek megfelelő terminológiát alkalmaz.

A „csúsztatás” persze nem véletlen, hiszen Sitte elsődleges célja éppen a kor várostervezési gyakorlatának megváltoztatása és olyan használható kompozíciós eszközök, szabályok felmutatása, amely a szabályozásokon keresztül érvényesítve ismét képes létrehozni azt a – mai szóval – ingergazdag, változatos, emberléptékű városi környezetet, amelyet a számára – és ma is sokunk számára – a középkori és reneszánsz terek, utcák megtestesítenek. Éppen az egyszerűsítés, a szabályszerűség tette, hogy gondolatai használhatóvá váltak a városszabályozásban, és példátlan sikerrel reformálták meg annak gyakorlatát.

Sitte törekvései az időközben kiüresedett barokk formák gazdagításában, élményszerű városi terek létrehozásának igényében, a belső városkép alakításakor a tagolás és a hangsúlyok szükségességében foglalhatók össze. Mindezek azonban a szabályozási gyakorlatban igen egyszerű elvekké változtak, mint például az utcahierarchiának megfelelő utcakeresztmetszet¹⁰¹, az eltolt utcategyelyek, a zárt térfalak, az íves utcavezetések és térlehatárolások, a kisléptékű térbővületek, terek szükségessége, a függőleges épülethangsúlyok megjelenése jól meghatározott szerkezeti pontokban, mint például utcavéggpontokban vagy sarkokon.

Sitte hatása látványosan átalakította a szabályozás, elsősorban az újonnan urbanizálandó területek tervezésének gyakorlatát a 19. és a 20. század fordulóján. Az átalakulást támogatta az építészek egyre nagyobb arányú megjelenése a városszabályozás szereplőinek körében, a viták azonban így is sokáig „visszarendezték” a terveket.¹⁰²

A BEFOGADÁS KÉRDÉSEI

Ritkán emlegetjük, hogy Camillo Sitte már a 19. század végén sem tartotta lehetségesnek, vagy reálisnak, hogy a város minden közttere, látványa az általa megfogalmazott magas esztétikai-építészeti követelményeknek megfelelően.¹⁰³ A huszadik században sem javult a helyzet, és számtalan építész és városépítész foglalkoztatott a városaink általános „csunyasága”, sőt, a fejezet elején idézett gondolata szerint Granasztói egyenes kapcsolatot is látott az esztétikai igény primátusa és a városok elcsunyulása között.

Az ötvenes-hatvanas évek amerikai városai is csak néhány kellemes hellyel büszkélkedhettek. Kevin Lynchnek viszont feltűnt, hogy a városok lakói csak a legritkább esetben beszéltek esztétikai kategóriákban a városokról, arról az urbánus környezetről, amelyet mindennapjaikban használtak. Ez nem jelentette a kritikai hozzáállás nélkülözését, hiszen világosan megkülönböztettek jó és rossz környezeteket. A jó és rossz helyek megkülönböztetésében pedig sok más tényező mellett nem elhanyagolható szerepe volt azoknak az elemeknek, amelyekre az épített környezet tárgyi-építészeti részeként az építésznek, városépítésznek hatása lehetett. Ezeket kiemelve Lynch három amerikai

**A VÁROSI ESZTÉTIKA ÚJ
ÉRTELMEZÉSE:
A PERCEPCIÓ,
KEVIN LYNCH**

város – Los Angeles, Boston és Jersey City – példáján vizsgálta azokat a téri elemeket, amelyek a városlakók percepciójában lényeges szerepet játszanak.¹⁰⁴

A megközelítés e változásának több szempontból is nagy jelentősége volt: először történt meg, hogy a város formai jegyeit nem elméleti alapon próbálták értékelni, először váltak vizsgálat tárgyává az építészeké mellett a várospolgárok, -használók meglátásai, és az elemzett terület kitágításával először épült be a fogalomba a pillanatnyi és adott helyhez kötött percepción túl az emlékezet, a tanulás is.

A városelmélet oldaláról a „használók” bevonása teljesen új nézőpontot jelentett, s egyszerre illeszkedett bele a kor baloldali, a tervezés demokratikus kiterjesztését sürgető gondolkörbe, az építészetet demisztifikáló, az esztétikai értéket relativizáló elméleti fejlődésbe és a tervezés komolyabb tudományos megalapozását számonkérő korhangulatba. A kortársak a város téri rendszere értelmezésének és tervezésének olyan korszakalkotó munkáját látták benne, amely Camillo Sitte munkásságához volt mérhető, s máig tartó sikere is ahhoz hasonlítható. Miután Lynch által bevezetett városkép-elemek általános érvényűeknek tűntek, amelyeknek léte inkább az ember percepciójának működéséhez kötődött, mint a konkrét városi környezethez, az elemek használata a tervezésben mintegy társadalmilag legalizálta a tervet – akár az adott környezetre konkrétan elvégzett felmérések nélkül is.

A VÁROSKÉP SZUBJEKTIVITÁSA

Az elmélet használhatóságában rendkívül fontos volt, hogy Lynch a vizsgált teret kiterjesztette, sőt, határait az egyéni felhasználóhoz igazította. Ezzel a módszerrel eltávolodott Sitte – és minden más, erősen építész-alapú – városi környezet-felfogásától, amely csak az egyben átlátható térrész formálási szabályaival foglalkozott. A lépték így áthidalhatta azt a szakadékot, amelyet az építészeti környezettervezés és a reneszánsz teoretikusoktól eredő, a 20. századra erősen kifejlődött topológiai-hálózati várostervezés¹⁰⁵ között tátongott. Az olvashatóság követelménye a megközelíthetőség és az esztétikum között, bizonyos értelemben azokat meghaladva értékelte a városi környezetet, mindenki számára elérhető minőséget vezetve be. Ennek a minőségnek fontos jellemzője volt, hogy miután eredendően szubjektív, nem oszthat meg a magas és a mindennapi kultúra, művészet, az építészet fogyasztói és létrehozói között. A számtalan szubjektív kép egymásra vetítéséből ugyanakkor a városnak olyan tudatalatti szerkezete alakulhat ki, amely megközelítőleg objektíven jellemzi a fizikai valóságot és a benne élő társadalmat.

A VÁROSKÉP KITERJESZTÉSE TÉRBE ÉS IDŐBE

Ez a társadalom természetesen időpillanattól függő. Maga a Lynch által feltérképezett citoyen percepció is hosszabb időtávot átfogó folyamat, s így mindennapi tapasztalatainkhoz jobban közelít, mint a hagyományos városépítészeti elemzés, amely inkább a turista szemszögére hasonlít. (Láttuk, hogy ennek egyik eredete éppen a barokk zarándokmozgalmakhoz kötődött.) Az egyéni percepción belül is szerephez jut az idő, s ezzel az emlékezet, a tanulás, a képzelet folyamatai, az egyén városképébe a múltba és a jövőbe mutató elemeket integrálva. Lynch után elsősorban a múltba mutató városépítészeti elemeknek támadt nagy keletjük, ezzel kívánva segíteni az építészeti beavatkozások, átalakítások integrálását a városképbe, annak hagyományába, identitásába. A hatvanas években Robert Venturi¹⁰⁶, a hetvenes évek végén Christopher Alexander¹⁰⁷ kísérte a köznépi informális építészete felől megtalálni azokat a kulturálisan és történetileg meghatározott környezeti mintákat, alapelemeket, amelyekből sikeresen lehetne továbbépíteni.

Az Alexander által leírt „pattern”-ek azonban már túl részletesek voltak ahhoz, hogy a városszabályozás gondolkodásába átmenjenek, bár néhány elem, mint a kapu hatása nyilvánvaló. A Lynch által meghatározott öt alapelem-fajta, az utak, határvonalak, övezetek, csomópontok és jelzőpontok fogalmi azért is érdekesek, mert geometriájukban, léptékükben és téri elvontságukban messzemenően megfelelnek olyan fogalmaknak, sőt városszabályozási eszköznek, amelyet a kor városrendezése régóta használt.¹⁰⁸

A TÉRBE ÉS IDŐBE FOLYTONOS MINTÁK KERESÉSE: R. VENTURI ÉS CH. ALEXANDER

A Lynch-féle városkép-kutatásokra (is) vezethető vissza néhány olyan, elterjedt fogalom, cél és eszköz, amely a hetvenes, még inkább a nyolcvanas évek szabályozásaiban meghatározó szerepet kapott, mint például a városkapu, a központok, csomópontok (általában hierarchiába rendezett) rendszere, a nagy forgalmú városi autópályák kritikája, vagy a ma rendkívül divatos törekvés a vízpartok és a város kapcsolatának újrafelvételére. A mentális térkép legfontosabb hozadéka ugyanakkor, hogy integrációs szerepet játszhat azok között a pontszerű, vonalas és övezeti téminták között, amelyeket addigra a szabályozási gyakorlat a különböző léptékű tervfajták – például hálózattervezési, terület-felhasználási, szabályozási, beépítési tervek – és akár különböző szakági tervezők – például közlekedéstervezők, városépítész, építész - között is sikeresen disszociált. A város tere ugyanis

legalábbis hatásaiban folyamatos, és bár elkülöníthetők és tipizálhatók benne szerkezeti, téri vagy tömegelemek – éppen ezt tették a Lynch-féle városképek is -, ezeknek alakítása óhatatlanul az egész térség megváltozásával jár.

A közterület-alakítás hagyománya

VÁROSI SZABAD TEREK A KÖZÉPKORBAN

A várostérképeken a várostesten belül a középületek szisztematikus megkülönböztetése - részben ikonografikus jelöléssel, később az alaprajz színbeli, grafikus megkülönböztetésével - általában csak a 19. században tűnt fel.¹⁰⁹ A középületek kiemelése a térképeken azonban nem – a mai középület-fogalmunkat meghatározó - egységes tulajdonhoz kötődött – valójában a középületek többsége egyházi, hűbéri tulajdonban volt -, sokkal inkább a város illusztris épületeit, mint tájékozási pontokat jelenítette meg.

Gianbattista Nolli várostörténetben sokat idézett Róma-ábrázolásának (1748)¹¹⁰ szemléleti alapja sem a telek- vagy épülettulajdon megoszlása, nem a terület tulajdonjogának kérdése, hanem a terek használatának magán vagy közösségi jellege – vagy éppen ezek átmeneti formája. A külső terek egy rendszert alkotnak a templomok, kertek erősen formált tereivel, s így értelmezik, összefűzik a közterületek – egyébként a magánépületekhez hasonlóan sematikusán ábrázolt – hálózatát.

Nolli ezzel az értelmezéssel jócskán megelőzte korát, hiszen a köz által használt be nem épített területek – utcák, terek, piacok, stb. – fontossága, egészen a 19. század második feléig eltörpült a közintézményekhez képest, ábrázolásuk differenciálatlan, geometriailag pontatlan, sokszor akár csak szimbolikus. A térképek azt a városképet tükrözik, amelyben a város épületeinek szabad halmaza, a szabadon maradó területek nem csak kevés építészeti figyelmet kapnak, de az értük való felelősség is meghatározatlan volt.

**A VÁROS, MINT
ÉPÜLETEINEK SZABAD
HALMAZA**

A „szabadon maradó területek” használatának kikristályosodása, formalizálódása, kodifikálódása, a valódi közterületek kialakulása hosszú időt igénybe vevő, történelmi folyamat.¹¹¹ A magán és a köz által uralt tér elválása persze jogilag már jóval hamarabb megtörtént, valós városfejlesztési hangsúlyt azonban csak a nemzetállamok, pontosabban a városi közigazgatás és bürokrácia kifejlődésével nyert.

A középkor jogrendszere¹¹² a király és a királyi ház (nálunk a Szent Korona) egész országra kiterjedő földtulajdonára alapult, amelyet a hosszú távú hűbérbirtokok működtettek. A földtulajdon fogalmához elsősorban jóval nagyobb léptékű földrészletek, birtokok fogalma tartozott. A településeken belül házhelyeket jelöltek ki, amelyek nem annyira a telek tulajdonlására és nagyságával összefüggő értékére utalt, hanem magának a megtelepedésnek a jogára. Mindennek megfelelően a 17-18. századig a legfejlettebb városok sem rendelkeztek kataszterrel, kataszteri felmérésekkel.¹¹³

A városi kataszterek első megjelenése - sokszor háborús, vagy tűzvészi pusztítások után, telepítések kapcsán – éppen a városi telektulajdon értékelésének, gazdasági és társadalmi fontosságának egy új fokozatát jelenti. A város jogi terében a telkek határai és egymáshoz való viszonya is biztosítódik, ezzel áttételesen létrejönnek a tömbök és a maradék területek határai. A kataszterek megjelenése, a városi telkek definiálása a városi telkekre is értelmezte azokat a jogokat, amelyek a középkor évszázadai alatt a földbirtokhoz kapcsolódva kialakultak.¹¹⁴ A telkekre vonatkozó jog megerősödése azonban nem vonta magával a kimaradó szabad területekre vonatkozó értelmezés megszületését.

**KATASZTEREK:
A VÁROSI TELKEK
DEFINIÁLÁSA**

A jogi határozatlanság nem jelentette a középkori város szabad területeinek jelentéktelenségét. A középkori városok intenzív terület-használatában kialakult zárt beépítési módok az építészeti környezetben a katasztereknél korábban és élesebben definiálták az egyes polgár és a mindenki használatában álló területek elválását. Ez utóbbi területek nyújtottak teret a tág értelemben vett csere mindazon formájának, amely a városias élet gyökere, feltétele és velejárója volt. Sőt, minél nagyobb arányban foglalt teret a magán használat a városban, minél élesebben különült el a homlokzatok mögötti magán térhasználat, annál szorosabb és intenzívebb lett ennek a maradék térnek a használata.¹¹⁵

**A KÖZÉPKORI SZABAD
TEREK SZÜKÜLÉSE ÉS
INTENZIFIKÁLÓDÁSA**

A középkortól a 18. századig a városi szabad terek folyamatosan szűkültek, s ezzel párhuzamosan használatukban egyre intenzívebbé váltak. A találkozások egyre beláthatatlanabbá, szabályozatlanabbá váltak. A szabad területek fogalmának megváltozását, a közterület kialakulását és közterületeket érintő egyre szélesedő városi feladatokat végül is a társadalom bevett terület-használatának, az érintkezési formáknak, a nyilvános területek szerepének megváltozása vonta magával.

A SZABAD TEREK HASZNÁLATÁNAK PARADIGMAVÁLTÁSA

A középkor szabad tereiből a 19. századra alakul ki a köztérnek mai fogalma. A szabad terek új típusait a korábbi elsődleges funkciók, a közlekedés, a csere és a hatalmi reprezentáció sokszor összemosódó tereit váltják fel. A sétateretek, parkok, korzók, sétányok, díszlépcsők, közkertek, vurstlik sora egyre differenciáltabb funkciókat egyre differenciáltabb keretek között old meg, közös jellemzőjük azonban, hogy a társadalmi prezentáció, az érintkezés, a látás és láttatás saját szabályú, a magán szférától elkülönült terei.

LÁTÁS ÉS LÁTTATÁS: A NYILVÁNOS VISELKEDÉS ÚJ PARADIGMÁJA

Richard Sennett Párizs és London átalakulását elemezve mutatott rá a közéletiségnek erre a megváltozására.¹¹⁶ A város növekedésével párhuzamosan a meglévő városszövettel szemben is új igények lépnek fel, Sennett ezekkel az új igényekkel hozza kapcsolatba a 17-18. században elkezdett párizsi téralakításokat, amelyeknek szerinte először célja és eredménye is a középkori város funkciógazdagságának elszegényítése.¹¹⁷ A kor olyan új tervezett tereire, mint például a place Royale (place des Vosges) nem is nagyon néznek közfunkciók: palotahomlokzatok határolják.¹¹⁸

Az előző fejezetben szó volt ezeknek a tereknek új építészeti-esztétikai funkciójáról, amely a szűk városban a templom- és palotahomlokzatokra való megfelelő rálátást biztosította. Az újonnan létrehozott terek azonban ettől az esztétikai szereptől függetlenül sem üresek voltak, hanem egy új funkcióra kellett alkalmassá válniuk, a polgárság társasági életére, reprezentációjára, amely nem fért meg az utca hagyományos használatával, az akrobatacsoportokkal és postakocsi-állomásokkal.

A városépítészet és a középületek építészetének fejlődése mindezeket a középkorban nyilvános tevékenységeket megzabolázta az elkövetkező másfélszáz évben. Sorra nyíltak a színházak és operák, egyletek, kaszinók, klubok. A nyilvános tevékenységek, a közélet differenciálódása nem csak a középületek fajtáinak differenciálódásában és számuk sokszorozódásában tükröződött, hanem a városi szabad területek hasonló specializációjában és sokszorozódásában is. A piactértől elkülönült a sétatér, máig ható képzeteit ekkor nyerte a boulevard, az avenue, a corso, a városi park, de a vurstli is. A kereskedelem egyre inkább az üzletekbe, később nagyáruházakba tevődött át.¹¹⁹

A KÖZÉPKORI KÖZTERÜLETI TEVÉKENYSÉGEK POLGÁROSODÁSA, A KÖZÉPÜLETEK ÉS KÖZTERÜLETEK DIFFERENCIÁLÓDÁSA

Számos nagyvárosban - Budapesten is - a hagyományos élelmiszerpiaci tevékenységeket is fedett, ellenőrzött(!) csarnokokba kényszerítették. A vásárcsarnokok (és a háttérintézményként kiépülő városi vágóhidak) szerepe részben a városi tömegek friss áruval való ellátásának ellenőrzése. De a vásárlás ellenőrzöttségének nem csak a népegészségügy miatt nőtt a jelentősége, hanem amiatt is, hogy az ezekben a terekben való viselkedés a nyilvános megjelenés szigorodó normáinak megfelelőhessen.

Sennett szerint a 18. században alakult a nyilvános viselkedés egyfajta szereppé, a kor divatos kliséjének, a világnak, mint színpadnak, megfelelően.¹²⁰ Ebben a párhuzamban a közterületek arculata az előadás kulisszájának felel meg. A nyilvános viselkedés új paradigmája a valóságban részben differenciálta a közterületek használatát térben és időben¹²¹, ennek megfelelően pedig átstrukturálta a városhasználatot is. Ugyanakkor egyfajta eszmei keresletet teremtett a közterületek építészeti kialakítására, komfortjuk emelésére, aminek a kor városa tehetsége szerint elébe ment.¹²²

A KÖZTERÜLET FOGALMÁNAK KIALAKULÁSA

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a nagy 19. századi városátépítések szellemi-építészeti gyökerei között még mindig ezt a megváltozott közterületfogalmat találjuk, annak ellenére, hogy ezt az akkori mindennapok urbanizációs folyamatai – az iparosodás és a népességrobbanás – már csendben aláásni készültek. A nagyvárosok mellett, amelyek a 19. században már mind többé-kevésbé szorító városszerkezeti problémákkal küszködtek, épp ezért érdekes figyelembe venni a kisvárosaink közttereinek rendezését is. Míg a magyar középvárosok barokk főtérrendezései mögött a 18. században még mind egyházi vagy arisztokrata érdekérvényesülés bújjik meg (Pápa, Vác, Esztergom, stb.), a polgárosult kisvárosok főtér- és piacrendezései csak egy jó fél évszázaddal később válnak a településrendezés tipikus feladataivá (pl. Baja, Szentés, Kecskemét, Nagykőrös, stb.).¹²³

A KÖZTERÜLETEK SZÉPÍTÉSE ÉS KOMFORTOSÍTÁSA

Ugyanilyen jelentőséggel bírnak a közterületek átalakításában azok a munkálatok, amelyek a használat komfortjára vonatkoznak: az utcaburkolások, a közművek kiépítése, a gázvilágítás bevezetése.¹²⁴ A megfelelő műszaki kiépítésű és esztétikai megjelenésű közterületek kialakítását a korabeli tervezés „bulvárdozás” néven illette és a városi beavatkozások egyik legfontosabb válfajának tekintette.¹²⁵

A városszabályozásoknak, a közművek kiépítésének és a közszolgáltatások egyre választékosabb működtetésének feltétele volt annak a jognyagnak és joggyakorlatnak kifejlődése, amely elsősorban a „köz” beavatkozásának városi szabályrendszerét teremtette meg. A 19. században folyamatosan születnek Európában a városi törvények, amelyek a(z) általában abszolutista) hatalmon belül újradefiniálják a város, mint „köz” és polgárai viszonyát, a felek jogait és kötelezettségeit.

A KÖZTERÜLETEKEN VALÓ BEAVATKOZÁS JOGI ALAPJAI

A törvényalkotások egyik nagy kérdése volt a városok jogállásának definíciója, amely - a feudalista berendezkedésben jellemzően eseti alapon, a rendszer alóli kivételként kiharcolt/megkapott jogosítványoktól eltérően - a kiépülő nemzetállami berendezkedés alapintézményeként tekintette a „köz”-ségek¹²⁶. A községek kialakuló jogi személyisége témánk szempontjából igen lényeges, mert ez teremtett alapot a település későbbi beavatkozására a közterületen: mind tulajdonosként, mind az államhatalom területi képviselőjeként, de – és leginkább – mint a helyi polgárság képviselője¹²⁷.

A 19. századi várostörvényekben¹²⁸ a község definiált jogi státuszán és szervezeti rendszerén kívül jól tükröződik a „köz” folyamatosan differenciálódó feladatrendszere is, amely a városi közszolgáltatások egyre szélesebb körének biztosítását írja elő. A városfejlesztés vagy várostervezés ideája ritkán szerepel még ezekben a törvénycikkekben explicit módon, de egyre sokasodnak azok a városi szolgáltatások, amelyek a közterülethez kapcsolódnak. Az utak burkolása, a víz- és csatornahálózat kiépítése, a közvilágítás megszervezése, a piacok szabályozása a városi költségvetés egyre nagyobb erőfeszítést igényli, a kiépített szolgáltatások védelme és működtetése pedig a magán és közérdekek, tulajdonok egyre finomabb együttműködését. A városigazgatás megteremtésével a magántelkek között fennmaradó jogi-felelősségi tisztázatlanságból kialakul a közterület fogalma, a mögötte álló felelősséggel, szolgáltatásokkal.

A század elején született várostörvények még jobbra csak a meglévő város működtetésének, csinosításának feladatait szabályozzák. A viszonylag későn, 1886-ban született francia várostörvény már érzékelhetően a városrobbanás szakaszában – és a párizsi átalakítások kezdeti tapasztalatai után – íródott, így nem csak a meglévő utcahálózattal, hanem a városbővítéssel és –rendezéssel kapcsolatosan a közterületek alakításával is törődik.¹²⁹

A francia városi tanács feladatainak felsorolásában kéz a kézben járnak a ma szabályozási, illetve fejlesztési tevékenységek körébe sorolt beavatkozások. Nem véletlenül, hiszen a 19. században a két tevékenység még nem vált el egymástól: a szabályozás az utca kialakításának kezdetét jelentette, amelyet a tervek szerint követett a közművek és az utca kiépítése. A szabályozás jogi és a fejlesztés műszaki technológiája párhuzamosan fejlődött, és mindkettő hatott a közterületek alakításának szempontjaira, mint például az utak szabályozott szélességére. Ezeknek a technológiai követelményeknek köszönhető, hogy a várostervezésben az utca – csakúgy, mint más specializált közterület – hamarosan egy tervezett komplex műszaki létesítményként jelenik meg a hozzá tartozó forgalmi, közműépítési, vízvezetési, világítási, burkolási, később esztétikai követelményekkel. Ezt a szabályozásra deduktív módon visszaható gondolkodásmódot tükrözik az utcahomlokzatok első szabályozásai, ahol a megadott maximális párkánymagasságok elsődlegesen nem annyira a magántelkek beépíthetőségének korlátozására, mint az utcakeresztmetszet kialakítására irányultak. A Haussmann-féle szabályozás homlokzatot érintő előírásai sem a magánbérházak kinézetére, hanem a nagyvilági párizsi utca, mint a feltörekvő párizsi polgárság társasági színhelyének díszletére vonatkoztak!

A SZABÁLYOZÁSI VONAL

A közterületek fontosságát húzza alá, hogy az egyik első és máig klasszikus városszabályozási eszköz a szabályozási vonal volt. A szabályozás és a fejlesztés fenti szorosán összefüggő folyamatában a közterület-szabályozás valójában a fejlesztés szükséges helybiztosítására szolgált.¹³⁰ A szabályozási vonal megjelenésével szinte megfordul az addig az épület-elhelyezésre koncentrált várostervezési folyamat, hiszen a meghúzott vonalak rendszere már nem a kiosztható házhelyeket, telkeket, hanem azt a közösségi térrendszert definiálja, amelyre a városnak a későbbiekben tulajdonjoga, kötelezettségei kiterjednek majd. A tervek logikája azonban csak fokozatosan változik meg. Míg Schilson János 1789-ben a majdani Lipótváros beépítésére készült terve a házhelyek akkurátus kiosztásával még leginkább egy tudatos ingatlanfejlesztő elképzeléseire emlékeztet, addig Hild János 1805-ös tervének szerkesztési elve ugyanezen a területen már a városi közterület-hálózat továbbfejlesztése. A két terv keletkezése közé tehető a budapesti városi „köz”-tudatnak, kifejlődése és a köz(ös)ség által folytatott

SZABÁLYOZÁS, MINT A FEJLESZTÉS HELYBIZTOSÍTÁSA: A SZABÁLYOZÁSI VONAL

várostervezés felelősségének, szerepének tudatosulása, amely a Szépészeti Bizottmány, később a Közmunkák Tanácsa és az egyesített főváros kiépülésében kereste a beavatkozás szervezeti rendszerét.

A településrendezés fő eszköze még sokáig a közterületek kimetszése maradt. A hazai várostervezés egyik atyja, Harrer Ferenc Budapest 1933-ban kelt városfejlesztési „programm”-jában – azaz a városfejlesztési program kidolgozását indító vitáiratában - erős leegyszerűsítéssel ezt is tekinti a városszabályozásnak.¹³¹ Definíciójában sejthető a közterületi szabályozás továbbfejlődésének egyik útja, amely már nem az egyes közterületet, hanem a város teljes úthálózatát, közterületi rendszerét tekinti a tervezés és az ezt segítő-megelőző szabályozás tárgyának. Ez a látásmód lehetővé tette, hogy a tervezésben-szabályozásban részben hálózati – például forgalmi, területfelértékelési vagy akár benapozási -, részben az egésze kiterjedő esztétikai szempontok is érvényesüljenek.¹³²

A rendezés hagyománya felől tekintve¹³³ a szabályozási vonal egyértelműségébe a kornak az a felfogása is közrejátszott, amely a magán és közszféra világos elhatárolására irányult: nem csak a gazdaságban és a városmenedzsmentben, de a városi terekben is.¹³⁴ A szabályozási vonal a városszabályozás alapvető eszközévé vált, a magántulajdonos és a közösség jogainak és kötelességeinek területeit elválasztva.

**SZABÁLYOZÁSI VONAL,
MINT A JOGI
FELÉPÍTMÉNY
ALAPINTÉZMÉNYE**

Ilyen módon számtalan, a városrendezés jogi konstrukciójához tartozó eszköz – „sajátos jogintézmény” – épült rá, amely az ebben a kapcsolatban bekövetkező változásokat, konfliktusokat volt hivatva kezelni, mint például a kisajátítás, a kártalanítás, a közterület-lejegyzés eszközrendszere. A közterületek kialakításának fontosságát mutatja, hogy a kisajátítás jogi rendszere Magyarországon, amely az első kisajátítási rendeletektől általában nemzeti érdekek tekintett kérdésekben volt használatos, először a főváros kiemelt rendezési feladataira, nem sokkal később, 1881-től pedig általános módon a közterületi rendszer alakítására is alkalmazható volt. A szabályozási vonal, mint jogintézmény téri szabadsága is elsőrendű kérdés volt, ez tette szükségessé a városok „lejtmeretezését” is, amelyet a 20. század elejének szakemberei oly sokat sürgettek, s amelyre végül is a legtöbb magyar városban csak az 1937-es városrendezési törvény kapcsán, központi támogatással került sor.

A meghúzott szabályozási vonalak jelentőségére a településszerkezet tervezésében, még inkább a közösségi területhasználat hosszú távú biztosításában a településrendezők között terjedő számos legenda utal.¹³⁵ Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a szabályozási vonal kialakulásakor az alkalmazás még minden esetben közvetlen megvalósuláshoz – a nagy városátépítések fő útvonalaihoz, szükséges utcanyitásokhoz, térrendezésekhez - kötődött, amelyek a közösség aktív várospolitikájának reális rövidtávú céljai voltak, a tervezés is ennek okán készült.¹³⁶

A KÖZTERÜLET ÉPÍTÉSZETI FEJLŐDÉSE

A közterületek és a magánterületek elválásának, szabályozási vonalnak, mint alapvető és „ősi” szabályozási eszköznek a tárgyalásakor nem feledkezhetünk meg a város építészeti terének történeti alakulásáról, amely ennek a vonalnak materiális eredőjét, építészeti pandantját létrehozta. Mint látni fogjuk, a települések beépítésében csak lassan alakult ki a közterületi épülethomlokzatok összefüggése, és ennek folyamatossá válása, a későbbi beépítési, illetve szabályozási vonallal értelmezhető közterületi térfa a városias fejlődés sajátja és eredménye.

Visszatekintve a történeti beépítési formákra, szembeűnő, hogy a mezőgazdasági településrendszerek - éppen a táj fokozott jelentősége miatt a település gazdaságában és kultúrájában - kevésbé hoztak létre olyan települési tereket, amelyekben a későbbi folyamatos utca- vagy homlokzatvonal értelmezhető lenne. A hagyományos szabadon, vagy oldalhatáron álló beépítéseknél még csak haloványan jelenik meg építészetiileg a ház eleje és hátulja.

**AZ UTCATÉR A FALUSIAS
TELEPÜLÉSEKEN**

A halmazos beépítéseknél különösen gazdag még a magán és közösségi használatú terek egymásra rakódása, áthatása.¹³⁷ A fésűs beépítéseknél a telkek sorolása már egyértelműsíti az utcai oldalt, keskeny – mezőgazdasági – keresztmetszete pedig a beépítés olyan feszes ritmusát hozza létre, amelyben már látenszen megjelenik a homlokzatvonal.¹³⁸ A parasztporta és a parasztház belső szerkezetében a települési tér differenciálódásával párhuzamosan különül el az utcai illetve udvari és hátsó homlokzatra szervezett helyiségek és homlokzatok rendszere. A 19. században – és nem hamarabb - kialakuló tisztaszoba-használat, a virágos előkert és a díszített oromfalak egyrészt a paraszti kultúrában is a nyilvános megjelenés felértékelődésére és a magánszférától való elválására utalnak, az építészeti elemek eredetije könnyedén felfedezhető a barokk és klasszicista kastély- és kúriaépítészetben.¹³⁹

A 19. századra kikristályosodott fésűs beépítés a köztér és a magánterületek olyan hallatlanul finom átmeneteit, fokozatait hozta létre az árokpárt, a kispad, előkert, udvar, tornác, pitvar elemrendszerével, amelyet egyetlen más beépítési formának sem sikerült elérnie.¹⁴⁰ Ráadásul ezeknek a területeknek a használatát a korabeli falu társadalmában a szokásrendszer olyan részletességgel szabályozta, hogy abban a néprajztudomány máig hálás témát talál.¹⁴¹

A városi fejlődés pusztán a rendelkezésre álló tér szűkös voltával is az ilyen átmeneti terek beszűkülése – ugyanakkor kifinomulása felé hatott. A középkori városban a zsúfoltság növekedése a telkeken és a nyilvános területeken párhuzamosan következett be. A telkek szűkösége kényszerítette ki a zárt beépítést, amely a materiálisan is létrehozta a közösségi és magántereket szétválasztó folyamatos felületet, az utcahomlokzatot. A közösségi terek zsúfoltsága pedig lehetetlenné tette, hogy az épületek az előttük lévő térből sajátos használatra „különítsenek el” félprivát tereket, hiszen London félreesőbb utcáin még a 18. században is nehezen fért el két nagyobb taliga egymás mellett. Még a legnagyobb középületek sem gerjeszthettek maguk körül, vagy akár a csak a bejárat előtt saját távlatokat.¹⁴²

AZ UTCAHOMLOKZAT LÉTREJÖTTE

A város egyik alapvető küldetése, a kereskedelem persze igényelte ezeket az átmeneti, félprivát vagy félközösségi tereket. Ezek az elemek – loggiák, árkádok, áthajtók, bolthelyiségek - azonban jellemzően a tömör utcavonal privát oldalán, az épített tömbbe bevágva, „bevájva” alakultak ki, kevésbé fellazítva a választóvonal építészeti – és jogi-társadalmi egyértelműségét.¹⁴³

A középkori urbánus fejlődésben kialakult zárt utcavonal sok helyen aztán nem morfológiai vagy funkcionális szükségszerűségként, hanem kulturális hagyományként terjedt tovább, akár a német falusi beépítésben¹⁴⁴, akár a magyar mezővárosi utcák zártorsodásában a 19. században.¹⁴⁵

A tömbök körül záródó utcahomlokzatok végleg megkülönböztették a köztér nyilvános és ellenőrzött terét a tömbbelsőik privát, változékony és sokszor zavaros világától. Az utcahomlokzat a háztervezésben is felértékelődött, hiszen az építetű gazdaságát, hatalmát, presztízst, az építész saját tehetségét a város közössége felé hordozó felület lett.¹⁴⁶ A Cas d'Oro, a polgárosodás korai velencei jelképe jó példa arra, hogy ezek az utcahomlokzatok miképpen váltak a polgári reprezentáció helyszíneivé, létrehozva azokat a loggiákat, árkádokat kapuzatokat, félnyilvános tereket, amelyek – a példánál maradva – a Canale Grande terét a közlekedés teréből a társadalmi megjelenés színpadává avatták. Ezek azok átmeneti zónák, határterek, - Schneller István fogalmával – filter terek, amelyeknek „kvázi folyamatos egymásba tagolódása teszi valamiképpen összefüggővé, megélhetővé egyszóval környezeti minőséggé a város terét”¹⁴⁷. Természetesen nem mindenhol alakultak ki ezek a filter terek egyformán cizellált módon, példa erre a pesti belváros szűkebb utcáinak számtalan pincébe kényszerült boltja és étterme, járdán szorongó kávézója: a századforduló spekulációs bérházépítése a mellékutcákban nem számított kereskedelem és vendéglátás megjelenésére, így nem is hozta létre az ezeket befogadni képes térszíni tereket.¹⁴⁸

A FILTER TEREK SZEREPEI

A KÖZTERÜLET FOGALMÁNAK FELLAZULÁSA

A zártorsú beépítés megjelenése után a várostervezés és szabályozás energiái hosszú ideig minden tekintetben a közterületek meghatározására irányultak, a telkek és tömbök belsejének alakítása, formálása nem tartozott a városszabályozó jogász, de a városépítész felségterületébe sem. A tömbök belsejének kérdése a zártorsú beépítéshez hasonlóan a nagyvárosokban, de csak jóval később, a 19-20. század fordulóján elterjedt spekulációs bérházépítés eredményének kritikájaként született meg.

A körülépített udvaros beépítés építészeti problémáira adott építészeti válaszok azonban egészen a keretes beépítés elterjedéséig nem kérdőjelezték meg az utca és a tömbbelső elválásának logikáját. A megszakított keretes, később sávós beépítések az első időkben jogilag nem borították fel a település terének rendjét, hiszen általában a meglévő szövet tömbjeiben kialakítva, a hagyományos utcahálón csak kisebb-nagyobb lyukat ütve jöttek létre. Az új beépítési formáknak köszönhetően a szabályozás technikájában viszont egyre jobban elvált a szabályozási és az építési vonal. Paradox módon a gyakorlatban a folyamat a szabályozási vonal, mint eszköz, erősödését eredményezte, mert a beépítés konkrét vonalai az adott projekt kérdésévé váltak. Harrer Ferenc Budapest új városfejlesztési programja előtt még nyitott kérdésnek tekintette, hogy a sávós beépítést mi módon lehet a szabályozásba integrálni.¹⁴⁹ A sávós beépítésből Budapest építésszabályozásában végül nem lett Harrer javaslata szerint új beépítési mód, de a program alapján 1940-ben megszületett építésügyi szabályzat a beépítési módot már olyan engedékenyen kezelte, amittől beépítési terv alapján eltérni lehetett.

A SZABÁLYOZÁSI ÉS ÉPÍTÉSI VONAL ELVÁLÁSA

A budapesti városszabályozás végső megoldása nem véletlen, jelzi a városszabályozás szerepének átalakulását. A sávós beépítésű együttesek abban a korban jelennek meg, amikor a szociális gondolkodás és elkötelezettség a lakásépítés nagy léptékű szervezett formáit egyre kívánatosabbá teszi. Az új lakóegyüttesek nem telkenként, hanem egy ütemben, legalább egy tömbnyi méretben készülnek. Az építészeti eszmék változásával párhuzamosan a liberális államelvű, elsősorban a magán ingatlanfejlesztők tevékenységére számító szabályozási gyakorlat is elavult. A 20. század elejétől, de különösen az I. Világháború után az európai nagyvárosokban égetővé válik a lakásínség, előtérbe kerülnek a közösségi lakásépítési akciók, amelyeken a modern építészet városépítési formáit kísérletezi ki.¹⁵⁰ A tömb felbomlását és a sávházás beépítés diadalát az építészeti gondolat oldaláról elemezve a modernizmus napfényt és átszellőzést célzó lakásszerkesztési elveire szokás visszavezetni.¹⁵¹ Szabályozástechnikai szempontból fontosabb, hogy a tömbön belüli szabad terület tulajdonjoga egyre inkább elszakad a lakásoktól és épületektől a jobbra szociális bérlakásokat építő akciók során.¹⁵² A harmincas évektől a szabályozás nem is próbálja követni a gyorsan változó építészeti formákat, ezek meghatározása az építészeti koncepció részévé válik. A szabályozásban a (város)építészeti szempontok elválnak a tulajdonjogi és egyéb szabályozási (elsősorban benapozási, átszellőzési, stb. normákká kristályosodó) követelményektől. A beépítési vonalat ezzel privatizálták, tulajdonjogi és városjogi jelentőségétől megfosztották.

AZ ÉPÍTÉSI VONAL PRIVATIZÁLÁSA

A szabályozási vonal jogi és térhasználati szerepe egy ideig még megmarad, a szabadon álló épületek között tömbtelkeket, egyfajta korlátozott használatú saját kertet hozva létre.¹⁵³ Ez a forma többféle értelmezésre és értékelésre ad módot,¹⁵⁴ térhasználatát tekintve azonban előnyeként kell elkönyvelni, hogy még felmutatott a privát és a magán terek között egy olyan átmeneti térrendszert, amely az elveszett városiasságnak legalább néhány funkcióját és építészeti keretét pótolta. A tömb határát, a megmaradt szabályozási vonalat materializáló kerítés azonban a hajdani utcahomlokzathoz képest a hordozott információk nagyságrendi csökkenését jelentette, a kerítés mellett futó utca, mint a városi élet tere – Schneller István fogalmával élve - értelmezetlenné, értelmetlenné vált.¹⁵⁵

A tér áramlását a városépítészeti hagyományok nem tudták végleg megfékezni.¹⁵⁶ A közterület kiterjedése visszajára fordította a 19. század fejlődését, amely a városi szabad terek egyre nagyobb fokú differenciálódását és ugyanakkor egyre erősebb meghatározottságát hozta. Az új típusú közterületekkel funkcionális, jogi, és építészeti problémák is adódtak. A városi funkciók képtelenek voltak benőni a hirtelen sokszorosára növekedett felületet.¹⁵⁷ A közszektor ugyanennyire képtelen volt – és ma is az – a kitágult közterületek minőségi fenntartására, amelyet a csökkent ellenőrzés miatt a fokozott leromlás jelenségei terhelnek. A városépítészet pedig elvesztette azokat a kisléptékű eszközeit, amelyekkel a hagyományos utca-tér nagyságrendben a tájékozódás, helyi identitás, városi építészeti esztétikum fogódzóit elhelyezte.¹⁵⁸ Egycsapásra megszűnt a közterületnek mindaz a jelentésrendszere, építészete, viselkedési normája, de közösségi technikája is, amelyet a 19. század nagyívű társadalmi-jogi-építészeti fejlődése létrehozott.

Ilyen módon a beépítési vonal után a szabályozási vonal is elvesztette a szerepét.¹⁵⁹ A nagy együttesek létrehozásánál a korrekt településrendezési folyamat lefolytatása ellenére nem is volt szerepe a szabályozás-elvű logikai gondolkodásnak, hiszen valójában projekt-tervezés folyt. A telekrendszer átrajzolása a közösségi akciókban lényegtelennek tűnt, azonban új jelentőségre tesz szert abban a pillanatban, amikor a létrejött városnegyedek rehabilitációjáról gondolkodunk – szabályozási eszközökkel.

A SZABÁLYOZÁSI VONAL ELHALÁSA, A KÖZTERÜLET SZÉTOLVADÁSA

Érdekes módon az utca első felélése nem vezetett vissza a közterületi szabályozás logikájához. A TeamX építészeti által fémjelzett gondolkodás ugyan szándékai szerint a modernista várostervezés eszméit kritizálva visszatért volna a város funkcióinak vegyítéséhez, az utcarendszer életet szervező szerepéhez. Az ebben a gondolatkörben megvalósuló lakótelepek azonban mégiscsak egy akcióban tervezett és megépített együttesek voltak. Az építészeti tervezés merevségei nem voltak képesek felvenni a használat változó igényeit.¹⁶⁰ A létrehozott rostok az utcának csak szűk visszfényét jelenthették, hiszen elsősorban a lakások, a parkolók és a gyermekintézmények közötti gyalogos forgalmat leképezve funkcionálisan és építészetiileg is sokkal szegényesebbek voltak annál. Ráadásul legtöbbször még rendszerükben sem csatlakoztak a „befogadó” város meglévő közösségi tereinek rendszeréhez, hiszen a szociális lakásépítés hagyományainak megfelelően nagy összefüggő beépítetlen területeken valósultak meg.

A TeamX gondolkodása azonban meghatározó volt annak az értékrendnek a felfedezésében, amely a városi közterületek komplex rendszerét vizsgálni kezdte. A Toulouse-i le Mirail lakótelep születési évében látott napvilágot az utca új(já)értékelésének egy laikus alapműve. Jane Jacobs több oldalról

járja körül a közterületek szerepét és az e szerephez szükséges kialakítás feltételeit. Számunkra legfontosabb gondolata azonban érdekes módon igényli a közterület-szabályozás egyértelműségét: az utca használatának és biztonságának három alapfeltétele között elsőnek említi a privát és közösségi terek szabatos elválasztását.¹⁶¹

A TeamX színrelépése óta a városépítészetben a hagyományos utca-tér megérdemelt reneszánszát éljük. A gyalogos léptékében érzékelhető, funkcionálisan és építészeti sokszínű, társadalmi-közösségi ellenőrzés alatt álló utca-tér mára annyira alapértékünké vált, hogy nem csak az új városi területeken próbáljuk érvényesíteni, de a leromlott városnegyedek rehabilitációjának is kulcseszközévé vált. Meggyőződésünk szerint ugyanis az ilyen értelemben feljavított közterületek a szegélyező magánterületek működését is újraértékeli.

A közterületi minőség ilyen értelmű hatása az ingatlanfejlesztésre azonban nem a közterületi szabályozás klasszikus eszközeinek újraéledését hozta magával. A kortárs építészet nem a belső és a külső szigorú elválasztására törekszik, hanem a filterterek számos átmeneti variációjának megteremtésére, ezek kapcsolataiban, átfedései rendszerében a városi tér tudatos, gazdag formálására. Ennek jeleként egyrészt az ingatlanfejlesztési projekteknél közterületként formált belső terekkel találkozhatunk¹⁶², másrészt hagyományos köztereink igyekeznek átvenni azokat a minőségi jegyeket, amelyek az előbb említett „kvázi” közterületek versenyelőnyében fontosak¹⁶³. A közterületek vagy „kvázi” közterületek építészeti kialakítása sokszor egy-egy projekt imázsának leglényegesebb elemévé, szimbólumává, élő marketingeszközévé válik.

Az ilyen „emelt szintű” közterületek kialakulásának folyamatát tekinthetjük a közterületek differenciálódásának további lépcsőjeként – különösen párba állítva az egyre inkább csak közlekedési pályaként használatos „áramlási” terek fejlődésével. A szabályozás klasszikus eszközei – szabályozási vonal, beépítési vonal, homlokzatmagasság, stb. - azonban sem geometriailag, sem építészeti, sem jogtechnikailag nem képesek sem megakadályozni az áramlási terek elszegényedését, sem kielégíteni az emelt szintű közterületek új szabályozási igényeit.

**TÉRBEK ÉS
SZÍNVONALBAN
DIFFERENCIÁLÓDÓ
KÖZTERÜLETEK
SZABÁLYOZÁSI IGÉNYEI**

A zónák hagyománya

AZ ÖVEZETES GONDOLKODÁS GYÖKEREI

A városi területek különbözőségének tapasztalata a városi gondolkodással egyidős, a XIX. század második harmadáról származik.¹⁶⁴ A 18. század végi, az urbanizációs szakasz előtti város valamiféle egységként áll előttünk, amelyben a gazdasági, társadalmi, funkcionális különbségek finomszemű keveredése nem okoz téri konfliktust, a város elkülönülése a környező tájtól és tájhasználatától a lakosok és a városról gondolkodók szemében sokkal nagyobb fontossággal bír, mint a belső térszerkezet.¹⁶⁵ A korabeli ábrázolásokon a városi szövetben a használati formák – lakás, kereskedelem, mezőgazdaság, kézműves műhelyek – nem válnak el, az építészeti formák jellegzetességei pedig még kevésbé differenciáltak.

A 19. századtól a településsel foglalkozó tudományok egymással párhuzamosan vetették fel, hogy a várostesten belül a gazdasági tevékenységek, az építészeti formák, a népesség csoportjai, a járványok terjedése nem homogén, ezek alapján jellegzetes városrészek különíthetők el. A jelenségek megfigyeléséhez járult, hogy számos európai város a többszintű fejlődés miatt ebben a korban a mainál erősebben hordozta még a városrészek egyéni identitását, sőt, a városrészi adminisztratív és intézményi kiépítés logikáját.¹⁶⁶ De a nagyvárosok környezetének, működésének inhomogenitását okozó legfontosabb folyamatok párhuzamosak az iparosodott nagyváros kialakulásával, akkor születnek, vagy lappangó hatásból erősödnek fel. A telekérték, a városi funkciók, a beépítési formák, a különböző társadalmi csoportok elkülönülése különböző tudományágak érdeklődésének középpontjába kerültek, de a valóságban jól tudjuk, hogy a város működésében ezeket szoros szálak fűzték össze. A szabályozás övezeti eszközrendszerében mindezek együttes hatásai jelentkezők, ha egyes szempontok a városi gondolkodás rendszerében az idők folyamán jelentősebb szerepet is szereztek maguknak. A városi tér inhomogén jellegének felismerése szinte összeesett a szabályozás megindulásával is. A városi tér különböző szempontú heterogenitásának megfigyeléséből egyenesen adódott a beavatkozás térbeli logikájának kialakítása, az egyéni arculatú területrészek adekvát kezelése, a beavatkozás térbeli koncentrációja.¹⁶⁷

ELKÜLÖNÜLŐ VÁROSI TERÜLETEK TAPASZTALATA

Budapest szabályozásában például már kezdetekkor megjelent az övezetekre bontás igénye.¹⁶⁸ A Közmunkatanács Budapest általános beosztási és rendezési tervére kiírt pályázatához a részletes kiírás részeként egy ideiglenes rendezési tervet is megadott, amelyben színekkel jelezte a város területének különböző kívánatos felhasználását.¹⁶⁹ A színekhez kapcsolt megnevezéséből kiviláglik, hogy az övezetek tematikája nem tisztán funkcionális jellegű. Megjelenik bennük a város aktuális környezeti fejlesztésének terve¹⁷⁰, a világvárosi építészeti ambíciók, de a jobb körök városban újszerű igénye a kertés lakásformákra is. Ez a gondolkodásmód a korabeli első övezetes szabályozásokra nagy vonalakban mindenütt igaz: funkcionálisan csak a lakóterületekre hátrányos iparterületet különböztették meg, a többi övezetet elsősorban a beépítés formája határozta meg. A beépítések között kiemelkedő jelentőségű volt a városközpont világvárosias kiépítése és a terjedő divatnak helyet adó villaövezet, a „maradék” formai és funkcionális tekintetben is vegyes képet mutathatott.

AZ ÖVEZETI SZABÁLYOZÁS KEZDETEI VEGYES JELLEGŰ ÖVEZETEKSEL

A város terének övezeti bontásában még sokáig a hétköznapi tapasztalatok, a felmerült igények játszottak szerepet. Később tudományos megalapozást kapott a városi területek megkülönböztetése – ha az övezeti tervezés előretörése miatt az övezetes szerkezet természetes jellege tudományos értelemben megkérdőjelezhető is.

A BEÉPÍTÉSI FORMÁK ÖVEZETEI

A beépítési formák különbözősége a 19. századi városban több forrásból táplálkozott. A városmag hagyományos, zártos, sűrű, emeletes, viszonylag homogén beépítése csak zárt területen volt érzékelhető. A belső polgárisult magot város külső területein egy kiterjedt kertés övezet vette körül, amely a város élelmiszerellátását biztosította.¹⁷¹ A kertéségek között időről időre megjelennek a nemesség kertés palotái, barokk rajzú parkjai is, hiszen már a 19. század elején felélénkült a városból való kiköltözés divatja, nem csak az arisztokrácia, de a polgárság körében is.¹⁷² A városzéliek kertéségek spontán módon váltottak funkciót és kezdtek besűrűsödni.¹⁷³ A kor nem tartotta sem építészeti, sem a város rangjának szempontjából értékesnek ezt a szerves átalakulást, az életformák és beépítési módok

elegyét. A külvárosok fejlődésének irányát két modell szerint képzelhette el: a nagyvárosias reprezentatív beépítés, illetve a városszéli palota típusának általánosításával.¹⁷⁴

Az urbánus hagyomány szerint a „városi szövet azt jelenti, hogy az egyes épületeknek csak az utcák és terek összefüggésében, valamint a többi épülettel együtt van jelentése. A részeken az egész uralkodik, a kontextusnak elsőbbsége van az elemekkel szemben.”¹⁷⁵ A nagyvárosias terület minőségében elsősorban a közterületek minősége játszik szerepet, ez a 19. század aktív városfejlesztésének, de szabályozásának is elsődleges célja.¹⁷⁶ Az épületekre vonatkozó övezeti szabályozás részben a közterületek kinézetére irányul – az utcaterék arányaira, a homlokzatok kialakítására. A tematikus elemek halmaza ugyanakkor a kiemelkedő, funkciójukban és kialakításukban is reprezentatív, építészeti szabályok által komponált új középületek díszletéül szolgálnak. Mint díszletnek, fontos az egységes kialakítása: a folyamatosan beépült utcavonalban, egyforma párkánymagasságban a rendezettség követelménye fogalmazódik meg. A városias miliőhöz a közintézmények jelenlétén túl a tematikus épített elemek minősége is hozzá tartozik, hiszen, a belső városszéli „a kormányzat, városigazgatás, pénzügy, nagykereskedelelem, tudomány, művészet, jólét és luxus székhelye”.¹⁷⁷ A „jólét és luxus” miatt kerülnek a szabályzatokba előírások az anyagok és szerkezetek tekintetében, és nem csak maximális, de minimális épületmagasságok, amelyeket különleges esetekben – például a pesti körutak kiépítésénél - adókedvezmények is megtámogathatnak.¹⁷⁸

A HOMOGÉN VÁROSISAS BEÉPÍTÉS

Az alacsony, szabadonálló, kertes nemesi lakóház a városban, amelynek hagyományát az orosz városok oly sokáig őrizték, megtestésíti azt az ideált, amely az első övezeti szabályozások másik előképe.¹⁷⁹ De nem csak az arisztokrata városi paloták, hanem – és különösen - az új, reprezentatív középületek kívánják meg a szabad formálást és lépnek ki szükségszerűen a zárt utcasorból.¹⁸⁰ A 19. század megkövetelte a középületeknek ilyenfajta palotaszerű elhelyezését, de ez a már meglévő telekszerkezetben nem volt egyszerű.¹⁸¹ A kertes, illetve szabadonálló beépítés nehezen volt összeilleszthető a zárt sorúval, ezt az ellentmondást leginkább egyedi építészeti koncepcióval lehetett feloldani.¹⁸²

PALOTAFORMÁLÁS : SZABÁLYOZÁS ALÓLI KIVÉTELKÉNT A KÖZÉPÜLETEK ESETÉBEN, ÖVEZETKÉNT A VILLAÉPÍTÉSZET SZOLGÁLATÁBAN

Míg az eseti építészeti komponálás alkalmas eszköz volt a középületek elhelyezésére vagy egységes városi sugárút létrehozására, a városi kertes ház, villaépítészet egyre szélesebb körben megjelenő igényeinek kielégítésére már szabályozási eszközöket kellett keresni. Ennek legkézenfekvőbb módja volt a kétfajta beépítésre a város különböző területeit kijelölni. A helyzetet megkönnyítette, hogy a villaépítésre meginduló mozgalmak a korban a város még be nem épített zöldterületeire, egy-egy csoportba koncentráltak.¹⁸³

A két ideáltípus között számtalan átmenet létezett és létezik ma is. A városszabályozások kezdetén a gyorsan átalakuló külvárosokban mindezek a fejlődés különböző fokait mutató formák a lehető legvegyesebb képet mutatták. Nem csoda, hogy az övezetes szabályozás kevéssé tudott megbirkózni ezzel a problémával, és az építészeti elvű övezetek között rögtön megjelent az első kivétel.

Ilyen módon a város övezetekre osztása a szabályozásban elsősorban építészeti szükségszerűségből és bizonytalanságból ered. Olyannyira, hogy az övezetek ebben az időben nem is a szabályozás rajzos részének, a rendezésnek mellékleteiként jelennek meg, hanem az építési szabályzatok értelmező munkarészeiként. A beépítés típusai tovább cizellálódnak az építészeti elvek változásával, megjelenik a bérvilla, a megnyitott udvaros, keretes és sávházás beépítés, a munkás családi ház, a sorház, ikerház, stb. A hagyományos beépítési módokon belül is különbséget jelent a telek nagysága, a beépítés magassága, sűrűsége. Az időközben megjelenő funkcionális megkülönböztetésektől eltekintve az építészeti formálás ilyen differenciálódása az oka az övezetes városszabályozás bonyolódásának is.¹⁸⁴ A modern várostervezés elszabadulása után a II. világháború előtt a beépítési formák szabályozását már ezzel a részletettséggel sem tudta a terv teljes mértékben lefedni, ezért a szabályzat az övezeti előírásoktól eltéréseket engedélyezett rendezési vagy beépítési terv alapján.

Az építési övezetek és az övezetekre vonatkozó építészeti előírások szaporodásával a városszabályozás technikája egyre jobban képezte le a század sokszínű építészeti elméleteit, a magán- és középítés igényeit, a város valós épített környezetét. Az övezetek feldarabolódásával azonban egyre több olyan mesterséges határ keletkezett a városszövetben¹⁸⁵, amelynek építészeti megoldása sem tervezett, sem szabályozott nem lehetett. (A kisebb területre készülő beépítési illetve rendezési tervek általában egy övezeten belüli együttes részleteit oldották meg.) Az építésszabályozás övezeti határain sokszor látványos törések alakultak ki, amelyek egyrészt a határoló közterületek esztétikai és funkcionális leértékelődéséhez vezettek.

A BEÉPÍTÉSI FORMÁK ÉS AZ ÖVEZETEK SOKSZOROZÓDÁSA

Másrészt az övezetek megcélzott és formálódó homogenitása az övezeteket Lynch-i értelmű területekké, az övezeteket elválasztó utakat nehezen áttörhető határokká változtathatta.¹⁸⁶

A FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK

A városrészek építészeti különbségei mellett már a kezdeti szabályozásokban feltűnik a városrészek funkcionális megkülönböztetése.¹⁸⁷ Ezekben a telepedést meghatározó rendeletekben - vagy csak szokásokban - tisztelhetjük a környezeti elvű szabályozás első példáit.¹⁸⁸ A 19. században az iparosodás különösen kiélezte a környezeti konfliktusokat. A gombamódra szaporodó, és gyakran kis lakóterületi műhelyekből – a hátsódudvari ipar telephelyeiből - kifejlődő üzemek városrendezési helyzetét a kor megítélése szerint két fő probléma jellemezte: „a gyárak a lakóvárosban nem fejlődhetnek, a lakásra nézve pedig a gyárak szomszédsága a levegő szennyeződése és a zaj miatt kellemetlen”¹⁸⁹.

A HÁTSÓUDVARI IPARFEJLŐDÉS KONFLIKTUSAI

A két probléma közül történetileg a második az elsődleges.¹⁹⁰ A 19. század végéig a város funkcionális fogalma túlnyomórészt a lakáshoz kapcsolódik, mindazok a tevékenységek, amelyek ezt a funkciót zavarják, csak a városon kívül, vagy annak szélén elszigetelve, periferikus helyzetben jelenhetnek meg. Az urbanisztikai gondolkodás első, erősen a közegészségügy által dominált hulláma a városi iparban csak zavaró tényezőt látott.¹⁹¹ A második tényező, az ipartelepek megfelelő, tervszerű fejleszthetősége csak később került a képbe. A 19. század végi liberális közgazdasági elméletek rávilágítanak az iparfejlődés fontosságára, nem csak a nemzetállamok felemelkedésében, hanem a nagyvárosok szerepkörében is – ami a fővárosok esetében egymást is erősíti. Az ipar fejlődése ekkor önálló eszmei értéké is válik, a mindenkori városi bevételek növelésének szempontján túlmenően is. A gyártelepek elhelyezése, áthelyezése ezért hamar kényes taktikai kérdés lesz a nagyvárosokban.¹⁹²

Budapest városfejlesztési programja kiadásakor a városfejlesztés elmélete már előbbre jár a lakóterületek és gyárterületek elválasztásánál. A szabályozás kérdése egyre inkább tudatos telepítéspolitikai eredményévé válik, legalábbis a kortársak ezt várják el.¹⁹³

VÁROSRENDEZÉS, MINT „TELEPÍTÉSI POLITIKA”

A „telepítési politika” kifejezése jelzi egyrészt, hogy a várost tervezők továbbra is a város növekedésével, folyamatosan új épületek, létesítmények lehelyezésével, mezőgazdasági területek urbanizálásával számolnak. Másrészt azt a tervezési metódust is sejteti, amely a várost mintegy gazdasági vállalkozó egységet tekint, amelynek téri szerkezete a zavarmentes működést kell elsősorban elősegítse. A modern építészet kialakulásának elemzésekor sokat idézik a kor technikai fejlődésének, a gép funkcionalitásának és esztétikájának szerepét. Ugyanakkor a város elemzőinek-tervezőinek gondolkodásában nem csak a gép funkcionalitása, de az új vállalatszervezési elvek, gazdasági-geográfiai-logisztikai ismeretek is szerepet játszottak, s ez elősegíthette volna, hogy akár a terület-felhasználáson belül egy differenciáltabb szerkezet jöjjön létre.¹⁹⁴

Az az eszmerendszer, amelyet a CIAM 1933-as konferenciája zászlajára tűzött, s amely a funkciók végletes – a lakás, a munka, a pihenés és a közlekedés területeire való - leegyszerűsítésének és elkülönítésének gondolatával a II. Világháború után szinte egyeduralgódóvá vált, a legszélsőségesebb gondolati vonalat képviselte az urbanisztikában a funkcionális övezetekről szóló vitában.¹⁹⁵ A városi lét ilyen leegyszerűsítése megdöbbentő, de jól értelmezhető annak fényében, hogy az Athéni Chartát létrehozó CIAM tagjai, a szerkesztő Le Corbusier építészek voltak, építészeti gyakorlatukban pedig a funkcionalista építészet elkötelezettjei. Annak ellenére, hogy a város funkcionalista megújításának szükségességét a Charta társadalmi szükséggel – elsősorban a városok zsúfoltságával, a lakások nyomorával és a felgyorsult közlekedés anomáliáival – indokolja, gyakorlatilag nem veszi figyelembe a várostudomány addig elért eredményeit: sem a közigazgatás és a városrendezés kidolgozott rendszereit, sem a mikro- és makrogazdaság törvényszerűségeit, sem a frissen alakuló városszociológia ismereteit nem építi be. Az elemzés szintje szinte a fiziológiára korlátozódik, hűen a funkcionális elveihez.

A VÁROS FUNKCIONÁLIS FELOSZTÁSA AZ ATHÉNI CHARTA ELVEI SZERINT

Ennél is súlyosabb, hogy nem csak az elemzés, hanem a javasolt megoldás is jellegzetesen építész marad. Míg például Molnár Dezső funkcionalista városmodelljében is a város rendezésén gondolkodott, a megvalósítást a magángazdaság keretei között, egy „városrendezési céladó” segítségével képzelte, addig a CIAM építészeti csak a fizikai kereteket, illetve annak tervrajzait látták maguk előtt.¹⁹⁶ Az Athéni Charta legtragikusabb tévedése nem a fizikai keretek téves definíciója volt, hanem a város működésének azonosítása ezekkel a fizikai keretekkel. Csak ezzel az azonosítással volt elhíhető, hogy

az építész - Le Corbusier nagyvonalú kiterjesztésével - rögvest urbanista legyen, az urbanisztika normatív, dedukciós gondolkodásmódjának átvétele nélkül.

Az indukciós gondolkodás okozta, hogy az Athéni Charta elvei kevesebb kárt okoztak az új városok létrehozásában, annál többet a meglévők kiterjesztésében, átalakításában. Jóllehet a funkcionális övezetes szabályozás kezdetei már korábban megjelentek¹⁹⁷, a tevékenységek szétválasztása a városrendezésben a Chartáig csak alkalmi konfliktusok megoldására szolgált, elméletileg inkább antropomorf analógiákkal, mintsem tudományos elemzésekkel alátámasztva. Az Athéni Charta azonban a funkciók szétválasztását a működő város alapfeltételévé nemesítette.¹⁹⁸ Bár Meggyesi Tamásnak igaza van abban, hogy a „modern városépítészet alkotásait, eredményeit és hibáit nem lehet az Athéni Charta nyakába varrni”¹⁹⁹, de a Charta szerepe a funkcionális övezetesítés elterjedésében, megmerevedésében és minden határt túlélésében kétségtelen. Az elmélet vonzása pedig valószínűsíthetően éppen abban a leegyszerűsítésben rejlett, amely sraffozhatóvá, mérhetővé, számszerűsíthetővé tette a város sokszínűségét, ezáltal a pusztán mérnöki megértésnek, beavatkozásnak, a politikai számonkérhetőségnek adott tért. Minden kétség nélkül állíthatjuk, hogy a Charta szerepe alapvető volt abban, hogy a területhasználat funkcionális övezetrendszere a városszerkezet és a zoning alap „layer”-évé vált, áthatolhatatlan határt képezve nem csak a használatok, de az ezekre az övezetekre épülő beépítési, emissziós, stb. korlátok között is.

Az Athéni Charta funkció-szétválasztását a hatvanas évektől kritizálják a várossal foglalkozó teoretikusok²⁰⁰ csakúgy, mint a városépítésszek.²⁰¹ A legnevesebb kritikusok, Robert Krier és még inkább Jane Jacobs kritikájának alapja is a hatvanas években a monotonitáson túl a kommunikáció intenzitásának és az interakciók számának csökkenése volt az épített városi környezetben belül²⁰², amely már jelezte az urbanisztikai gondolkodás új áramát.²⁰³

A FUNKCIONÁLIS ZONING KRITIKÁJA

A modernista városrendezést ért kritikák azonban – talán pont a kor újabb, posztmodern gondolkodásmódjának köszönhetően – sohasem tudhatták magukénak azt a mozgósító erőt, amelyet a modernizmus annak idején elért. A Matchu Picchu Charta nyomán ugyan lassanként módosultak, fellazultak a városszabályozás használatos funkcionális övezetei, elsősorban a központra értelmezve megjelentek a „vegyes”, a külső kategorizálhatatlan területekre pedig a „különleges” övezetek, s a különböző lakóterületek kivételekként kiszolgáló funkciókat, a gazdasági övezetek lakásokat, stb. engedtek meg. De hiába vérzik már ezer sebből a rendszer, a funkcionális övezeti gondolkodás alapelvei érdekes módon napjainkig nem rendültek meg.²⁰⁴

A VÁROSI GAZDASÁG ÖVEZETES MODELLJEI

Talán a két legfontosabb szempontrendszer, amely az Athéni Charta szerkesztőjének figyelmét annak idején elkerülte, a városi terület értékének és a városi társadalomnak egymással kölcsönhatásban álló téri szerkezete volt, annak ellenére, hogy mindkettő tudományos vizsgálata már megtette az első lépéseket a 20. század első harmadában²⁰⁵, s a városrendezés további fejlődésére, az övezetes gondolkodás megerősödésére, ha nem is az építészeti oldalról, később mindkettő nagy hatással volt.

A városi tér modellezésének legelső és leginkább matematikai-tudományos megközelítése a közgazdaságtanból származott, a telephelyelméletek térhódításával.²⁰⁶ Először az ipari forradalom döbentette rá a közgazdaságtan kutatóit, hogy a gazdasági termelés térbeli eloszlása olyan törvényszerűségeket rejt magában, amelyek egy gazdasági szerkezetváltás esetén egész országok – és városok települési mintáit változtathatják meg.²⁰⁷ A tér gazdasági szerepe először mégis kisebb léptékben, a mikrogazdaságtani döntések elemzésében, a termőföld használati mintáiban tűnt fel.

Johann Heinrich von Thünen, 1826-ban Hamburgban publikálta a város körül **J. H. VON THÜNEN** elhelyezkedő termőföldek használatának gazdasági modelljét, amelyet 1850-ben kiegészítve továbbfejlesztett.²⁰⁸ Thünen – maga is gazdálkodó – a mezőgazdasági földek jövedelmezőségére volt kíváncsi, de modelljének egyik alappontja a város, a mezőgazdasági termények városi kereslete. A matematikai leegyszerűsítésű térben a föld szokásos minősítését, a terméshozamot a piactól való szállítási távolsággal, illetve a különböző mezőgazdasági produktumok piaci árával és fajlagos szállítási költségeivel kombinálta. E tényezők segítségével megmagyarázható lett a várost koncentrikus körökben körülvevő mezőgazdasági zónák – az intenzív állattenyésztés, a kertéség, a tűzifa-termelés, a szántóföldek és a legeltető állattartás – rajzolata.²⁰⁹

A város a Thünen-zónák középpontjában leegyszerűsített fekete pont, de felnagyítva kézenfekvővé válik a párhuzam, hogy a városon belüli telkek, helyzetek értékét is a városszerep, a csomósodást, a piacot jelképező afféle virtuális középponthoz viszonyítva jellemezzük. Ezt még inkább általánosítva: a

Thünen-féle modell a földjáradék nagyságának az elhelyezkedéstől való függését írja le – minden mai ingatlanfejlesztő-tanonc első leckéjét.²¹⁰

A városon belüli telkek értékelése a térgazdaságtanban először mint potenciális termelési terület differenciálódott, a különböző mezőgazdasági terményektől, az ipari termelésen át a kereskedelmi funkciókig, így erősítve – vagy előidézve - az övezeti szabályozás különbségeit. Legalább ugyanilyen jelentősége volt ugyanakkor az egy funkción belül, a lakótelkek kategóriájában végbement érték differenciálódásnak, hiszen ezek a területek továbbra is a város területének legnagyobb részét tették ki. Nem csoda, hogy a lakások árának mintáján rajzolta meg Burgess a városelmélet történetének legnagyobb hatású modelljét, amely rajzolatát tekintve is kísértetiesen hasonlít von Thünen zónáira.

A modern városszabályozás kezdeteire, a 19. század harmadik harmadára azonban már mind az ingatlanfejlesztés gyakorlatában, mind a térgazdaság tudományában ismert volt, hogy a telekérték elhelyezkedéstől, nagy leegyszerűsítéssel a központtól való távolságtól függ. A központi, illetve valamilyen szempontból „jó elhelyezkedésű” – mondjuk hegyvidéki, vízparti, útmenti, stb. –, s ezért drága területek kihasználása így különösen fontos volt. Ezt a gazdasági hatást, amelynek elméletét von Thünen nyomán a városgazdászok és tervezők, a gyakorlat oldaláról pedig a belvárosi telektulajdonosok közvetítették, nem szabad kifejeíteni az övezetes városszabályozás háttéréből. A telek, később a beépíthető szintterület hasznosításának elemzésekor a város belső területén a monocentrikus városmodell von Thünen zónáihoz hasonlóan használati övezeteket rajzolt ki: a kereskedelem, az ipar, a logisztika övezeteit, amelyek területigényükben és az egy területegységre jutó kibocsátásukban különböztek egymástól. (Ez a jellemző természetesen a kereskedelmen, iparon belül további megkülönböztetést tesz lehetővé.) Ily módon a gazdaságelmélet tovább erősítette a funkcionális övezetek kialakítását.

A
„JÓ ELHELYEZKEDÉS”
JELENTŐSÉGE

A 19. századtól egyre erősödő városszabályozások²¹¹ többnyire persze ráerősítettek a piac értékítéletére, de sok esetben – községi vagy egyéni érdekeket követve – épphogy megváltoztatták azokat. A 20. század elején egyre inkább felerősödtek azok a nézetek, amelyek az övezeti tervezés lényegi célját a városi területek értékelésében, újraértékelésében látták.²¹²

A piaci alapú területfelhasználás elméletét a városon belül a hatvanas években William **W. ALONSO** dolgozta ki részletesen.²¹³ A profitorientált tevékenységek által bérelt városi területet vizsgálva határozatlan kontúrú koncentrikus használati övezeteket rajzolt fel, az üzleti szolgáltatások, a lakossági szolgáltatások, a feldolgozóipar, a logisztikai szolgáltatások övezeteit. Ezek a használatok azonban már messze nem töltik ki a rendelkezésre álló zónát, hanem keverednek például olyan, szintén tipizálható lakásformákkal, amelyeknek a központtól való távolsága Alonso térhasználati elméletével szintén számíthatóvá vált. Azon túl, hogy Alonso számításaiban szintén a városi tér és működés végtelen leegyszerűsítésével dolgozott, a kapott zónák még így sem feleltek meg a modernista várostervezés monofunkcionalista kívánalmainak. A tér valós kitöltésénél Alonso is egyrészt a két térhasználat – a lakás és a profitorientált tevékenységek – együttélésére utalt, részben pedig azokra a torzulásokra, amelyeket a városi tér inhomogenitása - legelsőbbben a kialakult közlekedési szerkezet és épületállomány - a valóságban okoz. Alonso telephely-elmélete az övezetes tervezés funkcionális gondolati síkját gyengítette, ugyanakkor a lakásformák és ezzel a városi társadalmi csoportok inhomogenitásának régi tapasztalatát megerősítette, sőt, matematikailag modellezte.

ÖVEZETI TERVEZÉS,
MINT A GAZDASÁGI
TERVEZÉS RÉSZE

A gazdasági térelméletekhez kapcsolódott a településrendezés egyik olyan alapgondolata is, amely csak később, az ökológiai gondolkodás felerősödésével nyert igazán jelentőséget. Az urbanizált területek viharos növekedését, az Amerikában végletes formákat öltő, de Európában is egyre kevésbé megfékezhető „urban sprawl” jelenségeit látva a településtervezők egyre többször adtak hangot annak az elvnek, hogy a területek kínálata nem csak mint termelő tőke korlátos a városi közigazgatás szintjén, de a nemzet, sőt az emberiség egyik legszükségesebb erőforrásának tekinthető. Ennek megfelelően felhasználása („területfelhasználás”) a nemzeti erőforrás-gazdálkodás egyik legfontosabb eleme. Városfejlesztési szinten fontos eredménye volt ennek a megfontolásnak a városi hulladék területek, rozsdazónák újrahasznosítása, a rehabilitáció különféle fajtáinak megjelenése. A szabályozásban a „területfelhasználás” gondolata azonban a városi területet a nemzetgazdasági tervezés részévé tette, annak minden (a teret) leegyszerűsítő következményével. Az övezetes várostervezés eszköz lehetett a gazdasági tervezési rendszerbe való integrálásra, jól mutatják ezt a kor településszerkezeti terveinek területfelhasználási kimutatásai.

A TÁRSADALMI ÖVEZETEK

A különböző társadalmi csoportok elkülönülése természetesen régi tapasztalat volt a városok történetében, de az elkülönült csoportok mögött sokszor valami hatalmi beavatkozás, telepítés, az idegenek és kisebbségek letelepedését szabályzó városi vagy hűbérúri rendelet rejtegett. A 19. században a kapitalista város megfigyelésével világosodott meg, hogy az ilyen társadalmi elkülönülés mögött nem feltétlenül direkt beavatkozás bújkol meg. Engels Angliában járva Manchester társadalmi szerkezetének leírásakor az uralkodó osztályt megszemélyesítve még explicit akaratot sejtett a városszerkezet kialakításában.²¹⁴ Megfigyelései azonban számunkra nem is ezek miatt a sejtések miatt fontosak, hanem mert leírása rendre megegyezik a chicagói iskola övezetes városmodelljével, amelyet csak mintegy 80 évvel később, a város működését ökológiai folyamatokkal értelmezve írtak le.²¹⁵

TÁRSADALMI ELKÜLÖNÜLÉS: TERMÉSZETES JELENSÉG VAGY ÁRMÁNY?

Ernest W. Burgess és Robert E. Park szociológiai indíttatású modellje elsősorban a városi lakóhelyeket sorolja kategóriákba, az ipart és kereskedelmet mint munkahelyet veszi számításba. Rajzi megfelelője a város központja körül öt koncentrikus zónát ír le. Az első zóna a Business Central District, amelyben lakás gyakorlatilag nem található. A második az átmeneti zóna, a harmadik pedig a munkáslakások övezete, amely Engelsenél a munkásnegyedek másfél mérföld szélességű övében olvad össze. A negyedik a „zöldövezeti” lakások övezete, amelyet Engels a közép és a magasabb burzsoázia lakhelyére választ szét. A Burgess-féle modellben a zöldövezetet az ingázók lakóterületei követnek ötödik zónaként – ez Manchester növekedési fázisában a 19. században még nem volt jellemző.

E. W. BURGESS ÉS R. E. PARK

Félretéve azt az – egyébként számunkra sem elhanyagolható – kérdést, hogy az övezetes szerkezet tudatos beavatkozás vagy természetes városi folyamatok eredménye, Engels, Burgess és Alonso a városokat vizsgálva hasonló koncentrikus zónás rendszerre bukkant.²¹⁶ A hasonló geometriájú eredmény egyrészt a hasonló geometriai feltevésekből adódik²¹⁷, a központ, mint idealizált piac, munkahely, a város előnyeit-hátrányait megtestesítő sűrűsödési pont és az öt körülvevő homogén tér kapcsolatának vizsgálatából. A zónák elválása azonban több értelemben megerősíti a 20. század elejétől használatos övezetes gondolkodást a várostervezésben, világos gazdasági és társadalmi értelmet adva az építészeti szabályozásban megjelenő különbségeknek. A három modell eszmei hatását azonban a keletkezés kora miatt is el kell választanunk egymástól. Míg Engels megfigyelései és még inkább a chicagói iskola övezetes – és később szektoros – modelljének kidolgozása az övezetes tervezés eszmei megalapozásában vett részt, addig Alonso modelljének megjelenése a hatvanas években már az övezetek kritikáját készítette elő. A legkülönbözőbb profitorientált és nonprofit tevékenységek, valamint a legkülönbözőbb lakásformák egymásra vetítése – bár ugyanazoknak a közigazgatási törvényszerűségeknek megfelelően – a városszövetben a beépítések sokszínűségét egy zónán belül is szentesítette. Ilyen módon az Alonso-féle modell a hetvenes évektől az övezetek további differenciálódásának egyik szellemi gyökerévé vált, a zoning leegyszerűsítő rendszerét aláásva.

A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ÖVEZETEK ELMÉLETEINEK HATÁSA A VÁROSRENDEZÉSRE

A homogén városi (lakó)övezeteket ugyanebben a korszakban a városszociológia új területe, a szegregációkutatás is kikezdte. Az Engels által leírt manchesteri városképek ugyanis nem csak a különböző városrészek egymás közötti társadalmi elkülönülése, hanem a negyedeken belüli társadalmi homogenitás is része volt. A Burgess és Park által felállított humánökológiai modellben a jobb státuszú városi csoportok törekvése nem csak a kedvezőbb ökológiai helyzetű területek, hanem az azonos társadalmi státuszú csoportok lakóterének elfoglalására irányul. Harris és Ullmann feismerték egyes városi tevékenységek és csoportok egymás közti vonzását és taszítását. Az Alonso-modell továbbfejlesztéseként pedig – a városi háztartások lakásbérleti döntéseinek externális hatásait vizsgálva – a közigazdaságtan kimutatta, hogy a szabad piaci feltételek között a lakóterületek pl. etnikai homogenitása annak ellenére növekszik, hogy ez a városi társadalom szintjén nem hatékony.²¹⁸ A szegregációs spirál – a város fizikai épített környezetéhez visszatérve – egyes városi területek egyre végzetesebb leromlása okának tartjuk.

SZEGREGÁCIÓKUTATÁS ÉS AZ ÖVEZETEK

Az övezeti szintű beavatkozás ilyen módon csak akkor feleltethető meg a szegregáció csökkentésének, ha az övezet szabályozása olyan lakókörnyezetet hoz létre, amely a város minden lakója számára átjárható, kedvezőbb esetben élhető is.²¹⁹ Az övezeti tervezés azonban elsősorban éppen ennek ellenkezőjéről híresült el, főleg az Egyesült Államok gyakorlatában. Nincs ugyanis könnyebb annál, mint az új lakóövezetek kizárólagos funkciójának és építési paramétereinek megszabásával távol tartani a városi társadalom „nem kívánatos” csoportjait.²²⁰

A szegregáció okainak, mintáinak, és társadalmi következményeinek empirikus kutatása a városföldrajz és –szociológia kedvelt témája volt a hetvenes-nyolcvanas évek folyamán. Az egyre nagyobb matematikai-statisztikai eszköztárral folyó felvételek és elemzések azt mutatták, hogy a szegregáció mintái történetileg – azaz keletkezésük okait tekintve – sem feltétlenül övezeti léptékben és formában jelentek meg a városban²²¹, ráadásul az övezeti léptékű téri minta jobban megfelel a magasabb státuszú rétegek szegregálódási törekvéseinek.²²² Az övezetes szabályozás tehát elsősorban a magas státuszú népesség térelőnyének megőrzéséhez járulhat hozzá, mintsem a városi társadalom problémáit enyhíteni tudná.

JOGI ÖVEZETEK

Az övezetes várostervezés egyik igen érdekes aspektusa a szabályozás jogi eszközeinek kialakulása, hiszen ezek csak látszólag pusztán eszközei, kiszolgálói a magasztos tervezési céloknak – a valóságban a jogalkotás fejlődése erőteljesen visszahatott a tervezési metódusokra, sőt elvekre.

Az övezetek eredete a jogban ahhoz a gyakorlathoz kapcsolódik, amikor egyes joganyagok hatályát területi alapon határozták meg.²²³ Ilyen szabályok az egyes országok jogrendszerén belül a középkorban és az újkor kezdetén is csak egyedi, kivételes esetekben jöttek létre. A jogforrások hatályának területi alapon való meghatározása jogszervező alapelvvé a 19. század folyamán, a területi – azaz az első időkben települési – önkormányzatiság, a „törvényhatóságok” kialakulásakor vált.²²⁴ A területi konnotáció ebben az esetben még a kibocsátó önkormányzat területiségéhez kötődik: a jogrendszer szabatoságához kapcsolódó kíváncsi, hogy az egymás mellé rendelt törvényhatóságok által kibocsátott rendeletek ne mondjanak ellent egymásnak. A városi (építési) szabályzatok hatálya ekkor a teljes települési közigazgatási terület, esetleg csak a belterületi ingatlanok összessége volt.

TERÜLETI JOGHATÁLY ÉS TERÜLETI KÖZIGAZGATÁS

A későbbi fejlődés folyamán éppen a területi szempontrendszer érvényesülésének, a mai értelemben vett várostervezésnek eredménye, hogy a helyhatóság területileg differenciált szabályokat kíván hozni. Mindennek kifejeződése kézenfekvően lehet az övezetes szabályozás rendszere. Jogszerűen így az egyes szabályok hatályát a jogalkotó területi alapon szűkíti. A területi logika azonban nem feltétlenül eredményezi az övezetek kialakítását, hiszen ismerünk a szabályozási gyakorlatból téri logikájú, de nem térképszerűen lehatárolt vagy lehatárolható szabályozásokat.²²⁵

A közigazgatás és ezzel párhuzamosan az építési jog fejlődése a második világháború után azonban azt hozta magával, hogy az európai országokban a településtervezés szakmai-tartalmi követelményei általában nemzeti szinten egységesültek és kodifikálódtak.²²⁶ A település egyes pontjain az építés feltételeinek azonos mélységű megállapítása a jogi normativitás kérdésévé vált, így az építési szabályzatok hatályát mutató övezeteknek szabatosan kellett lefedniük a területet. Ilyen módon a nemzeti szinten definiált építésszabályozási kérdésfeltevés – amely általánosan a beépítés funkciójára, módjára, magasságára és sűrűségére, esetleg a telekalakítás szabályaira vonatkozott – a településrendezés válaszában a homogén válaszokat összefogó övezetek színes-mozaikos térképévé vált. Külön probléma, ha a szokásos szabályozási tartalom felsorolt elemeinek határai nem esnek egybe a térképen, ez az oka annak, ha – a jogi szabatosság érdekében – az övezetek száma különösen nagyobb településeken radikálisan növekszik.²²⁷

NORMATIVITÁSI ÉS JOGBIZTOSÍTÁSI IGÉNYEK

Az övezeti rendszer kodifikálásában azonban nem csak egy közigazgatási rendszer, területi minta lehet meghatározó. A mai, lényegében az európaiakhoz hasonló zoning-tervek készítéséhez az Amerikai Egyesült Államokban alulról, a magán fejlesztők felől érkező nyomás vezetett el, akik ezen az eszközön keresztül fejlesztéseik környezetének biztosítását – végső soron a normativitáshoz hasonló jogbiztonságot – szerették volna elérni.²²⁸ Úgy tűnik, a spekuláció-ellenes európai városigazgatás gyakorlata és az amerikai liberális ingatlanfejlesztés igényei végül ugyanabba a tervezési rendszerbe torkolltak.

AZ ÖVEZETES TELEPÜLÉSRENDEZÉS FEJLŐDÉSE

Az övezetes, elsősorban a funkcionalista városszabályozást számtalan városteoretikus kritizálta a létrehozott negyedek működési és szociológiai zavarai, építészeti monotóniája, a létező városi kommunikációs-kapcsolati hálók mesterséges szétszabdálása, nem utolsósorban pedig a szabályozás rugalmatlansága miatt. Az Athéni Charta sémája sem a létező városok sokszínűségéhez, sem az időközben bekövetkezett szerkezeti változásokhoz – például a városi ipar átértékelődéséhez, az újfajta munkahelyek létrejöttéhez, a szuburbanizációs mozgásokhoz, a bevásárlás új technikáihoz, a

közlekedés új mintáihoz – nem tudott eredeti tisztaságában alkalmazkodni. Az övezeteket a második világháborúig meghatározó – és a korban még jól definiálható – beépítési formák a háború után éppen a modern építészeti irányzatok hatására összefolytak, illetve a köztük lévő arányok az egyre nagyobb projektlépték és a szabadonálló beépítés – azaz a városi kontextustól független, korlátlanul szabad építészeti formálás – felé tolódott el. Ennek ellenére az övezeti tervezés az egész települést átfogó tervezési szint olyan alapvető, kodifikált eszközévé vált Európában és Amerikában – és a világ többi, a metódust importáló részén -, amely egyformán jellemzi az egyébként (a részletes tervezés szintjén) erősen eltérő nemzeti tervezési metodikákat.²²⁹

A kritikák nyomán az övezetek rendszere természetesen több irányban módosult. Az első fejlődési jelenség az övezetek differenciálódása és sokszorozódása volt a létező városok jellegzetességeinek pontosabb leírására, amelyet Budapest példáján szemléltettünk. A funkcionális övezetek közül elsősorban központi területek, a lakóterületek és a gazdasági területek funkcionális „tisztasága” csökkent. Emellett feltűntek olyan fejlesztések, amelyek akár önmagukban övezeti nagyságrendűek voltak, ugyanakkor nehezen lehetett őket a hagyományos övezeti paraméterek segítségével kellően a városszövetbe integrálni.²³⁰

AZ ÖVEZETEK FELLAZULÁSA

Az övezeteknek ugyanakkor esetenként nem csak a határai, hanem a megadott számszerű paraméterei is kezdenek elmosódni. Ennek egyik, ma a legfejlettebb gyakorlatban alkalmazott eszköze a szerkezeti tervbe is integrált bonus-malus szabályozás, ahol a beruházó a közösség javára megvalósított plusz fejlesztés fejében adott határokon belül plusz beépítési lehetőségeket – homlokzatmagasságot, szintterületet, stb. – kaphat. Szintén a paraméterek „fellazulása” teremthet lehetőséget a fejlesztési jogok Amerikában kikísérletezett piacosításának.

A zoning-rendszerek módosulásának egyik másik célja a funkció és a beépítési paramétereken kívül más fontos szempontok beemelése az övezeti rendszerbe. Ezek közül talán legfontosabb a „fejlesztési területek” megkülönböztetése.²³¹

FEJLESZTÉSI ÉS EGYÉB ÖVEZETEK

A fejlesztési területek kiemelése nem csak a központi tervutasításos rendszerekben, hanem a piaci ingatlanfejlesztésre alapozó városstratégiákban is értelmet nyerhet, hiszen ezekre részben több – gazdasági, jogi, szervezeti, finanszírozási, stb. - feltétel érvényesítése lehet indokolt, részben pedig akár kevesebb is, ha a tervezés időpontjában a funkció nem ismert, a beépítési paramétereket a tervező önkormányzat pedig a fejlesztővel való alku fegyverének tekinti. Az elsőre legfejlettebb példa talán a francia ZAC-ok (Zone d'Aménagement Concertée) rendszere, ahol a tervezett beruházás magán- és közszereplőinek feladatrendszere, a fejlesztés finanszírozási és szervezeti tervei, valamint az ezt alátámasztó szerződések a szabályozás részét képezik.²³²

A fejlesztési területek ki-, azaz beemelése az övezeti rendszerbe persze ellentmond az eredeti logikának, hiszen nem az elképzelt ideális állapot jellemzőit definiálja a várostestben, hanem az ideális állapothoz vezető eszközrendszer elemeit. Ugyanilyen kategóriába sorolhatnánk számtalan más, időközben megjelenő szempontot a területszerkezeti terveken, mint a különböző védő és védett területek, a közösség direkt tulajdonjogi beavatkozásainak – kisajátítás, elővásárlás, telekrendezési kötelezettség, stb. -, vagy a továbbtervezési kötelezettségnek területeit.

Ezek a jellegzetességek mutatják, hogy a mai településszerkezeti tervek valójában az urbanisztika fejlődésének két ágát futtatják össze, részben a modernista városerképzéseket a jól működő városról, részben pedig a területhez kötődő jogalkalmazások egyre fejlettebb rendszerét, amely a települési és területi rendezés, általában a közösségi területmenedzsment egyre cizelláltabb eszközrendszerét jelentik.

A rendszerelvű hagyomány

RENDSZER-ANALÓGIÁK

A város már a róla való gondolkodás legelején visszaretentett nagyságával, túl tagolt és bonyolult működésével. Az emberi gondolkodás az egyszerű, tagolt sémákat szereti, amelybe az urbánus környezet sehogy sem fér bele. Az urbanisztika fejlődése pesszimista módon leírható mindazokkal az egyszerűsítésekkel, elhallgatásokkal, sematizálásokkal történetével, amelyekkel megpróbáljuk a várost magunk számára értelmezhetővé tenni.

Meggyesi Tamás a városi környezetre vonatkozó tervezés-elméletében²³³ megkülönbözteti a digitális vagy alkatrész elvű tervezést az analóg vagy karosszériaelvű tervezéstől annak alapján, hogy a tervezés kiindulásakor az alapelemeket és a kompozíciót vezérlő valamiféle szabályrendszert állítjuk fel, amely a tervezés során elvezethet egy eredményhez, vagy pedig már a kezdetekkor az egésznek egy előképe lebeg az alkotó szeme előtt, amelyet kibontva juthatunk el a részletekig.

DIGITÁLIS ÉS ANALÓG MEGKÖZELÍTÉS A TERVEZÉSBEN ÉS A KUTATÁSBAN

Az analóg és digitális megközelítés nem csak a tervezésben, hanem a megismerésben is tetten érhető. A urbanisztikai leegyszerűsítéseknek két nagy csoportját lehet ilyen alapon megkülönböztetni. Az első az analitikus megismerés, amely a bonyolult valóságot egyszerű, kézzelfogható alapelemekre igyekszik bontani, azokat katalogizálva, jellemezve, esetleg a köztük lévő összefüggéseket feltárva magyarázni a város összetettségét.²³⁴ A tervezés, de tegyük hozzá, a megismerés analitikus útját is látenszen mindig mégiscsak meghatározza a vizsgált tárgyról előzetesen alkotott vízió²³⁵, amely vezethet – vagy félrevezethet – abban, hogy a darabkákra elemzett jelenségből az eddigi ismeretekbe illeszthető új tudás álljon össze.²³⁶

A megismerés másik, analogikus útja eredendően az egészre, a komplexre vonatkozó tudást célozza meg, az ismeretlen dolgot a világnak egy másik, ismert szejletére visszavezetve. Az analógiák lényeges jellemzője az a logikai áttétel, amellyel a valós világra vonatkoztatott ismereteinket a kutatott egységre érvényesítjük.²³⁷ Úgy tűnik, a várostervezés, városelmélet analógiaképzésében mindig kiemelkedő szerepe volt a formai áttételnek, a kép hasonlóságának. Az urbanisztikában megjelenő analógiák eredete legnagyobb részben a formai hasonlóságra vezethető vissza, az analógia alapjául szolgáló jelenségek mindenki által ismert formájára, mint például a fa vagy a zoomorf anatómiai formák esetében, vagy a médiák által terjesztett, az adott korban revelációként ható képre, mint a szövettan, a kristályok vagy a fraktálminták esetében.

A város megismerésének, ábrázolásának az analógia szinte az analitikus szemléletet megelőző eszköze volt. A városhoz választott analógiák első csoportja ugyanis kultikus, misztikus világképekből eredt, s ez különösen kedvelt volt már az ókorban – a tudományos kutatás analitikus módszertanával szemben, amely nagy fellendülését csak a felvilágosodásnak köszönheti.²³⁸

A város építészeti analógiái erősen leegyszerűsítő, céljuk is valami efféle. Leon Battista Alberti a 15. században a házhoz hasonlította a várost, sőt szinte azonosította vele: „a város egy ház, a ház egy kis város”.²³⁹ A ház és a város közé tett egyenlőségjel nem csak azt jelenti, hogy az építész kompetenciáját kiterjeszti a város alakítására, sőt kizárólagos jogot formál rá, hanem azt is, hogy az alakításban az építész közvetlen alkotó, formáló, intuitív munkamódszerei alkalmazhatók, s a város megítélésében a művészet, az esztétikum – akár szubjektív – szempontjai a mérvadók. Az építészeti előjogai századokon keresztül fennmaradtak a várostervezésben és a városelemzésben is.²⁴⁰ Granasztói Pál szerint az építész – a mérnökökkel ellentétben – „az élet egészére tekint” és így Corbusier-vel egyetértésben az építészeket teszi meg a város generalistáivá.²⁴¹

ÉPÍTÉSZETI ANALÓGIÁK

A ház analógiájának alapvető szerepe van a városformálás esztétikai hagyományában, ahogy ezt az építészeti-esztétikai hagyományról szóló fejezetben kifejtettük. Ugyanilyen fontos az a másik hatás, amelyik sokáig akadályozza a városnak, mint időben változó alakzatnak a vizsgálatát, hiszen ez a változékonyság nem fér bele az egyben megépített, végleges építészeti mű analógiájába. A változás, az idő szempontjának negligálásával párhuzamosan pedig ez az analógia feltételezi az induktív tervezés gyakorlatát, kizárva mind a spontán alakulást, mind a szabályozást vagy az önszabályozás lehetőségét.

Egy másik építészeti, tágabb értelemben városépítészeti analógia-csoport volt az eltérő településformákra való visszavezetés. Más korok, világtájak, termelési rendek települési kultúrájának elemeit különösen a várostervezés romantikus irányzatai, legutóbb a posztmodern várostervezés vette át előszeretettel, leggyakrabban az építészeti formálástól várva az alapul vett társadalom előnyös vonásainak kialakulását.²⁴² A falu ismert modellje nem csak az építészeti formák előképének tekinthető, de sokszor használt elem volt a városi folyamatok megértéséhez is, hol általános analógiaként, mint Patrick Geddes elméletében²⁴³, hol pedig a város kis építő egységeiként, mint a szomszédsági egységek teóriájában.²⁴⁴ Mindkét formájában sikertelennek bizonyult a párhuzam. Az általános működési analógia nem vette észre, hogy a statikus, zárt jellegű falu jelenségei nem vihetők át a növekvő, dinamikus városi környezetre, a szomszédsági egységek kísérlete pedig azt a minőségi különbséget nem tudta újra előállítani, amely a falvak összessége és a városi életmód között van.²⁴⁵

MECHANIZMUS, ORGANIZMUS

Az analógiák két nagy csoportját kell kiemelni az urbanisztikai gondolkodás történetéből, mint olyanokat, amelyek - amellett, hogy a városi folyamatok megértését segítették - a városfejlődésbe való beavatkozás logikájában is forradalmat csináltak. Ez a két nagy csoport a mérnöki szerkezeteken és a természeti szerkezeteken alapuló analógiák csoportja.²⁴⁶ A kétfajta felfogás alapvető különbsége leginkább a létrehozás-működés-működtetés kérdésében, a szerkezetek szerkesztettségében és a szerkezetek szerveztségében érhető tetten.

Történetileg elsődlegesnek az organikus analógiákat tarthatjuk, legalábbis abban a változatukban, amely a városnak vagy részeinek formai megjelenését állította valamely természeti formával párhuzamba.²⁴⁷ A természeti jelenségekkel való párhuzam azonban akkor vált elméletileg is jelentőssé, amikor a város működésének magyarázatául szolgált, ebben a szerepében azonban már megfordul a történeti sorrend, s a mechanikus modellek lépnek előre.²⁴⁸

A tudományban az európai felvilágosodás, különösen pedig a természettudományok fejlődése helyezi előtérbe a működési-típusú kérdésfeltevéseket.²⁴⁹ Az urbanisztikai kutatásokba a „newton-i gondolat” csak nagyon nehezen szivárgott be – talán éppen a kaotikus ipari város ezer baja vonta el róla a figyelmet. Nem csak az idő tényezője sokáig alulértékelt²⁵⁰, de a szétburjánzó várost is nehéz egységként látni. Ráadásul a városi problémák nagy része társadalmi-szociológiai jelenségként merül fel, nem hatékonysági, hanem igazságossági, morális kérdéseket vetve fel.

MECHANIKUS ANALÓGIÁK

Csak a huszadik század elején kapcsolódik össze a műszaki-építészeti infrastruktúra, az épített környezet hatékonyságának kérdése a nagyváros sokat ostromozott válságjelenségeivel. Annak ellenére, hogy a városmenedzsment a városi szolgáltatásoknak egyre jobban működő rendszereit hozza létre már a 19. század végétől, a városi hatékonyság fogalma egy építéshez, Le Corbusier-hez kapcsolódik. Corbusier szerint a sokat kárhóztatott társadalmi válságjelenségek működési anomáliákra: a mennyiségi és minőségi lakásnyomorra, a forgalom növekedésére, a természettel való kapcsolat elvesztésére vezethetők vissza. A hagyományos város kora lejárt, de a mérnöki tudomány új ismereteivel megkonstruálható egy olyan új szerkezet, amelyik kifogástalanul funkcionál. Az új szerkezethez darabokra kell szedni a régit, a régi darabokból kiválogatni a használhatót, esetleg a még hiányzó elemekkel együtt újraönteni, majd a megfelelő tervrajz alapján összeszerelni – ehhez ad technológiai utasítást az Athéni Charta.²⁵¹

A város, mit mechanikus szerkezet értelmezte a jelenlévő mozgások egyre nyilvánvalóbb szerepét, sőt azt a hibamentes működés feltételeként fogalmazta meg. A mozgások a terv részévé váltak, előre meghatározott pályán, sebességgel, ritmusban történtek, s nem lépték át a szerkezet határait. A mozgás sebessége, amely eddig az új urbánus környezet egyik ijesztő és kormányozhatatlan jelenségének tûnt²⁵², ezzel a működés egyik paraméterévé vált, amelyhez az alkatrészek megfelelő kialakításával, méretezésével lehet alkalmazkodni. A város részeit tiszta, reprodukálható, kicserélhető alkatrészekként fogta fel, amelyek önmagukban is formálhatók, tervezhetők, javíthatók, s a szerkezetbe javított vagy újragyártott formában visszahelyezhetők. Semmi sem állja útját a konstrukció szétszedésének, amely tovább és tovább bontva végül is apró, egyszerű, egymással azonos alapelemekből áll – íme a kedvelt metafora a kis csavarról vagy fogaskerékről a gépezetben. Az alkatrészeknek, mint a gép egészének is pontosan meghatározható és meghatározandó célja, funkciója van, amire – és csak arra – alkalmas. A növekedés burjánzásból tervezett addícióvá vált, amelyet a technológiai teljesítmény növelésével, vagy a szerkezet sokszorozásával – az elemek minden esetre tömegtermelhetők - lehet követni. Mindezek felett pedig a városi jelenségek gyorsuló

és kusza változása a rendszerszerű működés megbízható és megnyugtató ketyegésévé halkult. Összességében is: míg a század eleji metropoliszok növekedése a kortársak szemében a technika és a társadalom emberi kontroll alól elszabadult sátáni jelenségének tűnt, a modernizmus egy nem csak teljes mértékben ellenőrzött és irányított városmodellét ajánlott fel, de biztosított arról is, hogy ez a település a technika többi vívmányához hasonlóan az emberiség szükségleteinek tökéletes kielégítésére, általános javára, dicsőségére, és végül is boldogságára szolgál majd.

Sajnos ma már tudjuk, hogy a megvalósult példák nem szolgáltak javunkra, dicsőségünkre vagy boldogságunkra.²⁵³ A mechanikus szerkezet város-analógiájának azonban mindenféleképpen javára kell írunk, hogy először láttatta a települést rendszerként, amelyben a folyamatok kapcsolatokat teremtenek a részek között. Igen lényeges volt ennek az összekapcsolódásnak felmutatása például az épített elemek és a közlekedés között, amelyet a városépítészet és a mérnöki tudomány addig egymástól elkülönítve kezelte.

Az Athéni Charta elvei által meghatározott együttesek kritikáján alapuló továbbfejlesztések még sokáig nem haladták meg ezt a mechanikus világképet, bár más elemeket, például a megközelítés és elosztás rendszereit tette meg elsődleges szervező rendszerré. Ehhez adekvát lett volna előképeként a folyadékok mechanikájához, a hidraulikus gépek világához fordulni, de a hatvanas évek már a gépek helyett a természet világából vett mintákat.²⁵⁴

A metropoliszra vonatkozó első organikus allegóriák még a 19. századból származtak, meglehetősen dehonesztálóak voltak, s éppen a tervezett és kontrollálható – mechanikus analógián alapuló – környezettel való szembeállításra szolgáltak.²⁵⁵

A növényi analógiák alkalmazása már hangulatában is jelzi a városokhoz való viszony változását. A növényi szervezetek legelső kínáló analógiája a szállítás-elosztás rendszereire vonatkozott. A városok utcahálózatának térképi elemzésekor formai alapon is kézenfekvő a természeti – elsősorban növényi – metaforák használata.²⁵⁶ A közlekedési rendszerek leképezésekor a növény formai párhuzamon túl működési mintának is alkalmas. A hatvanas évek japán metabolikus építészeti iskolája is növényi elveket választott sosem látott városainak alapjaként, ami érthető, hiszen városutópiáik elsődleges „vivő” szerkezete a közlekedési-szállítási rendszer volt.²⁵⁷ A mozgalom ideológiája meg is fogalmazta először általánosan azokat a tulajdonságokat, amelyeket a növényi analógia alapján a városnak is feltételül szabott: a növekedést²⁵⁸, az anyagcserét²⁵⁹ és a változást²⁶⁰.

**ORGANIKUS :
NÖVÉNYI ÉS ZOOMORF
ANALÓGIÁK**

A zoomorf analógiák használata a növényi analógiákhoz képest egy másik városi problémarendszer szemléltetésére volt alkalmas. Míg a növények a szállítási és kommunikációs rendszerek kérdéseit modellezték, a (csont)váz, a szervek, szövetek, sejtek párhuzamát a város funkcionális elemeivel és morfológiájával foglalkozó elemzések használták/használják előszeretettel. Ebben a rendszerben nem csak a nagyságrendek válnak képpé, értelmezetté, hanem a városfejlesztésnek olyan alapkérdései, mint az egymástól való függés, a bennfoglalás szerepe, a kicserélhetőség, stb. Úgy tűnik, hogy ez a szerves modell a növényi analógiánál sokkal jobban, strukturáltabban képezi le a város téri valóságát, s a beavatkozások jellegére is magyarázó erejű lehet.

Az organikus városanalógia egyenes következménye volt, hogy a város részeit a mechanikus modellől eltérően immár nem egymástól független alkatrészeknek, hanem működésükben és formájukban specializált, de egymással szoros összefüggésben dolgozó szerveknek tekintettük.²⁶¹ Sőt, ez a párhuzam meghatározott egy olyan elképzelést, amely a városelméletnek máig kedves, gyakran kontraproduktívá váló gondolata, a hierarchikus felépítés logikáját.

**A ZOOMORF ANALÓGIA
HOZADÉKA:
A HIERARCHIKUS VÁROS**

A város maga a zoomorf analógiában a legmagasabb rendű egységet, az egyedet képviselte²⁶². Az egyeden belül megkülönböztetett, a szerveknek megfelelő egységek elsősorban munkamegosztásukban, specializációjukban különböztek egymástól, annak ellenére, hogy egymással való együttműködésüket és önmagukon belül bizonyos fenntartó életfolyamatokat megköveteltek tőlük. Speciális szervek az egész szervezeten belül átvették a forma meghatározásának (csontváz), a védelemnek (bőr), az anyag- vagy információszállításnak (ér-és idegrendszer) szerepét. A szerveket felépítő szövetek részt vettek a szervek speciális funkciójában, önmagukban azonban nem voltak képesek a funkciót betölteni. Lényeges, hogy a szövetek komplexitásukban, specifikációjukban és formáltságukban is alacsonyabb rendű egységeknek tekintettek a szerveknél. Még alacsonyabb szinten helyezkedtek el a sejtek, amelyeknek külső élete már túlnyomórészt a szervezet felsőbb szerkezetétől, funkciójuk a szervezetben elfoglalt helyüktől függött. A sejtek formai önállósága is kérdőjelessé vált:

ugyan még egyértelmű egységként megkülönböztethetők voltak környezetüktől, de konkrét formájuk a helyzetükben betöltendő funkcióhoz alakult, és ez a formaváltó képesség éppen egyik legfontosabb jellemzőjüknek tűnt. Ugyanakkor felépítésüknek homogenitása annak feltétele volt, hogy belőlük funkcióképes (egészséges) szövet felépülhessen.

A zoomorf városanalógia legfontosabb előrelépése a szabályozás tekintetében, hogy az irányítás központját és felelősségét a városon belülre emelte. Az „agy” a szervek között kiemelt jelentőséggel bírt. Életfeltételei a többi szervhez hasonlóan az organizmus egészének jól-létéhez kötődtek, de a folyamatok befolyásolásában a hierarchia első elemévé vált. A létrehozó, alakító, irányító gondolat belső függése többek között megkérdőjelezte az új egység létrehozásának jogosultságát, de legalábbis annak módszereit.

A hierarchikus város-képet a hatvanas években Christopher Alexander támadta a gráfelmélet alapján egy esszéjében, amelynek leleményesen kétértelmű címet adott: **„A VÁROS NEM FA!”** „A város nem fa!” A hierarchia képi világunkban, tervezési gyakorlatunkban, de - ahogy Alexander tanulmányában felmutatja - gondolkodásunk alapvető mintájában is olyan mélyen gyökerezik, hogy megdöntéséhez a valós világtól való teljes elszakadásra, matematikai modellezésre volt szükség. A hierarchikus tervezés példáit Alexander a nagy tervezett városokon, híres városterveken elemzi²⁶³, de a hierarchia gondolatának legkifejlesztettebb leképezése a várostervezésben a szomszédsági egységek ötletének alapján a Szovjetunió várostervezési gyakorlatában alakult ki.²⁶⁴

Témánk szempontjából fontos, hogy a hierarchia-elképzelés nem csak tervezett városaink formáiban mutatható ki, de máig él a városrendezési elméletekben, tervrendszerekben, a tervezésben részt vevő szervezetek felépítésében, a szabályozás előírt eszközrendszereiben, stb.²⁶⁵ Érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a városszabályozásban a hierarchikus struktúrák a bevezetett és kodifikált eszközökben egymást erősítik, sőt biztosítják, szinte lehetetlenné téve egy más logikájú gondolati, tervezési, döntési minta életrekelését.²⁶⁶

A hierarchia és a növekedés problémájának megoldására a zoomorf analógiák nem szolgálták válasszal, de a szövettan, sejttan, később a mikrobiológia további fejlődése szélesítette az urbanisztikában használt biológikus előképek skáláját is, mintát hozva például a városi egységek növekedésére.²⁶⁷

A szerves analógiák másik irányú továbbfejlődése lehet, mikor a várost nem egy organizmus hanem egy populáció, egy élettér mintájára elemezzük. Ismeretes, hogy a környezettudományok, az ökológia milyen megtermékenyítő szerepet játszottak például a Chicagói Iskola városszociológiai modelljeinek kialakulásában. Az embercsoportokkal vagy a környezeti hatásokkal foglalkozó tudomány általános megállapításainak alkalmazása a városra azonban azzal fenyeget, hogy a város komplex jelenségét tudattalanul egy részjelenségével – a fizikai környezettel vagy a benne lakók összességével – azonosítjuk. Ha a hasonlítás alapja és tárgya túl közel kerül egymáshoz, elvesznek a párhuzamot hitelesítő különbségek, azok az előnyök, amelyek az analógiát a megértésben hasznossá teszik. Ha az analógia két fele ily módon összecúsúszik, visszatértünk a várostudomány egy-egy részjelenséget vizsgáló kezdeteihez. Minden létjogosultságuk megvan a várost, mint életteret, vagy a várost, mint társadalmi csoportot vizsgáló munkáknak, ezek fejlődése azonban nem az analogikus, hanem az analitikus elemzés körébe vezet vissza.

ÖKOLOGIKUS ANALÓGIÁK

MODELLEK

A rendszerszerű elemzés továbblépése a várostudományban visszalépésnek tűnhet egyszerűbb modellek, a matematikai modellezés használatához.²⁶⁸ A matematika különböző ágai lehetőséget adtak, hogy a városi jelenségek megértésének eszközét éppen a megérteni kívánt jelenségek természete alapján magunk konstruáljuk, azaz ne analógiákkal, hanem modellekkel dolgozzunk tovább. A modellek előnye, hogy a jövőt lejátszhatóvá, modellezhetővé tették – bár az eddigi gyakorlatban olyan egyszerű sémák és összefüggések alapján, melyek az ilyen szimulációból a városi folyamatokra való következtetést újólaj kétségessé teszik. A rendszerelmélet pedig, amelyik matematikai alapon olyan összefüggések, „strukturális izomorfiák”²⁶⁹ kidolgozását tekinti céljának, amelyek minden tudomány összekötő kapcsát alkothatják, a visszacsatolás hangsúlyozásával, a tervezés- és szabályozás metodologikus megkülönböztetésével arra is – legalábbis elméleti - választ adott, hogy a várostervezés eddigi gyakorlatába miért tűnik a kudarc beprogramozottnak. Ehhez éppen az kellett, hogy a városra alkalmazott modell a városnak minden konkrét megnyilvánulásától – fizikai, társadalmi, történelmi, stb. aspektustól elvonatkoztasson.

STABIL GRÁFOK

A gráfelmélet bölcsőjénél egy tipikus városi elérhetőségi probléma állt: áthaladhatunk-e Königsberg összes hídján önmagunk ismétlése nélkül? Leonhard Euler 1736-ban erre a problémára használt először gráfot, s így a városi problematika bekerült a matematika történetébe.²⁷⁰ Számunkra más jelentősége van a példának, mert a gráfelmélet, annak ellenére, hogy később számtalan más jellegű, a városi rendszerekkel kapcsolatosan is elvontabb terület modellezésére volt alkalmas, már Euler kezdeti kérdésfeltevésében a térnek egy újabb fajta egyszerűsítését jelenti.²⁷¹

A városi környezetre visszaszármaztatva ez az egyszerűsítés azt eredményezi, hogy a város egyes részei – regionális szinten a városok vagy régiók – helyé²⁷² válnak, amelyeknek sem kiterjedése, sem egymáshoz mért elhelyezkedése nem lényeges. Ugyanakkor felértékelődik a helyeket összekötő élek szerepe, amelyek egyfajta bináris értelmezésű rendszert alkotnak a helyek között. A város képe így egymástól jól megkülönböztethető, elszigetelt helyek halmazára, s az őket összekötő vonalak rendszerére esik szét.

A VÁROSI TÉR ÁTÉRTÉLMEZÉSE A GRÁFOKBAN

A gráfelmélet Euler után egészen a huszadik század közepéig a stabil gráfokat kutatta, azoknak tulajdonságait mérte fel.²⁷³ Mai tudásunkkal feltűnő a stabil gráfok problematikájának analógiája egy új - de hagyományos logikájú - közlekedési rendszer felépítésének vagy egy meglévő módosításának kérdéseivel. A gráfelmélet mégsem hatott közvetlenül a városelmélet, még kevésbé a városszabályozás korabeli fejlődésére. Egy kezdődő elméleti tudomány eredményeinek a gyakorlatba való átszűrődéséhez minden esetben hosszabb idő kell. A várostudományt pedig Euler idejében még korántsem foglalkoztatta a közlekedési rendszerek hatékony bővítésének kérdésköre.²⁷⁴ A közterület-fejlesztésnek, mint hálózati kérdésnek értelmezése a várostervezésben akkor merült fel, amikor az európai és amerikai városok jelentős hálózati beavatkozásokon voltak túl, s a hálózati működés elemzése részben éppen ezeknek a beavatkozásoknak kritikájaként – a gráfelmélet fejlődésével párhuzamosan, de attól gyakorlatilag függetlenül – jelent meg.

GRÁFOK ÉS KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZATOK

A közterületek, utcahálózatok tervezésének az áramlás hatékonysága egészen a huszadik századig nem, vagy csak parciális jelleggel lehetett szempontja.²⁷⁵ Az európai városok utcahálózata a középkor végéig morfológiájával sem segítette elő a gráfelmélethez hasonló modellek leszűrését, hiszen a kanyargós utcavezetésben, a változó keresztmetszetekben nehéz volt éleket és pontokat meglátni. (Kézenfekvő feltételezni, hogy a barokk szerkesztésű városi tengelyek, csomópontok és az ilyen logikájú 19. századi városalakítások a fizikai „előkép” létrehozásával nagyban elősegítették a gráfelméleti gondolkodás beszivárgását a várostervezésbe.) A középkori utca ráadásul csak részben volt – mai szóhasználattal – az áramlás tere²⁷⁶, a mindennapi nyüzsgésben a célirányos haladás még számtalan egyéb emberi tevékenységgel keveredett.²⁷⁷ Valójában a forgalom olyan nagyságrendű növekedése kellett az utcának, mint közlekedési folyosónak a „felfedezéséhez”, amely éppen egyes keresztmetszetek szűkösségével hívta fel magára a figyelmet²⁷⁸, ez pedig csak a 19. század vége felé következett be, akkor is csak a legnagyobb városainkban. Ekkorra azonban már a hálózati megfontolások nélkül létrejött a várostervezésben az a két alapvető szerkesztési rendszer, amelyik még sokáig mintául szolgált a fejlesztésekhez, bővítésekhez, átalakításokhoz és szabályozásokhoz egyaránt. A forgalom elemzése éppen ehhez a két, matematikai modellre egyszerűsíthető rendszerhez kapcsolódott először.

SUGARAS VAGY ORTOGONÁLIS HÁLÓZAT?

Aldo Rossi a városok úthálózatában még háromféle, a sugaras, a raszteres és a háromszöges rendszert különbözteti meg – bár egyiknek sem tulajdonít esztétikai jelentőséget.²⁷⁹

Gráfelméleti vonatkozásban tulajdonképpen azt a mintát tarthatjuk legelsőnek, amelyet ő háromszögesnek nevez.²⁸⁰ Egy olyan hálófejlődésben, mikor a pontok önmaguk alakítanak ki a felületen kapcsolatot más pontokkal, s ennek a kapcsolat kialakításnak egyik legfontosabb alapfeltétele a távolság, automatikusan háromszöges minta alakul ki. Walter Christaller a délnémet síkság településrendszerét vizsgálva, ahol a városok egyenletes szórása és a felszín viszonylagos simasága kedvezett az ilyen rajzolat kialakulásának, szinte készen találta a szabályos háromszögekből alakult hálózatot.²⁸¹

A HÁROMSZÖGES HÁLÓZAT

A háromszöges rendszernek elsődlegességéről a földfelszín szerves elfoglalása során Le Corbusier is tudott, hiszen lineáris ipari városa valójában a regionális léptékben háromszögekben meghatározott rendszer éle lett volna, amely a hagyományos, központos szerkesztésű, kulturális-igazgatási szereppel felruházott városokat összeköti, s a háromszög belsejében a mezőgazdasági tevékenységnek szentelt

rurális területeket bennfoglalja.²⁸² A százhusz fokos szerkesztés, amelynek organikus analógiái is vannak - mint például a méhsejtes minta - az építészet- és a városépítészet-történet során többeket is megihletett.²⁸³

Környezetünk épített léptékében ez a szerkesztés mégiscsak kivétel maradt. Annak ellenére, hogy a Rossi által sugarasnak nevezett hálózati minta is valójában a háromszöges háló csomóponti helyzetének kiemelése, elsődleges városi élményünk az ortogonalitás: „bármely kontinensen vagyunk is, külvárosban vagy belsőbb részeken, déj• vu érzés kerít hatalmába, utcáinkkal párhuzamosan valószínűleg utca fut, aztán még egy, és arra merőlegesen is megint”²⁸⁴. Az ortogonalitás térnyerésének egyik oka az ember fiziológiailag derékszögű tér-képe maga körül – az elől-hátul, fent-lent és jobbra-balra meghatározottsága -, másrészt az építési szerkezetekből, legősibb módon a oszlop-gerenda szerkesztésből adódó derékszög. Ez vetítődött vissza a földosztás merőlegeseibe, felhasználva Püthagorasz zseniális találmányát, a 3-4-5 oldalú háromszöget, amely bárhol könnyedén kitűzhetővé tette a derékszöget.

AZ ORTOGONÁLIS HÁLÓZAT

Ilyen módon a várostervezés e két nagy mintázata a gyűrűs-sugaras – valójában hálóelméletileg háromszöges - és az ortogonális hálós szerkesztés lett. Mindkettő várostörténetileg is ősi mintákat mutathat fel, hiszen az egy középpontos városszerkezet valamelyest az utak találkozásánál keletkezett település természetszerű formája, de a hálós települési alaprajz is a tudatos telepítés - telekosztás – olyan eszköze, amelyet már a legősibb kultúrákból, a Föld legtávolabbi tájairól is ismerünk.²⁸⁵

A sugaras-gyűrűs úthálózat ősiségét sokszor szemléltetik a várost jelentő egyiptomi hieroglifa, egy körbe írt kereszt rajzával.²⁸⁶ Az egyiptomi értelmezésben, és még hosszú távon egészen a 19. századig a gyűrűirányú elemek azonban nem utakat jelentettek, hanem – egy vagy több koncentrikus vonalban – a várost védő falakat. A falak mentén futó utca sok esetben kimutatható a középkori térképeken – ennek technológiai, gazdasági szerepe is volt -, az útrendszert elsődleges elemei mégiscsak a sugarak.²⁸⁷ A sugárirányú közlekedés fontossága éppen a központ fontosságával függ össze – bármilyen gazdasági, kultikus vagy egyéb szempontból is értékeljük a városközpont vonzását. Minél nagyobbá válik ugyanakkor a település beépített területe, annál differenciáltabb lesz/lehet a tevékenységek, társadalmi csoportok, stb. elhelyezkedése a területen belül. A település számos tevékenysége vonzódik, vagy éppen taszítódik a központtól, és ennek megfelelően igyekszik elhelyezkedni a meghatározott térben.²⁸⁸ A történeti elsőbbséggel rendelkező, kifele menő országutak azonban már a kezdetektől kanalizálják, és a többi szövethez képest felgyorsítják az áramlások lehetőségeit, megnövelik annak esélyeit, így a sugarak mentén való elhelyezkedés egyrészt történelmi privilégium, másrészt kommunikációs-dinamikációs előny.²⁸⁹

A GYŰRŰS-SUGARAS SZERKEZET HÁLÓZATI KÖVETKEZMÉNYEI

A sugaras utakra merőleges átkötő utcák az organikus városszövetben is valamiféle tervezettségre engednek következtetni.²⁹⁰ Létrejöttük a sugaras ágakkal szemben, ahol feltételezhető a folyamatos növekedés, legalábbis két meglévő pont – a sugaras vonalak két jellegzetes pontja - közti átkötés²⁹¹ értelmében tudatosságot, téri előrelátást feltételez.²⁹²

A 19. század második felére a városi területek növekedésén, új építési területek nyerésén kívül a forgalomterelés is a várostervezés és a szabályozás kiemelt kérdésévé vált. A gyűrűirányú elemek kiépítése csökkenteni látszott a központ terhelését, részben az átmenő forgalmak útjának rövidítésével, részben azzal, hogy az új körutak mentén adott helyet az új gazdasági- és lakófejlesztéseknek, sőt a regionális közlekedés új csatlakozásainak, a nagy vasúti fejpályaudvaroknak. Tudatos mérlegelésre vall, hogy a meglévő városok átszabása-átszabályozása mellett olyankor is alkalmazták ezt a mintát, ha teljesen új szövet létrehozásáról van szó, mint a Lechner Lajos rajzolta új szerkezetnél Szeged nagy árvíz utáni újjáépítésekor.²⁹³

A sugaras-körgyűrűs beépítés modellje egyszerre felelt meg a kor barokk tengelyes városépítészeti gondolkodásának és az aktuális logisztikai-fejlesztési problémák megoldásának. Nem csoda, hogy hamarosan városépítési, szabályozási etalonná vált.²⁹⁴ A geometriai mintává egyszerűsített úthálózat előnye volt, hogy látszólag akár alkalmas lehetett a meglévő nagyvárosi magokból kiindulva az urbanizációs robbanás kezelésére is. Az első világháború előtt a robbanásszerűen fejlődő Bécs perspektívájaként Otto Wagner egy végtelenített pókháló szeletét rajzolta fel városfejlesztési koncepciójában.²⁹⁵

AZ ORTOGONÁLIS HÁLÓ VÁROSI ALKALMAZÁSA

Ha a papír kicsit nagyobb volna, s jobban tudnánk ráközelíteni a terv egyik messzi külvárosi részére, a lépték torzulása miatt bizony közel kerülnénk a várostervezés másik alapmintájához, az ortogonális hálóhoz. Valójában a történeti Bécs központjától megfelelő távolságban – ez a távolság a közlekedés, vagy általában az áramlások technikájának történetileg változó sebességétől függ – a központ szerepe funkcionálisan is jelentéktelenné válik, és a települési gravitációs teret egyenletesnek tekinthetjük.²⁹⁶ Az ortogonális háló térszervező logikája olyan területek strukturálására alkalmas, amelyek környezetében még nincsenek kitüntetett pontok – és nem is akarunk létrehozni ilyeneket.

Jellegzetes terepe lehet tehát a rács alkalmazásának mindenfajta új telepítés, főképpen, ha városhálózati összefüggések nélkül, vagy azokat figyelmen kívül hagyva épül.²⁹⁷ Az ortogonális háló legnagyobb kísérleti rendszer-próbája kétségtelenül a Jefferson-i rendszer és az amerikai városok tervezése volt. A teljes szerkezetet tekintve sajátos ellentmondás jött itt létre, hiszen míg az úthálózat vezetése tagadta a központi helyek létrejöttét, a 19. század amerikai településfejlődése a legsűrűbb városi magokat hozta létre – s a matematikai modell a szemszerkezet aprózódásával – no meg a harmadik dimenzió kihasználásával - sikeresen alkalmazkodott használati tér változásához.²⁹⁸

Az amerikai városok gyors növekedésével és sűrűsödésével azonban nagyon hamar felvetődtek a szerkezet forgalmi problémái is. Bár a hálós rendszer a sugaras-gyűrűshöz hasonlóan elvben a végtelenségig tágítható, a tágítás léptékével együtt nőnek a rendszerben feleslegesen megteendő utak hosszai. A várostervezés átlós útvezetései – eltekintve most a tervezésben természetesen érvényesülő esztétikai szempontoktól – ugyanannak az úthossz-racionalizálási szándéknak köszönhetőek, mint a sugárirányú főutak közötti átkötő elemek létrejötte. A 19. század végére azonban a tudatos elemzések és a forgalom figyelembevétele jóval tudatosabb szinten van, és keresi a jól működő városmintát.

A stabil gráfok nyelvére visszatérve a két klasszikus várostervezési prototípus összehasonlítása azt jelenti, hogy míg az ortogonális hálóban minden pontnak azonos szabadságfoka van, így a rendszerben nincsenek kitüntetett helyek, addig a centrális szervezésben egy pont – a központ – sokszoros szabadsági fokkal rendelkezik. Azonos forgalmat²⁹⁹ feltételezve a gráf bármely két pontja között, ez a központi hely nagyságrendekkel nagyobb preferáltságot jelent, még akkor is, ha a gyűrű irányú elemek jórészt kiépültek, s a rendszerben viszonylag kicsi a kényszerpályák száma.

A városi úthálózat rendszerként – gráfként vagy hálóként – való szemlélete matematikailag értelmezett olyan városszabályozási problémákat, mint a forgalom nagyságának kérdése, vagy a központi helyek létrejötte és fejlődése. Eredményei a huszadik század elején hatással voltak a városi szabályozási rendszerek fejlődésére, amely egyre inkább egészként látta a város működését, amelynek részei, de a működését, életét szabályozó törvényszerűségek is összefüggésben vannak egymással. Erősödött az igény arra, hogy a beavatkozás, a szabályozás ugyanolyan komplex ismeretgyűjtésen alapuljon, és ugyanolyan komplex eszköztárral rendelkezzen, mint ezek a városi rendszerek. Erősödött a felismerés, hogy csak a teljes város ismeretében lehet részproblémákat is megoldani, s a tervezés menetének a teljes települést átlátó és a szakágakat összefogó koncepcióval kell kezdődnie.³⁰⁰

A VÁROS MINT RENDSZER

A közlekedési hálózatok elemzése és tervezése azonban a huszadik század hatvanas éveitől nem lépett túl a magán a hálózatban belül jelentkező – forgalomszámlálás! -, illetve a hálózat topológiájából adódó követelményeken és következményeken. A hatvanas években felvirágzó rendszerelmélet³⁰¹ urbanisztikai alkalmazása viszont egy időre azt az illúziót szolgáltatta, hogy a városon belül nem is maga a hálózat, hanem az ezeken folyó áramlások adják a város alapvető jellegzetességét, és szoros összefüggésben vannak a városnak legmélyebb összefüggéseivel, prosperálásával.

A rendszernek a definícióból³⁰² adódó tulajdonsága, hogy minden rendszer kívülről, környezetéből is vizsgálható, egy nagyobb rendszer részeként értelmezve, és a rendszer minden eleme is közelebből egy újabb teljes rendszer, amelynek az előbbi környezeteként funkcionál. Ilyen módon a rendszer, mint a világ modellje léptékfüggetlenül folyamatos³⁰³. Minden, a rendszerelméletet alkalmazni kívánó tudománynak magának kell definiálni, hogy milyen elemek, tulajdonságok és kapcsolatok jellemzik az általa vizsgálandó valóság-szeletet, sőt azt is, hogy ezt a vizsgálatot milyen, tetszőlegesen felvett lépték-metszetben végzi el.

A VÁROS MINT RENDSZER DEFINÍCIÓJA

A hatvanas évek urbanistái az urbanisztikát mint rendszert általában az emberi környezetként definiálták, amelyet környezetként befolyásol az ökológiai környezet.³⁰⁴ Meggyesi Tamás urbanisztikai rendszerként definiál „minden olyan területileg lehatárolható egységet, amelyen az emberi társadalom művi környezetet hozott létre”³⁰⁵.

A vizsgálat léptéke, azaz az urbanisztikai rendszer lehatárolásának kérdése sokkal kényesebb feladat. A tér definícióba integrálásával természetesen a lehatárolás szempontjával is a tér szolgálhat. Ilyen értelemben a vizsgálat téri léptéke határozza meg az urbanisztika vizsgálati terepének definícióját, és az alkalmas – a szokásos – lépték megadásával rögtön visszatérhet tudományunk tradicionális megoszlásához regionális-, település-tervezésre és építészetre. Valójában a rendszerelmélet egyik hozadéka az urbanisztikában a folyamatosság és téri léptékek eltűnésének lehetősége – s ezzel együtt néhány szakmai választóvonal megszűnése – lett volna.³⁰⁶

A rendszerek folyamatos egymásba illeszkedésének feltételezésével is fontos az adott vizsgálat rendszerének, mint nagyrészt izolált tartománynak definiálása. Az európai és amerikai városfejlődés egyre kevésbé egyértelművé teszik ezeket a téri határokat.³⁰⁷ Meggyesi Tamás tanulmányában a rendszer lehatárolásában nagy jelentőséget tulajdonít a rendszer körvonalainak, mintaként hozva állam- és közigazgatási határokat.³⁰⁸ Gyakorlati oldalról ezek a határok ma már a lényeges áramlásoknak egyre kevésbé állják útját. Elméleti oldalról pedig a rendszer lehatárolása nem csak egy határfelület – valójában a rendszernek egy új eleme – definiálásával érhető el, hanem az elemek tulajdonságainak, a köztük lévő kapcsolatnak megfelelő definiálásával.³⁰⁹

A TELEPÜLÉSI RENDSZER LEHATÁROLÁSA, ELEMELI

A városi rendszer lehatárolásának definiálása után az elmélet alapján számbavehetők mindazok a kapcsolatok, áramlatok, amelyek a rendszert a külvilággal összekötik.³¹⁰ A rendszerelmélet „fekete doboz” fogalma arra utalt, hogy egy belső szerkezetében és összefüggéseiben nem ismert rendszert jellemezhetünk a be és kimenő áramlásokkal, a környezetével való kapcsolataival. A város esetében nyilvánvaló, hogy a „fekete doboz”-ként való közelítés mennyire elégtelen információkat adhat a rendszer lényegi megértéséhez.

A rendszer belső működésének megértéséhez azonosítani kell belső elemeit, részeit, ezeknek tulajdonságait és kölcsönhatásainak törvényszerűségeit. Sajnos itt is nagy a kísértés arra, hogy visszatérjünk azokhoz az azonosításokhoz, amelyeket az analitikus városelmélet előttünk elvégzett és így a holisztikus elemzés útját elvágjuk.³¹¹ Városi elemekként azonosíthatók – a területi megosztásnál maradványként – például a különböző beépítési formák, társadalmi csoportok, történelmi városnegyedek vagy akár a zuzmófajták előfordulása alapján. Mindezek a felosztások használatosak a város egy-egy elemzési szintjén és ráadásul hagyományos kartográfiai eszközökkel jól térképezhetők. A rendszerelmélet azonban lehetővé teszi, hogy ezek a téri kategóriák egymástól való függésükben elemződjének – amire sajnos ritkán kerül sor. Sőt, lehetséges olyan összefüggések feltárása, amelyek nem téri – közel-távol, kicsi-nagy, integrált-elválasztott, stb. –, hanem logikai, időbeli viszonylatokban gondolkodnak. A rendszerelmélet a holisztikus urbanisztika eszköze lehet, ha önmagunk át tudunk lépni eddigi tudományunk határán.

A rendszerelmélet a valós városi környezet feltárásában jóval kevesebbet eredményezett, mint amennyit első követői vártak tőle. A tervezés, irányítás, szabályozás területén azonban olyan elméleti eredményeket hozott, amelyek a városrendezés egész ideológiáját megváltoztatták. A rendszerelmélet matematikai pontosságú levezetését követve lépésről lépésre a városszabályozásban régóta használt fogalmak értelmeződnek és értékelődnek újjá, minden értékeléssel meghatározva a következő értelmezés lehetőségeit.

A RENDSZERELMÉLET ÚJ FOGALMAI: ENTRÓPIA, SZABÁLYOZÁS HELYETT VEZÉRLÉS

A rendezettség és egységesség képzetét változtatta meg például a rendszerek információtartalmáról szóló elmélet, az entrópia fogalma.³¹² A díszektől és színektől megszabadított építészet, az előregyártott elemekből épült városrészek ennek értelmében már az elemkészlet csökkentésével is a rendszer szimplifikálását jelentették, azonban ennél is jobban elszegényített minket, hogy kevés figyelmet fordítottunk az elemek közötti kapcsolatok változatosságára.³¹³ Városrészeink vizuális információtartalma, komplexitása is romlott, és a kor percepciók pszichológiai kísérletei kimutatták, hogy az ilyen környezetek az emberben jelentősen akadályozzák a megértés, a tájékozódás, az azonosulás lehetőségeit.³¹⁴ A városszabályozás célja ebben az értelemben éppen nem az elemek számának csökkentése, egységesítése kell legyen, hanem a rendszer strukturálása, azaz a meglévő elemek közötti kapcsolatok számának növelése.

A város irányításával – tervezésével, szabályozásával, menedzselésével – kapcsolatban rendszerelméletileg először azt kell eldöntenünk, hogy milyen fejlettségű rendszernek tarjuk a várost? A Boulding által definiált rendszer-fejlettségi szintek³¹⁵ elsősorban a rendszer irányításának mikéntjével függnek össze. Már az általa definiált második - az „egyszerű dinamikus” - szinten megjelennek a rendszerfolyamatokban a visszacsatolások, amelyek a folyamatok által megváltoztatott hatásokról szóló információ visszavezetésével a folyamatokat egy egyensúlyi állapothoz közelítik. Ilyen módon a visszacsatolós kapcsolás a rendszer egyensúlyi állapotainak feltétele – de a tudatos városszabályozásnak máig csak töredékeiben alkalmazott technikája. Az általunk nagy általánosságban városszabályozásnak nevezett technika kodifikált formáiban a rendszerelmélet definíciója szerint inkább a vezérlés fogalmához közelít, hiszen a visszacsatolós kapcsolatok csak igen ritkán épülnek bele.³¹⁶

Az urbanisztikai gondolkodásba beillesztett rendszerelmélet kapcsán több oldalról is csak az elért tudásszint elégtelenségét, vagy alapvető kételyeket fogalmazhattunk meg. De szerencsére éppen a rendszerelmélet az, amelyik az azt a matematikai bizonyítást köszönhetjük, hogy az összetett rendszerek legjobb megoldásra optimalizálása nem lehetséges. Ezzel matematikai alapon is megdőlt a reneszánsz ideális városok – s általában az ideális városok – célkitűzése. A minden tekintetben szép és jó várost nem csak nekünk nem sikerült felépíteni, de nem is létezik. Beavatkozásainkkal csak egy egyensúlyi állapot, bizonyos egyensúlyi állapotok felé törekedhetünk: szabályozhatunk.

DINAMIKUS HÁLÓK

Az urbanisztikában a rendszerelmélet legnagyobb építész híve Christopher Alexander volt, aki ugyanakkor a legnagyobb hatással támadta a rendszerelméletben is vissza-visszatérő hierarchikus gráf-elképzelést. A város nem fa, hanem háló: összefüggéseiben nem csak bennfoglaláson és kizáráson alapuló szerkesztést kell figyelembe vennünk, hanem a kapcsolatok széles spektrumú átfedéseit. A város lényegéhez hozzá tartozik a választás lehetősége, s így a változás nem determinisztikus kimenetele.

Alexander pamfletének megjelenésekor a hálózatok elmélete már túllépett a stabil gráfok vizsgálatán. A várostervezési irány az élek minőségi differenciálása felé ment el a járda feltalálásától a közlekedési tengelyek hierarchiájának normativizálásáig. Az elméleti matematika éppen az ellenkező irányba haladt: a véletlen hálózatokat kutatta³¹⁷. Ilyen hálózatok a tágra vett urbanisztikai rendszerben is felfedezhetők, például ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a hagyományos csillag-mintájú településrendszer első, országutas úthálózata. **VÉLETLEN HÁLÓK**

A természetben és társadalomban előforduló, véletlennek tekinthető hálók vizsgálata azt mutatta, hogy ha a hálóban az egy pontra jutó élek átlaga 1 fölé emelkedik, minőségi változás játszódik le. Óriáscsoportok képződnek, amelyeknek összetartása megkülönbözteti őket a környezetüktől. Ez lehet a rendszerképződés matematikai alapja, amely a rendszerelmélet tetszőleges rendszer-definícióját újra az objektív meghatározottság felé mozdítja el. A csoportokat – talán a városokat is? – belső kapcsolataik-kohéziójuk jobban összetartja, mint a körülöttük meghúzott határok: az egyiptomi hieroglifában a keresztet vastagabban kéne meghúzni a körülvevő körnél.

Létezik azonban a hálózatoknak egy, az általánostól eltérő típusú csoportja is, amelyeknél egyes pontok kapcsolataik számát tekintve nagyságrendileg kiemelkednek a többi közül.³¹⁸ Saskia Sassen „global city”-elméletében leírta a városhálózat mai átalakulásának azt a tendenciáját, amely alapján a világgazdaság globalizálódásának folyamatában nem egészen fél tucatnyi „global city” rántja magához az irányítás funkciót.³¹⁹ A globális gazdaság funkcionálásának egyik legfontosabb csatornája a repülés, nem lehet ezért véletlen, hogy a légiközlekedés mintájának vizsgálatakor a hálózati földrajz kutatói olyan hálózatra bukkantak, amely ilyen kiemelkedő szerepű csomópontokat tartalmazott. A hiper-csomópontok kiemelkedésének jelensége a kémia-biológia párhuzama alapján ezek szerint a global cityk esetében is „természetes”, és minden valószínűség szerint egy nagy (fázis)átalakuláshoz, egy urbánus paradimaváltáshoz köthető. **SKÁLAFÜGGETLEN HÁLÓK**

A hálózatok kutatás városra legkönnyebben értelmezhető kutatási eredménye egy olyan esetből származtak, amikor a tudósok egy új háló kiépítését/kiépülését folyamatában követhetik végig. A háló kiépülése logikájában részben hasonlít az utak hálózatának kialakulásához.³²⁰ A hálóba kapcsolódó pontok maguk határozzák el a kapcsolódást, és azt is, hogy a hálózat mely pontjával/pontjaival építenek ki kapcsolatot. A növekedés folyamatának jellemzője, hogy a hálózat nagyságával és komplexitásával – a tartalmazott pontok és kapcsolatok számával – **NÖVEKEDŐ HÁLÓK**

arányosan nő a rendszer vonzása a még nem kapcsolódott pontokra.³²¹ A Háló azonban abban különbözik az utak kialakulásától, hogy a kapcsolódási pontok megválasztásában nem a távolság, hanem a kiszemelt pont integráltsága, - azaz hogy a hozzá való kapcsolaton keresztül hány újabb pont, a hálónak milyen tartománya válik elérhetővé - játszik főszerepet.³²² A pontok kiemelkedését az első időkben egy véletlen is meghatározhatja – egy lepke szárnyának rebbenése – a létrejött különbségek lavinaszerűen nőnek. Egy hálózat skálafüggetlen jellege tehát nem a rendezettség és rendezetlenség, a káosz közötti helyzetét jellemzi, pusztán arra utal, hogy a hálózat a kiépülés stádiumában van.

Ez az eredmény elgondolkasztó például a nagy ókori metropoliszok kialakulását tekintve, amelyek koruk településhálózatának látványosan skálafüggetlen csomópontjai voltak. Arra a kérdésre, hogy miért alakultak ki Babilon, Teotihuacán, Alexandria, Róma metropoliszai, azt felelhetjük, hogy az alakuló skálafüggetlen településhálózat preferált csomópontjai voltak, csakúgy, mint később New York, Los Angeles az Újvilág, Mexico City és Sao Paulo Dél-Amerika, Shanghai, Delhi, Lagos, stb. a ma épülő globális városhálózat kiemelkedő pontjai. S hogy miért éppen ott? – véletlenül...³²³

AZ ÁRAMLÁSOK TERE

A hálózatok átalakulása, térformáló szerepe nem csak településhálózati szinten vizsgálható, bár az elsődleges tanulságok mindenesetre a városok közti verseny háttérében vonhatók le. A településhálózat, a Föld léptékű urbanisztikai rendszer átalakulása azonban a város léptékében is átalakítja mindennapi tereinket.

A huszadik század első felében a városokban a városi közszolgáltatások számtalan hálózata rakódott egymásra, részben tervezett, részben folytonos fejlődéssel. Az új közlekedési, közmű és kommunikációs rendszerek első logikájukban technikai egyszerűsítés miatt követték a régi technikák nyomvonalait, a városon belül a közterületek vonalait. A város alatt jelentős műszaki befektetéssel egy második város jött létre. Ez a láthatatlan rendszer egyre inkább maga kezdte meghatározni a város térrendszerének alakulását.³²⁴

A HAGYOMÁNYOS ÉS A KOMMUNIKÁCIÓS HÁLÓZATOK TÉRALAKÍTÁSA

A hatvanas évektől a kommunikációs hálózatok a többi rendszer közül kiemelkedve funkcionálisan is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Annak ellenére, hogy ezeknek infrastruktúrái időközben egyre kevésbé kötődtek a közterületek téri rendszeréhez, az információs forradalom kibontakozásával egyre nagyobb visszahatással voltak nem csak a város működésére, de gazdaságára, gazdagságára, sőt a valós városi térhasználatra is. Manuel Castells a mai társadalom alapvető szervező erejének tartja a különféle áramlásokat – a tőke, információ, szervezeti hatások, képek, hangok, szimbólumok, stb. -, és ebből levezetve az ezt lehetővé tevő környezeteket összefoglalóan áramlástérnek nevezi, megkülönböztetve a lokalitás tereitől.³²⁵

Városi környezetünk alakításában e szerint az elv szerint a jövőben két különböző logikájú renddel kell megküzdenünk: a lokalitás tereinek alakításával és az áramlások tereinek formálásával. Míg a lokalitás tereinek alakításában hagyományos eszközrendszerünk alkalmas, de legalábbis értelmezhető lehet, addig az áramlások terére nem vihető át. Különösen a településrendezés eszközrendszere, amely kodifikációjában, szervezetében az állam és a település hagyományos fogalmaira és hatókörére épül, az áramlások terével nem kompatibilis.

A Castells által idézett példákban és mindennapi tapasztalatainkból úgy tűnik, hogy az áramlások terének építészeti formálásában két tendencia érvényesül. Az egyik a környezet kiemelt jelentőségű pontjainak, a Castells által csomópontoknak nevezett helyeknek és a hozzájuk kapcsolódó valós tértartományoknak alakítása, amelyben az individuális tervezés új jelentőséget kap.³²⁶ Ezzel párhuzamosan az áramlások tere kevésbé kiemelt részei az egységesítés, globális szintű sztenderdizálás felé tartanak.³²⁷

AZ ÁRAMLÁSTÉR ALAKÍTÁSA

A városszabályozás szakmai törekvései ma nagyvárosainkban sok esetben arra irányulnak, hogy az áramlások tereit újra „házasítsák”, a lokalitás és az esztétika mércéi alá kényszerítsék – miközben a privát városfejlesztés a castells-i csomópontok területi hatásának kiszélesítésén dolgozik. A konfliktus nem oldható fel addig, amíg a város rendszerét és az áramlások terének globális szisztémáját nem sikerül egy modellbe integrálnunk.

Új paradigma felé

A városrendezés hagyománya

Az előző fejezetekben felfűzött négy hagyomány, az urbanisztika építészeti, a közterületek formálására irányuló, a zoning és a rendszerelvű hagyománya a településrendezést is vezérlő tartalmi hagyományként értelmezhetők. A reálisan létező és az ideális városról alkotott mindenkor aktuális tudások, elképzelések hatását mutatják, befolyásolva a beavatkozás eszközeit, amelyek – mint kifejtettük – szintén nem választhatók el a tartalomtól.³²⁸

Mint láttuk, az urbanisztikában a tartalmi hagyományok dinamikája egymástól eltérően alakult, különböző korokban a városról szóló elmélet és a mindennapi gyakorlat függvényében, de az uralkodó társadalmi megoldásokhoz, ideológiákhoz kötve is különböző hangsúlyokat kaptak. Az urbanisztika történetét áttekintve fontosnak tűnik, hogy a hagyományok ennek a dinamikának ellenére sem haltak ki. Egy-egy olyan korszak után, amelyikben valamely hagyomány háttérbe szorult, általában átalakulva, a domináns hagyomány gondolataitól átstrukturálva éledt újra. A négy tartalmi hagyomány együtt alkotják az urbanisztika fonatát, amelyben a színek közül nem mindig mindegyik látszik, de a fonalak folytonossága és szilárdsága közösen alapozzák meg az urbanisztika szakítószilárdságát – avagy érvényességét.

A kötélnek azonban lehet egy másik jellemzője is, amelyik meghatározó szerepet játszhat a végső szakítószilárdság kialakításában: a fonási vagy hurkolási technika.

VÁROSRENDEZÉS ÉS VÁROSTERVEZÉS SZÉTVÁLÁSA

Az urbanisztika – mondjuk így – gyakorlati oldala, a várospolitikák, a városi beavatkozások tudománya rendezhető egy olyan elvrendszer mentén, amelyiknek alapja nem a városról felhalmozott tudások és elképzelések, hanem a társadalomtechnikák általánosan elfogadott módszertana, mint hurkolási minta szerint alakul, szoros összefüggésben a fennálló hatalmi struktúrákkal, felhalmozási rendszerekkel, stb. Nagy vonalakban ennek a különbségnek alapján szoktuk szakmánkat a várostervezés és a városrendezés, avagy tágabb értelemben a városrendezés és a városfejlesztés diszciplínáira felosztani.

A városrendezés és a várostervezés elvi különbsége nem magáról a városról, hanem az irányítási folyamatokról alkotott ideálok különbségén alapult, s inkább kapcsolódik a jog, a közigazgatás, az államelmélet gondolkodásának fejlődéséhez, mint a szorosan vett településtudományokhoz. A városrendezés ilyen értelmű hagyományát a középkorra vezetjük vissza³²⁹, amikor az öngazgatáson alapuló városi testületekben az első olyan jogkönyvek születtek, amelyek - elsősorban tűzrendészeti és védelmi megfontolásból - a beépítésre vonatkozó szabályokat is tartalmaztak. A rendezési gondolkodás mai formájának kialakulásához azonban olyan történeti feltételek szükségeltettek, amelyek csak a 19. századra szilárdultak meg kellően, és tették lehetővé egy koherens és átfogó koncepció, a liberális állam és gazdaság, az önkormányzó város megszületését.

A rendezési koncepció első feltétele volt a középkori ingatlantulajdoni rendszer átalakulása. A feudális jogrendszerben az ország területének végső tulajdonosa a központi hatalom³³⁰ – a király, az államkincstár, a Szent Korona, stb. -, ami bizonytalanná teszi az értékelést.³³¹ A településeken belüli ingatlantulajdon és adásvétele is elsősorban a saját szükségletek – lakhatás, saját szükségletű agrártermelés, stb. – kielégítésére szolgál.

A VÁROSRENDEZÉS KONCEPCIÓJÁNAK ALAPJAI:

A 18. század a városi földtulajdonban nagy arányú változást hoz. A városok növekedésével olyan arisztokrata és királyi nagybirtokok vonódnak városi területbe, amelyek tulajdonosai már nem a saját szükségletek kielégítésével törődnek. Ugyanennek a nyomásnak engedelmessé az állami és egyházi területek privatizációja is elindul. Fokról fokra kialakul az ingatlantulajdon jogi biztonsága, a hűbéri kötöttségek alól egyre nagyobb területek szabadulnak fel³³². A 19. század elejére mindezek hatására a városban belül a saját használatú ingatlanok aránya igencsak lecsökken. A beáramló és életteret kereső tömegek nagy része nem képes részt venni ebben a felhalmozásban: klienssé, bérlővé lesz. A már létező földbérletek mintájára – de attól például az időtávlatban eltérő módon – kialakul és a városban meghatározó lesz az ingatlanbérlet jogi gyakorlata. Ez a koncentrált, nem saját használatú tulajdonra és rövid távú bérletre alapuló ingatlanállomány

AZ INGATLANPIAC,

sokkal mozgékonyabb, mint a középkori város ingatlanállománya volt: mind a lakosság, mind a tevékenységek, termelési módok változásait rugalmasabban bírja követni, ami az elkövetkező században életfontosságúvá válik a város működésének szempontjából.

A saját használatra nem szolgáló, és így mintegy „felesleg” ingatlanállomány növekedéséből, mozgékonyaságából, a körülmények intenzív változásából következően az ingatlan-ügyletek és az építési tevékenység is nagyságrendekkel nő. A nagyságrend növekedése egy idő után értelmezhetővé teszi mindazokat a törvényszerűségeket, amelyeket a közgazdaságtan a piac működéséről, szabályozó szerepéről gondol: az ingatlan termelőeszközzé³³³, az ingatlanpiac valódi piaccá válik.

A „láthatatlan kéz” azonban nem akadályozza meg, hogy a városok 19. századi fejlődése - sok városi vívmánya mellett is - az emberi lakókörnyezet végzetes leromlását hozza magával. A szabad ingatlanpiaci működés az ingatlanspekulációhoz vezet, és ennek hátrányai elsősorban a lakáspiacon csapódnak le. A városrendezéshez vezető első kritikák a spekulációs nyomornegyedek fizikai és pszichikai hatásait, a járványokat, az alkoholizmus és a prostitúció terjedését veszik célba, s az első rendezések célja is járványügyi és közbiztonsági.

Mindez egybevágh azzal a felismeréssel, hogy a piacon is meghatározható az állam szükséges jelenléte, amelynek biztosítania kell a rendszer hibátlan működését. A városok esetében a közösségi beavatkozások „legitimációja” a 19. században nem a demokratikus politikai berendezkedésből, hanem a rendszer működőképességének szükséges fenntartásából, a járványveszély megelőzésének, a politikai feszültségek kezelésének, a munkaerő hatékony regenerálásának polgári igényéből adódott.

A „KÖZ” BEAVATKOZÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE,

Ez a legitimáció korántsem értelmezhető a mai politikatudomány legitimáció-értelmezésével, de nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy a kor képviselői rendszere is messze esett a népképviselő elvétől.³³⁴ A „köz” kialakuló fogalma valójában szociológiailag messze nem fedte le a város lakosságát, hanem egy olyan virtuális csoportot takart, amely a város birtoklásában, finanszírozásában és ügyeinek eldöntésében is meghatározó szerepet játszott, értékrendjéhez pedig közel álltak a liberális gazdaság szabályozás elvei.

A várostörvények alakulása az első lépése volt annak, hogy ez a csoport kiterjedt kormányzati lehetőséget és felelősséget kapjon a városok irányításában. A nemzetállamok és a területi közigazgatás kiépülésével³³⁵ a „községek” nem csak öngazgatási felelősséget kaptak, hanem az állami igazgatásnak is egyre nagyobb része rájuk hárult, illetve a szociális ágazatokban odáig elsősorban egyházi és földesúri körben szervezett feladatokat is átvettek. A városok a hagyományos, és valóban pusztán a településre vonatkozó infrastrukturális feladatokon túl egyre több kötelezettséget kaptak az egészségügy, az oktatásügy, a szegényügy területén, a rendészeti feladatok terén, a hatósági munkában, stb., akár valódi öngazgatási, akár csak decentralizált intézmények formájában.³³⁶

A „KÖZ” SZERVEZETE

A feladatok bővülésével párhuzamosan az eszközök skálája is szélesedett, mind finanszírozási – a helyi adók, illetékek, díjak mai formáinak kialakulása erre a korra tehető, de a községek hitelfelvételi és kötvény-kibocsátási lehetőségeiről szóló viták is ennek a kornak jellemzői -, mind törvényhatósági tekintetben. A bonyolódó feladatok összefüggés-rendszerében a városmenedzsment tudományának fejlődésével világossá vált az eszközrendszerek – pl. rendezés, adópolitika, telekpolitika, vagy szegényügy, oktatásügy és lakáspolitikai – komplex felhasználhatósága is, a kor városirányítása a rendezést ennek az eszközrendszernek egyik elemeként tekintette.

Az eszközökben keveredtek a direkt menedzselési és a törvényhatósági jogkörök is. A rendezési tervezés első példái általában nem állami törvénykezés direkt felhatalmazásain alapultak. A 19. századi várostörvények kevés kivétellel – ilyen kivétel volt például a francia várostörvény – nem nevesítették a városrendezést a törvényhatóság feladatai között. Az első rendezések így részben saját jogon hatáskörbe vont kérdésekben hozott rendeletek, részben pedig egyes konkrét – a fővárosok esetében sokszor állami kezdeményezésű - beavatkozások végrehajtására készültek, s a beavatkozást saját ingatlantulajdonra vagy egyedi kisajátításra alapozták.³³⁷

A városrendezés átfogó koncepciójához szükséges három feltétel, a nagyszámú magáningatlanon alapuló, sokszereplős, profitorientált módon működő ingatlanpiac, a piaci folyamatok torzítását kiigazítani kívánó várospolitikai, mint közpolitika, és az ezt képviselő, a kor széles eszközrendszerét birtokló városi „köz” intézményeivel és közhatalmi jogosítványokkal így a 19. század végére készen állt. Ekkor fogalmazódtak meg azok az igények, amelyek a rendezésben először nem csak eseti kiegészítő eszközt, hanem átfogó, szükséges városirányítást láttak. A városrendezés ebben az értelemben a

városi önkormányzat törvényhatósági rendelet alapú beavatkozása annak érdekében, hogy a város épített környezetének változásait oly módon korlátozza, hogy azok a városról alkotott mindenkori ideális szempontrendszernek jobban megfeleljenek.³³⁸

A városrendezés hagyománya az általános – azaz az egész város területére kiterjedő – rendezési tervek elterjedésétől a közigazgatási cél felől is definiálható: akként a törvényalkotói tevékenységként, amely az ingatlanok felhasználásának és az építési tevékenységnek szabályait a városi önkormányzat szintjén meghatározza.³³⁹ A városrendezési tevékenység nemzeti szintű szabályozása általános jogelméleti problémákat is eredményezett, amelyeknek különböző megoldása máig meghatározza a nemzeti rendezési hagyományok eltéréseit.

VÁROSRENDEZÉS, MINT AZ ÉPÍTÉSI TEVÉKENYSÉG IGAZGATÁSÁNAK ALAPJA

Az ingatlanokhoz fűződő tulajdonosi jogok ingatlantól függő mértékű, de általános jellegű csorbítása a méltányosság kérdését veti fel. A méltányosság kérdését minden kialakuló rendezési-tervezési rendszerben kezelni kellett, de a kezelés alapja jellegzetesen eltérő volt. Nagy-Britanniában az 1947-es várostörvény a fejlesztés jogát mintegy elválasztotta és államosította az ingatlan többi tulajdoni jellegű jogától, annak érdekében, hogy ezt a tulajdonosok közt a kialakítandó településfejlesztési elképzelés téri rendje szerint újraosztassa. A kontinentális jogrendszerekben nem történt ilyen jellegű direkt beavatkozás, de az a jogfelfogás terjedt el, hogy az ingatlantulajdon nem tartalmazza a fejlesztés jogát, ezt csak éppen a rendezési tervezés szüli, a fejlesztési jogok a megfelelő rendezési tervből erednek.³⁴⁰ Az amerikai jogértelmezés ezzel ellentétben az ingatlantól elidegeníthetetlen jognak tekinti a fejlesztés jogát, amelyet az – egyébként minimális mértékben űzött – rendezési tervezés csökkent.³⁴¹

MÉLTÁNYOSSÁG

Az ingatlanoknak, mint a szabályozó jog alanyainak tekintése a rendezési tervezés normativitását is megköveteli. A jogi értelemben vett normativitás szerint az azonos jellemzőkkel leírható telkek fejlesztési lehetőségeinek azonosnak, legalább egyenértékűnek kell lennie, tekintet nélkül a tulajdonosra, vagy a telkek elhelyezkedésére a téri koncepció keretein belül. Ez a megkövetelt jogi szabadság nagyban meggátolja azt a városfejlesztési gyakorlatot, amelyben a város – a második világháború előtt széles körben alkalmazva – a szabályozásban valamilyen módon saját területeinek értéknövelésére „játszott”, így finanszírozva fejlesztési költségeket. Ugyanakkor a normativitás eleve kérdésessé teszi a rendezés mögött megbújó építészeti koncepciót is, hiszen az adott ingatlan szabályozott fejlesztési jogai csak valóság adottságaira vezethetők vissza. A beépített és nem beépített területekkel, tömeghangsúlyokkal, eltérő magasságokkal, stb. való komponálás olyan eltéréseket eredményezhet a telkek fejlesztési jogosítványában, amelyek a normativitás elvével nem férnek össze.³⁴²

NORMATIVITÁS

RENDEZÉS ÉS TERVEZÉS VISZONYA

A jogi megfontolások, a jogi gondolkodás elterjedése általánosságban azt eredményezte, hogy a településfejlesztés elvált a rendezési tevékenységtől. Ugyan a rendezési tervezés máig hangsúlyozza tervezés, és főleg fizikai tervezés jellegét, de gondolkodásmódjában a jog követelményei meghatározóvá váltak.³⁴³

Valójában az épített környezetre vetítve a tervezés és a rendezés alapelve, hozzáállása más. A tervezés az épített környezet egy ideális formáját megcélzó, azt megjelenítő gondolat, amely nem gondolkodik az átalakulás mikéntjéről, vagy pedig azt csak egy aktusban való átépítésként – a maiból a tervezettbe – értelmezheti. A gondolkodás módja jellemzően induktív, ahol az építészeti, térformálási elvek magában a tervezési folyamatban szervesülnek, kész és meghatározott formát létrehozva. A rendezés logikája ezzel szemben deduktív. Célja nem a kialakítandó kép, hanem az alakulás lépéseinek meghatározása. A formaképzési (építészeti) elvekből (is) vezeti vissza ezeket a lépéseket, s eredménye sokféle, az ezeket az elveket megtestesítő környezet lehet. Ugyanakkor magukat a lépéseket, szabályokat sokféle, az esztétikán és építészetén kívüli, például jogi, közigazgatási, finanszírozási, stb. szempont is befolyásolhatja.

A városrendezésre és a várostervezésre vonatkozó alapfogalmak - a tartalmi hagyományokkal ellentétben – egymással nem kompatibilisek, elvi alapon zárják ki egymást, így egyszerre nem érvényesülhetnek. A várospolitikákat, a városirányítási gyakorlat mai eszközeit tekintve azonban az lehet az érzésünk, hogy mégiscsak igen nehéz szétválasztani a kettőt. Ha a településrendezés eszköztárságát, mint kiindulást tekintjük, a direkt beavatkozások eszközei gyakran kivételnek, rendszerhibának tűnnek.³⁴⁴

A fejlesztést szolgáló kivételek integrálását indokolhatja, hogy a városalakítások leglátványosabb, koncentrált körben kétségtelenül leghatékonyabb eszközei lehetnek. A városirányítási rendszerek egyik legfontosabb elvi problematikája a rendezési és fejlesztési eszközök a szétválasztása, amely iskoláktól és magyarázatoktól függően lehet területi, mint a francia ZAC-ok vagy a német különleges városjog esetében, léptékbeli, mint az amerikai rendezési jellegű zoning-tervek és a fejlesztési meghatározottságú részletes tervek között, vagy szervezeti megosztás, mint a magyar területrendezési és –fejlesztési tervek párhuzamos tervrendszerében.

A második világháború után a rendezési hagyomány értelmezése és a rendezési gyakorlat a feladatok és az ideológiák eltéréseinek hatására Amerikában, Nyugat- illetve Kelet-Európában gyökeresen különböző irányba kezdett fejlődni.

**A RENDEZÉS
HAGYOMÁNYA A
HÁBORÚ UTÁN
AMERIKÁBAN,
NYUGAT-EURÓPÁBAN
ÉS KELET-EURÓPÁBAN**

Amerikában a háború rombolásai nem hoztak új feladatokat, de a háború után jelentős gazdasági fellendülés kezdődött. A harmincas évek recessziója után kiépített struktúrák, például az autópálya-hálózat, valójában ebben a korban kezdtek valódi gazdasági értelmüket nyerni. A New Deal két meghatározó programja, az autós gyorsközlekedési infrastruktúra és a családház-építés központi szubvenciója a fellendülés gazdasági támogatásával meggyorsította a települések átalakulását. A rendezésnek ezt a gyors átalakulást kellett menedzselnie, és ebben a hangsúly nem a rendszabályozáson, hanem a támogatáson volt. Az ötvenes évek végétől a fejlődő elővárosi struktúrák a betegeskedő ipari nagyvárosokkal szembeállított pozitív példakkká váltak. A zoning elve nem elsősorban funkcionális használatában, a városszerkezet hatékonyságára való törekvésként – mint Európában –, hanem a fejlesztési konfliktusok elkerülésére és a társadalmi egységességre törekvő igények áttételes eszközeként jelent meg.³⁴⁵ A település szerepe a fejlesztési folyamatokban a – nálunk megszokottnál jóval szűkebb körű – közszolgáltatások tökéletes alakítása és működtetése volt.

Európában az újjáépítési programok kapcsán előtérbe került a városok tervezése, amely teret nyújtott a városépítés modernista és intervencionista tanainak széles körű elterjedéséhez. Az ötvenes-hatvanas évektől a lakáskérdés mellett a városfejlesztés fő problémája újra a városok növekedésének fékezése lett, ezzel párhuzamosan a kiterjedt szociális lakásprogramok és az infrastrukturális fejlesztések ismét valamiféle szerkezeti logika szolgálatába állottak. Az átfogó szerkezeti tervezés „végrehajtásába” a tervezés és a rendezés eszközei is beilleszkedtek, de ezek jogi és elméleti háttere szabatosan elvált egymástól. A nyugat-európai jóléti államok a hatvanas-hetvenes években jelentős redistribúciós tevékenységet végeztek direkt tervezési eszközökkel mind a gazdaság, mind a társadalom területi problémáinak kezelésére³⁴⁶, amelyek hatékonyságát az urbanisztika és a regionális tudomány mára megkérdőjelezi. Mindazonáltal a rendezési metodológia fejlesztésének legfontosabb problematikájává a közösségi beavatkozások beillesztése vált a liberális elvű rendezési szabályozásba.³⁴⁷

Miközben az urbanisztika tartalmi hagyományaiba illeszkedő új gondolatok a második világháború után is többé-kevésbé szabadon áramlottak kelet és nyugat között, addig a rendezés hagyománya – az állam és a közigazgatás átalakulása miatt – a kelet-európai országokban alapvetően eltérő pályára állt. A hagyományos alapfeltételek közül kettő: a szabad, mozgékony, sokszínű ingatlanpiac és az erős városi önkormányzat eltűnt, a harmadik, a várospolitikai – innentől precízebben a területi tervezés – pedig a piaci folyamatok kiigazítása helyett annak helyettesítésére kívánt vállalkozni. Az első korszakban az újjáépítési programok és az erőltetett iparosítás itt is a direkt és objektumszerű tervezésnek kedvezett. A hatvanas évekre fejlődött ki a mindent átfogó tervezésnek elmélete és metodológiája, a hozzá tartozó intézményrendszerrel együtt. Az elmélet szerint a gazdasági és a területi tervezésnek egyensúlyban kellett megvalósulnia³⁴⁸, ennek a területi tervezésnek volt része a várostervezés.

Ebben a helyzetben a településrendezést érdekes módon kétféle irányzat határozta meg. Egyrészt a településstervezés a totális allokációs mechanizmus részévé válva az egész országra kiterjedő rendszerré vált. A rendezési hagyományok ereje³⁴⁹ továbbélte a rendezési tervfajtaikat és mechanizmusokat, azok valójában azonban már nem a magánérők kanalizálását, hanem a központi források leosztásáért való harcot támogatták. A „településrendezés” a központi tervezési mechanizmus – és valójában a kijárásos fejlesztési stratégiák – eszközévé válva nagy presztízsre tett szert.³⁵⁰ Ugyanakkor nemhogy nem fejlődtek tovább, hanem elsorvadtak mindazok a technikák, amelyek a rendezési beavatkozások és a magán ingatlan tulajdon feszültségének kezelésére szolgáltak, mint a telekalakítás, a kisajátítás, a kártalanítás, az ingatlanadók cizellált, egymással összefüggő rendszere, stb. A rendezési tervek legfontosabb lapjai

**A RENDEZÉS
SZOCIALISTA VIRÁGZÁSA
ÉS HANYATLÁSA**

valójában a kívánt állami fejlesztések direkt tervezésének részei voltak, a szabályozási funkció álcája alatt.³⁵¹

A rendezési hagyomány így a 20. század második felében szinte három ágra bomlott. Míg Amerikában a településrendezés a liberális jogértelmezés elsőbbségével a fejlesztés kiszolgálójává vált, Nyugat-Európa az országok közötti hangsúlyi és metodológiai eltérésekkel ugyan, de jobbára a közösségi beavatkozások konfliktusmentes beillesztését dolgozta ki a magán ingatlanpiac szabályozott folyamatai közé, Kelet-Európa pedig a rendezési hagyomány eredeti tulajdoni-jogi-közigazgatási alapjait megtagadva, az eszközöket egy totális allokatív területi tervezési – és informális érdekérvényesítési – rendszer részeként működtette.

Az urbanisztikai gondolkodás – a négy történeti hagyomány – új áramlatai természetesen színezték ezeket az irányokat, csakúgy, mint a saját rendszerből adódó hibák, rendellenességek visszahatásai. Az amerikai városok szegregációs folyamatai már a hatvanas évek végén zavargásokat idéztek elő, amelyhez furcsamód éppen csak a francia újvárosok gettóinak lázadása volt mérhető, már az új évezredben. A szuburbán lét ellenhatásaként Amerikában megszületett az Új Urbanizmus mozgalma, amely formálásában mintha időnként régi európai kisvárosi ideálokat követne. Európában az olajválság és a neoliberalista gazdaságpolitika visszatérte megnehezítette a nagy közösségi építési programok tervezését, a privatizáció hulláma elérte a lakásszektort és sok helyen a városi szolgáltatásokat is.

**AZ URBANISZTIKA
GYAKORLATI KRITIKÁI**

A városrendezés jellemző logikáját azonban az urbanisztika kritikája felől nehéz megváltoztatni. Bár az amerikai „kizáró zoning” gyakorlatát a városi gondolkodás is kritizálta, a hatékony támadás nem az urbanisztika, hanem a jog – az emberi jogok és a diszkrimináció szabályozása – felől érkezett. Az Új Urbanizmus gyakorlata nem a szabályozás erősítésében, hanem az egyre nagyobb magán lakóterületi fejlesztésekben nyilvánul meg. Az európai országok állami szintű területi redisztribúciós rendszerei leépültek ugyan, de az Európai Unió keretén belül a fejlesztési források egy új, igen széles bázisú területi újraelosztó mechanizmusát működtetjük, amely egyre meghatározóbb településeink fejlesztési, téralakítási lehetőségeiben. Valójában az európai városok a források szűkülésére nem a nagy programok leállításával reagáltak, hanem olyan rendezési-menedzselési formák kialakításával, amely a magánfinanszírozás bevonására, a közösségi és magán fejlesztési formák ötvözésére alkalmas lehet.³⁵²

A RENDEZÉS ÁTALAKULÁSA KELET-EURÓPÁBAN

A településrendezési logika alapjai csak Kelet-Európában rendültek meg valóságosan, a rendszerváltással, a totális tervezési struktúra lebomlásával, az ingatlanpiac, az önkormányzatiság újbóli kialakulásával. A településrendezési környezet tervszerű átalakításáról szó sem lehetett, hiszen a meghatározó feltételrendszerek egy része, mint a közigazgatás, a területi önkormányzatok, az ingatlanpiaci struktúrák – Magyarországon a területi tervezés rendszere is - már a várostervezés megújulása előtt, annak szempontjait legfeljebb érintőlegesen figyelembe véve alakultak át. Az új településrendezési követelményeket megfogalmazó törvényi szabályozásnál ezeknek a – még önmagukban is igen képlékeny és változékony – peremfeltételeknek keretei között kellett egy amerikai típusú, a fejlesztési jogot az ingatlanhoz kötő, a magánfejlesztésekre alapozó, és egy európai típusú, elsődlegesen a közösség településalakító szerepét és jogát megalapozó, annak eszközrendszerét biztosító településfejlesztési rend között választani. A döntéseknél ráadásul számtalan egyéb külsődleges politikai szempont is felmerült, így az eredmény szinte véletlenszerűnek tűnik.

**RENDEZÉS ÉS
RENDSZERVÁLTÁS**

A városi beavatkozások feltételrendszere Magyarországon az ezredfordulóra önmagában is ellentmondásos lett. Míg az önkormányzati rendszer átalakításában egy rendkívül liberális, a településeknek a tervezésben, a gazdálkodásban is széles jogosítványokat biztosító modell érvényesült, amelynek a területi tervezés kezdeti törekvései sem tudtak ellene hatni, addig a településrendezés az 1937-es magyar törvényhez legközelebb álló, de Európában szinte legkevésbé hajlékony német modellt vette át. Mindazok az eszközök – például a különleges városjog vagy a területi tervezés kötelező egyeztetési mechanizmusai - nélkül, amelyek a német gyakorlatban a magán fejlesztés és a közösségi beavatkozás összehangolását lehetővé teszik.

A szigorú német szabályozási logika átvétele - a '37-es törvény szakmai hagyománya mellett - nagyban a településrendezési szakma félelmi reakcióján alapult, amely úgy látta, hogy a kilencvenes évek fejlesztési folyamataiban, a magánfejlesztők és az önállóságukban megerősödött, ugyanakkor gazdaságilag gyenge és ezért önérdekű önkormányzatok között az urbanisztika eredményeinek, tartalmi hagyományainak védelmére csak egy „erős” szabályozás lehet képes.³⁵³ A tervezői szakma

pesszimistább, védekező attitűdű része mellett az optimistábbak is azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a jövőben a városfejlesztés meghatározó ereje a magán ingatlanfejlesztés lesz, amelyet a szabályozásnak kell mederbe terelnie.³⁵⁴ Ugyanakkor az ország nagyobb részén, a települések többségében nem jelent meg az a fejlesztő tőke, amelyet mederbe lehetett volna terelni.³⁵⁵ A településrendezési hagyomány értékelése kétfelé vált: míg a szakma a szigorú korlátozásokat és végrehajtási eszközöket követelte, a települések és a fejlődő ingatlanfejlesztési szakma a rendezési tervek kötelezettségét, nehézségét, időigényét és költségét akadálynak tekintette és részben bojkottálta a tervezést, részben pedig a saját szükségleteinek megfelelő tervezési gyakorlatot alakít(tat)ott ki. A rendszer mai helyzetében mind a kétféle kritikai megítéléssel egyet lehet érteni: a rendezés teljes elszakítása a fejlesztéstől gyengíti valós városi beavatkozásokra való alkalmasságát és így alapvető hatékonyságát a városi folyamatok alakításában, a fellazított érvényesítés pedig a rendre való törekvést kérdőjelezi meg.

Az Európai Unió előcsatlakozási alapjainak, majd a csatlakozás után a strukturális **RENDEZÉS ÉS EU** alapoknak megnyílása lassanként egy új értelmét adta a településrendezési tervezésnek. A finanszírozás nyomásán keresztül először adminisztratív módon vált szükségessé a településszerkezeti szintű terv a projekt helyi értékének, később pedig a szabályozási terv a megvalósítás esélyeinek megítéléséhez. Ugyan az első pályázatok benyújtásához pusztán a tervek meglétére volt szükség, hosszabb távon az EU követelményrendszere egy új, fejlesztési típusú logikát követel meg a magyar rendezési tervezéstől. Azokban a településekben, amelyek az első programozási időszakban a településmegújító programokban sikerrel vettek részt, a rendezési tervezés felértékelődése és egy új, a városfejlesztési politika koordinációját megalapozó értelmezése érzékelhető.³⁵⁶ A magyar közösségi tervezés rendszere lassanként gazdasági és területi vonatkozásban is átértékelődik az európai rendszer részeként. A területi tervezés céljai az Unióban valójában inkább magasabb, regionális szinten érhetők tetten, s a nemzeti törekvések ezeket a területi hangsúlyokat is tovább csökkentik³⁵⁷. Ebben a fényben a rendezési tervezés fejlődésének iránya sem a területi újraelosztást hangsúlyozza, hanem a települési fejlesztési stratégiák koherenciáját, amelynek – többek között – például területi, infrastrukturális, ingatlanjogi és építésszabályozási vonatkozása is van.

Ha az európai támogatások rendszerében a fejlesztési pólusok elve a téri kiegyenlítéssel szemben a mai tendenciáknak megfelelően tovább erősödik, az egyrészt a városok tudatos fejlesztését, az ezzel elérhető további versenyelőnyüket jelentheti.³⁵⁸ Másrészt viszont a városfejlesztési támogatások várhatóan egyre kevésbé meglévő területi mutatókhoz, mint inkább aktuális városi tematikákhoz, az azokra vonatkozó stratégiákhoz fognak kötődni. Így a településrendezési tervek, ezeken belül a rendezésnek a fejlesztési típusú eszközökre vonatkozó lehetőségei egyre nagyobb jelentőségre fognak szert tenni.

A településrendezés hagyományának közvetlen jövője Európában általában is olyan rendszerek kialakulását sürgeti, amelyek a fejlesztés és rendezés, a magán- és közösségi fejlesztések integrációját kiegyensúlyozottabban képesek menedzselni. A mai rendszerek alapján, elsősorban annak a nemzeti jogrendnek különbségei miatt, amelybe a rendezési jogszabályi háttér beágyazódik, lényegesen eltér egymástól az angol és a kontinentális rendezési rendszer, amely különbség mélyebb vonatkozásaiban már a szabályozási és tervezési típusú rendszerek különbségeihez vezet át.

A szabályozás

A rendezés és a szabályozás fogalmának egymástól való elválasztása nehézkes és mesterséges vállalkozásnak tűnik, hiszen a mai szakmai gyakorlatban ez a két fogalom szinonimaként használatos. A különbség felmutatása azért lényeges, mert a hagyományok változásának eredményeként a városrendezési gyakorlatnak már ma, és a jövőben még inkább, egy szélesebb, a szabályozás tágabb fogalmával leírható változási folyamaton kell átmennie, ami a városi beavatkozások paradigmaváltásának része.

A SZABÁLYOZÁS TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSEI

A városszabályozás fogalmának tágulása tulajdonképpen történelmi jelenség, hiszen a mai értelmezés sem felel meg például annak a szóhasználatnak, amellyel a 19. század terveiben találkozunk. Körner Zsuzsa és Nagy Márta a városrendezési szabályozások történetével foglalkozó könyvükben a történeti szóhasználatnak megfelelően szûken húzzák meg a rendezés és szabályozás határait „a szabályozási munkák során elsõdlegesen a város alapvetõ térbeli rendjét jelölték ki, elhatárolva a közterületet a magánterülettõl”.³⁵⁹ A településrendezés klasszikus eszköztárának kialakulásakor, két világháború között még szorosabb értelmezés uralkodott, szabályozás alatt a városi úthálózat megszerkesztését értették.³⁶⁰ Harrer és kortársai csak az egész városra kiterjedõ, az egész formálását szem elõtt tartó szabályozást nevezték városrendezésnek, városrendezési tervnek.

A harmincas évek és a mai rendezési felfogás között ellentmondó fejlõdési tendenciákat fedezhetünk fel. Míg a szorosan vett rendezésben a figyelembe vett szempontok, a tervezés inputjának komplexitása növekedett, addig a megvalósítás eszközszerkezete, a tervezés outputja ugyancsak elszegényedett. Harrer még egységben látta a város infrastruktúra-fejlesztését, adórendszerét, aktív telekpolitikáját, mindezt logikájában a városrendezés szolgálatába állítva, ma azonban a gyakorlat a jogi eszközökön túl szinte semmit sem ad a városrendezõ kezébe.

A SZABÁLYOZÁSI SZEMPONTOK TÁGULÁSA, AZ ESZKÖZRENDSZER SZÛKÜLÉSE

Locsmánci Gábor a szabályozás értelmének módosulásában egy tartalmi eltolódást is felfedez, az építészeti-formai célok megszabása felõl a fejlesztési jogok hangsúlya felé.³⁶¹ A fejlesztési jogok szabályozása valóban hangsúlyos eleme a rendezés hagyományának, ami a jogi meghatározottság erõsödésével egyre egyértelmûbbé válik.³⁶² A városszabályozás értelmének leszûkítése a fejlesztési jogok szabályozására azonban komoly veszélyeket tartalmazhat, ahogy ezt az amerikai gyakorlat mutatja. A közösségi beavatkozást – éppen a fejlesztési jogok korlátozását – csak olyan értékrendszerek legitimálhatják, amelyek a közösségnek a városról tág értelemben alkotott ítéleteivel egybevágóak. Ezek az ítéletek az urbanisztika fejlõdése során az elõzõ fejezetekben részletezett hagyományainak keretében írhatók le, nem feledkezve meg természetesen arról, hogy a megítélések, értékek, prioritások az urbanisztikai hagyományokon belül, azok összefüggéseiben is helyrõl helyre, idõrõl idõre változhatnak. Ezért a mai, fejlesztésorientált helyzetben sem tekinthetünk el attól, hogy a szabályozás meghatározásában, annak célrendszerét definiálva az urbanisztika történeti hagyományainak megfelelõen a szépségnek, a közösségi térnek, a terület hasznosításának és a városnak mint mûködõ rendszernek követelményeit érvényesítsük.

Jelen dolgozatban ezért a városszabályozás alatt a városi folyamatokba való olyan beavatkozást értek, amely célrendszerét az urbanisztika történeti hagyományainak koordinátarendszeréhez viszonyítva találja meg, a térszerkezeti, formai követelmények összességéhez hozzáadva a mûködési-mûködtetési, fejlõdési – az épített környezet túl a gazdaságban, társadalomban, ökológiában, stb. érvényesített – követelményeket is. Lényeges módosításként visszatérek a városrendezés régebbi felfogásához, amely a városalakítás minden lehetséges hatékony eszközét együtt, rendszerben tekintette.

A VÁROSSZABÁLYOZÁS CÉLJA A HAGYOMÁNYOKBAN KRISTÁLYOSODOTT SZEMPONTOK ÉS AZ ESZKÖZÖK SZÉLES SKÁLÁJA

A szabályozásnak ezzel az értelmezésével megragadható a városi beavatkozások egy olyan mai eszközszerkezete, amely a jövõ irányába mutató elemeket összegyûjti, rendezi. Ugyanakkor a településrendezés hagyományába illeszkedõ mai gyakorlat meghaladására, a paradigmaváltás megsejtésére el kell választanunk a szabályozás értelmezésében a rendezési hagyományból és a bevett gyakorlatból származó konnotációkat a szabályozás önmagában való fogalmától, amelynek értelmezõ kategóriái inkább az általános tervezéseméletbõl és rendszerelméletbõl származtathatók. Ebben az értelemben a tervezést és a szabályozást is, mint a társadalom általános, bár bizonyos célrendszerekhez – például a város alakításához, irányításához, menedzseléséhez – alkalmazható

technikáját írom körül. A szabályozás ilyen értelmű meghatározásánál a következőkben mégis visszavisszatérek a településrendezés hagyományos fogalmihoz, hogy azok példájával szembeállítva világosabbá tehessem az új értelmezés lényeges pontjait.

A TERVEZÉS ÉS A SZABÁLYOZÁS TÁRSADALOMTECHNIKÁJÁNAK KÜLÖNBSÉGEI

A társadalomban lejátszódó folyamatokat – ebben a pillanatban a társadalmon a civilizált embercsoportot értve, így a társadalmi folyamatok integráns részeként értelmezve a gazdaság, a kultúra, stb. folyamatait is – az egymásra hatások bonyolult szövedéke köti össze, éppen ezt a szövedéket nevezhetjük civilizációnak. A civilizáció egyik ismérve ezáltal, hogy a kölcsönhatások folytán az egésznek működése nem értékelhető pusztán a társadalmat alkotó egyének cselekedeteinek összegével.

A pusztán egyéni cselekvésekből összeadódó folyamat számtalan veszélyt hordozna az embercsoportra nézve, más esetekben pedig valamely érték érvényesülését akadályozná, vagy valamely cél elérését nehezítené meg. Mindennek elkerülésére a különböző társadalmakban számtalan olyan társadalomtechnika alakult ki, amely az egyének befolyásolását szolgálja annak érdekében, hogy döntéseikben ne csak a közvetlen egyéni szükségletek döntsenek.³⁶³

TÁRSADALOM- TECHNIKÁK

Azok a társadalomtechnikák amelyekről ebben a dolgozatnak keretében beszélünk, a tervezés illetve a szabályozás technikája, mind a társadalom tudatosulásának és szervezettségének magasabb fokát jellemzik csak. A kétfajta gondolkodás ősi formái ugyan már a legrégebbi társadalmi képződményekben tetten érhetők, tudományos felismerésük, kidolgozásuk, értékelésük csak a 19-20. századhoz köthető. Nyomaik azóta, mint a társadalomirányítás versengő, időnként együttműködő módszertanai ismerhetők fel. Ma a tervezés és a szabályozás a társadalom szinte minden szegmensében jelen van, azonban csak kevés olyan területet ismerünk, ahol annyira szorosan összefonódik, s mégis annyira ellentmond egymásnak, mit a városalakításban.

A mai város születése, pontosabban az ipari nagyváros diszfunkcióinak kibontakozása egy időszakra esett egyrészt a szabályozási társadalomtechnika nagy fejlődési korszakával, másrészt az abszolutisztikus államhatalmak utolsó fellendülésével, amelyhez a tervezési tradíciók szervesen kapcsolódtak. Ilyen módon az európai társadalom a nagyváros kérdéseinek orvoslására egymással párhuzamosan próbálta alkalmazni ezt a két, rendelkezésre álló eszközt. Annak ellenére, hogy a tervezés és a szabályozás elmélete és gyakorlata azóta jelentős fejlődésen ment keresztül, az egyes városi beavatkozások azóta is besorolhatók a tervezési illetve a szabályozási jellegű technikák sorába, vagy a legváltozatosabb módon keverik eszközrendszerükben ezt a két logikát, hozzáállást.

A mai helyzetben éppen azért tűnik hasznosnak a kétféle társadalomtechnika modellszerű megkülönböztetése, elválasztása és elemzése, mert a keveredés nem vált az átfogó eszközrendszer hatékonyságára. Az azonosítással lehetővé válik, hogy a kétféle technika előnye-hátránya az önmagának megfelelő helyzetben érvényesülhessen, és az ellentmondásokból adódó hátrányokat kiküszöbölhessük.

A tervezés és a szabályozás mint társadalomtechnika célja nem fedik egymást olyan pontossággal, hogy valójában egy társadalmi problematika kétféle megoldásáról beszélhetnénk. A társadalmi szintű tervezés célja - ahogy ezt a definíciókról szóló fejezetben már röviden kifejtettük - a jövő tudatos alakítása, amely feltételezi, hogy a tudatos alakítással egy – az adott értékrend szerint – jobb eredmény érhető el, mint pusztán „kivárással”, vagy a nem tudatosan a jövőre irányuló meggondolással. A tervezés, mint társadalomtechnika célja így egyfajta cselekvési koherencia és hatékonyság. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy a tervezés maga mindig egy konkrét cél megvalósítására is irányul, legyen az egy fizikai, építészeti mű létrehozása, vagy egy meghatározott állapot elérése. A szabályozás ezzel szemben feltétlenül a társadalom kialakulásához kötődik, hiszen csak az egyéni cselekvések eredőjének értékelése vezethetett oda, hogy ezeknek a cselekvéseknek irányába a társadalom bele kívánjon szólni. Az ideális szabályozási rendszer működése hasonlít a Darwin által felismert evolúciós alapelvhez: a folyamatok szabadságának és a változatosságnak lehető legnagyobb megtartása mellett csak azok az egyedek – genetikai variációk – selejteződnek le, amelyek tulajdonságai veszélyeztetik az egyed és/vagy a faj fennmaradását.³⁶⁴

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS CÉLJA

A cél tekintetében a tervezés kiterjesztése az egyéni cselekvésről a közösségre, a tervezés mint eszköz társadalmi használata azt feltételezi, hogy ismerjük, de legalábbis elő tudjuk állítani a társadalomnak azt a kívánatos formáját, amelynek megvalósítására törekszünk. A szabályozás társadalmi bevezetése

ezzel szemben azzal a feltételezéssel él, hogy tudjuk, mik azok a viselkedések, folyamatok, amelyek feltétlen megakadályozandók az egyén és a társadalom túlélése érdekében.³⁶⁵ Történetileg és filozófiailag később elmosódik a határ azok a tilalmak, korlátozások között, amelyek pusztán a túlélésre, illetve az egyén és a társadalom jól-létére vonatkoznak.³⁶⁶ A jól-léte célzó elképzelések (például a társadalmi utópiák sora, amelyeknek egy részét az urbanisztika is magáénak vallja) és az ehhez kapcsolódó előírások elmosták a célrendszer tisztaságát, és megkönnyítették az utat afelé, hogy a modern társadalomirányítási rendszerekben a tervezés és a szabályozás egymással párhuzamosan használt eszközzé válhasson.

A társadalmi tervezés történetileg az egyéni tervezésben gyökerezik. A saját cselekvés előrelátása és tervezése annyira emberi tulajdonság, hogy többen az állatvilágból való kiemelkedés egyik ismérvének és okának tartják. Minél bonyolultabbá válik a cselekvés által elérendő, létrehozandó cél, annál nagyobb jelentőségre tesz szert a tervezés folyamata, ami egyrészt a tervezési szakemberek – például az építész -, másrészt a társadalmi tervezés megjelenésének irányába hat.³⁶⁷ Az átalakulás azonban a látszat ellenére sohasem lehet folyamatos, és fontos észrevennünk minden esetben azt a meghatározó pillanatot, amikor az egyéni tervezés – döntései lehetőségeiben, szereplőiben vagy hatásaiban – társadalmi jelleget kezd ölteni. Ezeknek az átalakulásoknak előrehaladottsága, egymással való egyensúlya ugyanis nagyban befolyásolja a tervezés mint társadalomtechnika igazságosságát és hatékonyságát.³⁶⁸

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS GYÖKEREI

A szabályozás a tervezéssel szemben egyből abból a helyzetből ered, amikor az egyéni cselekvések nagy számát lehetetlen kontrollálni és alakítani.³⁶⁹ Szabályozás éppen ugyanazokban az ókori birodalmakban is működött, amelyek kapcsán a központosított tervezésről az imént írtunk. A feltételezések szerint a piramisok segéd munkásai, akik a tervezett projektet megvalósító mumford-i gép legkisebb fogaskerekei voltak, az építkezés idején kívül a birodalom egyik távoli sarkában földet művelve teremtették elő azokat az anyagi alapokat, amelyek a projektekhez fel lehetett használni. A mezőgazdasági termelés, amely a távolságok és az időjárás szeszélyei miatt eleve nehezen tűrte a központi társadalmi tervezést, a birodalmak anyagi alapjait csak egy igen kifinomult közigazgatási-adminisztrációs rendszerbe tagolva, egy fejlett szabályozó-rendszeren keresztül tudta megteremteni.³⁷⁰ Ez a példa finoman érzékeltetheti, hogy a társadalmi tervezés és szabályozás megfelelő együttese hogyan támogathatja egy társadalom teljesítő képességét. A szabályozási technikák azonban nem csak birodalmi léptékben voltak használatosak. A városrendezés későbbi elemzéséhez, de a szabályozás mint társadalomtechnika általános körülírásához is fontosabb a kisebb emberi közösségekben kifejlődő önszabályozó mechanizmusok hagyománya. Ilyen mechanizmusok esetenként már a családban is felfedezhetők, hagyományként talán fontosabb a kisközösségek, falvak öngazgató hagyománya, amely az afrikai törzsektől a kínai vagy orosz falvakon át Észak-Amerika telepes közösségeiig mindenhol megfigyelhető. Ezekben a szabályozásokban az alapvető túléléshez kapcsolódott egyrészt a közös védekezés, másrészt a földművelésre áttért közösség megélhetésének alapja, a föld használatának szabályozása. Európában a közösségi földtulajdon idejében részletes szokásjog szabályozta a dülők váltott használatát, később a föld öröklésének rendjét. A legkifinomultabb szabályozási rendszert a sivatagi arab falvak máig használják: a rendelkezésre álló víz megosztását a családok között az öntözőrendszer manipulálásával a családok összetétele, nagysága, stb. szerint alakítják.

A tervezés - és különösen igaz ez az építésztervezésre, s az ennek hagyományaiból táplálkozó direkt várostervezésre - hangsúlya a tervező szerepén, annak általánosított ideáin, s az ideák lehetőleg szabatos megvalósításán van. A tervezői szerep elkülönülése a létrehozandó mű, vagy az alkotások nagyobb bonyolultságával függ össze, ami jól tetten érhető az építészet fejlődésében. Az általánosan használt emberi hajlék – a parasztház - létrehozásához Európában a 19. századig nem kellett szakember, az építés mintáit és fogásait – a földfalak, az ollós fedélszék, a zsuptető, a tapasztás technológiáit - a szokásjog szabályozta és mindenki, a földművelés fő foglalkozása mellett is ismerte. A technológiák bonyolódásával váltak ki az építőmesterek (először is az ácsok). Pest klasszicista bérházainak jó része építész nélkül, építőmester irányítása alatt épült. Az építész és az építőmester fogalmának különbsége témánk szempontjából úgy magyarázható legjobban, hogy a műépítész átlátása az építőmesterrel szemben a technológiák ismeretén túl az esztétika, a szervezés, és magának a terv kommunikációjának körére is kiterjed. A mű bonyolultságával nő az átlátandó összefüggések ismerete, és ez kikényszeríti a speciális ismeretekkel rendelkező tervező elkülönülését. A tervező értéke ugyanakkor egyre inkább a speciális ismeretek körén alapul, illetve azon, hogy ezek az ismeretek a

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS SZEREPLŐI

társadalomban mennyire monopolizálhatók.³⁷¹ A tervezési folyamat elkülönülése a tervező személyében ugyanakkor általában jelentősen növeli a tervezés hatékonyságát.

Ahogy nőtt azonban a tervezés bonyolultsága és ezért koncentrációja, úgy vált egyre lehetetlenebbé az egyszemélyes kivitelezés. Az első gerenda használatától – amit egy ember nem tudott felemelni – egyre szélesedik a megvalósításban részt vevők köre, a közöttük való koordinációt pedig a szabályozás jellegű mechanizmusok – munkahelyi megbeszélések – helyett egyre inkább a tervezői irányítás – művezetés – veszi át. A tervezés, mint társadalomtechnika tehát nem csak egyre jobban elkülöníti a speciális ismeretekkel rendelkező tervező személyét, de a megvalósításban részt vevők szerepét is újradefiniálja, a hatékonyság érdekében egyre szűkebben szabva meg az egyéni döntések, stratégiák követésének lehetőségét.

A szabályozás társadalomtechnikája ezzel szemben feltételezi számtalan aktor részvételét és érdemi döntési helyzetét az alakítási folyamatban. A résztvevők érdekeltsége, érintettsége, kompetenciája ráadásul sokféle lehet, így magukat a döntéshelyzeteket, a döntési eredményeket sem lehet tipizálni, egységesíteni, legfeljebb bizonyos köreit – az érintettek, a szaktudás, stb. alapján – elhatárolni. A történeti szabályozási rendszerekben természetesen gyakran kialakul, hogy a szabályozó szerep a hatalommal kölcsönhatásban az érintettektől többé-kevésbé elhatárolódik és hasonlóvá válik a tervező társadalmi elkülönüléséhez.³⁷² A „központi szabályozás” és a „központi tervezés” a hatalom és a legitimációs minta alapján konvergálnak egymáshoz. Az ideális szabályozási körökben viszont, bármilyen szinten is, az elkülönült szabályozói szerep csak az érintettek részvételével, a habermasi ideális beszédhelyzetben legitimizálódhat.

A város alakításában megszámlálhatatlan egyén, intézmény, csoport, érdek vesz részt, az ő interakciós hálójukon keresztül valósul meg a változás folyamata. A településrendezés mai felfogásában a szabályozás alanya a települési közösség, amelyet az önkormányzat képvisel - de gyakran a tervező is jogot formál a település „igazi” érdekeinek képviseletére -, tárgya pedig minden, a közigazgatási területre eső ingatlan. Valójában szabályozási jellegű kapcsolatok működnek pusztán egy egyszerű építési engedély ügyében is – csak a jogilag valamelyest kanalizált kapcsolatokat hozva például - a szomszédok, a közművek működtetői, a beavatkozó szakhatóságok, stb. felől. Magának a szabályozás paramétereinek – a rendezési terveknek – kialakításában is számtalan érdekelt fejt ki a véleményét³⁷³, a jog szerint egyenes eljárási rend azonban így sem tudja a teljes érdekeltségi rendszert lefedni.

A szabályozás sokszereplős értelmezése azt jelenti, hogy számtalan tematikában nem az egész szereplőgárda érintett, s az érintettek pontos körülhatárolásával az adott kérdés eldöntése esetenként pontosabbá és egyszerűbbé válhat. A szabályozásban létrejött egyezségek különböző szinteket jelölhetnek az alapértékektől az alkalmi alkukig. Míg a tervező szerepe a terv létrehozásakor ezeknek a szinteknek a teljes képviselete az alapértékektől – sokszor a település alapértékein is felülemelkedve meghatározott állami és általános emberi(!) értékeket is beleértve – a végső döntésekig, addig a szabályozásban nincs főszereplő: minden szereplő csak a hozzá visszaérkező információk alapján, a saját kapcsolatrendszer által meghatározott körben dönthet és hozhat létre hatásokat.

A tervezési gondolkodás jellemzője, hogy a létrehozandó művet, vagy helyzetet totalitásban tekinti, lezárt és teljes művet akar létrehozni. Ez a kiindulás könnyen értelmezhető a műszaki tervezés világában, de definíciós és technológiai problémákat okoz a gazdasági vagy társadalmi tervezés körében. A várostervezés egyik megoldása az volt, hogy igen sokáig műszaki illetve később esztétikai műnek tekintette a várost, amely kialakítása után egy ideális statikus formát vehet fel. A hetvenes évek elején érezhető volt a városrendezésben a tervezés egy újfajta, részben a gazdasági és társadalmi folyamatokat is integráló totális törekvése, amely a feladat követelményein megbukott.³⁷⁴ A tervezés totalitásához a számítástechnika fejlődése az adattárolási kapacitások növekedésével, az adatkapcsolatok és egyes téri, morfológiai viszonyok modellezhetőségével esetenként ma is megfelelő eszköznek tűnik. A tervezés kényszerű lehatárolásának másik hatása a tervezési szakágak elválásában is felismerhető.

**A TERVEZÉS ÉS
SZABÁLYOZÁS
MEGCÉLZOTT HATÓKÖRE**

Míg a tervezés a szereplőknek és akcióknak a teljességét, de legalábbis bizonyos fő áramait fölülről lefelé teljes körűen próbálja megadni, a szabályozás csak azokba a relációkba kíván beavatkozni, ahol „baj” van. Ez a „puha” definíció érzékelteti, hogy a szabályozás társadalomtechnikája általában kevesebb beavatkozást integrál, ugyanakkor a beavatkozás intenzitása nem homogén, szinttől, tematikától, az érintettek értékpreferenciáitól, szervezettségétől függő, egyes relációk szorosabban szabályozottak, míg mások kevesebb beavatkozással érintettek. Az egyedi cselekvések minősítésében mindig tetten érhető egyfajta küszöb, amely a szabályozás adekvát tárgyává teszi az akciót. Az építésigazgatásban ma is érzékelhető olyan törekvés, amely a beavatkozás szükségességének hasonló

definícióján alapul. Mindehhez szükséges a szereplőknek és az akcióknak is valamiféle alsó küszöbe, illetve tipizálása – pl. az építési engedély-köteles tevékenységek definíciója vagy az eljárásban „érintettek” meghatározása – ahhoz, hogy a valós tevékenység behatárolható és ésszerű keretek között tartható legyen.

A tervezéssel szemben a szabályozás nem célozza meg egy mű, egy teljes értékű új valóság létrehozását, hanem csak a meglévő folyamatok javítását. A szereplők sokfélesége, a körülmények változtathatatlan adottságai, az interakciók jó részének küszöb alatti hatásszintje lehetetlenné teszi a beavatkozás totális ambícióját, amelyet jól illusztrál a város alakításának erős megkötöttsége³⁷⁵. Sőt, a meglévő folyamatok esetében sem azok optimalizálásáról, csak egy jobb irányba térítéséről beszélünk, attól a ponttól, ahonnan a probléma a rendszer működését hátrányosan befolyásolja, addig a küszöbértékig, amely a hatékony beavatkozást még lehetővé teszi. A tervezés, mint társadalomtechnika alkalmazása mindig egy konkrét kérdésfeltevéshez kötött, amelyre a tervezés folyamatának eredményeként választ kapunk. A tervezés folyamán a kérdés maga nem változhat, hiszen annak az adott formában való megfogalmazása a tervezési folyamat elindításának és időbeli, szakmai, területi, stb. körülhatárolásának is kulcskérdése volt. Új kérdések, új szempontok, új szereplők legfeljebb csak egy következő tervezési körben, folyamatban merülhetnek fel. A szabályozásban a „problémás folyamatok”, mint kérdésfeltevések maguk is, és a rendszerre gyakorolt hatásaik küszöbértékei is folytonosan változhatnak. A változásokat a szabályozás nyílt rendszere jobban képes követni, minden egyes esetben a problémás folyamatról szükséges információkat, a döntésben érintettek körét meghatározva. A szabályozás területének ilyen folytonos alkalmazkodása az egyenes, tervezési jellegű rendezési logikához képest társadalmi energiát takarít meg, egyben lehetővé téve, hogy a szabályozás témakörei a felmerülő kérdések mindegyikét – a neki megfelelő szükséges és elégséges szinten – kezelni tudják.

A társadalmi tervezés ma egyik legnagyobb dilemmája a legitimitás kérdése, amely filozófiai síkon elsősorban Habermas és követőinek elvei alapján, a gyakorlatban – a várostervezési gyakorlatban különösen – a közösségi tervezés különféle kísérleteiben támadja a hagyományos tervezési gyakorlatot. A tervezésben a tervező – legyen az személy, csoport vagy intézmény – kiemelt szerepe meghatározza értékeinek, ítéleteinek elsődlegességét, amelyek a terv rögzítése után már nem – csak egy új tervben – változtathatók. Az elkülönült szereposztás elkülönült érdek- és értékrendszerek érvényesülésére ad lehetőséget, és a terv értéktartalmát nagyban a szereplők közti hatalmi viszonyrendszer szabja meg.

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS LEGITIMITÁSA

A tervezés gyakorlatában a közösségi formák bevezetésére irányuló kísérletek több-kevesebb sikerrel próbálják tágítani a tervezésben valóságosan résztvevők körét. Ideális esetben ez a folyamat a tervező szakmai tudását és értékrendszerét egy helyhez kötődő tudás- és értékrendszerrel egészíti ki, amely egy kommunikatív iterációs folyamatban új tudást hozhat létre.³⁷⁶ Valójában azonban a közösség és a tervező nem egyenlő eséllyel állnak szemben egymással, hiszen a tervezőt a rá ruházott szerep – a terv végső elkészítésének szükségessége – felhatalmazza a közös tudás rendszerezésére és szintetizálására, amelyben a saját szempontjai érvényesülnek.

A szabályozás, mint társadalomtechnika ideális rendszere nem tartalmaz a rendszertől elkülönülő szabályozót (személy, közösség vagy testület formájában), így nem fenyegeti az értékeknek ez a dezintegrációs csapdája. A szabályozás köreiben a döntések mindig azon a szinten integrálódnak – akár a közösség nagyságát, akár az érdek- vagy értékegyeztetés szintjét tekintjük –, amelyen ez lehetséges, anélkül, hogy az eredmény meghatározásához külső, elkülönült hatalomra vagy tudásra lenne szükség.

A környezetünket érintő döntések megítélésekor ma még csak lappangva merül fel a közösségi tervezés módszereivel sem bevonható „érintettek” kérdése. Az érintetteket ugyanis az adott tervezési folyamattól nem csak hatalmi, de minden jószándék ellenére áthidalhatatlan téri – például a turisták – vagy időbeli – például a jövő nemzedékek esetében – távolság választhatja el.³⁷⁷ A tervezéshez szükséges térbeli és időbeli lehatárolás valójában rögtön a térbeli határ mentén és a tervezés lezárásának pillanata után megkérdőjelezi a terv legitimitását. Természetesen a szabályozás sem képes megoldani a nagy térbeli és időbeli távolságok kérdését, de a térben és időben folyamatos és a tervezésnél finomabb „szemszerkezetű” szabályozási rendszer a tér és az idő minden pontján jobb közelítést adhat az ideális kommunikáció legitimitációs helyzetéhez.

A szabályozás, mint társadalomtechnika, a szabályozásként értelmezett városrendezés diskurzusa természetesen – a társadalom más döntés-megelőző diskurzusához hasonlóan – sohasem érheti el a habermasi ideális kommunikációs helyzetet. A szabályozás ideálesete ráadásul folyton változó ideális

kommunikatív közösséget feltételez. A valós megoldások – ma és a közeljövőben - ezért szintén tartalmazzák a szabályozó (személy vagy intézmény) valamely érték- vagy érdekületét, szintetizálását, de a szabályozási módszernek több jellemzője miatt még ezzel együtt is több esélye van a feltételezett ideális kommunikatív helyzetből keletkező tervezési döntésekkel való konvergenciára.

A tervezés, mint társadalomtechnika azokat a folyamatokat, amelyeket értelmez és irányít, ciklikus körökbe rendezi, amelyeknek definíciója megszabja a ciklusban a tervezés témáját, résztvevőit, értékeit, idejét, stb. A tervezési ciklus végén előálló jövőkép ezeknek a keretfeltételeknek megfelelően kerek egész és egy következő ciklusban már maga is, a valósággal összevetve mint újabb keretfeltétel szerepelhet. A szabályozás folyamata a tervezéssel szemben nem ciklikusan záródó, hanem nyílt. A szabályozási rendszer a tervezett jövőképpel szemben nem kerek egész, így megengedhető a részeinek módosulása anélkül, hogy az egész rendszer értelmét, működőképességét vesztené. Mindez fokozott értelmet ad a visszacsatolásoknak, amelyek akár nem az egész szabályozási rendszerről, hanem csak egy szeletéről, annak működéséről hoznak új információt. A visszacsatolás integrálása egybevág a szabályozásnak rendszerelméleti definíciójával, ahol a szabályozó irányítás feltételezi, hogy az irányító rendszeresen információkat kap az irányított folyamatok jellemzőiről, eredményeiről, s ezeket az információkat értékelni, felhasználni képes, módosítva a beavatkozást, ezzel új szabályozási kört elindítva. A rendszerelmélet matematikája megmutatta, hogy az ilyen jellegű beavatkozási folyamat a beavatkozási ciklusok során folyamatosan csökkenti a kilengéseket, s végül egy egyensúlyi állapothoz vezet – a várostervezés elmúlt 50-100 évének ma is álló „kilengéseivel” szembesülve csak áhíthatjuk ezt az egyensúlyt.

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS FOLYAMATOSSÁGA

A visszacsatolások, a tanulási körök hangsúlyozása első látásra közelíti ezt a szabályozás-fogalmat a tervezésnek – ezen belül általam kiemelve a településtervezésnek – ahhoz a felfogáshoz, amelyet Faragó László képvisel. A szabályozást, mint társadalomtechnikát a visszacsatolásnak ugyanolyan szerkezetű körei jellemzik, mint a tervezést Faragó értelmezésében. A különbség ebben a tekintetben az, hogy míg a tervezésben a visszacsatolás az egész komplett folyamatra értelmezhető, addig a szabályozásban a részleteket illetően kisebb-nagyobb visszacsatolási körök működhetnek, amelyeknek ciklusideje és a komplex folyamatra vonatkozó hatása nem egyforma. Minél nagyobb a szabályozási rendszerben a visszacsatolási körök száma, annál nagyobb a matematikai esély arra, hogy a komplex folyamat összességében nem mutat fel folytonossági hibákat, töréseket.

A szabályozásnak lényeges eltérése a tervezéshez képest az eltérő időtávlat és a folyamatosság konnotációja, amely nem ciklikus vagy spirális képet mutat. Különösen fontos ez a városra vonatkoztatva, ahol a sokszázados urbánus kultúra olyan időben tartós, de legalábbis nehezen változó feltételeket hozott létre, mint az épített környezet maga, illetve annak kulturális, esztétikai, használati, stb. mintái.³⁷⁸ A településfejlesztés tervezése napjainkban a mérhetőség, hatékonyság, politikai eredményesség, a gazdasági folyamatoknak való megfeleltethetőség érdekében egyfajta középtáv – 4-8 év – által meghatározott ciklus-időhöz közelít, amihez jól alkalmazhatók a tervezési ciklusok. A szabályozási társadalomtechnikának azonban a városban egyszerre kell megfelelnie a történelmi folyamatosság szinte minden elképzelhető ciklusidejének: a ökológia évmillió, az épített örökség évszázados, a közösségi identitás évtizedes, az ingatlanfejlesztés páréves és a látvány befogadásának másodperces időtávjának. Úgy is mondhatnánk: a jól működő (város)szabályozás rendszerének nem csak folyamatosnak, de kényszerűen időben léptékfüggetlennek kell lennie.

Ha a tervezés folyamatát önmagában zárt folyamatnak látjuk, amely a kezdeti kérdésfeltevéstől egyenes úton halad a válasz megfogalmazásáig, és amelynek egyes ciklusai új kérdések, célok, stb. nem kerülhetnek bele, akkor feltételezhetjük, hogy a folyamat zártsága a belső strukturáltságot is erősen meghatározza. Ugyan a mai közösségi tervezés – és a településrendezés ma erősen tervezési jellegű rendszerei is – hangsúlyozzák a tervezésnek éppen a széles körű vélemények egyeztetésére, integrálására irányuló szerepét, amelyből a tárgyra vonatkozó új ismeretek származhatnak, a folyamat kezdő lépése, a tervezés szüksége és elindítása éppúgy, mint a cél megfogalmazása, sőt az elérendő eredmény – a terv – tartalmi és formai követelményei előre, kívülről és állandó módon meghatározottak. A tervezés folyamata ilyen értelemben nem csak zárt, de monolitikus és homogén is.

A TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS BELSŐ STRUKTÚRÁJA

A szabályozás, mint általános társadalomtechnika folyamata ezzel szemben számtalan kisebb-nagyobb szabályozási kör együttesével írható le, ahol a célok, az érintettek köre, a döntések és megegyezések szintje a legváltozatosabb lehet. A szabályozási körök nem csak önmaguk jellemzőivel - mint például

az érintettek csoportja és szervezettsége, a tematika vagy a visszacsatolások gyakorisága és mikéntje, stb. – írhatók le, hanem a szabályozási rendszeren belüli helyzetükkel, a többi szabályozási körhöz való viszonyukkal is. Ez a viszony sokféle lehet, amelybe beletartozhat a teljes függetlenség is. Két szabályozási kör ok-okozati kapcsolatban lehet egymással, ha az egyik a másik által módosított folyamatot inputként értelmezi, vagy időbeli kapcsolat jöhet létre köztük, ha azonos folyamat egymás utáni szakaszaira vonatkoznak, egy nagyobb kör bennfoglalhatja a kisebbet, ha az például egy részfolyamat szabályozására vonatkozik, stb. Elképzelhető két szabályozási kör egymással ellentétes működése is. A szabályozási körök létrejötte, belső kapcsolódásai általános esetben matematikai értelemben véletlenszerűek³⁷⁹.

A szabályozás, mint társadalomtechnika általam felvázolt képe nagyban hasonlít a Karl R. Popper által javasolt, kis lépésekben történő társadalomirányítási modellhez.³⁸⁰ A kis lépések – kis hatókörű, alacsony szinten megvalósuló - szabályozási körök jelenléte azonban nem jelenti a nagyobb, átfogó körök tilalmát. A szabályozásban kétféleképpen is keletkezhetnek a fenti értelemben vett nagyobb, több kisebb kört átfogó, integráló körök.

Egyrészt egy adott időben és helyen létrejöhet a kis léptékű szabályozási körök „véletlen” egyirányba hatása, összekapcsolódása. Ennek oka minden valószínűség szerint annak a külső valóságnak a megváltozása, amely a (város)szabályozást külső környezetként befolyásolja³⁸¹. A külső környezet elemeinek egyébként egymástól független változása a városi környezet szoros egymásrataltsága miatt időnként éppen a város alakulásában és alakításában, vagy az interdiszciplináris jelleg miatt tudományos szinten az urbanisztikában alakít ki ilyen felismerhető irányultságot. Ezeket, az egy bizonyos küszöböt elért irányultságokat nevezhetjük trendeknek. A trendek minél korábbi felismerése igen fontos, hiszen az összekapcsolódó körök egymást erősítve a később leírt módon „hálórengést”, paradigmaváltást eredményezhetnek. A trendek jelzésére hagyományosan bevált eszközünk az intuíció, de ma már matematizálható – bár igencsak munkaigényes – módszerek, mint például a hálózatelemzés vagy a tartalomelemzés is segíthetik ezt a munkát.³⁸²

Másrészt nagyobb szabályozási körök jöhetnek létre elvben „felülről” is, amelyeket egy nagyobb csoport hatása³⁸³, jellemzően az érték kategóriájába tartozó megegyezések jellemeznek. Ilyen nagy körök létrejötte lehetséges a trendek szerveződése, formalizálódása útján – ez a gyakoribb, természetesebb út. Elvben lehetséges a nagyobb közösség megegyezése is a városi értékek egy nagyobb csoportját illetően. Ez a második minta a hagyományos városrendezés idealizált szabályozási helyzete: amelyben az intakt települési közösség kultúrája hoz létre és tartat be olyan szabályokat, amelyek a települési környezet koherenciáját – szépségét, egységességét, működőképességét, igazságosságát, stb. – eredményezi. Valójában csak nagyon ritkán, térben és értékrendszerében a világtól erősen elzárt településeken jöhet létre ma is ez a fajta szabályozási kör.³⁸⁴ Létrejöttét itt is külső hatások, bár nem a való világ folyamatainak, hanem a kultúrának, ideológiának, vallásnak, stb. hatásai alapozzák meg.

A szabályozás, mint társadalomtechnika teljes struktúrája így magában foglalja a kis lépések politikájának mindennapos eszközét, köreit, de ugyanúgy tartalmazza a nagyobb köröket is. Természetesen minél nagyobb egy kör a résztvevőket, az időtávlatot tekintve, minél jobban eltolódik a megegyezés szintje az érdekek felől az értéktartományok felé, annál ritkábban jöhet létre ehhez kapcsolódó szabályozási kör. Azt mondhatjuk, hogy az egészséges szabályozási rendszer nem csak időben, de belső struktúrájában, az elemeit alkotó körök nagyságában is léptékfüggetlen.

Azt, hogy a tervezésben a paradigmaváltás milyen könnyedén bonyolódhat, jól szemlélteti az a fordulat, amikor egy sztálini művészetelméleti megnyilvánulás és egy szovjetunióbeli látogatás után a legjobb magyar modern építészek egyik napról a másikra kiváló szocialista realista stílusban kezdtek alkotni. A városra alkalmazott társadalomtechnikaként a szabályozás kell legyen egyik fő biztosítéka annak, hogy a város alakulását - ha eltekintünk a természeti és társadalmi katasztrófák tőlünk függetlennek tekinthető hatásaitól - ne törhessék meg mesterséges szakadások. Mint láttuk, a szabályozásnak, mint társadalomtechnikának belső struktúrájából fakadóan sajátja a történelmi folytonosság és léptékfüggetlenség biztosítása. Végletes leegyszerűsítéssel élve: minél teljesebb és részletesebben kiépült egy társadalom szabályozási szövedéke, annál kisebb esélye van egy kívülről jövő gondolatnak vagy diktátornak a rendszer alapvető felborítására.³⁸⁵ A kis lépések taktikájának leggyakrabban megfogalmazott kritikája ugyanakkor, hogy alapvető változások menedzselésére nem alkalmas, pedig - például a fenntartható fejlődés érdekében - a közeljövőben biztos irányváltatás szükséges a társadalom irányításában. Bár a várostervezés története kapcsán a paradigmaváltás veszélyeiről

TERVEZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS PARADIGMAVÁLTÁSA

szóltunk, mégis meg kell vizsgálnunk, hogy miképpen teszi lehetővé a szabályozás mint társadalmi technika az eszközrendszer esetleges – reményeink szerint jó irányba forduló – paradigmikus váltásait.

Thomas S. Kuhn³⁸⁶ a tudomány fejlődésében ciklikusan különbözteti meg a folyamatos építkezés és a tudományos forradalom, azaz a paradigma és a teljes eszközrendszer váltásának szakaszait. A paradigmaváltás csak akkor következik be, ha a régi paradigmára alapozott, aprólékos és lassankénti munkával felépített elméletekkel a világ megismerésének lehetőségei már kimerültek, s a felállított-felállítható modell a tapasztalatok egy – a paradigma válságának elmélyülésével párhuzamosan egyre nagyobb – részét már nem képesek értelmezni. A szabályozásban, mint társadalomtechnikában a forradalmi átalakulásnak értelmezésem szerint más, az építkező szakaszoktól nem élesen elváló definíciója lehetséges. Ahhoz hasonlóan, ahogy az értelmezhetetlen tapasztalatok halmozódásával növekszik egy-egy tudományos paradigma válsága, elképzelhető a szabályozás válságának mélyülése egyre több szabályozási kör rossz hatékonyságának tapasztalatával. Azok az időszakok, amelyek a társadalmi környezet – a város - alakulásának és működésének különösen sok szempontjában, résztechnikájában hoznak változást, feszültségeket okoznak a működésben, és ettől a szabályozás visszacsatolási köreinek is nagyobb csoportját aktivizálják. A szabályozási körök azonban egyénileg, a helyben felmerült hatékonysági probléma függvényében képesek reagálni a válságos helyzetre. Új szabályozási körök alakulhatnak, a meglévő kapcsolatok átrendeződhetnek és más módon szerveződhetnek, mindezek azonban nem egy újfajta vezérlési elv érvényesüléséhez kapcsolódnak. A rendszerben ráadásul a visszaható változások mennyiségi növekedése új és új szempontok változását ránthatják magukkal.

A szabályozási rendszerben kialakuló paradigmaváltást könnyebb felvázolni, ha a (városi) környezeti adottságoknak, az azokra irányuló szabályoknak összefüggés-rendszerét nem monolitikus rendszerként képzeljük el, mint Kuhn tette az egy-egy paradigmarendszerre alapuló tudományos elméletek esetében, hanem hálónak tekintjük.³⁸⁷ A paradigmaváltás idején így a hálóelméletben „hálózati rengés”-nek nevezett jelenség lép fel, ami az elemek jelentős számán túl a kapcsolatokat és az egész háló viselkedését is megváltoztatja.³⁸⁸ Ezeket a hálórengéseket tekinthetjük a városok történetében használt korszakolások alapjainak és az urbanisztika paradigmaváltásainak is.

A hálórengések értelmezése a hálóelméletben csak igen „fejlett”, komplex, sok pontot és azoknak magas szinten integrált kapcsolatrendszerét tartalmazó hálók esetére kidolgozott. Ennek a matematikai elméletnek alapján reménykedhetünk benne, hogy fejlett szabályozási rendszerekkel rendelkező társadalmak megfelelően rengésbiztosak lehetnek.³⁸⁹

JOG ÉS SZABÁLYOZÁS

A folyamatosság, illetve a paradigmaváltások jelentőségét két irányban is befolyásolja a - most szűk értelemben vett - városszabályozás építészeten kívüli másik alapdiszciplínája, a jog. A jogfolytonosság, a jog által megszabott keretek kiszámíthatósága önérték, de különösen fontossá válik a városok irányításában két szempont miatt is. Az első a jogi kereteknek az a biztosító, kiegyensúlyozó hatása, amelyre Karl R. Popper számít a társadalomtervezés technikáinak elemzésekor, az intézményes vagy indirekt beavatkozást a direkt vagy személyes beavatkozás módszerével összehasonlítva.³⁹⁰ Az indirekt, intézményi beavatkozás nyilvánossága teszi lehetővé, hogy a beavatkozások tapasztalatai, értékelése társadalmi szinten hasznosuljon és befolyással lehessen a további döntésekre, változtatásokra. Ez a szempont a várost, mint társadalmat tekintve különösen fontos a beavatkozás társadalomtechnikájának hosszú távú hatékonyságát mérve. A jogfolytonosság szempontjának másik kiemelt helyzete az, amikor a jog az emberi élethez mérten komoly időbeli és anyagi ráfordítással működő cselekedetek, társadalmi viszonylatok – mint például az építés – feltételeit határozza meg. Ha a várost ebben az értelemben mint fizikai-gazdasági-építészeti produktumot tekintjük, könnyen átlátható a tisztázott és lassan változó keretek fontossága annak érdekében, hogy az épített környezet koherenciája fennmaradjon.

Történeti távlatban azonban korántsem beszélhetünk a jogrendszereknek mondjuk az urbánus kultúra produktumaihoz hasonló távlatairól. Ilyen értelemben a jog eszközének használata a városszabályozásban egyrészt a mindennapi léptéknél, sőt a gazdasági folyamatok ciklusainál is távlatosabb gondolkodást követel. Ugyanakkor az urbanisztika „hálórengései” alkalmával a jog alkalmazása maga is a rendszer részének tekinthető, s kényszerűen magának is minőségi változáson kell átmennie.

A JOGI KERETEK FOLYTONOSSÁGÁNAK JELENTŐSÉGE

Faragó László a rendezést a területi tervezés olyan részének tekinti, amely a tervezés többi részétől a jog speciális eszközeinek használatában, s ezért az ehhez kapcsolódó speciális követelményekben különbözik.³⁹¹ A szabályozás általam kitágított értelmében azonban a jog alkalmazása nem megkülönböztető specifika, csak a többféle lehetőség korunkban valóban hangsúlyozottan alkalmazott egyike.

A szabályozás korábbi, mai szemmel a jognál bizonyos kérdésekben feltűnően hatékonyabb eszköze volt például a szokás, a hagyomány, amely a természetjogi felfogás alapján a jog ősenek, eredetének tekinthető, és amelynek kodifikációjával keletkezik az írott jog.³⁹² A városi szabályok egy részénél ilyen értelmű jogkeletkezést figyelhetünk meg, hiszen például a tűztávolságok, a használandó anyagok, stb. megszabása minden egyes épülettulajdonos egyéni, és így a közösség tulajdonbiztonságát szolgáló, közös felismerésű szükség volt. A szabályozás másik, és az idők folyamán egyre nagyobb része viszont nem a közösségi felismerésre, hanem az elkülönült városi jogalkotó hatalomra vezethető vissza. Ez a városi lakosságtól elkülönült törvényhozói hatalom tette lehetővé, hogy a szabályok megalkotása tervezési jellegű tevékenységgé váljék. A rendezési hagyomány tervezési jellege módosította a szabályrendszerben érvényesülő, érvényesíthető értékek jellegét, pontosabban olyan értékeket emelt ki – mint például a szépség, a működőképesség, stb. -, amelyek nem az elemek egymás közti viszonyrendszerére, hanem egy konkrét, lezárt objektumra értelmezhetők leginkább. Az a folyamat pedig, amely a szabályozói szerepet központosította és a tevékenységből kiemelte, a rendezést hatósági tevékenységgé – építésrendészet! – tette, nagyban maga felelős azért, hogy a települési környezet alakításának önszabályozó jellege elveszett.

SZOKÁS, HAGYOMÁNY ÉS JOG SZEREPE A SZABÁLYOZÁSBAN

A szokásjogról az írott jogra való áttérés, a rendi tulajdonfelfogásról a római jog tulajdonfelfogására való (vissza)térés, a városok kiváltságon alapuló középkori jogalkotásának átalakulása a nemzetállam községeknek alkotmányos jogalkotói szuverenitásába mind a jogi környezet olyan paradigmikus váltásait jelentették, amelyek alapvető hatással voltak a városok – szabályozási és/vagy tervezési jellegű – irányítására. Ugyanilyen módon a jogtudományban ma formálódik egy olyan új irányzat, amelyik igencsak messze esik a településrendezés ma kodifikált eszközeinek jellegétől.³⁹³ A településfejlesztésben a PPP konstrukciók, a fejlesztő vállalatok rendszere már bizonyos értelemben megváltoztatták a települési önkormányzat szerepvállalásának hagyományos mintáját. A nyolcvanas évektől a közigazgatás átalakulásának keretében a települési közszolgáltatások menedzsmentje számtalan, a hagyományos irányítási technikákon kívül eső eszközt dolgozott ki.³⁹⁴

A JOG PARADIGMIKUS VÁLTOZÁSAI A TÖRTÉNELEMBEN

Ezek az eszközök esetenként nem csak a gazdasági hatékonyság és a piaci szereplők bevonása felé tárgítják a hagyományos irányítási módszereket, hanem – mint például a iskolaszékek rendszere – a társadalom, az érdekeltek más minta, értékrend alapján kialakított szabályozási köreit hozzák létre.³⁹⁵ A ma használatos településrendezési rendszerekben ez az átalakulás legfeljebb még csak parciálisan, nyomokban bukkant fel³⁹⁶, de lehetséges, hogy a városszabályozás aktuális hálórégéséhez, paradigmaváltásához a jogi eszközöknek egy hasonló új generációját kell kapcsolnunk.

TERVEZÉSI ÉS SZABÁLYOZÁSI JELLEG A TELEPÜLÉSRENDEZÉSBEN

Az ipari forradalom nagyvárosi problémáinak, és ezekre válaszul az urbanisztikának, mint a jobbító beavatkozás tudományának kifejlődése óta a szabályozási és tervezési jellegű eszközrendszerek egymás mellett, részben egymással összefonódva, részben egymással versengve folyamatosan jelen voltak. Ezt az elmúlt másfélszáz évet az ideológiák és a társadalmi formációk változatossága és váltakozása jellemezte, és ugyanígy szinte hullámokban változott a legitimebbnek, hatékonyabbnak tartott városalakítási eszközök jellege. Az urbanisztika előző fejezetekben leírt tartalmi-történeti hagyományai számtalan példát szolgáltatnak arra, hogy a városelmélet és –gyakorlat fejlődésében egy-egy eszköz hogyan került előtérbe vagy háttérbe.

SZABÁLYOZÁSI ÉS TERVEZÉSI JELLEGŰ TECHNIKÁK VÁLTOZÁSA ÉS VÁLTAKOZÁSA

Az abszolutorikus hatalom a tervezés direkt eszközeinek kedvezett, ahogy ezt a barokk városalakító tevékenységén láttuk. Ugyanakkor a barokk tervezésből kifejlődött eszközrendszere, mintái – mint a beépítési terv, a modell, a rendezett utcahomlokzat, a „középület és előtere” toposza, stb. - később a rendezés alapelemeivé váltak. A folyamat ilyen irányja jellemző: a tudatos rendezési gondolkodás mindig is hajlamos volt átvenni a városelmélet és különösen a tervezés eredményeit, ahogy ezt Harrer Ferenc gondolatfelvetése is példázza a sávós beépítés integrálására az 1937-es építési törvénybe.

A szabályozási típusú gondolkodás mindig jellemző volt azokban a közösségekben, ahová a hatalom nem ért el. A falvak építészetét – eltekintve a telepítésektől és külső rendezésektől - erőteljes szabályozási gondolkodás jellemezte, ha ezt a formalizált keretek hiánya miatt ritkán is soroljuk a településrendezés történetébe. Ugyanilyen módon szabályozási jellegű gondolkodás uralkodott a városok azon területein, ahová a központi projektek nem értek el.

Történetileg a deduktív, szabályozási jellegű gondolkodás virágzása a 19. századra, a liberális államelmélet, gazdaságirányítás, a jog és közigazgatás kialakulása idejére esik. A városi építkezések szabályozása a század elején kezdődik el.³⁹⁷ A településrendezés szabályozási jellegű technikájának fejlődése csak a 19. század második felére érte el azt a szintet, hogy a barokk tervezési gyakorlatával egyenrangú átfogó eszközzé válhasson. A kor nagy városátalakító lendülete, ennek hihetetlen eredményessége éppen annak volt köszönhető, hogy ekkor rövid időre egyensúlyba került a tervező és szabályozó társadalomtechnika a városalakításban. Az új szerkezeti elemek, a vívő lendület a tervezési módszerekből származott, de csak a szabályozási technika tette lehetővé, hogy – például a barokk városalakításoktól eltérően – a bevágott sugárutak és körutak, parkok a város többi területére, a magán ingatlanok fejlesztésére is hatással legyenek.

**TERVEZÉS ÉS
SZABÁLYOZÁS
HATÉKONY
EGYENSÚLYA A NAGY
VÁROS-
ÁTALAKÍTÁSOKBAN**

Ez a fejlett egyensúly azonban leginkább csak a fővárosokra volt jellemző, esetleg néhány szerencsés kivétel akadt vidéken is (például Szeged). A településrendezés frissen kialakuló tudománya kifejezetten nagyvárosi tudomány volt, hiszen alapvetően a nagyváros anomáliáinak orvoslására jött létre, a kor a kisebb települések fejlődésében nem látott hasonló problémákat.³⁹⁸

A huszadik század első felében a városok rendezésében a szabályozás kerekedett felül, részben a gazdaság teljesítőképességének csökkenése miatt, részben a rendezés egyre teljesebb integrálódásával a városok öngazdálkodásába és az állam közigazgatásába. Jellemző, hogy amikor a tervezést sürgető gondolatok – immár a város egészére vonatkoztatva – újra megjelennek, az a rendezés által kialakított környezetbe illeszkedve képzelettel a további fejlődést. Ennek a korszaknak eredménye a „szabályozási terv” fogalma, amely a szabályozás és a tervezés mint társadalomtechnika fenti összevetése alapján önmagában tautológia. Az az ekkor kialakuló városrendezési ideál azonban, amelyet az 1937-es törvény kiválóan illusztrál és szakmai gondolkodásunkat máig – pontosabban: ma újra - meghatározza, egy folyamatban egyesíti a tervezés és a szabályozás technikáját. Míg a város egészében – építészeti, formai és később más szempontoknak is alávetett – tervezés tárgya volt, addig a részletek megvalósítása a magán ingatlanfejlesztés szabályozásával képzelhető el.

**TERVEZÉS ÉS
SZABÁLYOZÁS
SZEREPOSZTÁSA A KÉT
VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT**

A tervezési gondolat újbóli előtérbe kerülése nem választható el a totalitárius ideológiák térnyerésétől a két világháború között. A gondolatok lényege, hogy - a városi bajok gyökerét a telekspekulációra visszavezetve - egyre többen megkérdőjelezték az ingatlanpiac szabályozásában rejlő lehetőséget. A kérdés megoldására akadnak szabályozási jellegű javaslatok is, mint például Henry Georg-é, aki a földjára általános növekedéséből adódó „méltatlan” magán telektulajdonosi profitot a földre kivetett általános, alapadóval fölöznél. Mások viszont a megoldást a föld részleges vagy teljes közösségi ellenőrzés és tervezés alá vonásában látták. A gazdaság irányításában is egyre inkább teret nyert a keynesi szabályozó beavatkozás helyett az átfogó közösségi tervezés ötlete. Marx és Engels kapitalizmus-kritikáján alapulva a Szovjetunió a totális népgazdasági tervezést vezette be³⁹⁹, s a szovjet gyakorlat erőteljes hatással volt az európai urbanisztika gondolkodására is. A tervezés két léptékben is elérte a várost. Egyrészt a terület-felhasználás az állami gazdasági tervezés és elosztás részévé vált, és kialakult a területi (rendezési) tervezés és az ennek megfelelő településpolitika, amelyben a város az allokáció egy alacsonyabb szintje volt. Ennek a tervezési logikának felelt meg az új városok építésének nagy hulláma is. Másrészt a városon belül egyre nőttek és arányában egyre nagyobb területet foglaltak el az állami tervezésű – és megvalósítású - beruházások, mint a lakótelepek, közlekedési- és iparterületek.⁴⁰⁰

Miután a településrendezés a legtöbb európai államban a második világháború után nyerte el nemzeti szintű kodifikációját, ezekre a rendszerekre a tervezési és a szabályozási jellegű eszközök keveredése volt jellemző. A településrendezési rendszerek a liberális jogi eszközrendszerre épültek ugyan, de metodika kidolgozásánál a tervezési jellegű eszközök egyre nagyobb szerepet nyertek. A tervezési jellegre áruzkodó volt például az a folyamat, ahogyan a tervező kiemelt szerepe – a jogosultságnak, a tervező és a megbízók kapcsolatának, a tervnek mint szellemi tulajdonnak kérdései, stb. – kristályosodott ki. Ugyanilyen módon szilárdult meg a totális – az egész városi közigazgatási

**A TERVEZÉSI JELLEGŰ
RENDEZÉS
KODIFIKÁCIÓJA**

területre kiterjedő és minden „szakágat” magába foglaló – tervezés igénye, illetve az eljárásrend magas szinten központosított⁴⁰¹ és lineáris szabályozása. A szabályozási logikával különös konfliktusba került a direkt állami projektek tervezése, amire furcsa jogrendszeri megoldások születtek, mint például a VÁTI-ban a nyolcvanas években kifejlesztett rendezési terv-típus.

Az olajválság gazdasági hatása, de maguknak a tervezéssel alakított városrészeknek a tapasztalatai is a hetvenes évek végére erősen megkérdőjelezték a tervezést, bár a várostervezésen belüli kritikák elsősorban a tervezés módszertanát, és nem magát a tervezést, mint társadalomtechnikát illették.⁴⁰²

A nyolcvanas évektől a városfejlesztési technikák valós fejlődése nem annyira a teljes város tervezésének tökéletesítése irányában kereste az utat, hanem a konkrét városi beavatkozások eszközrendszerében, amelyet egyrészt a hagyományos és kodifikált szabályozási technikák közé kívánt illeszteni, másrészt a piaci működés hatékonyságával működtetni.⁴⁰³ Magukon a projekteken belül is előtérbe kerültek a magán és piaci szereplők együttműködésén alapuló formák.⁴⁰⁴ A településfejlesztés-rendezés kutatásának máig egyik legfontosabb témája így, hogy milyen módon teremthető hatékony egyensúly a rendezés és a fejlesztés között.

EGY ÚJ EGYENSÚLY KERESÉSE A RENDEZÉS ÉS A FEJLESZTÉS KÖZÖTT

Az egyensúly kérdése különleges jelentőségűvé vált a volt szocialista országok gyakorlatában a rendszerváltás után. A közösségi források visszaesése, a települési önkormányzatok újszerű szabadsága, gazdálkodási szerepe, ugyanakkor alulfinanszírozottsága szembekerült az erős tervezési típusú hagyományokat őrző településtervezői, -rendezői szakmával a településrendezés megújuló jogi kereteinek definiálása során. Mindez azt eredményezte, hogy az új keretek rendkívül erősen terv-szerű rendezési jogosítványokat, metódust fogalmaztak meg, amelynek szerepe lett volna az urbanisztika szakmai értékeinek óvása a – valóban – kaotikus politikai-gazdasági átmenet folyamán. A gyakorlatban azonban a rendezési jogosítványok nem annyira az – urbanisztikában többé-kevésbé konszenzusos – értékek védelmét eredményezték, hanem a települési önkormányzatok saját gazdálkodásában alkalmazott fegyverré váltak. Ez a folyamat felerősítette az önkormányzati testületek és az érintettek elkülönülését a településtervezési, rendezési folyamat során, a döntésekben.⁴⁰⁵

A VÁROSI PARADIGMAVÁLTÁS ÉS A RENDEZÉSI PARADIGMAVÁLTÁS LEHETŐSÉGE

A tervezés és szabályozás, mint társadalomtechnika jellegzetességeinek összevetéséből általánosan következik, hogy a szabályozás sokkal alkalmasabb eszköz a város belső, integráns irányítására⁴⁰⁶, mint a tervezési jellegű eszközök, hiszen szereplőit, hatókörét, legitimitását, térbeni és időbeli folyamatosságát, belső struktúráját tekintve a komplex városi valóság hűbb, részletesebb és hatékonyabb leképezésére képes.⁴⁰⁷ Egy ideális szabályozási rendszer sajátja, hogy a társadalomban, gazdaságban, elméletben bekövetkező paradigmaváltásokat követni tudja, sőt, megjelenésüket már az új trendek születése pillanatában – inkább: folyamatában – megjeleníteni képes. Ha a városi valóság napjainkban a gazdaságban, társadalomban és a kultúrában uralkodó paradigmaváltás közepén tart, úgy reményeink szerint ennek a paradigmaváltásnak egyik megnyilvánulása kell legyen, hogy a városirányítási formák között az eddigi tervezési jellegű eszközök helyett túlsúlyba kerülnek és rendszerbe integrálódnak a szabályozási jellegű beavatkozások.

Ez a folyamat más megközelítésben megfogalmazva azt jelenti, hogy a már jelen lévő szabályozási jellegű eszközök, formák esélye a paradigmaváltás túlélésére sokkal nagyobb, mint a tervezési jellegű eszközöké. Nem mondható ki természetesen ez utóbbiak elhalása – ez éppen a szabályozási logikával ellentétes lenne. A tervezési jellegű irányítás területe marad(hat) minden olyan tevékenység, ahol a részt vevők és érintettek köre szűken behatárolt, a tevékenység érték- és érdekvezéreltsége jól meghatározott és egyértelmű normává merevedett, vagy a tevékenység vezérlésére elegendő alkalmi érdekegyezés kialakítása.⁴⁰⁸

A szabályozás logikája ma számos területen emberi beavatkozás nélkül is jelen van a város életfolyamatai között, elég például az ingatlanpiac árszabályozó mechanizmusaira, a forgalom és a kereskedelem területi mintáinak egymásra hatására, stb. gondolnunk. Az ember által befolyásolt szabályozási körök száma is jelentős, de csak részlegesen, sokszor tudattalanul és egymástól jobbra elszigetelten működnek.

A településrendezés – és részben az ezzel Európában egyre jobban összekapcsolódó közösségi településfejlesztés – eszközrendszere ma jobbra tervezési logikájú, még sokkal inkább, mint például a két világháború között volt, amikor a várostervezés ideálja kialakult és uralkodóvá lett, de a városirányítás még a mainál kiterjedtebb és integráltabb szabályozási eszközrendszerrel működtetett. A városi valóság átalakulásának megatrendjei azonban azt vetítik előre, hogy a településrendezés

folyamata szabályozási rendszerré alakulhat át, pontosabban a városirányítás szabályozásának egy elemévé, részrendszerévé válhat.

Hajlamosak lennénk arra, hogy – meggyőződve a szabályozás hatékonyságáról – ezt az átalakulást a szokásos módon, a törvényi szabályozás átalakításán, majd az annak megfelelő végrehajtási rendeletek, közigazgatási egységek, szervezetek létrehozásával gondoljuk el. Sajnos azonban ez a megoldás egy ugyanolyan tervezési típusú rendszer-alapon épülne fel, s a létrehozott rendszer ugyanazokat a hibákat mutatná. Társadalmi alapértékeinknek jobban megfelel az alulról való építkezés: ki kell várnunk, amíg a szabályozás alsó körei kiépülnek, ebből esetleg trendek formálódnak, nagyobb, magasabb szintű szabályozási folyamatok desztillálódnak és formalizálódnak ki. Az urbanisztikának és szakembereinek szerepe ebben az átalakulási folyamatban nem azoknak az alapértékeknek kinyilatkoztatása, amelyek mentén a szabályozás körei egyenirányíthatók, hanem a jól működő visszacsatolások megnevezése és támogatása, a formálódó trendek minél korábbi felismerése, mindazon módszereknek az alkalmazása, amelyek a szabályozás legitimitását és hatékonyságát elősegítik.

Nem szabad megfeledkeznünk eközben azokról a tartalmi hagyományokról, amelyek a városi gondolkodást évszázadok óta meghatározzák, hiszen ezeknek a kérdés-feltevéseire keressük továbbra is a válaszokat. A hagyományok keretében azonban a világ megatrendjeivel és a városirányítás paradigmaváltásával párhuzamosan új kérdések, új elméletek, új technikák jelennek meg.

A következőkben a településrendezés mai rendszereiben felmerülő legáltalánosabb aktuális problémákat igyekszünk körüljárni, a problémákat csoportosítva, általánosítva, az urbanisztikai hagyományokba illesztve. Ha igyekszünk is a fő problémákat nagy vonalakban a történeti hagyományok kérdés-feltevéseibe beilleszteni, tisztában kell lennünk azzal, hogy minden problémakör több hagyománnyal kapcsolatosan is felmerülhet. A problémarendszerek párhuzamosan úgy is felvethetők, mint olyan áttételi bizonytalanságok, hibák, amely a történeti hagyományok kérdésfeltevési és a rendezési hagyomány jogi-közigazgatási meghatározottságú lehetőségei között feszülnek. A hibák az önmagukban eredendően koherens jogi építményekben kivétel-szabályokban jelennek meg, csak többé-kevésbé lefedve a problémák lényegét. Ezért válnak a nemzetközi településrendezési gyakorlatok kivételes szabályozásai különleges kutatási területté: azoknak a potenciális csomópontoknak a létét csillantják fel, ahol a mai rendszerekből egy új, szabályozási logikájú gyakorlat kifejthető. Elemzésünkben ezért a meglévő településrendezési szabályozások ilyen részeit különös példaként használjuk fel.

KIVÉTEL- SZABÁLYOZÁSOK

A városrendezés mai problémarendszerei

Az esztétika problémája

TERVEZÉS ÉS RENDEZÉS ESZTÉTIKÁJA

Az urbanisztika építészeti-esztétikai hagyományával foglalkozó fejezetben kifejtettük, miként vált városaink szépsége kérdéssé, milyen követelményeket és eszközöket fejlesztett ki a várostudomány ezzel kapcsolatban, s hogyan általánosodott és szelődött a szépség kívánalma a „kellemesség”-nek a percepció mérhető paraméterein alapuló követelményévé. A rendezés hagyományába illesztve azonban maga a város szépsége eredendően más definíciót kap, s ennek fényében kell a településrendezési rendszerekben mai eredményeinket, eszközeinket és igényeinket is megítélnünk.

Granasztói Pál - aki a várostervezést alapvetően építészeti felségterületnek tartotta a hagyomány és az építésznek tulajdonított holisztikus felfogás alapján⁴⁰⁹ - a városszabályozás kialakulásával együtt járó esztétikai igényt az esztétikum „sajátságos, eddig nem ismert csinosító, szépítő, egységesítő, lényegében ráadás-, illetve kulisszaszerű” felfogása jellemzi.⁴¹⁰ A ma már kissé falsul hangzó modernista kritika mellett is kiérezni a szövegből a városszabályozás reneszánszból visszatért célját, amely nem az egy alkotás belső törvényszerűségeiben fellelhető, hanem a több alkotás közötti harmónia megteremtését keresi. Ráadásul valóban igen gyakran abban a helyzetben, amikor nem a semmiből létrehozandó mű alkotása, hanem egy már meglévő, s nehezen módosítható tárgyhalmaz alakítgatása lehetséges csak. Ebből a helyzetből nem érhető el a „tökéletes”, a reneszánsz befejezett mű, erre vonatkozhat a „szépítés, csinosítás”, de azt is kihallhatjuk belőle, hogy a törekvésben kisléptékű eszközök is szerepet játszanak, mint a tisztaság, a virágosítás, stb.⁴¹¹

A „SZÉPÍTÉS ÉS CSINOSÍTÁS” ALAPHELYZETE

Sokan túlmennek ezen a megállapításon, és a városrendezés műfajától – műfaji, korszakban utolérhető, esetleg a benne részt vevők esztétikai képzettségére/képességére utaló korlátok miatt – teljesen elvitatják az esztétikai vagy építészeti gondolkodás, az ilyen irányú szempontok érvényesítésének lehetőségét.⁴¹² Az egyik ellenérv maga a normatív szabályozás által létrehozható esztétikai értékben való kétely. Valóban, „a szabály szabályoz, és nem utasít”⁴¹³, s egyik legfontosabb célja a városépítészeti „haváriák” megakadályozása lehet.⁴¹⁴ S még ez az elhárító tevékenység is jobbára mennyiségi szabályozókon – épületmagasságokon, építhető kereskedelmi felületeken, stb. – és nem valamiféle esztétikai minőségértékelésen alapulhat.

A másik kétely a szabályozástechnikában a jogi rendszer logikája alapján „számszerűen”, de legalábbis normatív módon megfogalmazandó építészeti előírásokat célozza. Milyen építészeti, kompozíciós szabályok fogalmazhatók meg ilyen követelmények között? Milyen elveit tudjuk az építészetnek desztillálni a stílusok, divatok egyre gyorsuló téri és időbeli változékonyságában, amely a város fejlődésének időtárvlatában érvényes maradhat? Granasztói Pál annak idején a Lipótvárost idézte jó példának arra, hogy milyen módon kell együttjátszani a várostervezésben az építésznek és a (szabályozó) városépítésznek, illetve a szabályozási és a kompozíciós logikának.⁴¹⁵ Lipótváros szabályozása alapvető építészeti értékeket horgonyzott le a városrész kialakításában: ritmust, arányokat, és az egységesség alapelveit.⁴¹⁶ Úgy tűnik, ezek azok az alapelvek, amelyekre a városszövet esztétikai percepciója olyan absztrahált, ugyanakkor archetipikus módon fűzhető fel, mint a tér olvashatósága a Lynch által meghatározott alapelemekre. Amennyiben ezekben az alapelvekben felfedezhető valamiféle törvényszerűség a szemlélő számára, s ez az összkép megfelel az ő kívánalmainak, azaz a kor és kultúra által elfogadott mintáknak, a városi környezetet esztétikusnak, kellemesnek fogja találni.⁴¹⁷

A VÁROSSZÖVET PERCEPCIÓJÁNAK ALAPELVEI: RITMUS, ARÁNY, EGYSÉGESSÉG

Az arányok és a ritmus értelmezése viszonylag hosszú tudományosságra tekinthet vissza, lévén az építészetelméletnek is Vitruvius óta alapfogalmai, s elsősorban a barokk kor kidolgozta az ezzel kapcsolatos városépítési követelményeket, amelyek az elkövetkező korokban persze újra és újra módosultak. Az egységesség, később pedig a változatosság igénye a városi környezetben viszont kifejezetten a városszabályozás gyakorlatához kapcsolódik. A Granasztói-féle idézet is a városszabályozás e leginkább esztétikai problémakörét járta körül Lipótváros kapcsán: milyen módon biztosítható a várhatóan eltérő időben, eltérő építészeti elképzelésekkel, eltérő pénztárcával, eltérő

tehetségű építészekkel építettő, a tervezés pillanatában még ismeretlen ingatlanfejlesztők produktumából valamiféle egységes kép létrehozása.

Az egységesség igénye a 19. században természetesen visszavezethető arra a reneszánsz ideálképre, amelyet az építészeti mű, az építészeti tervezés, és ennek megfelelően a városképi harmónia mibenlétéről és létrehozásáról élt. Egységes városképen egy olyan látványt értettünk, amelynek elemei között ugyanazok az összefüggésrendszerek működnek, amelyeket egy kompozíció belül az összeharmonizálásért felelőssé teszünk. A városszabályozás gyakorlatának fejlődésével párhuzamosan számtalan elmélet analizálta azokat a városépítészeti formákat, amelyeknek tökéletességét újra elérni kívánták. A rendszernek sokféle szempontból elkülönítették az alapelemeit.⁴¹⁸ Az analitikus látásmód sok ismeretet halmozott fel a városi környezet megismerését illetően, igen hasznos az építészeti városépítészet oktatásában, az eredendő „elcsunylás” előtti állapot újrateremtésében azonban nem segíthetett. Valójában talán sikerült az eredeti rendszer részeit, összetevőit legalábbis részben azonosítani, de éppen a rendszert összefűző, a működést szabályozó kapcsok hiányoznak. Az építészeti analógiák alapján néhány kompozíciós eljárást – mint az ismétlődést, a kontrasztot, a ritmust – persze ismerünk, de úgy tűnik, mindezeknek alkalmazása nem elegendő ahhoz, hogy a városi gazdagságot létrehozzuk.

**AZ EGYSÉGESSÉG
IGÉNYE:
AZ ÖSSZEFŰZŐ ELEMEEK
TUDOMÁNYA**

A szabályozás kihatással elvben a rendszer mindkét összetevőjére lehet, anyagi jogi jellegű szabályok hozhatók az elemek mibenlétére és milyenségére, eljárásjogi előírások pedig a kapcsolatok létrehozására, vagy pedig az összefüggések kreálására. Sajnos az egységesség szabályozási gyakorlata ezidáig főként azt kutatta, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezhetnek a stabil elemek, elsősorban a telkek és az épületek.

A 19. század végi hagyományos szabályozástechnikában az ingatlanok sokféle tulajdonsága – méreteik, beépítési módjuk, sűrűségük – volt a szabályozás tárgya, amely megkötések elsősorban az építési piac kontrolljára, s csak másodsorban a városkép rendezésére irányultak. Csak a nagyon kiemelt beavatkozásoknál került sor esztétikai szabályozásra, vagy olyan esetekben, amikor a kialakítandó városkép éppen az ingatlanpiaci akció egyik eszköze volt – ennek mintapéldája a haussmanni városszabályozás. Az alapelemek, azaz az ingatlanok egységesítendő tulajdonságai közé a város, az aktuális problémák és a városelmélet későbbi fejlődése beemelte a funkciót, a felhasználható anyagokat, a színeket, egyes építészeti formákat – nálunk például kistelepüléseken igen gyakran az oromfalat –, mindig annak függvényében, hogy mit tartottunk az egységes megjelenés jellemzőjének.⁴¹⁹ Az épített környezet tipológiájának fejlődésével egyes elemek, alapfokú összefüggések tipizálására is sor került, mint például az épületföldszintek és a közterületek kapcsolat kialakításának kedvelt témájában.

Ezzel az egyre súlyosabb és bonyolultabb szabályrendszerrel régi városrészeinket több-kevesebb sikerrel sikerült megőrizni – leginkább azokban az időszakokban és területeken, amikor és ahol az ingatlanfejlesztési nyomás nem szorított az engedékenyebb rendeletalkotásra.⁴²⁰ Az elemek egységességére alapozott szabályok egy olyan városépítészeti paradigmaváltás esetén, amely az elemeket és a köztük érvényes kapcsolatokat is átalakítja vagy megszünteti, inkább károkat okoz, s a városszövetnek nem csak esztétikumát, hanem működőképességét sem sikerül fenntartania. S a legnagyobb probléma nem is az új elemek esztétikájával, minőségével, vagy egymás közötti koherenciájával van, hiszen ezek az új paradigma, új elmélet alapján többé-kevésbé megítélhetők. A nagyobb tragédia a hagyományos város felmérhetetlenül nagy darabszámú eleme miatt a régi és új elemek közti kapcsolatok előre nem látható, nem is tipizálható új formában jelentkeznek.⁴²¹

Ahogy a megszokottan értelmezhető kapcsolatokat hiányoljuk egy, a józsefvárosi lakótelep mintájára a 19. századi városszövetbe „berobbantott” együttesnél, városaink növekvő peremvidékein is egyre több helyen nem találjuk az értelmezés kulcsát. Az új fejlesztések léptéke menetrendszerűen túllépi a megszokott tömb-parcella koordinátarendszert. A parcellák megnövekedésével értelmüket veszítik a szabályozásban az elemek egységesítésére és koherenciájára használt jellemzők, mint a funkció, a beépítési mód, a homlokzatmagasság. Valójában új elemekről van szó. Ezeknek az új elemeknek, a tematikus parkoknak belső szerkezeti logikája esetenként nagyon is szigorú, sőt, a hagyományos városi kapcsolatokat imitálja. Az elemek közötti kapcsolatok viszont elenyészni látszanak.

A tematikus parkok mozaikjából összeálló kollázs-város létrejött a direkt szerkesztési viszonylatokat feledtetni látszik. Tudjuk azonban, hogy a kollázs képzőművészeti technikájában éppen a váratlan elemek egymás mellé kerülése szülhet új értéket, ahogy ezt például Budapest jobban működő belvárosi bevásárlóközpontjai esetében

**A KOLLÁZS-CITY ÚJ
RENDSZERKÉPZŐ
LOGIKÁJA**

megfigyelhetjük.⁴²² A szövetbe helyezett idegen test várakozásainkkal ellentétben nem betokosodott, hanem valamilyen módon szervesült a környezetével, olyan folyamatokon keresztül, amelyeket sem elemezni, sem irányítani a hagyományos orvoslás eszközeivel nem vagyunk képesek. Az ilyen jelenségek nem csak funkcionális szinten jellemzik a város túlélési képességeit, de Robert Venturi szerint esztétikailag is képes létrehozni az összefüggések egy új egységét.⁴²³ Ha Venturinak optimizmusában igaza van, ez akkor is az esztétikai városszabályozás hagyományos, elsősorban a „kötelemekek” és a „motívumrendek” milyenségét leíró technológiájának halála. Ahhoz, hogy városaink irányítását továbbra is kezünkben tarthassuk, egy rugalmas, az ellenpontos szerkesztést, a kombinációkat, a kettősségeket eltűrő, sőt irányító rendszert kell találnunk.

A modernista építészet nagy együttese, de később egyszerűen az ingatlanfejlesztési gyakorlat egyre nagyobb, városméretű projektjei egy homlokegyenest ellenkező problémát, az építészeti-esztétikai monotonitás kérdését is felvetették.⁴²⁴ Szabályozástechnikailag a monotonia más jellegű probléma, mint a heterogenitás, mert a változatosság, a mesterséges mesterkéletlenség létrehozása a szabályozáshoz közelálló folyamatvezéssel könnyebben és hitelesebben létrehozható, mint direkt építészeti eszközökkel. Ehhez a folyamatvezetéshez közelíthet a közösségi tervezés ellentmondásos gyakorlata, vagy annak legalábbis egyik irányzata.⁴²⁵ Például lakótelepeink küszöbön álló megújításának egyik alapkérdése, hogy mennyire tudjuk megtörni a monotonitást és olvashatóvá, sőt élvezhetővé tenni építészeti környezetüket. A város sajátos autoimmun reakcióval már megkezdte a lakótelepek egyénesítését. A formálódó rehabilitációs beavatkozások mellett szükség lenne azokra az új típusú szervező-szabályozó mechanizmusokra, amelyek megfelelő mederben tarthatják ezeket a törekvéseket.

A MONOTONITÁS

ILLESZKEDÉS

Szabályozási gyakorlatunkban van egy olyan fogalom, amely első ránézésre egyenesági leszármazottja az egységesség kívánalmának: az illeszkedés. Az illeszkedés fogalmát a magyar építési törvény a német gyakorlatból vette át, szokás szerint kissé félreértve, megcsonkítva, eltorzítva a gondolatot.⁴²⁶ Eredetileg az illeszkedés fogalma a hagyományos, kis szemszerkezetű, stagnáló, különösebb építészeti vagy településképi értékkel nem rendelkező, elsősorban lakóterületeknek szabályozási eszköze. Esztétikai szempontból kisebb jelentősége van, hallgatólagosan éppen azt a feltételezést takarja, hogy ezeken a területeken az épített környezet színvonalának megóvásához, a nagyobb építészeti haváriák elkerüléséhez elegendő, ha megtartjuk az egységesség hagyományos, telekre illetve ingatlanra értelmezett ismérveit, mint a beépítési mód, magasság, sűrűség.

AZ ILLESZKEDÉS JOGI FOGALMA

A magyar építési jogban az illeszkedés bevezetett fogalma nem az eredeti céllal érvényesült, nem tudta elnyomni azt a régi szakmai beidegződést, hogy a településrendezés legbiztosabb módja a teljes település lefedése részletes szabályozási tervekkel. Sőt, közvetlenül mintegy erősítette ezt a vélekedést azzal, hogy mintegy kikaput nyitott az átmenet nehéz időszakában a településrendezés védelmi vonalain.⁴²⁷ Az illeszkedés kérdésének kényes voltát, az igazságszolgáltatás szakmai bizonytalanságát jelzi, hogy a törvényhozó időközben módosította, pontosította, ha úgy tetszik, szigorította a vonatkozó paragrafus szövegét, éppen azokban a kitételeiben, amelyek az illeszkedés által vizsgálendő paramétereket, tulajdonságokat írják le.

Az illeszkedés témakörében és joggyakorlatában is az építészeti-esztétikai megítélés kérdése különös hangsúlyt kapott Magyarországon, s a tervtanácsok bevonásával az építészeti minőség megítélése a többi paraméter fontossága fölé emelkedett.⁴²⁸ Az esztétikai értelmezés persze nem véletlen, hiszen a magyar építésztársadalom nyilvános diskurzusának folyamatosan élő témája a létrejövő épületek minősége, az általános építészeti színvonal emelése. Ez az igény látens módon találkozik a nagyközönség igényével is, amelyik szintén elégedetlen a kortárs építészeti produktumokkal – bár kissé eltérő hangsúlyokkal. A Studio Metropolitana felmérései között tavaly összehasonlító kutatás készült Budapest épített környezetének percepciójáról építészek és „laikusok” között.⁴²⁹

AZ ILLESZKEDÉS GYAKORLATI ELTOLÓDÁSA AZ ESZTÉTIKA FELÉ

A felmérés számunkra legérdekesebb része arra vonatkozott, hogy általában, illetve a főváros jellegzetes területein – a történelmi Belváros mellékutcajában, zuglói társasházak övezetében, illetve a budai hegyvidéken – milyen típusú épület építését kéne megengedni.⁴³⁰ Az általános kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy a környezetbe való illeszkedés, bár az esztétikummal kapcsolatos értékek között a harmonikussággal együtt a legfontosabb szempont a budapestiek megítélésében, az épületek minőségénél, tartósságánál,

AZ ILLESZKEDÉS LAIKUS MEGÍTÉLÉSE

praktikumánál, vagy olcsóságánál jóval kisebb jelentőséggel bír csak. Az illeszkedés megítélésében legfontosabbnak az épület magasságát, a szintek magasságát és a ház stílusát jelölték meg.⁴³¹

A konkrét helyszínekre vonatkozó kérdésfeltevés alapján a stílus-illeszkedés kívánalma kifejezetten konzervatív attitűdöt takar.⁴³² Minden bizonnyal feltételezhető, hogy az illeszkedés laikus megítélésében a főváros kivételesen gazdag és egyöntetű eklektikus örökségének fontos szerepe van⁴³³, és a egyezés követelményei, mintái egy eltérő építészeti örökségű városban másképp – kevésbé szigorúan - alakulnának. A felmérés alapján az építészet új produktumainak esztétikai megítélése a budapesti közönség szemében a környezetbe való illeszkedésen múlik, s ez az illeszkedés jellemzően azonos „stílus”-t, azaz díszítettséget, épületelemeket, homlokzati arányrendszert, anyagokat, színeket takar.⁴³⁴ Minél meghatározottabb, történetibb a kérdéses környezet, ez a közönségigény annál szigorúbb és annál egyértelműbb ideálképpel rendelkezik.

Az építészek véleményét a lekérdezés módszerei és az elemszám miatt sem lehet direkt módon összehasonlítani ezzel a képpel, néhány jellemző vonás azonban leszűrhető, amely jelentőségre tehet szert az épített környezet alakulásának szabályozásában, az illeszkedést biztosító mai eszközrendszer megítélésében. Az építészeknek a városról és az építészeti korszakokról, stílusokról alkotott fogalmi természetesen pontosabbak, differenciáltabbak a nagyközönségnél, ennek megfelelően értékítéletük is differenciáltabb az egyes épületek megítélését illetően. Ugyanakkor feltűnő, hogy a megítélésben az adott környezethez való illeszkedés jóval kevésbé játszik szerepet, mint a városi polgároknál.⁴³⁵ Az építészek jóval megengedőbbek az új jelenségek felé is, nem csak stílári kérdésekben, de az illeszkedés „kemény” paramétereiben is.⁴³⁶

AZ ILLESZKEDÉS MEGÍTÉLÉSE AZ ÉPÍTÉSZEK KÖZÖTT

Az építészeti minőségről és különösen az egységességről alkotott ideálkép ilyen fokú eltérése az építész (városépítész) szakma és a „nagyközönség” között elgondolkodásra késztet. Ha a város koherenciájának kritériumául a Venturi-féle komplex összefüggés-rendszernek szeretnénk megfelelni, a két megközelítés láthatólag eltérő irányba viszi (vinné) a szabályozást: A városi közvélemény erősebben az építés és a használat mindenkor minőségi, praktikus szempontjait helyezi előtérbe, esztétikai szinten kevés, de annál szigorúbban értelmezett formai azonossági kritériummal dolgozna. Az építész szakma ezzel szemben sokkal erősebben érvényesítené a formálás esztétikai aspektusait, amelyek között viszont egy olyan minőségi összefüggésrendszer érezhető, amely közelebb áll a Venturi által megkívánt, ellentmondásokat és alternatív megoldásokat is megengedő rendszerhez.

Az illeszkedés megítélésének mai gyakorlata a tervtanácsok munkáján keresztül ez utóbbi rendszer felé mozdult el. Ebben az értelmében az illeszkedésnek a német építési jogból átvett, a magyar joggyakorlatban még mindig szervesen elemként ható kezdeménye csírája lehet egy olyan szabályozási technikának, amelyben az összefüggések figyelembevétele, generálása a folyamatba illesztett biztosítékokkal valósul meg. Mindehhez hozzá kell tenni azonban nem csak a szabályozandó elemek újradefiniálását, de a megítélés szempontjainak térbeli és fogalmi kiterjesztését a konkrét objektum építészeti minőségén túlra, a városi összefüggések felé.

Az építészeti kompozíciós logika követelményeinek gyengülése lehetőséget teremt arra, hogy a városszabályozás mindig jelen lévő, de sokáig lappangó sajátos követelményeit a városi tér alakítására adekvát eszközökbe fordítsuk. A Granasztói Pál által kissé lekezelően „csinosítás”-ként aposztrofált, a szakma által használt „városrendezés” kifejezésben a rend szótőben jelen lévő iránynak megfelelő eszközrendszer ugyanis még csak csíráiban – mint például az illeszkedés szabályozási gyakorlatának egyes elemei - áll rendelkezésünkre. A ki- vagy továbbfejlesztendő rendszernek alapkövetelménye kell legyen a sokféle meglévő és egyre heterogénebb irányba változó városi környezethez való rugalmas alkalmazkodás, a kívánatos városi téri összefüggések leképezése minden léptékben, az esztétika alapfogalmainak kitágítása a városiakok percepció és kulturális igényei felé.

A határok problémája

A határok problémája a tervezési jellegű településrendezésben, de az egyéb, tervezési jellegű technikákon alapuló városirányításban is jelentős. A területi igazgatás, regionális tervezés, területrendezés egyik alapvető eszköze, hogy a terület, azaz a földfelszínt önmagában zárt területegységekre ossza, és ezekhez a fiktív egységekhez rendelje a közigazgatás, a szabályozás normáit, hatályát.⁴³⁷

A határ és a közrezárt terület egymással szerves összefüggésben létező elemek, a kettő jelenlétét és problematikáját nehéz szétválasztani. A közigazgatás és a településtervezés-településrendezés zónás gondolkodásának hagyománya magában a létrehozott zónákban is problémákat indukált – mint például az alvótelepülések funkcionális monotonitása -, illetve a város rendszerszerű működését is akadályozta. Általánosan mégis megfogalmazható, hogy a legnehezebben kezelhető kérdések nem annyira a – tág értelemben vett – zónához vagy definiált közigazgatási, szabályozási területhez, mint annak határához kapcsolódtak. Ilyen módon általánosan beszélhetünk a rendezésen belül a határok problémájáról.

VÁROSHATÁR

A városhatár példája a határok között azért is különleges, mert nem csak a tervezés, rendezés közigazgatási gyakorlat praktikus szempontjai határozzák meg, hanem az urbanisztika története folyamán városelméleti vélemények, követelmények kapcsolódtak hozzá. Sőt, ezek a direkt a határra vonatkozó vélekedések önmagukban is megkülönböztethetők aszerint, hogy a városhatárt „vonal”-ként, vagy magában is terület-szerű elemként kezelik.

A városhatárok szerepe a városi öngazgatásban elkerülhetetlennek tűnik.⁴³⁸ A településtervezés is átvette a határok ideáját, részben a néphagyomány határértelmezéséből, részben a fallal körülzárt város képéből, részben a közigazgatási rendből, részben pedig a település ideális formáját, működtethetőségét szem előtt tartó, tisztán „tervezési” szempontokból.⁴³⁹ A rendezési hagyomány megerősítette ezt a gondolatot a jog és a közigazgatás ezzel egybevágó követelményeivel.

A zártság és kompaktság fontos településtervezési követelménye valójában a beépített területekre vonatkozott, azaz az ezt definiáló határvonalszerűen ritkán esett egybe a közigazgatási határral.⁴⁴⁰ A külterület feletti kontroll az első várostervekben nem tűnt olyan lényegesnek, a külterület fontosságára a huszadik század elejére éppen annak kontrollálatlan átalakulása, és az ebből fakadó anomáliák döbbsentettek rá.⁴⁴¹

A város zöld határának védelmét a rendezésben kétféle megközelítés, a területi alapú – valójában a zöldterületek védelmére koncentráció – és a kompakt beépített területnek határát az elmosódástól védő „vonalas” logika párhuzamosan szolgálhatja. Míg a zöldterületek védelme a terület-felhasználási logikájú területrendezésbe probléma nélkül illeszkedett, addig a határ védelmére szolgáló intézkedések megoldása, amelyeket a következőkben elemzünk, mindenféleképp nehezebb.

Jellemző, hogy a határ védelme ebből a szempontból a rendezési tervezés magasabb szintjein, a regionális rendezési tervekben, vagy a településrendezés országos szabályaiban merül fel. A kétféle szinthez kapcsolódóan kétféle felfogás is jellemzi a közigazgatási logikán belüli problémamegoldást: míg a regionális tervekben a valós településhatárok védelme lehetséges, addig az országos szintű, valójában módszertani jellegű törvénykezésben a települési tervek belső szabályait, vagy egyeztetési eljárásait lehet megszabni. Azt gondolnánk, hogy a tervezésbe – a regionális tervekbe – illesztett eljárás tervezési jellegű technikákat, míg a törvénykezésben lefektetett „határvédelem” inkább szabályozási jellegű technikákat indukál, de a konkrét példák azt mutatják, hogy ez az összefüggés nem feltétlenül igaz.

A regionális tervezésbe való integrálásra a német regionális tervek gyakorlata lehet jó példa. Itt a tervezési eljárás során állapítják meg mindazokat a helyeket, ahol az aktuális fejlődés a beépített területek közelsége, a táj morfológiai adottságai miatt veszélyeztetik a két település vagy településrész elválását. A terv egy szimbólummal jelöli ezeket a helyeket, ahol aztán a további beépítés, illetve a településrendezési tervekben a beépítésre szánt területek kiterjesztése nem kívánatos. Miután a regionális terv a települések együttműködésével jön létre, ezek a szimbólumok mintegy a települések

A VÁROSHATÁR TELEPÜLÉSFORMAI JELENTŐSÉGE

HATÁR, MINT TERÜLET ÉS HATÁR, MINT VÁLASZTÓVONAL SZABÁLYOZÁSA

megegyezésének tekinthetők, hogy eljárásaiban mindkét fél tiszteletben tartja a másiktól való távolság megtartását. A törvényi szintű megoldást példázza a magyar építési törvény legutóbbi módosítása, amely a 20.000 főnél nagyobb települések közigazgatási határa mentén – illetve 10.000 főre tervezett új településrészek között – 200 méter szélességű beépítésre nem szánt sáv tervezését írja elő.⁴⁴²

A német megoldás az eljáráson belüli szabályozásra támaszkodva egyrészt jól alkalmazkodik a fizikai környezet valóságához, a védelmet a határ két oldalán lévő települések együttműködésére bízva. Hatását tekintve inkább a határt, mint elválasztó, identitásképző vonalat kezeli. A tervlapon való rögzítése ellenére az egyeztetési eljárás – az érintett településekre bízott döntés – és a téri-fizikai pontatlanság, meghatározatlanság miatt inkább szabályozási jellegű eszköznek mondható. A magyar törvényi szabályozás inkább a zöldfelület területi védelmére koncentrált, azon keresztül közvetett módon hozva létre a két településrész elválasztását. A településközi együttműködést és a területrendezési tervek kompetenciáját is figyelmen kívül hagyva a településrendezési tervekbe, mint legerősebb működő szabályozásba kívánja beépíteni a határok védelmét. A tervrendszer aktuális problémái mellett – mint például a területrendezési tervek hiányosságai, jogi védelmének tisztázatlansága, stb. – jól érzékelhető a jogalkotó hierarchikus, a szabályozás helyett a tervezésben bízó gondolkodása. Az urbanisztika elméleti értéke – a kompakt település határ – „önállósította magát”, s a helyi tudásra, információra – akár a fizikai viszonyokra, akár a helyi érték- és érdekérvényesítésre – való figyelem nélkül érvényesül a törvényhozó elkülönült hatalmán keresztül. Az érték és a tervező – itt törvényhozó – elkülönülése az érintettekől is arra mutat, hogy alapvetően tervezési jellegű technikáról van szó. A választott megoldás azonban így sem a helyi települési adottságokhoz való finom alkalmazkodást, sem a települési értékek és stratégiák egyeztetésen alapuló érvényesítését nem teszi lehetővé.

A városhatár jelentősége azonban nem csak a formai elkülönülésben érhető tetten. Az Andrásfalvy Bertalan által értelmezett ősi falusi területfogalom – azaz, hogy a település területe a benne élők földtulajdonainak összessége⁴⁴³ – a 19. században módosult a közigazgatási terület felé, amelynek alapján a város területi szuverenitását már nem a benne élő közösség és a terület kapcsolatából szervesen, additív módon vezette le, hanem az állami közigazgatás spekulatív lehatárolásából származtatta. A város közigazgatási területének szerepe az állam igazgatásának felépítésében nyilvánult meg, definíciója szerint az a terület volt, amelyre a város fennhatósága, közhatalma alkalmazhatóvá vált. Érdekes módon ez a mesterséges határ sokkal merevebbnek, a téri folyamatokat meghatározóbbnak és a történelem során tartósabb határnak bizonyult, mint a földbirtokhatárok alapján definiált határ.

VÁROSKÖRNYÉKI KÖZIGAZGATÁS

Mint a közigazgatási hatalom más ágai, a településrendezés eszközrendszere is ehhez a közigazgatási határ által definiált területhez kapcsolódott. A metropoliszok tervezése azonban szinte az első perctől küzdött a tervezés téri határainak ilyen megvonásával.⁴⁴⁴ A közigazgatási határ, a hozzá kapcsolódó egyre meghatározóbb városi szabályozással, nem utolsósorban a városrendezési intézkedésekkel a városba áramlás folyamán mesterségesen erősítették fel a határ belső és külső oldala közötti különbséget. Mások voltak az iparűzési, az építési és adószabályok, növekedett a különbség a telekárak és a települési szolgáltatások színvonala között.⁴⁴⁵ A városon belüli illetve kívüli jogi-szabályozási helyzeti különbséget a letelepedettek társadalmi elkülönüléssel is leképezték.

Az elővárosok a kortársak szemében hamarosan nem csak a szegénység, de a tervezetlenség, szervezetlenség és az ellenőrizetlenség területeit testesítették meg.⁴⁴⁶

A VÁROSKÖRNYÉKEK KÉRDÉSE

A tervezetlenség nem annyira, de a hétköznapi rend, a közbiztonság hiánya⁴⁴⁷ a városi képviselőkre is nyomasztóan hatott.⁴⁴⁸ A városok és városkörnyékek kapcsolata így a kezdetektől egyre inkább, és máig is elsősorban a közigazgatás hatékonysági problémájának tűnt. Olyan módszert kellett találni, amelyben a városi közigazgatás a városkörnyék folyamatait a város érdekeinek megfelelően tudja meghatározni, de legalább befolyásolni.

A legkézenfekvőbb megoldás a „bekebelezés” (Eingemeindung) volt, amely adminisztratív módon terjesztette ki a város közigazgatási területét.⁴⁴⁹ A 19. század második felében létrejött várostörvények jelentős része explicit módon tartalmazta a bekebelezés lehetőségét, a települések kérésére vagy központi – minisztériumi, kormányzói, királyi, stb. – rendeletre.⁴⁵⁰ Bécs célzott földvásárlások segítségével 1850-ben, 1890-ben és 1904-ben három alkalommal olvasztott magába városkörnyéki településeket. A harmadik alkalommal a területszerzést már kifejezetten a várostervezés határozta meg, a fejlesztési tartalékául a város még be nem épített

„BEKEBELEZÉS”

területekkel bővült.⁴⁵¹ Budapest Nagy-Budapestté alakítását a „külföldi nagyvárosokban beindult bekebelezési mozgalom” áramlatában dr. Bárczy István polgármester és dr. Harrer Ferenc már 1908-ban kezdeményezte, de a helyi politikai testületek és a közigazgatás ellenállása miatt akkor már nem érték el eredményt.⁴⁵² Hamburg növelésére 1919 óta folytak kísérletek, igaz, hogy „Nagy-Hamburg” létrehozása végül csak a náci hatalomátvétel után, 1937-ben valósult meg.⁴⁵³

A bekebelezés intézménye a 20. század elején a polgári demokratikus képviselőkkel már korántsem egyértelmű.⁴⁵⁴ A szakmában folyamatos vita folyik a beolvastás kérdésében.⁴⁵⁵ A kompromisszumos ötletek egyik részére a közigazgatás föderatív jellegű átrendezése jellemző, de felmerülnek egyedi központosított igazgatási-tervezési szervezetek ötletei is. Budapest kapcsán Harrer Ferenc az 1920-as évek folyamán két kompromisszumos törvénytervezetet is készített, amelyek értelmében a községek közigazgatási önállóságát többé-kevésbé megtartva lehetne Budapest környékére a várostervezési fennhatóságot kiterjeszteni. Végül is kompromisszumos megoldásként az 1937. évi a várostervezésről és az építésügyről szóló törvény kereteiben születik megoldás: a Pest-Pilis-Solt-Kun vármegyéből kiegészített Közmunkatanács („Budapestkörnyéki Tanács”) jogosultságát kiterjesztették a környékre.⁴⁵⁶

Ez a megoldás megfelelt annak az elvi prioritásrendszernek, amelyet a kor kristályosított ki a városkörnyékek menedzseléséről. A legfontosabb feladat a város növekedésének ellenőrzése, ehhez a tervezés, azon belül a terület-felhasználás és az útfejlesztések kontrollját és koherenciáját kellett megvalósítani, ami az 1937-es törvény várostervezési eszközeivel biztosított volt. A politikai kompromisszum alapján megvalósult megoldás elveiben komoly előrelépést jelentett a bekebelezés módszeréhez viszonyítva, hiszen csak azokban a témákban terjesztette ki a tervezési jellegű technika felségterületét, ahol ezt a kor urbanisztikája feltétlenül fontosnak tartotta, ilyen értelemben közeledve egy szabályozási jellegű rendszerhez. A Budapestkörnyéki Tanács, mint már a Közmunkatanács is pozitív példája volt annak, hogy az adott kérdéskör szabályozása miképpen korlátozódhat – a városi képviselő és a városigazgatás igen általános képviselői elvre épülő rendszerén belül – a kérdéskörben érintettek.⁴⁵⁷ A két világháború között a várostervezés messze támogatta az ilyen jellegű megoldásokat, amely tükrözte a kor várostervezéséről szóló felfogását. E szerint a település téri rendszerének és formájának meghatározása a jövő alakításának elsődleges tervezési jellegű eszköze volt, amely mellett a többi közigazgatási problematika eltörpült.

A VÁROSKÖRNYÉK RENDEZÉSÉNEK ELVLÁLÁSA A VÁROSKÖRNYÉK KÖZIGAZGATÁSÁTÓL

Az elnyúló politikai viták összességében kevés megvalósult példáját eredményezték a településrendezés területi kiterjesztésének, akár a közigazgatási határok, akár csak a tervezési jogosultság határaitól volt szó.⁴⁵⁸ A tervezés új határai általában már a területi hatókör megállapításának pillanatában éles szakmai és politikai viták tárgyává lettek.⁴⁵⁹ A közlekedési technológiák gyorsulásával pedig a város rendre kinőtte a kitágított közigazgatási keretet, a várostervezés a folyamatos előremeneküléssel sem nagyon tudott kiszabadulni a saját maga által teremtett csapdából.

A hetvenes évektől Európában a szuburbanizációs folyamatok felgyorsulása újra hangsúlyossá tette a kérdést. A dekoncentráció idején a századeleji koncentrációs folyamatokhoz hasonlóan a város határa mintegy féligáteresztő héjként működik, az áramlások gazdasági és társadalmi jellemzőit megsűrve.⁴⁶⁰ Mindkét esetben lényeges, hogy a – nagy közelségben – a térben folytonosan változó jellemzők, mint például a telekárak, teleknagyságok, a háztartások jövedelmei, stb. a határ átlépésével ugrásszerű különbséget mutathatnak.⁴⁶¹ A szuburbanizáció hatása így nem csak a városforma szétolvadásában jelentkezik, hanem a tér gazdasági és társadalmi struktúrájának jellegzetes változásában, amelyet önmagában a határ – immár nem fizikálisan, csak szabályozókban létezve – hozott létre.

A SZUBURBANIZÁCIÓ HULLÁMA

A szuburbanizáció előrehaladottabb formája azonban nem csak a város és környéke közötti határ kérdését tette problematikussá, hanem ugyanilyen alapon a valamikor különálló szuburbanizációs települések közötti határokat is.⁴⁶² A szuburbanizáció által létrehozott, térben diffúz hatások modellezéséhez olyan matematikai eszközrendszer szükségeltetik, amelyik nem a tér elhatárolt egységeit veszi alapul, hanem a térben akár elszórtan létező aktorok egymásra hatását is figyelembe tudja venni. Ilyen eszköz lehet az externális hatások modellezése.

GAZDASÁGI EXTERNÁLIÁK

Az externális hatások fogalma a közgazdaságtanból ered⁴⁶³, és első megfogalmazásában nem is a konkrét gazdasági térben elfoglalt helyzethez, pusztán a gazdasági aktorok egymástól való függetlenségéhez, elkülönült döntési rendszeréhez és egyéni stratégia-alakításához kapcsolódtak, amelyből – bonyolult kölcsönhatási hálózatok alapján - a gazdaság működésének valamiféle mintázata alakul. Az elkülönült cselekvések által előidézett előnyök vagy hátrányok közvetlenül hatnak, vagy valamiféle közeg közvetíti a többi aktor felé – például a piac vagy a szabályozás.⁴⁶⁴

KÜLSŐ GAZDASÁGI HATÁSOK, VÁROSI EXTERNÁLIÁK

A városok működésében jelenlévő externális hatások elemzésében különösen hasznos, ha a várost számtalan különböző, jellegzetes stratégiájú, folyton új és új döntésre kényszerülő aktor szoros együttéléseként értelmezzük, ahol ráadásul éppen a közelségből magából adódik számtalan hatás. Kézenfekvő a városon belül fellépő externális hatások közül kiemelni azokat, amelyek valamely lokációs döntésből származnak, illetve valamely lokációs döntést befolyásolnak, mert az így általánosított összefüggések magyarázó értékűek lehetnek a város használati térszerkezetében felismerhető jellegzetességekre, folyamatokra.⁴⁶⁵ A városgazdaságban használt externália-fogalom a téri elhelyezkedéssel, a közelséggel van kapcsolatban. Egyes gondolatmenetekben a külső hatások a telekárak téri szerkezetében, máskor esetleg a reálbérek vagy például a bolti forgalom területi megoszlásában csapódnak le, így áttételesen befolyásolva a hatást elszenvedő aktor döntéseit.

A városi önkormányzat egyre nagyobb igazgatási önállósága, amely egyesíti a gazdasági, szabályozói szerepeket, lehetővé teszi, hogy ezekben a folyamatokban magát a várost is elkülönült aktornak tekintsük, és a városnak, valamint a városi családoknak és gazdasági szervezeteknek döntéseit egymásra hatva vizsgáljuk, az externáliák, vagy külső gazdasági hatások fogalmával szemléljük.

A füstszennyezés hatása, vagy az új villamosmegálló forgalmának üzleti bevételt növelő lehetősége - a légköri illetve az utcahálózati adottságoktól függően, de - térben folyamatosan változnak. A tőlük függő gazdasági döntések lokalizálása csak valamiféle határfüggvény felállításával lehetséges. A gazdasági aktort valamilyen tekintetben érintő területi alapú szabályozás – építési övezet, helyi adó, parkolási zóna, védett műemléki terület, stb. - mesterséges határa viszont éles választóvonalat húz a gazdasági térben is.

A város és környéke között fellépő externális hatások jelentősége részben abból adódik, hogy a területi önkormányzat határán számos externális hatás határa szuperponálódik és adott esetben felerősíti egymást.⁴⁶⁶ A város, mint szabályozó aktor beavatkozásainak hatása definíciószerűen itt ér véget. Ugyanakkor az ezt a határt átlépő lokalizációs döntések – praktikusán a ki és -bevándorlások – a várostra, mint gazdasági szervezetre az okozott költségeken és bevételeken keresztül közvetlenül hatnak.

A leggyakrabban hangsúlyozott externális hatásokat így a kiköltöző családok, gazdasági szervezetek, intézmények gyakorolják a várostra: a lakóhelyükre, telephelyükre vonatkozó lokalizációs döntéssel csökkentik a város adóbevételeit, ugyanakkor továbbra is használják annak költségigényes, támogatott szolgáltatásait, környezeti adottságait.⁴⁶⁷ Externális hatás értelmezhető azonban visszafelé is, hiszen a város gazdasági döntéseivel – például a helyi iparüzési adó kulcsának megválasztásával – a gazdasági egységek lokalizációjára, így a tér használatára hat.⁴⁶⁸

A gazdasági externáliák jelenségét az ökonómusok az egész gazdaságra nézve károsnak tartják, hiszen a „büntetlen” külső hatások azt jelentik, hogy a gazdaság aktora nem veszi számításba az általa előidézett extern előnyöket, illetve hátrányokat, és ezért a tevékenységre vonatkozó döntései eltérnek az elképzelhető társadalmi optimumtól. A város térbeliségére fordítva ez azt jelenti, hogy a tevékenység elhelyezkedése, az elfoglalt tér nagysága, értéke, helyzete nem felel meg a térhasználatban elképzelhető ideális mintának.⁴⁶⁹ A külső gazdasági hatások alapján épített városmodellek alapján kimutatható, hogy a tehetősebb családok szuburbanizációja vagy a szegényebb háztartások szegregációja nem csak társadalmi hátrányokat, de számítható nemzetgazdasági pluszköltségeket is okoz.

AZ EXTERNÁLIÁK KÁRA

A városrendezés egyik látens célja is lehet az extern hatásokból adódó térszerkezeti anomáliák megelőzése. Ilyen cél lehet például az építési övezeti szabályokon keresztül az ingatlanértékre való hatással, vagy bizonyos, az adott területen az ingatlanpiacon nem versenyképes funkcióknak való helybiztosítással, a műemléki vagy épített környezetet védő övezetek kijelölésével, stb. A rendezési eszközök hatálya a mai gyakorlatban jellemzően területi jellegű, a városon belüli homogén

tulajdonságú területek, a zoning hagyományához kötődik: helyileg körülírt szabályokkal helyileg körülírt eredményeket céloz meg⁴⁷⁰.

Ha a közigazgatási vagy (építési, parkolási, védőövezeti, stb.) szabályozási határok meghúzását mesterséges térbeli externáliák létrehozásának tekintjük, a zónás tervezési hagyomány társadalmi kára ugyanúgy matematikailag levezethető, mint a spontán városi externáliákat létrehozó folyamatok – például a szuburbanizáció vagy a szegregáció. A határok meghúzása akkor is tervezési jellegű technika, ha most eltekintünk a közigazgatási rendszerben elkülönült tervezői-döntéshozói szereptől és a határok – különösen a közigazgatási határok – biztosított merevségétől, hiszen nem létező, a valóságot nem leképező térvizonylatokat hoz létre.

Ha az externális hatások jelenségét nem az aktor, hanem az irányítandó folyamat oldaláról definiáljuk, olyan folyamatról beszélhetünk, amelyet nem a benne érintettek köre szabályoz. Az externáliák elmélete eredendően olyan esetekkel foglalkozik, amelyekben mintegy véletlenül – például a téri közelség hatására – jön létre az a helyzet, hogy a folyamatról való döntés más kezében van, mint ahol a hatások lecsapódnak. A közigazgatási, és az ebbe integrált településrendezési rendszer létrehozása viszont tipikusan olyan folyamattá válhat, amely mesterségesen „veszi ki” az érintettek kezéből a döntést. Pontosan ez az a pont, ahol a város alakulásának irányítása szabályozási helyett tervezési jellegűt ölt.

Az extern hatások kiküszöbölése, azaz a társadalmi szintű hátrányok csökkentése az internalizálással történhet.⁴⁷¹ Az internalizálásnak legegyszerűbb formája a beolvasztás (pl. a „bekebelezés”), de nem csak ilyen technológiája lehetséges. A szakirodalom a jóléti társadalomban a köz általános értelmezésének megfelelően az adók és támogatások különböző rendszereinek egyik legfontosabb feladatát a káros extern hatások tompításában, kiküszöbölésében látja. Városon belül az adók és támogatások bármilyen fajtájának előnye éppen az lehet, hogy úgy tud a lokalizációs döntésekre is hatni, hogy hatóköre nem feltétlenül földrajzi értelemben van meghatározva.

INTERNALIZÁLÁS ADÓKKAL ÉS TÁMOGATÁSOKKAL

A városmenedzsmentnek a századelőtől a második világháborúig a város szépítése és a kiemelt területek fejlesztése erős prioritása volt, így számos olyan eszközt is alkalmaztak, amelyek nem zónás, hanem például technikai vagy gazdasági szabályozással egy körülhatárolt terület fejlődését segítette elő. Ilyen volt a házadóból adott kedvezmény a Körút gyors beépítése és a főbb főútvonalak átépülése érdekében. Ez a szisztéma, bár téri fejlődést célozott meg, annak meghatározását még nem zónához kötötte. Ráadásul a helyi adókat a városszerkezeti célok megvalósításának szolgálatába állította, alárendelve így a közvetlen fiskális szempontokat a városszépítés céljának. Bár első látásra ez az indirekt technika a műszaki típusú városszerkezéshöz képest a szabályozási technikák felé tűnik elmozdulni, a célok és a területi hatály külső-felső megállapításával mégiscsak inkább a tervezéshez sorolható. A városi költségvetés szempontja csakúgy, mint a városszépítés célja az érintett aktortól elkülönülő, külső cél. A példa mutatja, hogy szabályozás és a tervezés mint társadalomtechnika közti határ nem feltétlenül esik egybe a fizikai-területi és a finanszírozási technikákat elválasztó határral.⁴⁷²

HATÁROKAT ÁTLÉPŐ FEJLESZTÉSI HATÁSOK

Korunk településrendezési kérdéseinek sorában egyre szorítóbbá válnak azok az esetek, amikor a városi szabályozásnak az egyre nagyobb és városi hatásaikban egyre agresszívebbé váló ingatlanfejlesztési projektek externális hatásait kell kezelnie.⁴⁷³ Az ingatlanfejlesztési projektek növekedése részben a természetükből is adódik, hiszen versenyelőnyüket a méret és a belső választék – vagy éppen homogenitás – növeléséből szerzik.⁴⁷⁴ A koncentráció nem az eredeti tevékenység elhalásával jár együtt, a város terében azonban jelentős átstrukturálódás megy végbe a mindennapi élet tevékenységeinek koncentrációjával.

NAGYLÉPTÉKŰ INGATLANFEJLESZTÉSI PROJEKTEK EXTERNÁLIS HATÁSAI

A szűk keresztmetszetek közvetlenül a közlekedés területén merülnek fel. A nagyprojektek általában is megterhelik a város közlekedési rendszereit – részben ennek is köszönhető, hogy a városainkban az egy főre jutó napi utazások száma és hossza is jelentősen nő -, közvetlen közelükben azonban gyakran túlterhelés jön létre. Nem véletlen, hogy a nagy bevásárlóközpontok első szabályozási kísérletei Budapesten a központok és a közlekedés közvetlen kapcsolatának rendezésére irányultak.⁴⁷⁵ A rendszerelméleti hagyományról szóló fejezetben kifejtetteknek megfelelően a város téri fejlődését, összefüggéseit egyre kevésbé a tér homogén, euklideszi geometriájú törvényei magyarázzák, s mind nagyobb jelentőséget nyernek a hálózatok. A nagyléptékű hatások hatásai tipikusan nem a homogén

térben, hanem a hálózatok – autópályák, tömegközlekedés – mentén terjednek, s így lokalizációjuk szabályozásának valóban ez lehet az adekvát eszköze.

Ez a szabályozási technika azért is figyelemre méltó, mert a funkciók elhelyezését nem övezetekhez, hanem strukturális feltételekhez kötötte. Az eljárás így eltávolodott attól a tervezési ideáltól, amely a funkciók, intézmények elhelyezését egy meghatározott téri rendet leképező terv szerint engedné csak meg.⁴⁷⁶ Természetesen a megkívánt funkcionális, logikai összefüggések mögött is megbújik egy konkrét téri valóság, hiszen az autópályacsomópontok és nagy teljesítményű tömegközlekedési megállók meglévő körzetei a várostérképen megrajzolható szerkezetet mutatnak. Az a rendezési eszköz azonban, amelyik a direkt téri meghatározottság helyett az elvi követelményekre épít, egyrészt - nagyobb szabadságot adva a fejlesztés nehezen kiszámítható erőinek - kevesebb konfliktust generál, másrészt a téri valóság változásaihoz – például egy metró- vagy autópályá-építéshez – jobban képes alkalmazkodni, így hosszabb életű lesz a földön.⁴⁷⁷

**A TÉRI ÖSSZEFÜGGÉSEK
SZABÁLYOZÁSA A TÉR
MINTÁJA HELYETT**

A budapestihez hasonló logikájú szabályozásokon túl a projektekhez kapcsolódó városfejlesztési egyezségek is első körben a közvetlen közlekedési hatások menedzselésére, lehaltók, felhajtók, kereszteződések, lámpás csomópontok, metróátjárók kialakítására vonatkoztak. A nagyprojektek téri hatásai azonban a közvetlen szomszédságon túl mennek.⁴⁷⁸ A kereskedelmi létesítmények fajtáinak kialakulásán jól követhető a hatókör növekedése.⁴⁷⁹ A nagylétesítmények hatásai így nem csak a közvetlen közlekedési csatlakozások terhelésében mutatkoznak, az általuk gerjesztett forgalom a teljes érintett hálózaton a terhelés növekedését okozza, s a beruházás egyéb hatásai – például a vásárlóerő elszívása – is nagyobb körzetben érvényesül. A szabályozásra irányuló törekvések második hullámában ezért érezhető a teljes hatásrendszer felmérésének igénye. Az eszközök sorába a környezeti hatástanulmány kötelezővé tétele, illetve a bevásárlóközpontok esetében speciális, a közlekedési hálózatra, a város kereskedelmi hálózatára, a központ forgalmára, a foglalkoztatási mutatókra vonatkozó hatástanulmányok megkövetelése illeszkedett.⁴⁸⁰

A teljes hatásterületre kiterjedő szabályozás egyik problémája a közigazgatási határokat, és így tervezési területeket átlépő hatókör volt. A nemzeti tervezési rendszerek egy része a létesítmények helykijelölésének jogát magasabb, regionális vagy nemzeti szintű tervek, szervek ruházva (pl., Norvégia, Belgium, Dánia., stb.) próbálta kivédeni. A rendezési tervezés megszokott, hierarchikus gondolkodásában ez reflexszerű reakció lehet.

**A MÉRHEŐ HATÓ-
SUGARAK KONFLIKTUSA
A KÖZIGAZGATÁSI
HATÁROKKAL**

A bevásárlóközpontok helykijelölésének vagy engedélyezésének magasabb igazgatási szintre emelése több szempontból is hasznosnak tűnt. Amellett, hogy a településfejlesztési döntést legalább részben sikerülhet elválasztani a közvetlen gazdasági érdekeltségtől, a területi tervezés léptéke jobban megfelelni látszik annak a léptéknek, amelyben ezeknek a létesítményeknek a hatásai mérhetők. Ez az eljárás a bekebelezéssel és az egész településrendezés területének kitérésével szemben a tervezési rendszerek egy új típusú változását mutatja, amikor már csak egyes, a helyileg problémás tervezési tematikák kerülnek magasabb szintre, esetenként éppen a hatókör sugarának nagyságával összefüggésben. A vizsgált területnek a növekedése egy ideig csökkenti a tervezési konfliktusokat, de természetesen nem zárja ki a(z állam)határok menti fejlesztések esetén a problémákat. A hatósugarak további növekedésével pedig újra egyre gyakoribbá válik a szomszédsági konfliktus.⁴⁸¹

Németország más utat választott a bevásárlóközpontok szabályozásához.⁴⁸² A német szabályozás a bevásárlóközpont tervezése folyamán széles körű egyeztetési eljárást írt elő, amely így függ az érintett települések helyzetétől is a Raumordnung-on belül. Ez a lépés azonban önmagában csak megnehezítette az egyeztetési folyamatokat, de nem volt képes áttörni a települések tervezési szuverenitását, és így csak kevésbé járult hozzá a bevásárlóközpontok városrendezési anomáliáinak kiszűréséhez.

A legitimáció problémája

A hetvenes évektől a várostervezésben felmerült legitimációs kérdések nem kifejezetten a várostervezés sajátjai voltak, hanem mint a tágabb értelemben vett társadalmi tervezés egyik ágát támadták a településrendezési döntéseket, azt mintegy például véve a tervezés, mint társadalomtechnika legitimációjának megkérdőjelezéséhez. A településrendezésben azonban a legitimációs válság olyannyira elmélyült, hogy mára a településrendezési terv kivált a városi önkormányzataink működését normálisan meghatározó képviselői demokrácián alapuló körből, s ez a különválás beépült a fejlett országok joganyagába. Ma a településfejlesztési koncepció, a településszerkezeti és a szabályozási terv illetve a települési építési szabályzat a települési önkormányzat - igen széles tárgykörben és önállóságban meghozható - határozatainak és rendeleteinek egyetlen olyan csoportja, amelyhez nem elegendő a testület politikai legitimációja!

A TÁRSADALMI TERVEZÉS LEGITIMÁCIÓJÁNAK MEGRENDÜLÉSE

Még mielőtt a legitimáció kérdése az elméleti politológia, később a filozófia egyik alapkérdésévé vált, az önkormányzati tervezés környékén olyan változások következtek be, amelyek erősen megváltoztatták a tervezési munka hátterét.

Az európai országok jelentős részében a közigazgatási rendszer valamiféle reformja valósult meg, amelynek szempontja a közigazgatás racionalizálása volt.⁴⁸³ Noha az intézkedések a közigazgatás és a közszolgáltatások számos ágában hatékonyabb működést tettek lehetővé, a települési tervezés hitelét erősen rontották. Ugyanerre az időszakra esett az olajválság hatásaiból adódóan a szűkülő lehetőségek érzete. A központi tervezésnek a „felesleg” elosztásában játszott funkciója, az allokációs mechanizmusok alapja megrendült. A közösségi források szűkülése nem csak a tervezés mindennapi lehetőségét, jelentőségét csökkentette, de a tervezésnek a jóléti társadalomban való olyan alapvető szerepeit, filozófiáját is aláasta, mint a kiegyenlítési szerep akár térben, akár a társadalomszerkezetben értelmezve.

A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZEREK REFORMJA ÉS A KÖZÖSSÉGI FORRÁSOK SZŰKÜLÉSE

Claus Offe, aki később a legitimációs kérdések politológiai elemzésével az egész kérdéskör egyik meghatározó gondolkodójává vált, 1975-ben cinikusan fogalmazta meg az önkormányzati tervezés legitimációs ellehetetlenülését: „A kapitalista termelési és értékesítési viszonyok a lokális autarkia kereteit szétrombolták. A közigazgatás racionalizálási törekvései nyomán körzetesítették és uniformizálták a helyi-területi irányítási szférát. Az elosztási viszonyok pénzügyi krízishelyzetbe hozták a helyi önkormányzatokat. Az átlagpolgár már rég nem érzi magáénak a helyi ügyeket, így egész egyszerűen mind materiális, mind racionális, mind demokratizálási szempontból értelmezhetetlen a helyi autonómia.”⁴⁸⁴

Ez a legitimációs probléma természetesen a településtervezésben elméletileg áthidalható volt a fejlesztési jellegű tervezés gyengülésével a rendezési jellegű tervezés javára, hiszen a rendezési hagyományba illeszkedő tervezés legitimációját nem a települési önkormányzat fejlesztői illetve az állami fejlesztéseket allokáló szerepe és hatalma, hanem a – sokkal régebbi hagyományokra támaszkodó – települési törvényhozói, jogalkotói hatalom alapozta meg. A látszólag rendezési tervezés erősödésével sem lehetett azonban levetkőzni a rendezésben rejlő tervezési jelleget, amely a területkijelölésen keresztül részben továbbra is állami beruházások – úthálózat fejlesztés, szeméttégető, nukleáris temető, ipari park, stb. –, s ezen felül a magán fejlesztési lehetőségek hasonló – településen belüli - allokációján alapult. A rendezési folyamaton belül ráadásul a településnek – és a hozzá kapcsolt tervezőnek – egy kettős szerepköre állandósult: míg az állami beruházások leosztásában az állam felé a korábbiakhoz hasonlóan egy kliens szerepet vitt⁴⁸⁵, addig a fejlesztési lehetőségek allokációjában maga vált a különböző kliensi csoportok harcának terepévé, többé-kevésbé tudatos karmesterévé.

Bár a két szerep meglehetősen különböző stratégiákat kívánt a települési vezetéstől, mindkét esetben lehetőség volt az erősen leegyszerűsített népképviselői elv, az ezen alapuló szerepfelfogás meghasonulására.

Az első ellentét a helyi kormányzat kettős, helyi népképviselői illetve az államigazgatás legalsó szintjeként betöltött funkciója között feszült⁴⁸⁶, elsősorban a „nemszeretem” állami fejlesztések – szeméttároló, hulladéklerakó, atomtemető, később sokszor a gyorsforgalmi úthálózat elemei, stb. – kapcsán. Az alapvetően tervezési jellegű településrendezési rendszerek legegyszerűbb megoldása erre a problémára – ahogy azt a bevásárlóközpontok lokációs szabályozásainak esetében is láttuk – a problémás tervezési tematikák magasabb – regionális vagy nemzeti - tervezési szintre emelése, mindazokkal a gyakorlati-szakmai hátrányokkal, amelyeket a bevásárlóközpontok szabályozásának elemzésénél megemlítettünk. A bevásárlóközpontok esetével szemben azonban ezeknek a „nemszeretem” fejlesztéseknek a direkt hierarchikus tervezett lokációja még kevésbé hatékony, hiszen a települések egyértelműen ellenérdekeltek, s az önkormányzati felhatalmazások sorában – például éppen a településrendezési tervek elkészítése vagy az építéshatósági munka során - elegendő eszközük van arra, hogy a fejlesztéseket megakadályozzák, vagy legalábbis jelentősen lassítsák és drágítsák.⁴⁸⁷ Ezekben a tapasztalatokon alapulva néhány országos területrendezési rendszerben az ilyen létesítmények elhelyezésére a tervezési jellegű technikákon – például területi, úthálózati alkalmasság megállapítása – kívül szabályozási jellegű technikákat is integráltak, amelyek lehetővé teszik, hogy a települések az őket ért negatív hatásokat az állami tervezési hatósággal folytatott alku során valamely egyéb előnnyel kompenzálhassák. Ehhez a megoldáshoz azonban szükséges a területi tervezési hierarchia áttörése annak érdekében, hogy a település az állami tervezéssel alkupozícióba kerülhessen⁴⁸⁸. Egy ilyen rendszerben az alkuk és az azok alapján megállapított tervek sora egy szabályozási jellegű folyamathoz közelít, annak ellenére, hogy a szabályozás szabatos körülményei – a szereplők, a jogosultságok, a célok, stb. - nem megfelelően meghatározottak.

NÉPKÉPVISELETI ÉS ÁLLAMIGAZGATÁSI FUNKCIÓ KONFLIKTUSA

A fenti alkuk megkötésekor, de ugyanígy számtalan belső döntés esetében a települési önkormányzat a saját funkciói, szerepei konfliktusából adódó egyéb problémákkal is szembenéz. A legmélyebb konfliktus, amelyik a településrendezés mindennapi működését akadályozza, a már említett önkormányzati és közigazgatási (hatósági) szerepkör mellett a gazdálkodói szerep felvállalásából adódik.⁴⁸⁹ A helyi adók fajtáinak túlnyomó része valamilyen módon közvetlenül kötődik a településfejlesztési és -rendezési politikához: a különböző ingatlan jellegű adók a földjáraadékon keresztül, az iparüzési adók a direkt funkcionális területi tervezés áttételével. Az önkormányzatok legjelentősebb forgalomképes vagyontárgyai szintén ingatlanok, amelyek értéke akár nagyságrendekben is a rendezési politikától függ. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a költségvetési célok, a vagyongazdálkodás és a városfejlesztés urbanista – „szakmai” - céljai egymással összefonódva, versengve határozzák meg a rendezési döntések erővonalait. A gazdasági helyzet előnyösebb korszakaiban lehetséges a városi telekpolitikának, adórendszernek a városfejlesztési célok szolgálatába állítása: ilyen politikát folytatott a Székesfehérváros a 20. század '30-as éveitől. A finanszírozási helyzet rosszabbra fordulásával a költségvetési egyensúly öncéllá válhat, maga alá rendelve az ingatlanpolitikai, fejlesztési, sőt, tudatosabb városvezetés kezében a rendezési döntéseket is. Ez jellemezte a kilencvenes évek első felében a magyar települési önkormányzatokat⁴⁹⁰, míg a racionális gazdálkodási rendszerek kialakultak.⁴⁹¹

A GAZDÁLKODÁSI FUNKCIÓ KONFLIKTUSA

A RENDEZÉS LEGITIMÁCIÓS PROBLÉMÁI ÉS A KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS

A települési önkormányzatok fent taglalt szerepkeveredései politológiai értelemben nem hatnak ki a rendezés legitimációjára, hiszen mind a gazdálkodási, mind a tervezési (rendezési) szuverenitás elvi legitimációját a népképviselői elvből meríti. Látnunk kell azonban, hogy a tervezési jellegű technikák belső legitimációja nagyrészt az elkülönült tervezői szerep megkérdőjelezhetetlen szakmai ismereteiben, értékeiben, az ebből kristályosodó „közérdek”-ben testesül meg. Tekinthetjük a várostervezést a legitim irányítási folyamatnak, s ez esetben a gazdasági beavatkozásokat a városalakítást szolgáló eszközöknek, vagy fordítva, a településrendezést a városi gazdaság és gazdálkodás, a pénzügyi-gazdasági tervezés támogatására szolgáló eszközrendszernek, mindenestre a két célrendszer keveredése és konkurenciája azt mutatja, hogy elvesztettük azt az egyértelmű, általánosan – akár csak a városirányítás szakmai berkeiben – elfogadott szakmai tudást, konszenzust, amely a város tervezését mint „közérdek” legitimálhatná.

A KÖZÉRDEK, MINT LEGITIMÁCIÓS FORRÁS ELVESZTÉSE

A városi önkormányzatok szerepei azonban ennél differenciáltabban is tekinthetők. A 19. században a városi „köz” kialakulásától a város feladatainak köre, önálló felelősségének területe egyre nőtt.⁴⁹² A különböző feladatok igen gyakran elkülönült érdekrendszereket és képviselőket is kialakítanak, s igen gyakran kerülnek konfliktusba egymással (például a foglalkoztatáspolitikai a gazdaságfejlesztési

politikával, vagy a közlekedésfejlesztési vagy vagyongazdálkodási politika a környezetvédelmi politikával). Ezek a konfliktusok többé-kevésbé pontosan meghatározható érdekköröket, lakossági, politikusi, városfejlesztői, stb. csoportokat takarnak, s az ilyen széttagolódás egyre kevésbé teszi használhatóvá a népképviselőnek azt az elvét, amely az önkormányzat jogalkotói, ezen belül a rendezési tevékenységét történetileg legitímálta.

Azok az első törések, konfliktus-tapasztalatok, amelyek a várostervezésben a közösségi tervezés mozgalmát elindították, felszínre hozták azt a szociológiai problémát, hogy a demokratikusan megválasztott döntéshozó politikusok, és az őket segítő tervezők döntési megfontolásai, mintái korántsem fedik le a helyi – nagy leegyszerűsítéssel feltételezhető – érdekeket. Az önkormányzati döntéshozók saját lakossági, politikusi, tulajdonosi, fejlesztői, más szempontoknak – például a költségvetésnek – vagy a felsőbb tervezési szinteknek megfelelni akaró, esetleg szakmai meggyőződésből táplálkozó, stb. érdekei sok esetben elkülönítik őket az „érintettek” érdekartikulációjától.

A szakirodalom klasszikus példái a közösségi tervezés eszményi folyamatát tekintve elsősorban valós építészeti, kisebb részben városfejlesztési (új fejlesztési, illetve rehabilitációs) tervezést, s nem rendezési tervezést takarnak.⁴⁹³ A közösségi tervezés elveit ezekről a példákról a rendezési tervezés folyamatára átvive azonban már a kezdeti fogalmak - mint például a „helyi közösség”, az „érintettek”, a „részvétel” vagy a „közérdek” - definíciója is problémát okozhat.⁴⁹⁴

A közösségi tervezés kialakuló ideológiája szerint első körben a helyi közösségek – a felkent döntéshozóktól jól érzékelhetően elkülönülő – értékrendszereit kell felszínre hozni, s a tervezést erre a módszertanra alapozni. A helyi közösség eredete az urbanisztika rendszerelméleti hagyományában, a falu analógiájában sejthető, annak ellenére, hogy a szociológia a közösségi tervezés módszertanának kialakításakor, de legalábbis azzal párhuzamosan a létező közösségekről részletesebb eredményeket szállított volna. Ezeknek az eredményeknek alapján azonban a helyi közösségek fogalma már a közösségi tervezés kialakulásakor vitatott volt.⁴⁹⁵ A nyolcvanas években számos kutatás foglalkozott a helyi társadalom létevel, meghatározásával⁴⁹⁶, de eredményeik a közösségi tervezés idealizmusával szembeállítva keserűek voltak. A helybéli integráció kézenfekvő alapja, a lakóhely és a munkahely egysége ebben az időszakban már egyre jobban felborult, s nehézkessé tette az egyén identitásának egyértelmű helyhez kötését, annál is inkább, mert a munkahely a társadalmi kapcsolatok, értékítélet, identitás egyre inkább meghatározó közegévé vált a lakóhellyel szemben.⁴⁹⁷ A vizsgálatok azt is felszínre hozták, hogy a helyi kötődéshez, társadalmi részvételhez szükséges ismeret – a helyi viszonyokról, a részvétel módjáról – hiánya a helyi lakosság túlnyomó részénél eleve lehetetlenné teszi a települési döntésekbe való valós beleszólást.⁴⁹⁸ Fordított távlatban pedig a kilencvenes évek társadalomfejlődése azt eredményezte, hogy éppen azok, akiknek helyzete a társadalomban leginkább lehetővé tenné a helyi közügyek hatékony formálását, egyre kevésbé tekintik akár a lakóhelyüket is meghatározottnak, életútjukban, értékeikben mobilak, lokális értékekhez egyre kevésbé kötődnek. Ilyen körülmények között a helyi közösségről beszélni illúzió, s a településrendezés döntéshozatalának legitímációját a „helyi közösség” fogalmára, annak akarat-megnyilvánulására építeni csálóka.⁴⁹⁹

A HELYI KÖZÖSSÉG

A „helyi közösség” fogalmát elvetve a közösségi tervezés általánosabb fogalmaként kínálkozott az „érintettek” - mindazok, és csak azok, akiket az adott fejlesztési vagy rendezési döntés saját körülményeikben, döntéseikben befolyásol. A definíció szerint az „érintettek” véleményének integrációjával kell a települési döntéseket megalapozni, sőt meghozni. Az „érintettek” fogalma így a közösségi tervezés kulcsszavává vált, amely a politikusoktól és a tervezőktől való elhatárolódásban világosan definiáltnak is tűnt (tűnik). Ha azonban a konkrét gyakorlat szükséglete és a kialakult metodológiák felől próbáljuk megközelíteni az „érintettek” fogalmát, nehezebb egyértelmű eredményre vergődnünk.

A rendezési hagyomány alapján rendezési tervezésben az érintettek köre a helyi lakosság lehet, esetleg ez is a választói jogosultság szerint szűkítve. A városfejlesztési vagy rendezési döntések által közvetlenül érintettek közül azonban így kimaradhatnak a gyerekek, a helyi ingatlan tulajdonosok, bérleti, az üdülőnépesség, a helyi cégek, boltok tulajdonosai, dolgozói, a helyi szervezetek képviselője, stb.⁵⁰⁰ Mindazok a helyzeti különbségek - a konfliktusérzékelés, tudatosság, szerveződésre való képesség, tárgyalási képesség, érdekképviselői közvetítők, konfliktust előidézni képesek területén -, amelyeket a szakirodalom az érintettek és a tervező közigazgatás között lát⁵⁰¹, valójában a részt vevő csoportok, aktorok között is jellemzőek és a részvételi tervezés végeredményét nagyban befolyásolják. Mélyebb értelmezésben

AZ „ÉRINTETTEK” LEGITIMÁCIÓS KÍSÉRLETE

Habermas kommunikatív etikája, a gyakorlatban pedig a közösségi tervezés technikái azért nyernek pusztán metodológiánál nagyobb jelentőséget, mert a végeredmény legitimitásában így nagy szerepük lehet.

Feltételezve, hogy mindezen csoportok véleményét kiegyensúlyozottan vesszük figyelembe, továbbra is felmerül a legitimitás idejének összevetése a döntések távlatával. A rendezési tervezés folyamata hónapokon, legrosszabb esetben is egy-két éven belül lezajlik, a város épített környezetére való hatása azonban generációkban mérhető. A tervezésben lelkesen résztvevők egy része pár év múlva már nincs az élők sorában, vagy régen elköltözött a területről. A jövő generációk érdekeinek képviselője szociológiai módszerekkel nem integrálható a zárt időtávban lefutó tervezési folyamatba.

LEGITIMÁCIÓS KONFLIKTUSOK IDŐBEN ÉS TÉRBEN

Ugyanilyen problémát okozhat a legitimitás csoport térbeli kereteinek kijelölése is. Az adott területnek fejlesztési, rendezési döntéseiben egy nagyobb terület egység, külső használók nagy tömegei lehetnek érintettek.⁵⁰² Az adott beruházás kapcsán a közvetlen környezet és a tágabb értelmű használók érdekeinek ütközéséből adódó tervezési legitimitásos konfliktusok annyira elterjedtek, hogy a települési és területi tervezési szakirodalom már külön néven (NIMBY – not in my backyard) emlegeti őket, s – mivel a NIMBY a közösségi fejlesztési döntések megvalósulását fenyegetheti, de legalábbis politikai rizikóját, átfutási idejét és költségeit tetemesen növelheti – megoldási, menedzselési technikákat dolgoz ki rá.

Mint láttuk, a közösségi tervezés a helyi igényeknek egyfajta reális, kiegyensúlyozott eredményét tekinti a „helyi közérdek” megnyilvánulásának s a tervezés legitimitás alapjának. Ezt a nézőpontot alapozta meg a Frankfurti Iskola által kidolgozott legitimitás-elmélet is. Ilyen értelmezésben a településrendezési döntések legitimitása egyfajta szociológiai-politológiai követelményrendszeren nyugszik, amely a részt vevő aktorokat egyenrangú felekként kezeli, s a legnagyobb hangsúlyt éppen arra fekteti, hogy a kommunikatív folyamatban ez az egyenrangúság ne boruljon fel.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a rendezési döntések jelentős érték-allokációs döntéseket takarnak, részben a közösségi fejlesztési források, részben pedig az építési lehetőségek téri elosztásában, vagy éppen korlátozásában. A rendezési tervezés során az egyes fejlesztési aktorokra – legfőképp a telektulajdonosokra, de az önkormányzatra, lakástulajdonosokra, stb. is - jelentős anyagi hatású döntések születnek, amelyek méretét, összefüggéseit a közösségi tervezésbe bevont csoportok nem látják át, felelősségét nem viselik.⁵⁰³ Miután a településrendezés mint társadalomtechnika alapvetését a népszuverenitás elve hatja át, a fejlesztésben anyagilag is érdekelt véleményének integrálása a mai folyamatokba jobbra csak informális módon történhet meg.⁵⁰⁴

A FEJLESZTÉSBN ÉRDEKELTEK ÉS A NÉPSZUVERENITÁS KONFLIKTUSA

A valós fejlesztési folyamatokat támogató rendezési tervezésben a fejlesztő érdekérvényesítő képessége - éppen az önkormányzati döntéshozókkal kialakított közvetlen és informális kapcsolat alapján - túl erős is lehet. A nagy magán – ipari, kereskedelmi, de akár lakó – beruházások értéke a települési gazdálkodáshoz képest olyan jelentős, és annyi – helyi adó, foglalkoztatás, környezetvédelem, ingatlanérték, közfejlesztések, stb. – ágában érinti a települési önkormányzat politikáját, felelősségi körét, hogy a gyakorlatban a település közvetlen tárgyalásokat folytat a fejlesztővel a fejlesztés körülményeiről, amelynek része a megfelelő rendezési terv kialakítása is. Ezek a fejlesztési alkuk a különböző nemzeti rendezési tervezési rendszerekben eltérő mértékben kodifikálódtak: míg az angol és az amerikai rendszerben különböző mértékben beépültek a tervezési és az engedélyezési eljárásba, addig az európai kontinensen általában csak kivételes szabályozásként érvényesülhetnek⁵⁰⁵.

A kodifikáció mindenféleképpen pozitívan értékelendő, hiszen nem maga az alku, hanem ennek informális volta okozza a fejlesztési folyamatok nagyobb veszélyeit minden részt vevő fél számára. Miután a település számára az adott fejlesztés számos olyan előnyt-hátrányt jelenthet, amely egy területfelhasználási-fizikai-építészeti tervezés keretében sem értékelhető, az alkufolyamat közelebb vihet egy olyan fejlesztési megoldáshoz, amely a település komplex lehetőségeit, feladatait és felelősségét az adott pillanatban és helyzetben a lehető legjobban figyelembe veszi.⁵⁰⁶

A településrendezési szerződés vagy a francia ZAC⁵⁰⁷-ok tanulságai alapján elvben elképzelhető lenne a közösségi tervezésben használatos, térbeli illetve szociológiai „érintettek”-definíció mintájára az érintettek körét általában is az „anyagilag érintettek” körül meghúzni, különösen olyan esetekben, amikor a terület rendezésében jelentős fejlesztések várhatók – vagy szükségesek -, és ennek főszereplői jól meghatározhatók.⁵⁰⁸

A tágan – a gazdasági érdekeltség kezelésével együtt – értelmezett közösségi tervezés gyakorlata így a tervezésbe bevontak körének növelésével ugyan közelebb került a szabályozási jellegű irányításhoz, azonban az „érintettek” fogalmának megalkotásával és a „közérdek” új definíciójának ebből való levezetésével fenntartotta a tervezésre jellemző totális gondolkodásmódot. Az érintettek illetve az anyagilag érintettek szabatos integrációján túl ugyanis a rendezési folyamatban felmerülhet egyes alapvető emberi, szakmai, stb. értékek képviselésének kérdése is.⁵⁰⁹ Az új paradigmát – mondjuk a zöld gondolatot, az épített örökség védelmét, stb. – képviselő szervezetek a „helyi” státusszal kívánják érdekeik-értékeik megerősítését elérni: globálisan gondolkoznak, de lokálisan cselekszenek. A „helyi” szereplők akaratának a rendezési folyamatban már többé-kevésbé elfogadott legitimációs szerepe azonban nem terjedhet ki a városrendezés globális elveinek legitimációjára. A konkrét helyzetekben a léptékbeli konfliktus és a paradigmakonfliktus keveredése nem növeli, hanem éppen csökkenti a központi tervezéssel szembeni fellépés hitelességét, legitimációját.

A várostervezés általános szakmai értékeinek hagyományos legitimációja a tervezés, mint társadalomtechnika elfogadott rendszerében a tudományos megalapozottságból, és az ezen alapuló tervezői szakmai tudásból táplálkozott (táplálkozik).⁵¹⁰ Az urbanisztika történeti-tartalmi hagyományairól szóló fejezetekben a városalakítással összefüggő olyan paradigmikus célokról volt szó, amelyeknek megokoltsága a településrendezés kezdeteitől máig érvényesnek tűnik, konkrét értelmezése azonban – ahogy bemutattam - a tudomány, azaz az urbanisztika mindenkor fejlődésébe ágyazottan folyamatosan változott. Az általam felvázolt tartalmi hagyományokon kívül, illetve azok keretein belül is számtalan olyan elv került felszínre, amelyet nem a „külső kényszerek” – a város felhasználói igénye -, hanem a tudomány belső fejlődése termelt ki, s mint tudományosat, legitimált.

Az ilyen módon legitimált elvek azonban a városrendezés története folyamán számos esetben kerültek szembe nem csak a gazdasági lehetőségekkel⁵¹¹, hanem a közvélekedéssel is. Ezeknek a kudarcoknak hatására is a tervezés elmélete a nyolcvanas évektől a tervezést meghatározó paradigmák érvényességét egyre kevésbé a tudományos eredményekből, „szakmai megalapozottság”-ból, s nem is a tervezés hatékonyságából, hanem a társadalmi érvényességéből vezeti le.⁵¹²

A rendezés, mint társadalompolitika legitimációja tervezési jellegű társadalompolitikaként a tervezésbe bevontak körének szélesítésével, pontosításával, a részvétel módozatainak finomításával is csak egy határig érvényesíthető. Ez a határ nem csak térben és időben vonható meg, de különösen élessé válik egy városalakítási paradigmaváltás elfogadása-elvetése kérdésében. A városalakítás térben és időben folytonos, a városi valóság paradigmaváltásait integrálni képes általános technikája csak szabályozásként képzelhető el.

A rendezési hagyománnyal összefüggésben felvetett legitimációs kérdés nem választható el a közigazgatás és a települési (területi) önkormányzatiság intézményrendszerének, működésének, az ezen belül érvényesülő legitimációs törvényszerűségeknek vizsgálatától. A közösségi tervezés mozgalma politológiai szinten azt az igényt desztillálta, hogy a tervezésben – a városrendezésben – lefolytatott döntéshozatali folyamatokban a hagyományos pluralista működés mellett – a követelések alapján sokszor inkább: helyett – a direkt participációs formákra kell építeni.⁵¹³ A nyolcvanas évek politikai mozgalmi hatására akkor úgy tűnt, hogy a pluralizmus kifáradt mechanizmusával szemben a participáció a politikai érdekérvényesítés egy alternatív lehetősége lehet. Még az óvatos politológiai elemzések is úgy értékelték, hogy a direkt participáció a politika mikroszintjein – azaz az alternatív mozgalmak mellett éppen a helyi-települési döntéshozásban – olyan alkalmas eszközzé tehető, amely a képviseleti hierarchiában megrendült bizalmat egyensúlyozva a demokrácia alapértékét megmentheti.⁵¹⁴

**PLURALIZMUS,
PARTICIPÁCIÓ,
(KORPORATIZMUS)**

A településsel kapcsolatos tervezési gyakorlatban gyorsan kiderült, hogy a közvetlen participáció már csak idő- és pénzkorlátok miatt is nagyon ritka esetben érvényesíthető, főképp, ha igyekszünk létrehozni és fenntartani hozzá a valós kommunikatív helyzetre vonatkozó követelményeknek megfelelő környezetet. A közösségi tervezés gyakorlata így a kilencvenes évek folyamán azok felé a technikák felé mozdult el, amelyek egyes kisebb csoportok tematikus integrációját teszik lehetővé. Ez a gyakorlat elvezethet ahhoz a gondolathoz, hogy a rendezési tervezés hagyományos pluralista képviseleti döntésmechanismusa, illetve a közösségi tervezés direkt participációs módszertana mellett a Gombár Csaba által elemzett harmadik demokratikus technika, a korporatizmus rendezőelvét se vessük el a rendezés, mint társadalomtechnika összképének felvázolásakor⁵¹⁵. A rendezési folyamatban valójában ma is számos formalizálódott korporáció – például kamarák, hatóságok – játszanak szerepet.

Mellékletek

Felhasznált irodalom

- V. Országos Városépítési Tanácskozás – Vitaanyagok, MUT 1984
- L. B. Alberti: De re aedificatoria libri X (1452)
- Alexander-Ichikava-Sara-Silverstein-Murray: The Pattern Language, University Press, 1981, New York
- Ch. Alexander: A város nem fa!, Bercsényi 28-30., 1974, Budapest
- Ch. Alexander: The Timeless Way of Building, Oxford University Press, 1979, New York
- W. Alonso: Location and Land Use, Harvard University Press, 1964, Cambridge
- Andrásfalvy B.: Néphagyomány és önkormányzat, in Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat, MTA RKK és MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság, Pécs, 1988; 171-172.o.
- Andrassy Gyula beszédei I., kiadta Lederer Béla, 1891, Budapest
- Athéni Charta – CIAM 1933, in Tóth Z. (szerk): A városi karták könyve, Ponte Press, 2004, Pécs
- B. Szűcs M.: Alberti, Corvina, 1967, Budapest
- K. Baar: Jogi eszközök a városközpontok megőrzésére és a külvárosi bevásárlóközpontok terjeszkedésének megállítása, in Falu Város Régió 2/3003; 11-22.o.
- K. Baar: A területrendezés dilemmái a demokratikus piacgazdaságokban, in Tér és Társadalom 1-2/1992, 89-99.o.
- Balázs I.: Paraállami formák a mai magyar közigazgatásban, in Tér és Társadalom 3/1999; 37-43.o.
- Barabási A. L.: Behálózva – A hálózatok új tudománya, Magyar Könyvklub, 2003, Budapest
- G. Bardet: L'Urbanisme, P.U.F., 1959, Paris
- F. Barlow, M. Biddle és tsai: Winchester in the early Middle Ages, An edition and discussion of the Winton Domesday, 1976, Oxford
- Batári A. (szerk): Városaink az ezredfordulón, Új Világ, 2000, Budapest, (sor. Európai Füzetek)
- F. Becker, K. Hottes, E. Schultheis: Städtische Flächennutzungsplanung und Flächennutzungsänderung in ihrer Bedeutung für die Regionalentwicklung in Entwicklungsländern an Beispielen aus der Türkei, Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, 1978, Bochum
- L. von Bertalanffy: General System Theory, Penguin, 1971
- M. Biddle, F. Barlow és tsai: Winchester in the early Middle Ages, An edition and discussion of the Winton Domesday, 1976, Oxford
- M. Biddle, D.J. Keene: The late Saxon Burgh, in: F. Barlow, M. Biddle és tsai: Winchester in the early Middle Ages, An edition and discussion of the Winton Domesday, 1976, Oxford
- Bierbauer (Borbíró) V.: Budapest lakásügye a statisztika és az építési szabályrendelet tükrében, in Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1932, 225-230.o.
- Bierbauer (Borbíró) V.: Az építési szabályzat reformjához, in Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1932, 293-304.o.
- K. E. Boulding: General systems theory: a the skeleton of science, in Management science 197-208.o.
- Böhm A.: Társadalomszerkezet, település, helyi társadalom, in Strukturális viszonyok a helyi társadalomban, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985, Budapest; 27-55.o.
- Böhm A. (szerk): Lehet-e közélet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei, Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest
- Budapest építészeti arculatának megítélése, Studio Metropolitana, 2006, Budapest
- Bujalos I. (szerk): A posztmodern állapot, Századvég Kiadó, 1993, Budapest
- E. W. Burgess, R. Park, R. D. McKenzie.: The City, University of Chicago Press, 1925, Chicago
- H. Carter: An Introduction to Urban Historical Geography, Edward Arnold, 1983, Baltimore
- M. Castells: A hálózati társadalom kialakulása, Gondolat-Infonia, 2005, Budapest
- J. Castex, Ph. Panerai, J.-Ch. Depaule: Formes urbaines: de l'ilot a la barre, Éditions Parentheses, 1997, Marseille
- G. Chadwick: A System View of Planning – Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process, Pergamon Press, 1978, Oxford, New-York, Toronto, Sidney, Paris, Frankfurt
- F. Choay: L'urbanisme en question, in: F. Choay (szerk): L'urbanisme, utopies et réalités – Une anthologie, Éditions du Seuil, 1965, Paris; 7-83. o.
- F. Choay (szerk): L'urbanisme, utopies et réalités – Une anthologie, Éditions du Seuil, 1965
- Csanádi G., Ladányi J.: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai, Akadémiai Kiadó, 1992, Budapest
- W. Christaller: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischer Funktion, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, Darmstadt
- Ch. Devillers: Le projet urbain, Conférences Paris d'Architectes, 1994, Pavillon d'Arsenal, Pavillon de l'Arsenal, Paris, 1994
- J. M. Diefendorf: In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after the World War II, Oxford University Press, 1993, New York
- W. Doni: Kooperative Stadtentwicklungsplanung, in: Urbanistik - Neue Aspekte der Stadtentwicklung, C. H. Beck Verlag, 1974, München
- F. Engels: A munkásosztály helyzete Angliában, Magyar Helikon, 1980, Budapest

- Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664, Gondolat, 1985, Budapest
- Éhen Gy.: A városok, Seiler Henrik Utódai Könyvnyomdája, Szombathely, 1903
- R. E. Fagen, A. D. Hall: Definition of System – General Systems, Yearbook of the Society for the Advancement of General Systems Theory; 18-28.o.
- Faragó L.: A jövőalkotás társadalomtechnikája – A közösségi tervezés elmélete, Dialóg Campus, Kiadó, 2005, Budapest-Pécs
- Faragó L.: Posztmodern: a modernizáció kritikája avagy új kihívás, in Tér és Társadalom 4/1991; 1-16.o.
- Faragó L.: Szeletek a tervezés mélyrétegeiből, in Tér és Társadalom 3-4/2001; 11-24.o.
- Faragó L.: Szempontok az irányítási rendszer modellváltásához, in Tér és Társadalom 1/1991; 55-71.o.
- Faragó L.: A tér kép egy olvasata és a „területi” tervezés, in Tér és Társadalom 1/2003; 19-40.o.
- Faragó L.: Tervezéseméleti alapvetések, in Tér és Társadalom 3/1997, 1-15.o.
- Faragó L.: Kína a növekedési pólus elmélet gyakorlati megvalósítója, in Tér és Társadalom, 3-4/1995 ; 179-189.o.
- Faragó L.: A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása, in Tér és Társadalom 2/2006; 83-102.o.
- Finta I.: Az osztrák területi tervezés jogi szabályozásának vizsgálata, in Tér és Társadalom 1/2004; 107-126.o.
- C. Fontana: Della Transportione dell’Obelisco vaticano et delle Fabriche di Nostro Signore Papa Sisto V, fatto dal Cav. Carlo Fontana, Architetto di Sua Santità, 1590, Róma
- Fonyódi M.: Az ortogonális háló, mint városi attribútum, PhD értekezés kézirat, 2007, Budapest
- J. Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa, Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York
- Földi A., Hamza G.: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, Budapest
- P. Geddes: Cities in Evolution, Secker and Warburg, 1945, London
- S. Giedion: Raum, Zeit, Architektur, 2007, Basel
- Granasztói P.: Város és építészet, Műszaki Könyvkiadó, 1960, Budapest
- Granasztói P.: A modern urbanisztikai szemlélet lényeges vonásai és történeti kialakulásuk, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1961, Budapest
- Granasztói P.: Építészet, városépítés, társadalom, Akadémiai Kiadó, 1982, Budapest
- Granasztói P.: Elmélet és tapasztalat a településtudomány művelésében, in Granasztói Pál: Építészet, városépítés, társadalom, Akadémiai Kiadó, 1982, Budapest
- Gyáni G.: Középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház, in Budapesti Negyed 16-17/1997., Tömegkultúra a századfordulós Budapesten, 101-126.o.
- Hack, M. Zirwes: Hamburg, in J. Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa, Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York
- Hajnóci G.: Az ideális város a reneszánszban, Akadémiai Kiadó, 1994, Budapest
- D. Hall, R. E. Fagen: Definition of System – General Systems, Yearbook of the Society for the Advancement of General Systems Theory; 18-28.o.
- Dr. Harrer F.: Budapest városfejlesztési programja, Különlenyomat a Városi Szemle XIX. Évfolyamából, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1933
- Dr. Harrer F.: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1930 – 1940, Athenaeum, 1941, Budapest
- P. Healey, R. Williams: European Urban Planning Systems: Diversity and Convergence, in Urban Studies,; Vol 30, 701-720.o., University of Glasgow, 1993, Glasgow
- Hegedüs J., Horváth M. T., Péteri G., Tosics I., Kovács R., Kovács Z., Locsmándi G., Petrik A., Sárkány Cs., Szabó J., Zsámboki K.: Budapest és környéke új közigazgatási modellje – aktív kerület, erős Főváros, régiósintű szabályozás, A Városkutatás Kft. kutatása a Budapest Főváros Polgármesteri Hivatal Fővárosi Koordinációs Iroda megbízásából, kézirat, 1993, Budapest
- Dr. Hencz A.: Területrendezési törekvések Magyarországon - Az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, Budapest
- Holló Sz. A.: Budapest régi térképeken 1686-1896; Officina Nova, Budapest, 1994
- Horváth M. T.: Közmenedzsment, Dialóg Campus, 2005, Budapest, Pécs
- Hörcher F. (szerk): A településfejlesztési politika és településhálózati változások Dániában, Váti szakmai tájékoztató, 1982, Budapest
- Iglói Gy.: Miskolc 19. századi városrendezési tervei és építési szabályzatai, 1992, Miskolc
- Izsák É.: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői – Budapest és környéke, Napvilág Kiadó, 2003, Budapest
- J. Jacobs: The Death and Life of Great American Cities, Random House, 1961, New York
- Molnár I., Jakab É.: Római jog, Diligens Bt., 2003, Szeged
- Y. Kanemoto: Externalities in Space, in R. Arnott (kiadó): Regional and Urban Economics, Harwood, 1996, Amsterdam
- Kerégyártó B.: Egy vita tanulságai. Camillo Sitte és Otto Wagner a nagyvárosról, in Társadalmi térben, A Szociológia és Kommunikáció Tanszék 20. évfordulójára rendezett emlékülésen elhangzott előadások, BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 2005, Budapest; 211-216. o
- J. Klir és M. Valach: Cybernetic Modelling, 1965, Iliffe
- Dr. Korompay Gy.: A városrendezés korszerű kérdései, Pátria Irodalmi Vállalat, 1942, Budapest

- Körner Zs., Nagy M.: A városrendezési szabályozások története Magyarországon, Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest
- K. Zs.: A telepszerű lakásépítés története Magyarországon 1850-1945, Terc, 2004, Budapest
- Körner Zs, Nagy M.: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig, Terc, 2006, Budapest
- R. Krier: Tradition-modernity-modernism: some necessary explanations, in Architectural Design Profile 65/1987
- R. Krier: Urban Space, Academy Editions, 1979, London
- Th. S. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete, Osiris, 2002, Budapest
- Ladd: Urban Planning and Civic Order in Germany 1860-1914, Harvard University Press, Cambridge, 1990
- R. Lawton, C.G. Pooley: The social geography of Merseyside in the nineteenth century, in Final Report to the Social Science Research Council (British Lending Library)
- Lechner L.: Szeged újjáépítése, 1891, Budapest
- A. Lees: A nagyvárosi környezet német és amerikai elemzése és értékelései, in Budapesti Negyed – A modern metropolisz 6-7/1994-95; 103-138.o.
- H. Lefebvre: Le droit a la ville, 1972, Paris
- Lengyel I., Mozsár F.: A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége, in Tér és Társadalom 2/2002 1-20.o.
- Locsmáncsi G.: Budapest az ezredfordulón, in Batári A. (szerk.): Városaink az ezredfordulón, Új Világ, 2000, Budapest, (sor. Európai Füzetek)
- dr. Locsmáncsi G., dr. Meggyesi T., Szabó J.: A településtudományok hosszútávú kutatási koncepciója – Kutatási jelentés, A BME Urbanisztika Tanszék kutatása a Belügyminisztérium Országos Lakás- és Építésügyi Hivatal Településrendezési Főosztálya számára, kézirat, 2004, Budapest
- Lukovich T.: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai, Szószabó Stúdió, 1997, Budakalász
- K. Lynch: The Image of the City, The MIT Press, 1990, Cambridge
- K. Lynch: A Theory of Good City Form, The MIT Press, 1981, Cambridge, Massachusetts, London
- J.-F. Lyotard: A posztmodern állapot, in Bujalos István (szerk.): A posztmodern állapot, Századvég Kiadó, 1993, Budapest
- Macu Picchu Charta – UIA 1977, in Tóth Z. (szerk.): A városi karták könyve, Ponte Press Kiadó, 2004, Pécs
- R. Park, E. W. Burgess, R. D. McKenzie.: The City, University of Chicago Press, 1925, Chicago
- J. B. McLoughlin: Urban and Regional Planning – A Systems Approach, Faber and Faber, 1969, London, Boston
- Meggyesi T.: Az alföldi halmazos települések morfológiája, ÉVM megbízás, kézirat, 1998, Budapest
- Meggyesi T.: A külső tér – fejezetek egy építészeti térelmélethez, Műegyetemi kiadó, 2003, Budapest
- Meggyesi T.: A városépítés útjai és tévútjai, Műszaki Könyvkiadó, 1985, Budapest
- Meggyesi T.: A 20. század urbanisztikájának útvesztői, Terc, 2005, Budapest
- Meggyesi T.: Urbanisztika és rendszerelmélet, in Demográfia, 1-2/1971
- Dr. Miklóssy E.: Területi tervezés – Az államalapítástól napjainkig, Agroinform Kiadó, 2004, Budapest
- Molnár D.: A nagyvárosrendezés új útjai, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, Budapest
- Moskva 850 let/ Moscow 850th Anniversary. Jubilee edition in two volumes, Ed. V. A. Vinogradov. Publishing House AO Moscow Textbooks, 1996-97, Moscow
- L. Mumford: A gép mítosza, Európa Könyvkiadó, 2000, Budapest
- L. Mumford: Az óriásgép tervezete, in L. Mumford: A gép mítosza, Európa Könyvkiadó, 2000, Budapest; 5-29.o.
- L. Mumford: A város a történelemben, Gondolat, 1985, Budapest
- J. Naisbitt: Megatrendek – Tíz új irányzat, amelyek átalakítják életünket, OMIKK, 1987, Budapest
- G. Nitschke: The Metabolists of Japan, in Architectural Design 10/1964
- Offe: Zur Frage der „Identität der Kommunalen Ebene“, in R.-R. Grauhan (Hrsg): Lokale Politikforschung, Campus Verlag, 1975, Frankfurt; 303-309.o.
- Palladio: Quattro libri dell' Architettura (1570)
- Pallai K. (szerk.): A Budapest-modell – egy liberális várospolitikai kísérlet, Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány, Önkormányzati és Köszolgáltatási Reform Kezdeményezés, 2003, Budapest
- Pallai K.: Várospolitikai stratégia és megvalósításának eszközei, in Pallai K. (szerk.): A Budapest-modell – egy liberális várospolitikai kísérlet, Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány, Önkormányzati és Köszolgáltatási Reform Kezdeményezés, 2003, Budapest; 33-72.o.
- Pál L.: Bevezetés, in Strukturális viszonyok a helyi társadalomban, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985, Budapest; 5-26.o.
- Dr. Pálfi-Budinszki E.: A város és városkörnyék problémája a Bécsi Nemzetközi Kongresszus tükrében, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1960, Budapest
- Pálné Kovács I.: Fogalmi kérdőjelek a helyi érdekérvényesítés intézményei körül, in Böhm A. (szerk): Lehet-e közelet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei, Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest
- Perényi I.: Városépítéstan, Tankönyvkiadó, 1978, Budapest
- Perry: The Neighborhood Unit: a Scheme of Arrangement for the Family Life Community, in Regional Survey of New York and its Environment, 1929, New York

- Péteri G.: Piac, verseny, szerződés - irányítási és pénzügyi módszerek az önkormányzati településüzemeltetésben, "Helyi Demokrácia és Újítások" Alapítvány, 1999, Budapest
- Pirovits A.: Városaink közigazgatásának reformja és a modern városrendezés; Műszaki, Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1904
- Pogány F.: A szép emberi környezet, Gondolat, 1976, Budapest
- Pogány F.: Terek és utcák művészete, Műszaki Kiadó, 1960, Budapest
- K. R. Popper: A nyitott társadalom és ellenségei, Balassi Kiadó, 2001, Budapest
- Preisich G.: Budapest építésének története – Buda visszavételétől a II. világháború végéig, Terc, 2004, Budapest
- Preisich G.: A városrendezési koncepciók hatékonysága, in Valóság 5/1978
- Pullan: Rich and Poor in Renaissance Venice, Oxford, 1971
- L. Reissman: The Urban Process, Cities in Industrial Societies, The Free Press, 1964, New York
- A. Riegl: A későrómai iparművészet I. Az építészet, Corvina, 1989, Budapest
- A. Rossi: A város építésze, Bercsényi 28-30 kiadás, 1986, Budapest
- Salvadori: Venise – guide de l'architecture, Canal Editions, 1996, Párizs
- SAR'78: The Methodical Formulation of Agreements in Design of Tissues, in B. B. Taylor: Support, an Alternative to Mass Housing, The Architectural Press, 1972, London
- S. Sassen: Elveszített kontroll? – Szuverenitás a globalizáció korában, Helikon Kiadó, 2001, Budapest
- S. Sassen: The Global City – New York, London, Tokyo, Princeton University Press, 2001, Woodstock
- Schneller I.: Az építészeti tér minőségi dimenziói, Librarius, 2002, Budapest
- Schneller I.: Az építészeti tér településszintű értelmezésének egy lehetősége, in Schneller I.: Az építészeti tér minőségi dimenziói, Librarius, 2002, Budapest
- K. Schubert: Wien, in J. Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa, Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York; 372-388.o.
- Schultheis, F. Becker, K. Hottes: Städtische Flächennutzungsplanung und Flächennutzungsänderung in ihrer Bedeutung für die Regionalentwicklung in Entwicklungsländern an Beispielen aus der Türkei, Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, 1978, Bochum
- R. Sennett: A közéleti ember bukása; Helikon Kiadó, 1998, Budapest
- Sitte: Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen, Bécs, 1899
- Dr P. F. Smith: The Dynamics of Urbanism, Hutchinson Educational, 1974, London
- Somlyódy Péter: A partnerség jelentőségének növekedése a regionális és várospolitikában a nyolcvanas évektől napjainkig, in Tér és Társadalom 4/2003
- P. Stein: A római jog Európa történetében, Osiris Kiadó, 2005, Budapest
- K. Stodiek: Der wirtschaftliche Ausbau der Grosstadt, 1933
- Sudjic: Épület-komplexus – Ahogy a hatalmasok és gazdagok építkeznek, HVG Kiadói Zrt., 2007, Budapest
- Szentkirályi Z.: Barokk, Az építészet története Újkor, Tankönyvkiadó, 1988, Budapest
- B. Taylor: Support, an Alternative to Mass Housing, The Architectural Press, 1972, London
- Társadalmi térben, A Szociológia és Kommunikáció Tanszék 20. évfordulójára rendezett emlékülésen elhangzott előadások, BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 2005, Budapest
- Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat, MTA RKK és MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság, Pécs, 1988
- J. H. von Thünen: Der naturgemäße Arbeitslohn und dessen Verhältniß zum Zinsfuß und zur Landrente, Leopold, 1850, Rostock
- J. H. von Thünen: Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben, Perthes, 1826, Hamburg
- Tóth Z. (szerk): A városi karták könyve, Ponte Press, 2004, Pécs
- Tömegkultúra a századfordulós Budapesten, Budapesti Negyed 16-17/1997.,
- Urbanistik - Neue Aspekte der Stadtentwicklung, C. H. Beck Verlag, 1974, München
- Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok, Gondolat Kiadó, 1991, Budapest
- Utasi Á.: Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról, in Utasi Á. (szerk.) Társas kapcsolatok, Gondolat Kiadó, 1991, Budapest
- R. Venturi: Összetettség és ellentmondás az építészetben, Corvina, 1986, Budapest
- Végh N.: Jelenlegi trendek az Amerikai Egyesült Államok urbanizációjában, in Tér és Társadalom 4/1999; 107-117.o.
- Vidor F.: Régi-új gondolatok az urbanisztikáról, in Falu Város Régió, 1994 április
- Vidor F.: Az építészetben innen és túl – A technétől az urbanisztikáig, Gyorsjelentés Kiadó, 1994, Budapest
- Vitruvius: Tíz könyv az építészetéről; Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1988
- Werbőczy I.: Tripartitum – A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve, Téka, 1990, Tata
- B. Zevi: Architecture as Space, Parry Joseph A., 1957, New York
- M. Zirwes, A. Hack: Hamburg, in J. Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa, Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York
- Zlinszky J.: A római jog továbbélése, Miskolc, 1995

Jegyzetek

---

¹ Németország szabályozási hagyományai rendkívül erősek voltak, amelyek egyaránt támaszkodhattak a német városi tradíciókra, a bismarcki adminisztráció kiépített rendszerére, a weimari köztársaság demokratizmusára, a német ipar fejlődésére, az általa szolgáltatott technológiákra, a modern építészet nagyságaira. Németország a városfejlődés élén állt és a fejleményeket az európai urbanisták figyelték. A viták és kísérletek elsősorban a felgyorsult városnövekedésből adódó problémákra, a lakáskérdésre, a tömegközlekedésre, a közigazgatási reformra irányultak. Ez utóbbi például, a városi agglomerációk közigazgatásának rendezése („Eingemeindung”), bár szakmai egyetértésre támaszkodhatott, természetesen a politikában hosszú vitákat eredményezett, és így kevés gyakorlati megoldás született. A nemzeti szocialisták hatalomra kerülésük után a demokratikus vitákat, csakúgy, mint a települések önállóságát berekesztették, és a nagyvárosok esetében egy tollvonással elrendelték az „bekebelezés” végrehajtását, nem csak a német, de a csatolt osztrák, lengyel területeken is. A háború után ezeket a rendeleteket a nyugatnémet, osztrák és lengyel hatóságok – a korabeli szakmai konszenzus figyelmen kívül hagyásával – pánikszerűen érvénytelenítették.

Jürgen Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa

Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York

² Wilhelm Doni: Kooperative Stadtentwicklungsplanung

in Urbanistik - Neue Aspekte der Stadtentwicklung

C. H. Beck Verlag, 1974, München; 87.o.

³ Jellemző, hogy a rendszerváltás utáni lázas törvénykezésben az önkormányzatok jogállásáról szóló törvény már 1992-ben megszületett, de az az építési törvény, amely a településrendezés eszköztárát és eljárásrendjét ehhez az új önkormányzatisághoz illesztette, még hat évet váratott magára, nem beszélve a hozzá kapcsolódó igen lényeges végrehajtási rendeletekről.

⁴ dr. Locsmánci Gábor, dr. Meggyesi Tamás, Szabó Julianna:

A településtudományok hosszútávú kutatási koncepciója – Kutatási jelentés

A BME Urbanisztika Tanszék kutatása a Belügyminisztérium Országos Lakás- és Építésügyi Hivatal Településrendezési Főosztálya számára, kézirat, 2004, Budapest

⁵ A terepkutatások pénz híján gyakorlatilag megszűntek, magyar urbanisztika szakfolyóiratai elhaltak, az új könyvek nem fordítódnak le és nem is nagyon elérhetők itthonról. A helyzetet jól tükrözi, hogy az urbanisztika oktatása több kísérlet ellenére máig sem tudott reguláris felsőfokú tanulmányokban kikristályosodni Magyarországon.

⁶ A „patchwork” hasonlatát Lukovich Tamás használta előttem a ma alakuló városszövet leírására, a „kollázs-city” (Collin Rowe ill. Meggyesi Tamás) fogalmának továbbfejlesztésével:

Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai

Szószabó Stúdió, 1997, Budakalász

A „patchwork” hasonlatot a városszövevről az urbanisztikai elméletre átvive lényegesnek tartom a különbséget a kollázs véletlenül alapuló szerkesztésmódja és a patchwork hozott anyagból, de előzetes elgondolás alapján való szerkesztése között.

⁷ A második világháború utáni időszak különösen a keleti blokkban a várostervezés aranykorának tűnik, hiszen az építés minden szeletét a építőanyagok gyártásától a lakáelosztás rendszeréig központosítottak, s így az egész folyamat – legalábbis elméletben - a tervezés kontrollja alatt állhatott. De még ezzel az igen erős eszközzel is a városépítési diskurzust a hatvanas évektől fogva uralja a tervek megvalósulásának kérdése, különböző metodológiai, szervezeti vagy a szakmán kívüli – gazdasági, politikai stb. – anomáliákat téve felelőssé a rossz hatékonyságért,

például: Preisich Gábor: A városrendezési koncepciók hatékonysága

in Valóság 5/1978

⁸ Saját terveink azonban igencsak gyengék erre a szerepre, ezt magunk is érezzük. Mindennapi morgolódásaink témája, hogy a készülő dokumentumok miért nem tudják kikerekíteni ezt az ideálképet, vagy ha igen, miért cserélődnek le fél éven belül, vagy ha még ez sem, akkor miért nem tud az önkormányzatiság hathatósabb eszközöket felsorakoztatni a megfogalmazott ideálhoz való közelítésre.

⁹ A tudást itt nem csak a racionális tudásra, hanem tágabb értelemben a kultúrára érve.

¹⁰ A 19. század egyszerre hozta a települések fejlődésében a falut a várostól megkülönböztető elsődleges jegyek elmosódását, és a települési önkormányzatiság formálódását, amely – persze csak lépésről lépésre - a falut is az addig csak a városra jellemző igazgatási jogosítványokkal ruházta fel. Nem csoda, hogy a tudomány számára egyre nehezebb kérdéssé vált a városnak a falutól való differenciált megkülönböztetése. Különösen földrajztudományban és a kialakuló urbanisztikában foglalkoztatott sokakat a város meghatározása. A megoldások a minimális lélekszám meghatározásától a közigazgatási definíción át a társadalmi interakciók egy megkövetelt sűrűségig terjedtek. A magyar városok rohamos szaporodásán az elmúlt évek években azt látjuk, hogy a közigazgatásban még mindig fontos tényező a falu-város különbség.

¹¹ Gaston Bardet: L'Urbanisme

P.U.F., 1959, Paris

idézi: Françoise Choay: L'urbanisme en question

in Françoise Choay (szerk): L'urbanisme, utopies et réalités – Une anthologie

Éditions du Seuil, 1965, Paris; 8.o.

illetve: Vidor Ferenc: Az építészetben innen és túl – A technétől az urbanisztikáig

Gyorsjelentés Kiadó, 1994, Budapest; 107.o.

¹² A névkeresés szerves része volt az új tudomány és tevékenységi kör kialakulásának, egyik fontos lépése az akadémiai tudományos rangra törekvésnek.

¹³ Ilyen módon kerültek az urbanisztika történetébe utólagos kooptálással mindazok a városutópiák, tervek és beavatkozások, amelyek a 19. század tudományos módszertanát megelőzően foglalkoztak az emberi települések, a települési környezetek lehetséges megjavításával. Ugyanezért cinikus módon a huszadik század várostervezését a rendre érvényes urbanisztikai elméleteket próbáló kísérleteknek tekinthetjük. Ilyen felhanggal követelte számos szakíró, köztük Granasztói Pál a II. Világháború után az urbanisztika, mint alkalmazott kutatás és a várostervezés szorosabb összhangját, egymásra hatását:

Granasztói Pál: Elmélet és tapasztalat a településtudomány művelésében

in Granasztói Pál: Építészet, városépítés, társadalom

Akadémiai Kiadó, 1982, Budapest; 127-134.o.

¹⁴ „Ahogy ugyanis következtetni tudunk a jelenből a múlt elmulasztott lehetőségeire, úgy bizonyos valószínűséggel következtethetünk a várható jövő fejlődéséből a jelenkor feladataira is. Amikor így a történések dinamikus változásának folyamatát tervszerűen kívánjuk irányítani, a szervesen szükségszerű, legcélyszerűbb közérdekű fejlődés útját kell keresnünk. Célunkat tehát csak azoknak a kérdéseknek a megoldásával érhetjük el, amelyek meghaladják ugyan a jelen kérdéseit, de hatással vannak a jelen feladatok megoldására. A fejlődésnek ilyen elgondolása szükségképpen rákényszeríti a tervezőt arra, hogy a bizonytalanságból kihámozza azt, amit már a jelen szempontjából is bekövetkező bizonyosságnak tekinthet és amiről éppen ezért valószínű elképzelést is alkothat.”

Dr. Korompay György: A városrendezés korszerű kérdései

Pátria Irodalmi Vállalat, 1942, Budapest; 2.o.

¹⁵ P. Healey and R. Williams: European Urban Planning Systems: Diversity and Convergence

in Urban Studies, Vol 30.; 701-720.o.

University of Glasgow, 1993, Glasgow

¹⁶ Nem összetévesztendő ez a fogalom a tervezés metodológiai fejlődése során körülbelül ugyanekkor felbukkanó stratégiai tervezéssel, amiről később lesz szó!

¹⁷ Ennek a módszertannak alkalmazása a településfejlesztésben a város és a gazdasági szervezet közti analógián alapul, amely a város önállóságának és gazdasági tervezésének kiemelt hangsúlyt ad. Így éppen abban a helyzetben, amikor területi és gazdasági tervezés végre integrálódhatna, sok esetben megint a területi gondolkodás húzza a rövidebbet.

A Főváros irányításában a kilencvenes években egy erőteljesen stratégiai tervezésre épülő metódus bontakozott ki Atkári János nevével fémjelvezve. Az ebben az időben készülő Budapesti Főváros Fejlesztési Koncepciójának részben a stratégiai tervezésbe illeszkedve kellett volna alapdokumentációvá válnia, ugyanakkor az Építési törvény által előírt, a területi fejlődést meghatározó tervezési alapdokumentációvá. A Koncepció készítése így folyamatos küzdelemmé vált a Főváros már létező stratégiai tervezési módszereivel (költségvetési tervezés), illetve a térszerkezeti koncepció ehhez viszonyított pozicionálásával.

Pallai Katalin: Várospolitikai stratégia és megvalósításának eszközei

in Pallai Katalin (szerk.): A Budapest-modell – egy liberális várospolitikai kísérlet

Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány, Önkormányzati és Közszolgáltatási Reform Kezdeményezés, 2003, Budapest; 33-72.o.,

a Városfejlesztési Konceptióról: 62-64.o.

Tosics I., Pallai K., Baross P., Barta Gy., Erő Z., Koszorú L., Locsmándi G., Molnár L., Schuchmann P., Schulek J.: Budapest Városfejlesztési Konceptiója, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala megbízásából, 2002, Budapest

¹⁸ Faragó László: A jövőalkotás társadalomtechnikája – A közösségi tervezés elmélete

Dialóg Campus Kiadó, 2005, Budapest-Pécs; 66.o.

¹⁹ Magasan fejlett urbánus kultúrákat a világ minden részén találhatunk, minden bizonnyal kötődött hozzájuk urbanisztikai jellegű gondolat, tervezés, szabályozási módszertan, ez akár a kihalt városok romjaiból is megállapítható. A tervezés, szabályozás mikéntjéről azonban nagyon keveset tudunk, akárcsak ezeknek a kultúráknak azokról a társadalmi-gazdasági-kulturális összefüggésrendszereiről, amelyeket ezeket a városokat meghatározták.

²⁰ A hódító nemzeti városépítészeti hagyományaitól függően az arab világ nagyvárosainak sűrű világába haussmanni sugárutakat vágtak, az indiai és afrikai városok mellé angol kertvárosok települtek. A helyi kultúrák alacsony ellenállási képessége miatt nemegyszer éppen innen ismerjük az - elsősorban modernista - várostervezés legteljesebb példáit, mint Chandigart vagy Brasiliát. Az építészeti formák exportja mellett annak a jog- és államigazgatási rendszernek áttétele is megtörtént, ami ma Európában és Amerikában a városszabályozás elsődleges környezete.

²¹ A letelepedés szabályozása minden kultúrában szervesen a társadalomhoz kapcsolva jelen van. Új-Delhi telepítésekor részben figyelembe vették például a kasztrendszerre alapuló szokásokat. Afrika városszéli bádoggvárosainak európai szemmel rendezetlen földfoglalása valójában a törzsi rend és az agrár földhasználat szellemekkel egyeztetett módja szerint folyik. Törökország nagyvárosai máig küzdenek a középkori hagyomány alapján alakuló telepek, a gecekondu-k örökségével.

²² Eltekintve néhány olyan fent említett példától, amikor éppen gyarmati projektek testesítik meg legtisztábban az európai várostervezés eszményeit.

²³ lásd: Manuel Castells: A hálózati társadalom kialakulása

Gondolat-Infonia, 2005, Budapest

²⁴ lásd: Saskia Sassen: Elveszített kontroll? – Szuverenitás a globalizáció korában

Helikon Kiadó, 2001, Budapest

²⁵ Földi András, Hamza Gábor: A római jog története és intézményei

Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, Budapest

²⁶ Arisztotelész csak skolasztikus interpretációjában élt tovább, Vitruvius tanai a 15. században kerültek megint elő. A városi jogkönyvekben csak a 16-17. századtól mutatható ki újra a római jog hatása, emberöltőkön keresztül vegyülve és küzdve még a középkori skolasztikus jogfelfogással. A római jogot 500 év után a 13. századtól tanították újra Bolognában, a Német Birodalomban a 16. századtól kötelező a római jog használata, ha az adott kérdésben a városjog és a tartományi jog (összességében a német jog) nem ad megoldást. A római jog rendszeres és tudományos feldolgozását azonban csak a humanisták kezdték el a 17. században, valós győzelmét pedig a nemzetállamok jogi kodifikációjában nyerte.

Molnár Imre, Jakab Éva: Római jog

Diligens Bt., 2003, Szeged; 75-82.o.

illetve: Peter Stein: A római jog Európa történetében

Osiris Kiadó, 2005, Budapest

²⁷ Talán éppen az urbanisztika, amely már a 20. század elején, első felében kialakította saját fogalomrendszerét és intézményeit, tekinthető a történetileg első ilyen szintetikus ambíciójú tudománynak.

²⁸ Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvonalai

Terc, 2005, Budapest

-
- ²⁹ Faragó László: A jövőalkotás társadalomtechnikája – A közösségi tervezés elmélete
Dialóg Campus Kiadó, 2005, Budapest-Pécs
- ³⁰ Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot
in Bujalos István (szerk): A posztmodern állapot
Századvég Kiadó, 1993, Budapest; 86.o.
- ³¹ Mentségemre szolgáljon, hogy Lyotard szerint a posztmodern társadalomban általában is a hatékonyság válik a kutatás és az oktatás legitimációjának forrásává.
Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot
in Bujalos István (szerk): A posztmodern állapot
Századvég Kiadó, 1993, Budapest; 90-116. o.
- ³² i.m. 20.o.
- ³³ Az átfogó munkák közül lásd például Benevolo, Dickinson, Lavedan, Mumford, Perényi, Vickers műveit.
- ³⁴ Lásd a következőkben hivatkozott munkákat (Riessman, Choay, Lynch, Meggyesi, Lukovich) az irodalomjegyzékben.
- ³⁵ Az urbanisztika definíciójának problematikájáról lásd a definíciókkal foglalkozó alfejezetet.
- ³⁶ Annak ellenére, hogy különösen a 20. század elején a „hőskorban” tudunk sok olyan személyes, baráti vagy szakmai kapcsolatról, amely szerepet játszott a gondolatok továbbadásában, fejlődésében, de ritkák a hosszú időn át – esetleg több generáción keresztül – folyamatosan tudományos iskolaként működő intézmények. A településsel kapcsolatos „iskolák” leginkább csak a társszakmák felől jegyezhetők, mint az elsősorban földrajzos Jénai Iskola, a szociológiai Chicago-i Iskola vagy a politológiai-filozófiai Frankfurter Iskola.
- ³⁷ Egy történeti megközelítésben elvben elképzelhető lenne az urbanisztikai elméletek kronologikus feldolgozása, a várossal foglalkozó elméletek azonban annyira szerteágazóak, hogy – főként napjainkhoz közelítve - az egyívű kronologikus logika direkt megtévesztene. Ráadásul az elméletek nem csak egymással párhuzamosan fejlődnek, hanem a tudomány és a média csatornáin, no meg a gyakorlat tapasztalatain keresztül egymásra is hatnak. Az urbanisztika tudományának felmutatása értelmetlen lenne éppen e nélkül a dinamikus egymásrahatás nélkül.
- ³⁸ Leonard Reissman: The Urban Process, Cities in Industrial Societies
The Free Press, 1964, New York
- ³⁹ Françoise Choay: L'urbanisme en question
in Françoise Choay (szerk): L'urbanisme, utopies et réalités – Une anthologie
Éditions du Seuil, 1965, Paris; 7-83. o.
- ⁴⁰ Henri Lefebvre: Le droit a la ville
1972, Paris
idézi: Vidor Ferenc: Régi-új gondolatok az urbanisztikáról
in Falu Város Régió, 1994 április; 46.o.
- ⁴¹ Kevin Lynch: A Theory of Good City Form
The MIT Press, 1981, Cambridge, Massachusetts, London; 73-98.o.
- ⁴² Meggyesi Tamás: A városépítés útjai és tévútjai
Műszaki Könyvkiadó, 1985, Budapest
illetve: Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői
Terc, 2005, Budapest; 15.o.
- ⁴³ Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai
Szószabó Stúdió, 1997, Budakalász; 53-76.o.
- ⁴⁴ Valójában az osztályozás szükségessége nem a valóságból, hanem a valóságot megragadni kívánó igyekezetünkéből és korlátos képességeinkből adódik. Meggyőződésem szerint a város, de a városelmélet világa is „folytonos”, ennek ellenére leképezésére szükségünk van ehhez hasonló analitikus gondolati rendszerekre.

⁴⁵ Lásd a városrendezési hagyományáról szóló fejezetet.

⁴⁶ Az egyes kifejlesztett eszközök a települési valóság téri és időbeli heterogenitása miatt nem alkalmazhatók megkötések nélkül, így beszélhetünk olyan szabályozási módokról, amelyek fölött – most és nálunk értelmezve – eljárt az idő, hatékonyságuk megkérdőjelezhető, vagy az általuk okozott károk meghaladják a hasznokat, ez azonban nem jelenti a hagyományok, mint egésznek érvénytelenítését. Azok az eszmétörténeti korrekciók például, amelyeket Choay az urbanisztika második hullámának nevez, valójában éppen a kizárólagosságok megtörésére, a kidolgozott értékek kiegészítésére, cizellálására irányultak, és – ahogy Choay is írja – a hagyományok jellegzetességei a második hullámban újra felbukkantak.

⁴⁷ Így történt például, hogy bár az Athéni Charta által kidolgozott funkcionális elkülönítés elméletében régen nem hiszünk, a általános vagy terület-felhasználási szintű tervek alap-„layer”-e ma szerte Európában mégis a funkcionális megkülönböztetésen alapul. A funkcionális zónák rendszere, kizárólagossága mára természetesen fellazult, ahogy ezt az övezet hagyományáról szóló fejezetben tárgyaljuk.

⁴⁸ Granasztói Pál: A modern urbanisztikai szemlélet lényeges vonásai és történeti kialakulásuk

Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1961, Budapest; 28.o.

⁴⁹ Tágabb értelmezésben természetesen mindezek a szempontok az építészeti alakítás részének tekinthetők, hiszen végeredményük a város téri rendszereinek meghatározása, alakítása volt.

⁵⁰ „Minden háznak a tetejét megannyi díszes, rózsaszínű cserép fedi, úgy hogy ilyen cserepeket egy országban sem láttam. Középszerű házai azonban itt-ott deszkaszindellyel vannak fedve. A Duna partjához közel van. Minden házban szőlők, kertek, vízmedencék, és szökőkutak vannak. Összes utcái sakktabla festése szerint lerakott főutak, úgy, hogy bármely irányba nézünk, ezek az utak a városnak egyik végétől a másikig meglátszanak. Két oldalról végesvéig széles kövü, régi kövezetű igen tiszta gyalogjárók vannak. A fő közúton a város előkelőinek negyven palotája van.”

Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664

Gondolat, 1985, Budapest; 228.o., ill. 227-235.o.

⁵¹ A középkori város labirintikus téri világa a legtöbb esetben a spontán, organikus fejlődés eredménye volt, bár időnként éppen a törtvonalú utcavezetés indokaként is merülhetett fel hadászati megfontolás. Az egyenes és kanyargós utcavezetés hadászati jelentőségét Alberti elemzi teoretikus művében:

Leon Battista Alberti: De re aedificatoria libri X (1452)

Bár Cselebi is értékeli a várak telepítésénél és kialakításánál a hadmérnöki tervezést, ritkán találja nyomát a város belsejében a tudatos alakításnak. A Pécs városánál felemlített négyzethálós alaprajz valószínűleg római örökség volt, amelyet az átláthatóság miatt – ismét hadászati szempont – értékelt. A török kultúra és a kor járványainak hatása lehet, hogy Pécsen kívül is többször – például Kassánál, i.m. 128-129.o. – megjegyzi a gyalogjárók burkolását és tisztítását.

⁵² A perspektíva felfedezése azért is meglepő teljesítmény, mert a kor emberének látványanyagában nem – még a tervezett középkori városokban is csak ritkán - volt jelen perspektivikus élmény. A mindennapi városi környezetben nem voltak egyenes, összetartó vonalak, ismétlődő azonos építészeti elemek sem, amelyek a rövidülést szemléltethették volna. A középkor polgárának legteljesebb tengelyesen szerkesztett épületélménye a gótikus városi katedrális volt, amelynek elsőprő spirituális hatása is minden bizonnyal sokat köszönhetett ennek a szabályosságnak. Azonban még a gótikus mesterművek tengelye is meg-megtört a hosszú építési periódusok alatt, az oszlopsorok ritmusát megzavarhatták a többszöri átépítések. Talán csak olasz földön, illetve a Római Birodalom hajdani területein volt több előkép a perspektivikus városszerkesztés megfigyelésére, ahol megmaradtak egyenes útvonalvezetések, vagy a használaton kívüli aqueductus-ok tájképi léptékű ívritmusrajzolatai. A kevés „elegáns” középkori példa, mint Bern széles, egyenes, árkádos főutcája vagy az 1300-as években Arnolfo di Cambio által átépített Via Colzaioni Firenzében valamelyes hatást szűk körben gyakorolhatott.

⁵³ A reneszánsz ideális várostervek legteljesebb magyar nyelvű összefoglalóit lásd: Hajnóczy Gábor: Az ideális város a reneszánszban

Akadémiai Kiadó, 1994, Budapest

és: Granasztói Pál: Város és építészet

Műszaki Könyvkiadó, 1960, Budapest; 66-94.o.

⁵⁴ Berry herceg híres 15. század eleji óráskönyvének képei az év körforgásával változó életképeket mindig a város előterébe helyezik. A tájban részletesen ábrázolt tevékenységek mögött a település – vélhetően legtöbbször Párizs – pusztán a falak önmagába záródó képe, a kikandikáló tornyok csúcsaival. Nem képzelhető el, hogy a hercegi harmónia színhelye vagy háttérre a város belső káosza legyen.

Les tres riches Heures de duc de Berry, lásd például: <http://humanities.uchicago.edu/images/heures/heures.html>

⁵⁵ Különösen érdekesek Sebastiano Serlio díszlettervei (1551), amelyek a városképről igen határozott véleményt mondanak: míg tervei szerint a tragédia sorsfordulatainak rendezett, reneszánsz formakincsű, középületnek látszó épületek által határolt, hibátlanul burkolt térben kellett játszódniuk, addig a komédia poénjai számára romos, összeeskábált, szabálytalanul ki-beugró, nem utolsósorban pedig csúcsíves építmények szolgáltak háttérül.

⁵⁶ Ráadásul egy lelket sem látunk a tereken – bizonyára rontották volna a szerkesztés tisztaságát.

⁵⁷ Gyökereik egyik oldalon, mint Granasztói megemlíti, az ideális államról alkotott elképzelések, másik oldalról a hadászati erősítések – a 15. század közepén éppen forradalmi átalakuláson átment – követelményei. Az erősítés szabályosságából és gazdaságosságából „visszafelé” levezetett, idealizált utcarajzolatból adódóan ezek a tervek a rendszerszerű urbanisztikai gondolkodás előképei lehetnek, a város tereinek, utcáinak megjelenésével azonban kevésbé foglalkoznak.

⁵⁸ Olyannyira, hogy egy meglévő városszövevhez, vagy akár csak domborzathoz való alkalmazkodás kifejezetten hátrányosnak tűnne. Az ideális várostervek majdnem mind tökéletesen sík terepen épülnének, s még véletlenül sem fordul elő a valós városok kialakulásához egyébként nélkülözhetetlen folyóvíz...

⁵⁹ Leon Battista Alberti: De re aedificatoria libri X (1452)

⁶⁰ Andrea Palladio: Quattro libri dell' Architettura (1570)

⁶¹ Gondolata mintha Pierro della Francesca képének verbális megjelenítése lenne: „A város utcái sokkal nemesebb megjelenésűek lesznek, ha a szép kövezésen és tisztaságon kívül mindkét oldalon egy vonalban állnak a házak, egyik sem emelkedik a másik fölé, a kapuik azonos minta után készülnek. Az utcák következő részeit kell főként díszessé tenni: a hidakat, kereszteződésekkel és köztereket.”

Leon Battista Alberti: De re aedificatoria libri X; VIII/6. fejezet

idézi: B. Szűcs Margit: Alberti

Corvina, 1967, Budapest; 77.o.

⁶² A reneszánsz végül is kevés létrehozott városi kompozíciójában inkább egységes, egy kéz által tervezett homlokzatokkal dolgozott. Egy helyen mégis megtekinthető a reneszánsz városrendezés ideálja: Palladio építész pályafutásának csúcscaként Vincenzo Scamozzi a vicenzai Teatro Olimpico (1580-85) túlzott perspektívájú kulisszautcaiban megépítette ezeket a homlokzatsorokat.

⁶³ Szentkirályi Zoltán Sixtus pápa városépítészeti érdemének tartja, hogy míg elődei csak a korban beépült város kiigazításával törődtek, addig a sixtusi sugárutak messze meghaladták a 16. századi Róma beépített területeit, s így a város fejlesztését előlegezték meg. A szándék véleményem szerint kétséges: hiszen a császárkori Róma keresztényüldözéshez kapcsolódó emlékei valóban jóval nagyobb területen helyezkedtek el, a barokk város „löttyögött” az ókori építészeti keretek között.

Szentkirályi Zoltán: Barokk

sorozat: Az építészet története Újkor

Tankönyvkiadó, 1988, Budapest; 15-19.o.

⁶⁴ „Urunk megkönnyíteni akarván azok útját, akiket az áhítat vagy a fogadalom vezérel, hogy újból és újból meglátogassák Róma városának legszentebb helyeit, és főleg a hét templomot, melyeket oly nagyon dicsérnek szépségükért és ereklyéikért, nagy számú igen tágas és egyenes utcát nyitattott, sok helyen. Így gyalog, lóval vagy kocsival Róma bármelyik, tetszés szerinti helyéről indulva tulajdonképpen egyenesen folytathatjuk utunkat a leghíresebb szent helyek felé.” - írja Sixtus főépítésze.

Carlo Fontana: Della Trasportione dell'Obelisco vaticano et delle Fabriche di Nostro Signore Papa Sisto V, fatto dal Cav. Carlo Fontana

Architetto di Sua Santità, 1590, Róma

idézi: Aldo Rossi: A város építésze

Bercsényi 28-30 kiadás, 1986, Budapest; 84.o.

⁶⁵ Mai értelemben vett szabályozó erő azonban nem volt: a királyi birtokban lévő parcellákat a királyi és királynői pavilon és az egységes homlokzatok felépítése után értékesítették. A projekt ingatlanfejlesztői szemszögből igencsak sikeres volt, a homlokzatok mögött pár év alatt elkelték és beépültek a telkek, noha a beépítés és maga a használat is igen vegyes volt: az egyik palotahomlokzat mögött jó ideig ipari funkció, egy királyi manufaktúra működött.

⁶⁶ Az ilyen útvonal építészeti értelme részben a végcél – a kultikus emlékhely – elérése volt, részben viszont maga az út. Kompozíciójában ezért a végpont minden eszközzel való kiemelése dominál, az oldalsó határoló falaknak erre kell rásegíteniük, egyöntetűségükkel megakadályozni a szem elkalandozását, de a figyelem magukra vonását is. Valójában nem csak az utcahomlokzatok mögött elterülő város, de maguk az utcahomlokzatok is csak másodlagos jelentőségűek.

⁶⁷ A közterületek fogalmának változásáról lásd a következő fejezetet.

⁶⁸ Előképként – de aligha mintaként – csak az ókori Róma császárfórumai jöhetnek szóba.

⁶⁹ Tulajdonképpen a legtöbb városi helyzetben a barokk axis tervezésekor a templomtengely lépték nélküli megnyújtásáról, a vonulás és feltárlás élményének meghosszabbításáról és kitágításáról van szó a szabad térben. A barokk tengelyek mai érzékelhetősége a járda kialakítása miatt erősen leromlott, hiszen valódi hatásuk az utca tengelyére, a processzióban résztvevők szemmagasságára volt érvényes.

⁷⁰ Ilyen végpont volt a 19. században a place de l'Étoile, a Hősök tere, de még a 20.-ban is furcsa keresett városi „jelek”-ben végződik Jereván megannyi meghúzott monumentális tengelye.

⁷¹ A városi terek szükségességéről szólva megjegyzi, hogy „az ilyen üres területek ... szép nagy területet üresen hagynak, s így élvezni lehet egy nagyszerű épület vagy pompás templom látványát”

Andrea Palladio: Quattro libri dell' Architettura (1570)

idézi: Perényi Imre: Városépítéstan

Tankönyvkiadó, 1978, Budapest; 90.o.

⁷² A viszony mindkét irányban értelmezhető, hiszen ezek a kezdetben funkció nélküli terek egyre gyakrabban váltak később olyan fontos események, ceremóniák helyszínévé, amelynek hátterét, fontosságát, szimbolikus elhelyezését a város társadalmában éppen a kiemelkedő épület homlokzata, funkciója, rangja adta.

⁷³ Tulajdonképpen máig szerkesztési elve a Meggyesi Tamás által a „klasszicizmus továbbélésének” nevezett városépítészeti irányzatoknak.

Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest; 111-125.o.

A középület és a városi tér összetartozása ebben a hagyományban oly jelentőssé válik, hogy Pogány Frigyes az európai városépítészeti köztereinek értékelését jórészt éppen erre az összefüggésre alapozta, a tér esztétikai hatását rendre a meghatározó épületelem – homlokzat, torony, kapuzat – beláthatósági viszonyain, szögein elemezve, mérve.

Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete

Műszaki Kiadó, 1960, Budapest

⁷⁴ Preisich Gábor: Budapest építésének története – Buda visszavételétől a II. világháború végéig

Terc, 2004, Budapest; 140.o.

⁷⁵ Sopron városfejlesztési programjában a II. Világháborút közvetlenül megelőzően 70 évre sorolták fel a megépítendő közintézményeket!

lásd: Körner Zsuzsa – Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 121.o.

⁷⁶ A Napkirály udvarában Versailles tervezésekor állítólag 10.000 emberrel is számoltak.

⁷⁷ Az európai nagyvárosok növekedése – ami még jelenlévő városfalakon belül a zsúfoltság növekedésével és ennek minden következményével járt – egyre kevésbé tette őket vonzó lakóhellyé a hatalmasok, a barokk fejedelmek, királyok számára. Azok az építészeti elképzelések, amelyeket a reneszánsz és a barokk kidolgozott ezeknek a lakóhelyeknek a kívánatos kinézetére, szintén egyre kevésbé voltak megvalósíthatók a 17-18. századi városi környezetben.

⁷⁸ Christian Devillers: Le projet urbain

Conférences Paris d'Architectes 1994 Pavillon d'Arsehal

Pavillon de l'Arsehal, 1994, Paris, 30.o.

⁷⁹ Az épülettömegek sematikus ábrázolására mentésig lehetett, hogy azoknak részletes tervei később kidolgozódtak, ráadásul a barokk korban a beépítési terv készítője általában még azonos volt az épületekével. A köztük lévő terek azonban valójában a legjobb esetben is csak egysíkú, korlátozott szerepkört – előtér, felvonulási

---

útvonal töltöttek be. Igazi szerepük az épített tömegek kiemelésében lehetett – lásd az idézett Palladio-értelmezést.

⁸⁰ Az érvényes alapkészlet tanítása az építész-, és városépítész-oktatás egyik alappillére, annak ellenére, hogy ennek érvényessége egyre gyorsabban változik. Egy ilyen alapkészlettel és szabályrendszer-ismerettel felvértezett építész reményeink szerint alkalmassá válik legalább a városi rendszerek „értelmességének” megítélésére, de sajnos nem garantálhatja a minőségi alakítás biztonságát. Ugyanakkor az előre meghatározott alapforma-készlet minden bizonnyal csökkenti az építészeti-városépítészeti kreativitást, de akár csak az új formák, elemek, megoldások befogadását is.

⁸¹ Részben ehhez köthető a kor gyakorlata, amelyben az új középületek elhelyezésére és kialakítására előszeretettel írtak ki pályázatot a szabályozási terv készítése előtt vagy azzal párhuzamosan.

⁸² „Míg korábban csak a tervezett középületek helyének meghatározását várták el a tervezőktől, addig az új tervpályázatok kiírói – az építészek gondolatainak részletesebb megismerése érdekében – javaslatot kértek e „kulcspozíciók” (fontosabb terek, hídfő, sétányok, gyalogos hidak, kiállítási terület, stb.) részletes megoldására. A kiírók szerint a perspektivikus képek, axonometriák révén a tervezők igazolhatták szabályozási elképzeléseik „térbeli értékes voltát”, ezáltal a szabályozási tervlap úthálózati javaslatainak létjogosultságát.”

Körner Zsuzsa – Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 89.o.

⁸³ Bierbauer (Borbíró) Virgil például hosszas és bonyolult számításokkal igazolt tanulmányában a lakások építési követelményeire támaszkodva új beépítési formák és szabályozás javaslatáig jutott el, amely – az építész lapok hasábjain folytatott vitákkal kiegészítve - jelentősen befolyásolta a fővárosi szabályrendszer módosítását.

Bierbauer (Borbíró) Virgil: Budapest lakásügye a statisztika és az építési szabályrendelet tükrében

in Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1932, 225-230.o.

illetve: Bierbauer (Borbíró) Virgil: Az építési szabályzat reformjához

in Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1932, 293-304.o.

⁸⁴ Nálunk a Tizenöt éves Lakásépítési Programmal (1961-75).

⁸⁵ A gyakorlatban igen gyorsan kiviláglott ennek a jellegében direkt eszköznek a hátránya, hiszen már a technológia, az „elsődleges” építőelem legkisebb módosulására – például a paneltípus megváltozására – sem tudott rugalmasan reagálni. Körner Zsuzsa írja le részletesen a kor rendezési és beépítési tervek viszonyát, ehhez kapcsolódóan például Dél-Zuglói lakótelepének változékony beépítési terveit:

Körner Zsuzsa - Nagy Márta: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig

Terc, 2006, Budapest; 282-284.o.

⁸⁶ Míg a ház szokásos építészeti kifejezőeszközei, az alaprajz, különösen pedig a homlokzatok és a távlati rajzok egy laikus számára is világosak, kifejezők lehetnek, addig a beépítési terv léptékéből adódóan olyan szintű absztrakciót tartalmaz, amelyet már nem lehetséges szakmai ismeret nélkül értelmezni.

⁸⁷ Nem véletlen, hogy a fényképezés és később a film feltalálása óta a kisebb-nagyobb diktátorok nyilvános ábrázolásának toposzává vált a városmakettek fölé hajló vezér alakja. (Meg kell jegyezni, hogy ebben a képi toposzban nem csak az építész és a megbízó kommunikációja ábrázolódik, hanem a vezér fizikai és világformáló nagysága, szakértelme is.)

⁸⁸ „Szemtanúk szerint a generalisszimusz egy alkalommal könnyed mozdulattal kiemelte a Kreml makettjéből a hagymakupolás Vaszilij Blazsennij székesegyházat, mert látni akarta, hogy nézne ki nélküle a város.”

Deyan Sudjic: Épület-komplexus – Ahogy a hatalmasok és gazdagok építkeznek

HVG Kiadói Zrt., 2007, Budapest; 64.o.

Egy ilyen mozdulat szimbóluma lehet annak, milyen módon tűnnek el a makett kapcsán városalakítás történeti, kulturális, társadalmi, de akár költségvonzatai is, pusztán egyetlen szempont, a „hogyan nézne ki” érvényességét meghagyva.

⁸⁹ Germania – a náci Berlin - terveinek makettjét ezért konstruálta Speer úgy, hogy a középész eltávolításával Hitler a lépték szerinti szemmagasságból is megcsodálhassa, a részletek érzékeltetésére pedig részmaketteket is épített.

⁹⁰ Ebben az időszakban számos városról készült átfogó és igényesen megépített „alpmakett”, amelyen a városépítészeti ötletek tesztelhetők voltak. Az elgondolások szerint az alpmakett a várossal párhuzamosan tovább épült volna, s nem csak a várostervezés munkaeszközéül, hanem a város közönségével való

---

kapcsolattartás alapjául is szolgálhatott – volna. Budapest fából készült modellje sokáig elfeledetten porosodott a Városháza egyik pincéjében, amíg egy privát modellező cég fel nem fedezte az ebben rejlő közönségkapcsolati lehetőséget: www.modellart.hu/bpmodel.php

⁹¹ Sudjic részletesen elemzi, hogyan használta Hitler a Speer-féle kancellária végletekig sokszorozott méreteit Hácha csehszlovák államfő megfélemlítésére és megtörésére (i.m. 28-31.o.), de már a náci nagygyűlések díszlete, amellyel Speer karrierje elkezdődött, is erre az eszközre alapozott.

⁹² Lehet ez a város külső képe, ahogy a középkori városábrázolásokon láttuk. Értékelhetjük a város szerkezetét is esztétikai alapon. Ezt tették a reneszánsz ideális városok tervezői vagy az utópista szocialisták, akik egyfajta morális ideált próbáltak ideális formákba önteni, de hasonló esztétizálást fedezhetünk fel számos mai várostervezési pályázatban, ahol a tablók látványos grafikája mintha elsőbbséget élvezne a városi környezet tényleges alakításához képest. Láthatjuk a várost Le Corbusier után a „tömegek okos játékának a fényben”, s véleményt alkothatunk a tömegek viszonyairól, kompozíciójáról egymással és a tájjal való kapcsolatáról. Értékelhetjük a város szépségét impozáns épületei és együtteseinek alapján, ahogy ezt Evlia Cselebi vagy Pogány Frigyes tette.

⁹³ Ez a felfogás Albertit követően többszáz éves lappangás után csak a 20. század elejének építészeti elméleteiben üti fel újra a fejét. Még az építészeti elméleteknek ez az első új generációja is az építészeti alkotás ősi formájának a végtelen térben való tömegalkotást tekintve, amelyet az építészettörténet folyamán csak lassan váltott fel az egyre tagoltabb épülettömegek és a belső terek létrehozásának intenciója. Lásd például:

Alois Riegl: A későrómai iparművészet I. Az építészet

Corvina, 1989, Budapest

Siegfried Giedion: Raum, Zeit, Architectur,

2007, Basel

Bruno Zevi: Architecture as Space

Parry Joseph A., 1957, New York

⁹⁴ A már említett place des Vosges még az előbbire példa, hiszen az erős központi akarattal és a szerepek abszolút központosításával is városépítészeti szemmel értékelve legfeljebb csak furcsa, felemás eredmény jött létre. Haussmann párizsi átalakításai sikerének, de a pesti Nagykörút megvalósításának is titka már a magánfejlesztés erőinek pontos felmérése és választékos eszközökkel való megmozgatása – az eszközöknek csak egyike volt a városépítészeti minőség ajánlata. Haussmann taktikájának éppúgy része volt az ingatlanfejlesztő tőke szűk területre korlátozása a Párizs körüli szigorú adóhatárral, mint a városi telekgazdálkodási rendszer, amely lehetővé tette a telekérték-emelkedés visszaforgatását a városátalakításba. Pest az egységes körüli arculat kiépülését nem utolsó sorban a házadó-kedvezmények rendszerének köszönheti.

⁹⁵ Mint például Budapesten a Közmunkatanács.

⁹⁶ Camillo Sitte: Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen

Bécs, 1899

⁹⁷ Sitte nézeteinek népszerűségét, a kor városfejlesztéseivel való esztétikai elégedetlenséget jelzi, hogy műveit egy éven belül két kiadásban elkapták, és két éven belül megjelent a harmadik kiadás is.

⁹⁸ Kerékgyártó Béla: Egy vita tanulságai. Camillo Sitte és Otto Wagner a nagyvárosról; 212.o.

in Társadalmi térben, A Szociológia és Kommunikáció Tanszék 20. évfordulójára rendezett emlékülésen elhangzott előadások

BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 2005, Budapest; 211-216. o.

⁹⁹ Ezt a tradíciót később több elméleti építész is továbbvitte, mint például Robert Krier, aki ezirányú munkáját Sitte-nek ajánlotta, vagy a magyar Pogány Frigyes. lásd: Robert Krier: Urban Space

Academy Editions, 1979, London

illetve: Pogány Frigyes: A szép emberi környezet

Gondolat, 1976, Budapest

Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete

Műszaki Kiadó, 1960, Budapest

¹⁰⁰ „Véletlenszerűen” vagy egészen más, pl. telektulajdoni, morfológiai vagy tűzrendészeti logika alapján.

¹⁰¹ Ezt később a közlekedés hálózatalvú tervezésének fejlődése párhuzamosan is támogatta.

---

¹⁰² A Wekerle-telep tervezése közbeni mérnöki vizsarendeződésről lásd:

Körner Zsuzsa – Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 56.o.

¹⁰³ A városnak csak „... a kevés fontos téren és főútvonalon kellene ünneplő ruhába öltöznie, lakói büszkeségére és örömére, a hazafias érzelmek felkeltésére, a felnövekvő ifjúság nagy és nemes érzelmeinek ápolására ...”

Camillo Sitte: Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen

Springer Verlag, 1972, Wien – New York; 98.o.

idézi: Kerékgyártó Béla: Egy vita tanulságai. Camillo Sitte és Otto Wagner a nagyvárosról; 214.o.

in Társadalmi térben, A Szociológia és Kommunikáció Tanszék 20. évfordulójára rendezett emlékülésen elhangzott előadások

BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 2005, Budapest; 211-216. o.

A többi, az új lakóterületek rendszere elsősorban a fejlesztési prioritásnak, a praktikumnak, ésszerűségnek és takarékoságnak felelhetett volna meg. Dicséretes szerénységhez tűnik ez ahhoz a népszerűséghez, amit például a saroktoronyok az 1980-as évek magyar szabályozási terveiben elértek.

¹⁰⁴ A városformák vizsgálatát Lynch az ottlakókkal folytatott séták, beszélgetések, általuk rajzolt térképek alapján elemzi. A módszertan több oldalról is kapott kritikát, hiszen a tárgy bonyolultsága miatt például kevésbé felelt meg a kor pszichológiai gyakorlatában az emberi percepciót kutató kísérletek szokásos követelményeinek. Velük ellentétben azonban a megfelelően nagy számú kikérdezés és térképezés eredményeként olyan elemek kezdtek kikristályosodni, amelyek a használati városkép értelmezésében elsődlegesnek, és városokon átívelőnek bizonyultak, később pedig a tervezésben konkrét eredményekre vezethettek.

Kevin Lynch: The Image of the City

The MIT Press, 1990, Cambridge

¹⁰⁵ Lásd a rendszerelvű hagyományról szóló fejezetet.

¹⁰⁶ Roberto Venturi: Összetettség és ellentmondás az építészetben

Corvina, 1986, Budapest

¹⁰⁷ Christopher Alexander: The Timeless Way of Building

Oxford University Press, 1979, New York

Alexander-Ichikawa-Sara-Silverstein-Murray: The Pattern Language

University Press, 1981, New York

¹⁰⁸ Az utaknak és határvonalaknak megfelelő téri elemek elsősorban a strukturális-hálózati tervezésnek voltak tárgyai, sokszor anélkül, hogy a folyamatos térszerkezetben betöltött szerepük – esetleg egymással is ellentmondásos szerepeik- tudatosult volna. Az övezetek a század eleje óta a zoning alapeszközei voltak, de kohéziójuknak – még pusztán morfológiai értelemben is – csak rendkívül elszegényített aspektusát írták le a funkcionális és az építés sűrűségére-magasságára vonatkozó megkötések. Ráadásul a három vizsgált amerikai város mentális térképei azt mutatták, hogy az övezetek nem folyamatos rajzolatként fedik le a várost, definíciójukban a külső határoló elemeknek – utaknak és határoknak -, valamint az identitásukat jelző pontszerű építményeknek – jelzőpontoknak, csomópontoknak – alapvető szerepük van. A csomópontok a leginkább elhanyagolt terepe volt a szabályozásnak, hiszen jelentőségére a városi lakosság mentális térképein éppen Lynch kutatásai hívták fel a figyelmet. Sajnos kevés volt ez a figyelem ahhoz, hogy később hatékonyan szembeszállhatott volna a közlekedési felületek kiterjedésével, amely ragályosan terjedve kebelezte be ezeket a kulcsfontosságú urbánus pontokat. A csomópontokkal ellentétben a jelzőpontok kérdésével a kezdetektől küzdött a városszabályozás módszertana, hiszen ezek éppen a várostestnek olyan „nem tematikus” elemei voltak, amelyek az építészeti logikájú városformálás elsődleges tárgyai, ugyanakkor a legkevésbé rendezhetők valamiféle általános normatív szabályozás segítségével.

¹⁰⁹ A középületek és a „magánházak” kivitelezését már Vitruvius is az építészet alapvető megoszlásának tekintette, és ide tért vissza a posztmodern számos alaktani elemzése a város tematikus és nem tematikus elemekre bontásával.

Vitruvius: Tíz könyv az építészetről;

Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1988, 38.o.

¹¹⁰ Nollí a középületek és nyilvános kertek részletes alaprajzát beillesztette a tömören – sematikusan – jelzett magánépületek közé. Ezzel a térkép a köz(használatú) terek és a magánterek szétválását finom léptékben jeleníti meg.

lásd például: www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli_01.jpg

¹¹¹ Ennek a köztes térnek a késői artikulálódására jó példa a kétfeltek magyar települések belső területeinek rendeződése-rendezése. A „szabadon álló” épületek körül évszázadok használatában rakódott le a magán és közhasználatok finom rendszere, ennek folyamati szabályozása. Az épületek meghatározottságához, és később a jószág és a kert védelmére a kert bekerítettségéhez a hely tulajdon- vagy függelmi viszonyainak könnyű értelmezhetősége járult. Azonban ezeknek, és főleg a kimaradó területeknek használati jogát is a csoportokhoz, funkciókhoz, alkalmakhoz, stb. kapcsolódó változatos szokásjog tagolta. A szokásjog szabályozásához képest a későbbi kataszteri megoldások annyival szegényebbek voltak, hogy a települések központilag elrendelt rendezései Mária-Terézia idején már csak ezért is ellenállásba ütköztek.

A kétfeltek települések szabályozásáról lásd:

Körner Zsuzsa - Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon;

Műgyetemi Kiadó, Budapest, 2004; 24-27.o.

¹¹² Róma nem csak a kövezett utak, víz- és csatornahálózat műszaki fortélyait ismerte, hanem például a kisajátítás jogi eszközét is: ezzel vágták az insulae-k zavaros világába a császárfórumokat. A római városkultúra hagyományai és a közterület alakítására vonatkozó igényei azonban a középkorban annyi más latin vívmányhoz hasonlóan feledésbe mentek.

¹¹³ Pest első katasztere a török alóli felszabadulás alkalmával készült, a telkek újraosztását támogatandó. A kataszter nem tartalmaz utalást a közterületekről, csak a kiosztható telkekről.

lásd: Pest város várostérképe (1710 körül)

in Holló Szilvia Andrea: Budapest régi térképeken 1686-1896;

Officina Nova, Budapest, 1994, 13.o.

¹¹⁴ A hűbértokok bizonytalansága miatt, a nemesség ezirányú mozgalmának hatására Európa országaiban olyan királyi biztosítékok születtek, amelyek megnehezítették a nemesi földbirtokba való önkényes beavatkozást, ezzel egyensúlyozva ki az egyoldalú tulajdoni függést. Magyarországon ennek dokumentuma volt az Aranybulla (1222), és később ezeket a szabályokat foglalta írásba Werbőczy Hármaskönyve. Paradox módon még a magyar kisajátítási törvény nehézkes megszületése részben ezekhez az előjogokkal, részben a magántulajdon szentségének elvével magyarázható.

Werbőczy István: Tripartitum – A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve

Téka, 1990, Tata

A magyar kisajátítási törvény születéséről lásd:

Körner Zsuzsa - Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon

Műgyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 102-105.o.

¹¹⁵ A közlekedés mellett a szállítás, a kereskedelem (utcai és piaci árusok), a szolgáltatások, a szórakozás (tűznyelők és akrobaták, pellengérek és autodafék), az egyházi és politikai történések, ünnepségek, a játék terepe volt az utca, de ide került a házakban nem kívánatos hulladék és szennyvíz is. A 17-18. század növekvő városi nyomorával egyre nagyobb volt azoknak a száma is, akik a városban magán területet maguknak kiszakítani nem tudván, egész életüket az utcán töltötték. S minél nagyobb volt a forgatag, annál kézenfekvőbb volt, hogy az új tevékenységek - legyenek kereskedelmi, szolgáltató, kulturális vagy hittérítő jellegűek, politikai mozgósítások - is az utcán jelenjenek meg, itt találva maguknak piacot és közönséget.

¹¹⁶ Európának e két legnagyobb városában a népesség növekedése – a későbbi urbanizációs szakaszhoz mérve ugyan kis mértékben - már a 18. században nagy lendületet vett. A beérkező többnyire fiatal és egyedülálló emberekből álló tömeg letelepedése megváltoztatta az addig viszonylag homogén téri-társadalmi struktúrát.

¹¹⁷ „...a térnek önmaga emlékművének kellett lennie, amely csupán korlátozott tevékenységre, főként áthaladásra vagy közlekedésre szolgált. A legfontosabb, hogy e tereket nem azzal a szándékkal tervezték, hogy itt majd lézengő embertömegek verődjenek össze. Hardouin-Mansart éppen azért küzdött, hogy a terekről eltűnjenek az árusok bódéi, az akrobatacsoportok és az utcai kereskedelem egyéb formái, továbbá hogy a kávéházak az ajtón belül maradjanak, a postakocsi-állomások pedig végképp kerüljenek ki a városi terekről.”

Richard Sennett: A közéleti ember bukása;

Helikon Kiadó, 1998, Budapest

¹¹⁸ Mumford szerint az első időszakban a vidéki palotából elmaradt funkciók töltik be őket: forgalmi területként és hintó-parkolóként szolgálnak.

Lewis Mumford: A város a történelemben

Gondolat, 1985, Budapest; 368-370.o.

¹¹⁹ A nagyáruház annyira a polgári életmód szimbólumává vált, hogy Gyáni Gábor a pesti nagyáruház késedelmes kifejlődéséért és módosult formáiért a polgárosodás zavarait teszi felelőssé.

Gyáni Gábor: Középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház

in Budapesti Negyed 16-17/1997., Tömegkultúra a századfordulós Budapesten, 101-126.o.

¹²⁰ Az egyre növekvő számú és egyre heterogénebb népesség miatt a városi utcán már nemhogy a szembejövő kiléte, de mineműsége, társadalmi hovatartozása sem volt bizonyos. A terep egyre nagyobb lehetőséget adott és egyre inkább megkövetelte, hogy a városi ember magát öltözékén – azaz jelmezén – és viselkedésén – azaz szerepjátékán – keresztül önmaga definiálja. A társadalom működésében ezek a szerepek egyre fontosabbá váltak, az értelmezésre etikettek, divatok, illemtörvényszabályok születtek. A nyilvános viselkedés megmerevedett szabályaira jellemző, amit apai nagyanyám előkerült halcsontos fűzőjére tett kérdésünkre válaszolt: a fűzőt háztartási cselédként átrobotolt napjain természetesen nem hordta, hisz nem is tudta volna, de a két világháború közötti Budapesten egy cseléd számára is elképzelhetetlen volt, hogy vasárnap fűző nélkül menjen az utcára!

¹²¹ Egy valamit magára adó úr vagy hölgy nem jelenhetett meg bárhol és bármikor!

¹²² Sennett az elemzett városok alapján a közélet és – ennek megfelelő közterület-fogalom – első átalakulásának korszakát a 18. század második felére teszi, de valójában Párizs és London mai szóhasználatával csak a folyamat két „zászlóshajó-projektje” volt. Európa legtöbb nagy- és kisvárosában csak jóval a 19. század kezdete után, már az urbanizációs hullám idején beszélhetünk a közterületeknek illetően újraértelmezéséről. A városfejlesztésnek mindkét alapeleme, az épített környezet alakítása ugyanúgy, mint a jogrendszer módosulása, nehézkes, lassú folyamat.

¹²³ Körner Zsuzsa - Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon;

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 26-27., ill.70-77.o.

¹²⁴ A közterületek műszaki kialakítása olyan új és lényeges tudomány volt, hogy Pirovits Aladár a modern városrendezés kapcsán még a 20. század elején is részletesen tárgyalja az útkövezés és csatornakialakítás különböző módzatait!

Pirovits Aladár: Városaink közigazgatásának reformja és a modern városrendezés;

Műszaki, Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1904

¹²⁵ Az építész szempontú várostörténetekben ritkán hangsúlyozzuk, hogy Budapest város-átalakításában a körutak és az Andrássy út kialakításával azonos fontosságú volt a rakpartok kiépítése, amelyek a folyamhajtásban betöltött szerepükön és az árvízvédelmi jelentőségükön túl újabb polgári közterületet hoztak létre. Korabeli képeken látható, hogy a nem városba szelídített Duna-part élénk városi nyüzsgés színtere volt, de minden bizonnyal nem volt jobb társasági helyek számára vonzó. Csak a burkolatok kiépülése után fordultak a víz felé azok a városi funkciók is – szállodák, kávéházak, Vigadó, stb. -, amelyek a rakpartból korzová nemesítették a folyópartot. Ugyanilyen „elfeledett” műszaki tett volt a kiszabályozott körutak alatt a vízvezeték-hálózat főágainak (és a hozzájuk tartozó műveknek) a kiépítése, amelyek mentesítették a felszínt a csapadék- és szennyvízelvezetés terhéértől, mellesleg pedig még több mint száz(!) évig a környék magánfejlesztésének működő alapjai voltak.

¹²⁶ A városi szervezetek megalkotásánál egyrészt érezhetően a középkor fejlett autonómiájával rendelkező városszervezetei lebegtek a kor jogászai előtt, másrészt viszont a liberális önkormányzatiságnak mindig érzékeny egyensúlyba kellett kerülnie az alakuló nemzetállam érdekeivel (és sokszor az abszolutista uralkodóház hatalmával).

¹²⁷ A polgárjog 19. századi definíciója még korántsem volt azonos a mai helyben lakással. A városi polgárság jelentősége egyrészt abban állt, hogy a kor eszmerendszerében a nemzet felemelkedésében kulcsszerepet játszó, a felvilágosulás gondolatrendszerét és a protestáns munkaetikát hordozó réteg volt. Másrészt viszont éppen a tervezett városi önkormányzatisággal ez a polgárság olyan gazdasági-politikai önállóságot kapott, amely a politikusok, politikatudósok és jogászok szerint is veszélyeztethette az állam integritását. A polgári jogállást ezért általában valamiféle polgári státuszhoz – cenzushoz, ingatlanulajdonhoz, iparfolytatáshoz, értelmiségi praxishoz – kötötték. A szellemi elit szerepet jelzi, hogy az olasz királyság városi polgára például csak írni-olvasni tudó ember lehetett!

¹²⁸ Éhen Gyula, Szombathely polgármestere - a magyar községi szabályozás megteremtését szorgalmazva - 1903-ban könyvben mutatta be a kor várostörvényeit, érdekes és részletes képet adva a 19. század városigazgatási ideáinak fejlődéséről a Heinrich Friedrich Karl von Stein báró által megalkotott 1806-os porosz városi törvénytől az olasz királyság 1998-as törvényekkéig.

Éhen Gyula: A városok

Seiler Henrik Utódai Könyvnyomdája, Szombathely, 1903

¹²⁹ Ezek szerint a francia városi tanács feladatköre a „... az utcák és terek osztályozása, megszüntetése, újjáalakítása, meghosszabbítása, kiszélesítése, vagy elnevezése; sétaterek, kertek vagy parkok, piacok, lövőterek létesítése, vagy megszüntetése, újabb szabályozási vonalak létesítése, városi közutak lejtmezése, vagy elfogadott szabályozási terv módosítása, utadó tarifák behozatala, ...”

¹³⁰ Különös jelentősége volt a helybiztosításnak egy olyan időszakban, amikor a város zabolátlan növekedése a mindennapokban szükséges közterületet sem biztosította önmagától, nemhogy a növekedés, vagy a városi közlekedés és közműszolgáltatások technológiaváltása által szükségessé vált, a hagyományosnál jóval szélesebb területet. A közterület és a magántelek szabályozatlan vetélkedése a rendelkezésre álló térért általában annál a határnál végződik, ahol a telektulajdonos a saját telkét a szokásos módon megközelíteni tudja. Afrikai városfejlesztési tanácsadók beszámolójából tudjuk, hogy a mindenféle adminisztratív kontroll nélkül felövő szegény bádogvárosokban a közmegegyezés a szokásos gyalogos közlekedésre alkalmas 1,5-2 méteres szélességű átjárókat alakít ki, míg az ugyanennyire kontrollálatlan, de jómódú villanegyedekben az utak szélessége „magától” 4,5-5 méter körül alakul – az elterjedt kocsihasználat hatására.

¹³¹ „Szabályozás alatt szoros értelemben a városi úthálózat (utak, utcák, terek) megszerkesztését értjük; eredménye a szabályozási terv, amely vagy részletekben vagy az egész városra egy műben készül el, utóbbit nevezük általános szabályozási tervnek.”

Dr. Harrer Ferenc: Budapest városfejlesztési programja

Különlenyomat a Városi Szemle XIX. évfolyamából

Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1933, 22.o.

¹³² A közterületek esztétikai alakításával az építészeti-esztétikai hagyományról, a hálózati fejlesztéssel a rendszerelvű hagyományról szóló fejezetekben foglalkozunk.

¹³³ Lásd a rendezés hagyományáról szóló fejezetet.

¹³⁴ Brian Ladd a német városrendezés 19. századi fejlődését elemezve utal erre a magatartásra: „A várostervezők megpróbálták a városon belüli térviszonyokra alkalmazni azon sokat hangoztatott polgári elképzelést, hogy a köz- és magánszféra választassék külön egymástól. (...) az utcának kizárólag nyilvános használatot, közcélú rendeltetést szánunk, míg ezzel egyidejűleg a lakóház, a lakás és a családi élet színterét éppoly kizárólagossággal a magánszférába utalják. Ebben az értelemben nagy jelentőséget tulajdoníthatunk az utcahálózat rendezésének, azaz annak a szisztematikus törekvésnek, hogy a város egész területét utcákra és belterekre osszák fel, az átmeneti zónákat – a nyílt udvarokat, sikátorokat és átjárókat – sorra megszüntetvén, hogy ekképp teljesülhessen végre a lakásügyi reformerek leghőbb vágya – azaz valamennyi munkáscsaládnak meglegyen a maga önálló, zárt és egyedül általa lakott hajléka.”

¹³⁵ Mint például a Hungária körút esete, amelynek szabályozása és kiépítése közé mintegy száz év, politikai rendszerek, tulajdonjogi átalakulások, használati változások sora esett.

¹³⁶ A Hungária-körút és a város akkor még üres területeinek szabályozása abban a tudatban történt, hogy Budapest akkor aktuális növekedési üteme folytatódik, és a mezőgazdasági területek urbanizálása a közeljövő szükségessége. A Hungária körút hosszú csipkerózsikaléte valójában nem a bölcs várostervezés előrelátása, hanem a város lelassult növekedésének eredménye.

¹³⁷ Ezekben az elrendezésekben a nem derékszögű, többágú, változó keresztmetszetű, szabálytalanul kapcsolódó rendszerben a telkek között számtalan sarokkapcsolódás, elfordulás jön létre, amely a tájollással együtt a házak és telkek nem tipizálható térhasználatát idézi elő. Adott teleknek nem egy, de két, három, esetleg négy közterületi oldala is lehet, szinte bármelyik homlokzatával szomszéd épület érintkezhet, stb., ami a telekhasználat és a nyilvános területekhez való kapcsolódás találékony egyéni változatosságát eredményezi.

¹³⁸ Nem véletlen, hogy a fésűs szerkezetű magyar falvak többségének történetében szerepet játszik a tudatos tervezés/telepítés.

¹³⁹ A kastélyépítészeti barokk klasszikusai viszont az első és hátsó homlokzat megkülönböztetését a fejlettebb városi hagyományokból hozták. XIV. Lajos Versailles-i palotája ugyan menekülés Párizs szorongató építészeti – és társadalmi – környezetéből, a sokat elemzett parki nagytengely a természet megszerkesztése és beemelése az építészeti koncepcióba, de az érkező homlokzat elé az építész – legalább formálisan, kulisszaként hozzátervezi a

---

várost is. Ahogyan a hátsó homlokzat a megregulázott, idealizált természetre, úgy az elülső ablakok a megregulázott(!), idealizált városra néznek.

¹⁴⁰ Nem véletlen, hogy éppen ez a beépítési forma szolgál sokszorta az ezzel az eszközzel létrehozható települési-építészeti gazdagság mintájául, Schneller István a települési filter-terek szerepéről szóló elemzésében hozza fel példának.

Schneller István: Az építészeti tér településszintű értelmezésének egy lehetősége

in Schneller István: Az építészeti tér minőségi dimenziói

Librarius, 2002, Budapest, 102.o.

¹⁴¹ Közismert a „kitették a szűrét” nyelvi fordulatunk eredete, mely szerint a leánykérőbe érkező legény „véletlenül” otffelejttett szűrét tették ki a tornágra, ha nem kívánatos jelöltnek minősítették: ily módon szimbolikusan is érzékeltették vele, hogy a családban, a család belső tereiben keresnivalója nincs, ugyanakkor őt is és magát is megkímélték az elutasítás kellemetlen találkozásától. Hasonló finomságokkal szabályozódott a gyermekágyas asszony ellátása: míg a szokás viszonylag széles körben tette kötelezővé a komatál készítését a lábadozó anya számára, korántsem mindenki léphetett be a tállal a házba. A komatálat a tornácon hagyva érzékeltették a falu nyilvánosságával, hogy az illető eleget tett a szolidaritás törvényeinek, ugyanakkor megvédték a gyermekágyas asszony intimitását (no meg az újszülöttet a rontásoktól).

¹⁴² Ismeretes, hogy a francia gótikus katedrálisok hiteles korhű hatása a szűk utcarendszerben hirtelen feltároló látvány lenne, a mai előtereket legtöbb esetben csak a 19. század végének tudatos – az akkori építészeti elveket, a látvány és reprezentáció fontosságát hirdető – beavatkozásai eredményezték.

¹⁴³ Ilyen félprivát – bár elsősorban intézményi -területek jelennek meg Nolli térképén is. Annak izgalma éppen abban áll, hogy átláthatóvá, nyilvánossá teszi azokat a „titkos” helyeket, amelyeknek ismerete, használata a városban helyi tájékozottságot, jogosultságot, sőt, a privát szféra határainak átlépését feltételezi.

¹⁴⁴ A német nyelvterület falvainak hagyományos zártos beépítése minden bizonnyal a gazdag városi minta következménye, hiszen a porták mezőgazdasági használatát tulajdonképpen erősen akadályozza. A városokban szűkös közterületek azonban itt nem jellemzők. A német falusi parasztporta zárt homlokzata előtt széles átmeneti teret találunk, amely nem csak a társadalmi érintkezés hagyományos formái és fokozatai alapján válik el az utcától, hanem a mezőgazdasági technológiából eredő funkciói is vannak. A 19. századi, a köztéri megjelenést szigorúan szabályozó magyar falusi hagyományokkal összehasonlítva különös, de technológiailag szükségszerű, hogy itt helyezkedik el a trágyatároló, de kocsit, mezőgazdasági eszközöket, terményt is tárolnak itt átmenetileg. Érdekes, hogy ezt a teret az esetleges burkolaton kívül – valószínűleg éppen az intenzív és változó használat érdekében - építészeti kialakítás nem definiálja, az utcától nem választja el. Kijelölésében viszont elmaradhatatlan a „családfa” („Familienbaum”), amihez szimbolikus jelentés, számos szokás és hiedelem kapcsolódik.

¹⁴⁵ Hasonlóan értékalapú fejlődésnek tekinthetjük a magyar mezővárosok, nagyközségek belső negyedeiben végbement zártosodást a 19.-20. század fordulóján. A növekedés funkcionális szüksége általában itt sem indokolta volna az utcával párhuzamos szárny megjelenését, hiszen a hagyományos paraszti hosszúházba zseniálisan be volt építve az additív fejlődés lehetősége, amely évszázadokon át a legkülönbözőbb bővítési igényeket kielégítette. A homlokzat zárulása a városi minta, divat eredménye, aminek bizony kezdetben gyakran ellentmondott a még meglévő mezőgazdasági tevékenység. (A városról terjedő divat alatt természetesen nem elsősorban az építészeti formák divatja értendő, hanem pontosan annak a magán- és közszerepről alkotott véleménynek, felfogásnak a terjedése, amelyet fentebb bemutatunk.) Sokatmondó jelenség a kocsiáthajtók kiskaput is bennfoglaló, de kötelezően tömör kapuzata, amely szokatlanul nagy anyagi ráfordítást és kifinomult műszaki megoldásokat igényelt, gyakran a homlokzat legfőbb díszévé vált.

¹⁴⁶ Első velencei utam meghatározó élménye, ahogy a homlokzati ábrázolásról ismert Cas d'Oro csipkés márványhomlokzata az oldalsó kanális felé banális és burkolatlan égetett téglába vált. A szokásos családka ábrázolást lásd például:

Antonio Salvadori: Venise – guide de l'architecture

Canal Editions, 1996, Párizs

¹⁴⁷ Schneller István: Az építészeti tér településszintű értelmezésének egy lehetősége

in Schneller István: Az építészeti tér minőségi dimenziói

Librarius, 2002, Budapest, 112.o.

¹⁴⁸ A magyar kávéházi kultúra a franciától eltérően egyébként is a zárt térre alapult, a teraszok elterjedése csak az utolsó évtized fejleménye. A kertés vendéglőért Szindbádnak még a budai hegyekbe, vagy Óbudára kellett kocsiznia. A századforduló bérházépítését egyébként is már a szabályozási vonal uralma határozta meg. Ennek a

---

korszaknak tudatos törekvése a magán és köztér világos elválasztására nehezen kezelte volna a teraszok megjelenését.

¹⁴⁹ „... állást kell foglalnunk, hogy a sávok sorházas építkezést támogatandónak tartjuk-e, és hogy ezt az építkezést csak akkor kívánjuk-e megengedni, ha tömbökként egyszerre és egységes kivitelben történik, vagy pedig megengedhetőnek látjuk, hogy a sáv, mint építési keret állapíttassék meg, amelyen belül mindenki az építésügyi szabályzat általános rendelkezései szerint külön építhet.” Dr. Harrer Ferenc: Budapest városfejlesztési programja

Különlenyomat a Városi Szemle XIX. évfolyamából

Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1933, 35.o.

Ez utóbbi kitétel a sávok beépítés egy sajátos értelmezésére utal, amely a kisvárosi zárt sorú beépítés hagyományaira támaszkodva képzel el a sávok rendszer bevezetését. A sávokat ebben az esetben a szabályozási terv – a város, mint az egészséges építési lehetőségért felelős „köz” – jelölné ki, ezen belül az építészeti tervezés és az építés a magán telektulajdonos és építető felelőssége lett volna. (A szabályozott sorházak eszközével a rendszerváltás környékén Budaörs önkormányzata kísérletezett, ennek érdekes eredménye látható a balatoni autópálya menti domboldalon.)

¹⁵⁰ Kezdetben több helyen, Berlage Amszterdamjában vagy a vörös Bécsben olyan kísérletek is folynak, amelyek a folyamatos utcahomlokzatot még nem szaggatják fel, a tömb belső, privát részének a külsőtől való elkülönülését még többé-kevésbé tiszteletben tartják.

¹⁵¹ erről az építészeti folyamatról lásd:

Dr. Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest, 73-79.o., 219-224.o.

ill: Philippe Panerai, Jean Castex, Jean-Charles Depaule: Formes urbaines: de l'ilot a la barre

Éditions Parentheses, 1997, Marseille

¹⁵² Ez a kor a városok, nagy iparvállalatok, szövetkezetek, nyugdíjpénztárak lakásépítési akcióinak az a kora, amikor az alacsony intenzitású telepek mellett egyre nagyobb számban épülnek többszintes, intenzívebb, városias lakóegyüttesek. Körner Zsuzsa: A telepszerű lakásépítés története Magyarországon 1850-1945

Terc, 2004, Budapest

¹⁵³ Ez, a kilencvenes évek lakóparkjaiban később feléledő forma egyébként már korábban létezett, lásd pl. a Százados úti művésztelepet, de az ötvenes-hatvanas évekből is ismerünk hasonló elrendezésű zárt lakótereket – az adott kor építészeti stílusában az adott kor kiváltságosai számára építve – a Villányi út mentén vagy a Lehel út kaszárnyái közé illesztve.

¹⁵⁴ Lukovich Tamás a lakó funkcióra szakosodott tematikus parkok alaptípusaként kezeli, amelyek végletekig fejlesztett amerikai változatai – elsősorban szociológiai tulajdonságai miatt – az urbanisztikai irodalom rémképei.

Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai

Szószabó Stúdió, 1997, Budakalász; 36-37.o.

¹⁵⁵ Schneller István: Az építészeti tér településszintű értelmezésének egy lehetősége

in Schneller István: Az építészeti tér minőségi dimenziói

Librarius, 2002, Budapest

¹⁵⁶ A közterület kiterjedését a szabadon álló sokemeletes-soklakásos épületek ajtajáig a II. Világháború után – a keleti blokkban természetesen – a társadalmi normák átalakulása is támogatta. A nyugati országok hasonló építészeti lakóegyütteseit, amennyiben nem szociális lakások számára készültek, már épülésükkor körülkerített telektömbön építették, vagy az utóbbi évek tulajdonhoz fűződő jogokat és biztonságot felértékelő változásai nyomán kerítették be.

¹⁵⁷ Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy sok tevékenységet – a kereskedelmet, vendéglátást, közlekedést, középületekhez kapcsolódó forgalmat, stb. – a kor övezeti elméletei éppen leválasztották a lakóterületek működéséről.

¹⁵⁸ A lakótelepek épületei csak táji léptékben – no meg a makettasztalon – alkottak kompozíciót, az ember által befogható magasságban és szélességben tömegükben nem voltak érzékelhetők, homlokzataik pedig az előregyártás eszményének köszönhetően kísértetiesen kiüresedtek, elszívódtak.

¹⁵⁹ A szocialista gyakorlat létrehozta a tömb- és úszótelkek sajátos elméletét, amelyet azonban maga sem vett komolyan, hiszen sok lakótelepünk a rendszerváltást is a telekrendszer rendezése nélkül élte meg.

Körner Zsuzsa – Nagy Márta: Az európai és a magyar telepszerû lakásépítés története 1945-től napjainkig
Terc, 2006, Budapest; 284-285.o.

¹⁶⁰ A Toulouse-i építészkar dékánja által mesélt történet szerint Candilis Toulouse le Mirail lakótelepén hónapokon át szabályos gerillaharc folyt a lelkes ifjú építészek és a szociális alapon lakást kaptak között. A „civil” lakók ugyanis a dekkék zavaró forgalmát – elsősorban a függőleges közlekedők körül – azok lefalazásával szerették volna csillapítani. A nappal felhúzott falakat azonban az építészeti gondolatot a lakók elől védelmező építészek éjszakánként kénytelenek voltak társadalmi munkában visszabontani...

¹⁶¹ Jane Jacobs: *The Death and Life of Great American Cities*
Random House, 1961, New York; 35-37.o.

¹⁶² Ilyenek például a bevásárlóközpontok utcaformájú folyosói vagy az irodaházak parkosított lobby-jai, átriumai, stb. A városépítészet sokszor nemkívánatos konkurenciát lát ezekben a törekvésekben.

¹⁶³ Ezek az előnyök csak részben kapcsolódnak az építészeti kialakításhoz vagy formáláshoz – mint az időjárás elleni védelem, az igényes burkolatok, stb. -, több esetben a környezet ellenőrzése, biztonsága, tisztasága játszik szerepet.

¹⁶⁴ Természetesen már az ókori városokból tudunk funkcionális elkülönülésekről, mint például római katonai és civil város elválásáról, vagy a temetők városfalon kívüli telepítésének szokásáról. A magyar falvak török utáni új telepítései máig sokszor elválnak a települések térképein. Természetesen nem ugyanazok a paloták épültek a Canale Grande partján, mint a Giudecca síkatoraiban, és a felvég módos paraszti házát is jól meg lehetett különböztetni az alvég zsellérviskójától. A velencei gettóhoz hasonlóan számos más középkori településmagban ma is megtaláljuk a zsidó közösség zárt városrészének nyomait. (A velencei gettóhoz kapcsolódik a „ghetto” megnevezés és az építészeti elhatárolt városnegyed ideája, lásd például:

B. Pullan: *Rich and Poor in Renaissance Venice*
Oxford, 1971, 486-7.o

¹⁶⁵ A városfalak és védelmi rendszerek megtestesítik ezt a fajta prioritást, amit a városi szabályzatoknak a falak építésével, karbantartásával és védelmével kapcsolatos kötelezettségeket részletező passzusai támasztanak alá. A városokról készülő térképek, metszetek is elsősorban ezeket a védműveket, vagy a hadászat szempontjából fontos egyéb létesítményeket ábrázolják részletesen, készítésük apropója is persze sokszor valamely ostrom megőrkítése. A mai Budapest alaprajza először a Buda visszavételére folytatott ostrom alkalmával készült. Az 1686-os rajz ábrázolja a korabeli Pestet is a környező tereppel és növényzettel. A városfalak, a vár, a fontos hadászati létesítmények – hajóhidak, sáncok, löportoronyok, vízvezetékek és élelemraktárak - részletes ábrázolása mellett a városfalakon belül csak sematikus utcahálózat jelenik meg.

Buda ostromának helyszínrajza 1686

in Holló Szilvia Andrea: *Budapest régi térképeken 1686-1896*

Officina Nova, Budapest, 1994, 10-11.o.

¹⁶⁶ Az akár máig is élő városrészi identitás sok helyütt még a céhes szerveződés hagyományaihoz kötődik, mint például Velencében vagy Sienában.

¹⁶⁷ Így hát a későbbi megfigyelések, különösen a huszadik század második felétől egyre elterjedtebb statisztikai-térszerkezeti elemzések, amelyek a város működését (gazdaságát, társadalmát) voltak hivatottak leírni, már egy jelentősen átalakított városszerkezet alapján vizsgálódtak. Csanádi Gábor és Ladányi János *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének vizsgálatával foglalkozó tanulmányukban* a Chicago-i iskola modelljeit, különösen a Burgess-féle övezetes modell Budapestre alkalmazását bírálják: „Visszafelé tekintve persze könnyen a városfejlődés egyedül lehetséges fejlődési irányának tűnhet a végül is megvalósult alternatívák sora, az egyes várostervezői koncepciók pedig legfeljebb helyesen vagy helytelenül felismert szükségességeknek látszanak. Pedig a várostervezői koncepciók ... más szférákra irányuló tervezői tevékenységekhez hasonlóan, önmagukat beteljesítő próféciaaként is működnek; természetesen tükrözik a városfejlődés szabályszerűségeit, de nagymértékben formálják is azokat.”

Csanádi Gábor, Ladányi János: *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*

Akadémiai Kiadó, 1992, Budapest, 37.o.

¹⁶⁸ Pest város tanácsának „Szépítési és építési bizottmánya” már 1863-ban javaslatot tett a gyáraknak külön övezetbe telepítésére.

Preisich Gábor: *Budapest építésének története – Buda visszavételétől a II. világháború végéig*

Terc, 2004, Budapest, 131.o.

Andrássy Gyula miniszterelnök a Fővárosi Közmunkák Tanácsának létrehívását megelőző ideiglenes bizottság nyitó ülésén megnyitó beszédében sürgeti a város övezetekre osztását és a gyárak elkülönült telepítését.

Andrássy Gyula beszédei I.

kiadta Lederer Béla, 1891, Budapest, 315-16.o.,

idézi Preisich Gábor: Budapest építésének története – Buda visszavételétől a II. világháború végéig

Terc, 2004, Budapest, 131.o.

¹⁶⁹ Sötétvörössel a „fővárosi jelleg képviselőjére”, rózsaszínnel az ipar és kereskedelem számára, lilával a gyárváros, a későbbi Városliget környékén szürkével a „befásításokra”, zölddel a „villák, kertek és nyárilakok”, sárgával a temetők részére fenntartott területeket.

Csanádi Gábor, Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai

Akadémiai Kiadó, 1992, Budapest, 33.o.

¹⁷⁰ A Városliget befásítása elsődlegesen nem a rekreációs funkció miatt történt, hanem a helyi futóhomok megkötésére, amely a keleti szelek miatt okozott problémát a belsőbb pesti negyedekben.

¹⁷¹Lipszky János 1810-ben készült térképén jól látható például Pestnek ez az ellátó övezete. Zárt sorú beépítést itt csak a pesti városfal, a városkapuk szomszédságában találunk, a kifelé menő utak mentén egyre inkább felszakadozik a beépítés vonala. A későbbi Józsefváros területén még egyértelműen felismerhető a fésűs, falusias, minden bizonnyal földszintes beépítés, ami beépítetlen kertségekkel váltakozik

Lipszky János: Plan beym König freyen Hauptstädte Ungerns Ofen und Pest seiner Kaiserl Hocheit den Erzherzog Joseph Palatin von Ungern

Schreivogel & Riedl, 1810, Wien & Pest

in Holló Szilvia Andrea: Budapest régi térképeken 1686-1896

Officina Nova, Budapest, 1994, 25-26.o.

¹⁷² Az idézett térképen díszkertes telkek övezik a későbbi Városligetbe vezető útvonalat, és kirajzolódik a Városmajor utca első láthatóan nem mezőgazdasági kertjeivel.

¹⁷³ Ekler Dezső az Erzsébetvárosban a szántóknak kertekké, ezeknek házhelyekké osztódását, s az ezeken a szűk telkeken pesti bérháztípus kialakulását a 17-18. században a szerves városfejlődés példájaként elemzi:

Ekler Dezső: Madách út vagy szerves városfejlődés

in Ekler Dezső: Ember és háza

Kijárat Kiadó, 2000, Budapest; 15-29.o.

¹⁷⁴ Meggyesi Tamás a városépítészeti gondolkodás e két típusát az urbanisztikai gondolkodás urbánus illetve antiurbánus hagyományának alapjaként tekinti.

Dr. Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest

¹⁷⁵ Dr. Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest, 23-24.o.

¹⁷⁶ Lásd a közterület-alakítás hagyományával foglalkozó fejezetet.

¹⁷⁷ Lechner Lajos Budapest rendezési tervpályázatára készült pályamunkájának műleírása

in Program egy általános beosztási és rendezési tervhez Budapest Főváros számára

1871 Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

idézi: Preisich Gábor: Budapest városépítésének története – Buda visszavételétől a II. Világháború végéig

Terc, 2004, Budapest; 144.o.

¹⁷⁸ Hogy ez a nagyvárosias jellegű, zárt sorú beépítésű városkép a kor tudatában mennyire összefonódott a város fejlettségéről, nemzetközi rangjáról alkotott képpel, azt az orosz nagyvárosok szabályozásának kezdetei példázhatják leginkább. Az orosz főváros a 18. században kevéssé volt urbanizált, még kevésbé polgárosodott. Moszkva és az alakuló Pétervár építetűit vidéki nemesek alkották, akik magukkal hozták a nagy telkes, szabadonálló, földszintes beépítést. A fa építőanyag a tűzvésznek is kedvezett, az altalaj sem volt nagyon jó,

így ennek a beépítési formának műszaki előnyei is voltak. Nagy Péter cár szeme előtt azonban egy világváros képe lebegett. Már 1704-ben dekrétumot adott ki Moszkvában a kötelező zárt sorú építésről, amelynek foganatja nem sok volt. Az erőszakú uralkodó a szabályozás szigora mellett sem tudta átalakítani a várost, és a kívánt reprezentatív városias mag csak az újonnan épített fővárosban, Pétervárott valósulhatott meg. A Nagy Katalin parancsára 1775-ben elkészült első moszkvai szabályozás újból megerősítette a zárt sorúság igényét, ennek azonban csak a Napóleon bevonulásához kapcsolódó nagy moszkvai tűzvész utáni újjáépítésben lehetett érvényt szerezni. A szabadonálló házak hagyománya azonban továbbra is annyira erős volt, hogy a 19. század első felében bekövetkező urbanizációs hullámban Moszkva – és a többi orosz nagyváros – „szétfolyt” a tájban.

Dr. Perényi Imre: Városépítéstan

Tankönyvkiadó, 1978, Budapest, 118.0.

Moskva 850 let/ Moscow 850th Anniversary. Jubilee edition in two volumes.

Ed. V. A. Vinogradov. Publishing House AO Moscow Textbooks, 1996-97, Moscow

¹⁷⁹ Meggyesi Tamás ezt a mintát tekinti az antiurbanus hagyomány forrásának és keletkezését a feltörekvő polgárság mintakeresésével magyarázza: „A feltörekvő új társadalmi osztály gazdaságilag és politikailag is a régi rend megdöntésére törekszik. De mivel nincsenek még saját hagyományai, a feudális örökség legvonzóbb környezeti archetípusait igyekszik átvenni, és magáévá tenni.”

Dr. Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest, 40.o.

¹⁸⁰ Persze részben a bonyolult funkciók is okozzák, hogy ezek szerkesztése szabadonállóan egyszerűbb, de legalább ilyen fontos a funkcionális emelkedettséghez kapcsolódó építészeti képzet, amit Meggyesi Tamás „palotakomplexus”-nak nevez. Egyik legteljesebb példája Nemzeti Múzeumunk, amely a hangsúlyosan városias beépítésű Kiskörúton nem csak szabadonállóan, de kerttel körülvéve épült meg, építészeti formálásában is az olasz reneszánsz villaépítészet eszköztárát idézve. A kertés mintát tovább lehetne követni a századforduló egyetemi campusain – Műegyetem -, kórház-együtteseiben – Szent János Kórház – keresztül a mai „ösfás” lakóparkokig.

¹⁸¹ Nem véletlen, hogy a városépítészeti, városrendezési pályázatok kiírásának visszatérő feladata a középületek elhelyezése.

¹⁸² Különös és egyedi példa az Andrássy út beépítésének elve, amely a kornak ezt az építészeti-városépítészeti problémáját példa-szerűen, szinte az építészeti variációkat leltárba állítva oldja meg.

¹⁸³ Budapesten a villaépítészet elterjedésének különös jelentőséget adott az 1880-as években a filoxéra pusztítása. A volt szőlőterületeken lévő préházak, udvarházak értelmüket veszítve fokozatosan alakultak át kertés lakóházakká. Jó példa erre a nemrég felújított Barabás villa esete. A mai benzingözös Városmajor utca különös oázisát a festő annak idején szerény szőlőbirtokként vette és művelte is, későbbi átépítésével vált műteremmé és társasági központtá.

¹⁸⁴ Jellemző példa, hogy míg – az akkor még kis - Budapest első szabályozása 1894-ben 4 építési jellegű övezettel dolgozott, az 1914-ben kiadott szabályozás 8, az 1937. évi 10 különböző építési övezetet különböztet meg.

Preisich Gábor: Budapest építésének története – Buda visszavételétől a II. világháború végéig

Terc, 2004, Budapest, 164-165.o., 299.o.

¹⁸⁵ Lásd a határok problematikájáról szóló fejezetet.

¹⁸⁶ Kevin Lynch: The Image of the City

The MIT Press, 1990, Cambridge

¹⁸⁷ Már az ókor és még inkább a középkor városi rendeletei szabályozták a városi lakosságra veszélyes üzemek – temetők, járványkórházak, lepratelepek, stb. – városon kívüli elhelyezését. A középkorban arról is tudunk, hogy egyes technológiák, amelyek szaghatásukkal a kor mainál kevésbé kényes ízlésének sem feleltek meg, mint például a bőrserzés vagy az enyvfőzés, csak a városfalon kívül telepedhettek meg.

¹⁸⁸ Biddle és Keene azonban a középkori Winchester iparosainak és kereskedőinek városon belüli elhelyezkedését elemezve azt is kimutatta, hogy az egyes szakmák nem csak a városi beavatkozások, hanem a piac, illetve a technológiai és szállítási követelmények miatt is jellegzetes helyekre tömörültek.

M. Biddle és D.J. Keene: The late Saxon Burgh

in F. Barlow, M. Biddle és tsai: Winchester in the early Middle Ages

An edition and discussion of the Winton Domesday, 1976, Oxford; 135.o.

¹⁸⁹ Dr. Harrer Ferenc: Budapest városfejlesztési programja

Kivonat a Városi Szemle XIX. Évfolyamából

Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1933, 20.o.

¹⁹⁰ Ez a gondolat a főváros kapcsán már Andrassy Gyula programjában felmerült a főváros első szabályozására kiírt pályázatot megelőzően.

¹⁹¹ Az angol ipar első telephelyei a nyersanyagok mellé települtek, lassan fejlesztve a befogadó települések városiasságát. A második hullám a közlekedés fejlődése (a csatornahálózat és a vasút kiépülésével) már a nagyvárosok környékét foglalta el, a kortársak érzékelése szerint füstjével, zajával, idevonzott tömegeivel, a kialakuló kolerajárványokkal egy meglévő városi létminőséget rongálva.

¹⁹² A Székesfőváros sokáig nem is veti be a gyártelepítés irányítására a kemény városszabályozási tiltásokat, hanem kínálati eszközökkel – a teleknagyság kedvező szabályozásával, egy folyamatos községi telekkínálatot fenntartó telekpolitikával, és ily módon a telekárak alacsony tartásával igyekszik az új telepfejlesztéseket az általa preferált délkeleti övezetbe orientálni. „Így a város balparti déli részén, az árakat alacsonyan tartandó, a telkek osztási minimumát az Építésügyi szabályzat 600 négyzetben állapította meg, szabályozási terv készült e területnek a kikötővel való szerves kapcsolatba hozatalára, sőt e végből telekszerzések történtek; a közgyűlés elvi határozatot hozott a főváros telkeinek gyártelepek részére való átengedésére nézve, és e határozatban igyekezett az ipari érdekeket a fővárosnak mint telektulajdonosnak azzal az érdekével, hogy a telekértékemelkedés a város javára megóvassék, összeegyeztetni.”

i.m., 20.o.

¹⁹³ Harrer maga 1940-ben már abban látja a legjelentősebb előrelépést, amivel az 1940-es szabályzat az 1914-es szabályozást meghaladta, hogy ennek alapelveit tudományos városi vizsgálat előzte meg, és az építési övezetek megállapításának alapja nem csak a fennálló helyzet, hanem a Program-ban lefektetett telepítési politika: „A lakosságnak olyan települését kell lehetővé tenni, amely módot nyújt a lakosság minden rétegének gazdasági és kulturális igényeinek megfelelő egészséges lakásra és biztosítja a lakosságnak az ipartelepek káros vagy kellemetlen hatásaitól való megóvását és egyben a nagyobb ipartelepeknek saját érdekükben is jobb elhelyezését, másfelől, hogy üdülésre megfelelő területek legyenek és mindez a közigazgatási és városi pénzügyi érdekekkel összhangzóan.”

Dr. Harrer Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1930 – 1940

Athenaeum, 1941, Budapest, 156-157.o.

¹⁹⁴ A harmincas-negyvenes évek városformát és városműködést taglaló vitáiban a funkciók szétválasztását annak formáját és élességét illetően korántsem volt egyetértés. Karl Stodieck, aki Le Corbusier és Sierks mellett a funkciók teljes szétválasztásának híve volt, maga is tagadta az ipar teljes szétválasztásának környezeti logikáját, mert szerinte a lakóházak – az akkor jellemző fűtéstechnológiával – a gyáraknál több füstöt bocsátanak ki. (Karl Stodieck: Der wirtschaftliche Ausbau der Grosstadt, 1933) A városi gondolat sokkal cizelláltabb képét adta például a magyar Molnár Dezső 1944-ben is, amikor a – Le Corbusier-t és Stodieck-et kritizálva, de amúgy a hagyományos városszerkezetet szintúgy naiv-forradalmian átrajzolva – modelljében megkülönböztetné az ipart a „kulturtermelés”-től, valamint a kisebb műhelyeket a nagyipari telepektől. Molnár bonyolult számítások alapján kialakított, réteges funkcionális szerkezetű és beépítésű, nagy tömbökből álló városában csak a nem saját szükségletre termelő nagy ipari telephelyeket különítené el.

Molnár Dezső: A nagyvárosrendezés új útjai

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, Budapest

¹⁹⁵ „Napjainkig csupán (a városi lét) csupán egyetlen megnyilvánulását, a közlekedést támadták. E téren is meglegedtek annyival, hogy áttörtek néhány fasort, megsabták az utcák irányvonalát, épületszigeteket teremtettek, amelyeknek további sorsát a magánkezdeményezés szeszélyeire bízták. A várostervezés küldetését szűklátókörűen és helytelenül ítélik meg. A várostervezésnek négy fő feladata van: elsősorban egészséges lakásokat kell biztosítani, (...) másodsorban a munkahelyet kell megszerveznie (...), harmadsorban gondoskodnia kell a szabadidő eltöltéséhez szükséges létesítményekről (...), negyedsorban kapcsolatot kell teremtenie az első három között (...).”

Athéni Charta – CIAM 1933, 77.pont

in Tóth Zoltán (szerk.): A városi karták könyve

Ponte Press, 2004, Pécs, 46.o.

¹⁹⁶ „A tervek meg fogják határozni, hogy milyen legyen a négy kulcsfunkcióhoz tartozó részterületek szerkezete és rögzíteni fogják egymáshoz való viszonyukat a városi élet egészében.”

Athéni Charta – CIAM 1933, 78.pont

in Tóth Zoltán (szerk.): A városi karták könyve

Ponte Press, 2004, Pécs, 46.o.

¹⁹⁷ A huszadik század elején az angol, később a az amerikai és a francia tervezési törvény a CIAM 3. kongresszusát megelőzően kodifikálta is az övezeti tervezés eszközeit.

¹⁹⁸ Az ideális városműködésről való gondolkodást ez az elv a II. világháború után olyannyira meghatározta, hogy Lewis Mumford a középkor-újkor Velencéjét azért tartja a legfejlettebb városnak, mert a velenceiek már idejekorán megvalósították - a temető- és kórházszigettel, később az Arsenalával és az üvegipar kifejlesztésével Muranón - a monofunkcionális városi egységeket!

Lewis Mumford: A város a történelemben

Gondolat, 1985, Budapest, 304-305.o.

¹⁹⁹ Dr. Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest, 108.o.

²⁰⁰ Jane Jacobs-nak az amerikai város haláláról szóló könyvében leírja, hogyan vesztett Boston belvárosa vonzásából az új kulturális központ külvárosi megépítésével – azaz a kulturális funkció kivonásával a központi területről.

Jane Jacobs: The Death and Life of Great American Cities

Random House, 1961, New York

in Françoise Choay: L'urbanisme, utopies et réalités – Une anthologie

Éditions du Seuil, 1965, Párizs

²⁰¹ „A jelenlegi építészet és városkép szimbolikus silánysága annak a funkcionális monotóniának a következménye, melyet a funkcionális övezetekre való felosztás gyakorlata emel törvénné. A legfontosabb modern épülettípusok és tervezési modellek, így például a felhőkarcolók, a központi üzleti negyedek, a kereskedelmi zónák, a hivatali negyedek, a lakóhelyi szuburbia stb. mindegyike egyetlen használati forma horizontális vagy vertikális túlkonzentrálódása egy városi zónán, építési programon vagy egy épületen belül.”

Rob Krier: Tradition-modernity-modernism: some necessary explanations

in Architectural Design Profile 65/1987.

Meg kell jegyeznünk persze, hogy a Rob Krier által a nyolcvanas évek végén citált példák nem csak az övezetes városszabályozás számlájára írhatók, hanem az ingatlanfejlesztés időközbeni fejlődési tendenciájának is felróhatók.

²⁰² Az érzékelhető problémák elsősorban az új lakónegyedek és a belvárosok esetében merültek fel. A hatalmas szervezett lakónegyedeknek csakúgy, mint a burjánzó szuburbiáknak a kor várostervezése, szabályozása nem biztosította a központi funkciókat, gyakran még a betervezett alap gyermekintézmények és a kereskedelmi ellátás is hiányos. A munkahelyek híján nappalra munkanélküliek, nyugdíjasok és kismamák övezetévé válnak a lakótelepek, kulturális és rekreációs funkciók híján estefelé pedig fiatal bandák randalíroznak ugyanott. A városközpontok ugyanebben az időszakban – elsősorban Amerikában és kisebb mértékben Nyugat-Európában – az irodai munkahelyek monofunkciós övezetévé válnak, amely leginkább este mutatja a kihaltság hátrányait.

²⁰³ Ezek a kritikák csúcsosodnak 1977-ben a Machu Picchu Chartában: „... a városi élet „interperszonális” kapcsolatai rendkívüli mértékben megrehezültek, az építészeti alkotások izolált objektumokká váltak, térbeli kapcsolataik jórészt csupán az emberi mobilitás által valósulnak meg. Az elmúlt évek során nyilvánvalóvá lett, hogy a városfejlesztés nem ösztönözheti tovább a városok jól lehatárolt funkcionális övezetekre bontásának törekvéseit, sokkal inkább a megfelelően integrált, több funkciójú területek megteremtésének kísérleteire van szükség.” Macu Picchu Charta – UIA 1977

In Tóth Zoltán (szerk.): A városi karták könyve

Ponte Press Kiadó, 2004, Pécs; 54.o.

²⁰⁴ A funkcionális övezetek legutóbbi anomáliái közé tartozik a budapesti „intézményi” övezetek elfajulása. A vegyes városszabályozatot megcélzó jóindulatú engedély, amely szerint az övezetben lakásokat is lehet telepíteni az intézményekkel azonos kondíciók mellett, a 2000-es lakásépítési boom hatására a hagyományosan magas státuszú zöld lakóterületek – Zugló – villámgyors besűrűsödéséhez, számtalan használati, forgalmi építészeti konfliktushoz vezetett.

²⁰⁵ A Charta mindkét értelemben radikálisan szakított volna a meglévő állapotokkal. A földtulajdonnal kapcsolatban a közösségi célok elsőbbségének és a spekuláció megfékezésének hangsúlyozásával a föld közösségi tulajdonba vonását sejtethjük Le Corbusier koncepciója mögött, ezt ő, de más korabeli gondolkodók közül is többen javasolták. A meglévő városszövet eltörlésével pedig a meglévő városi társadalom kérdése is érdektelenné vált, hiszen az új építészet létrehozásának célja éppen az új ember és társadalom létrehozása volt.

²⁰⁶ Annak ellenére, hogy az európai városok kataszteri nyilvántartása a 18. századtól megkezdődött, és a telkek adásvétele már a középkori városi igazgatási és igazságszolgáltatási dokumentumok legfőbb témái, a telekérték és –funkció differenciálódása csak az urbanizációs folyamattal kezdődött meg. A feudális termelésben jószerivel csak a lakótelek és a mezőgazdasági telek fogalma különült el, amelynek abszolút értéke nagyságától, a mezőgazdasági termelésre való alkalmasságától számított. A város, a feudális jogrendszerben meglévő kiváltságos helyzetében különlegesen alkalmas volt arra, hogy a földtulajdon hűbéri rendszere a kapitalista telektulajdon formájába menjen át, és a továbbiakban táptalaja lehessen a telekspekulációnak. A 17-18. században a hűbértulajdon - és így az értéknövekedéstől többé-kevésbé megkímélt - városi telkek sorát privatizálták „el”. Így alakult és differenciálódott a magántulajdonban lévő városi ingatlanvagyon, amely egyre nagyobb részében már nem a saját lakhatás, termelés vagy üzlet szükségleteire, hanem bérbeadásra, haszonszerzésre szolgált. Ezeknek a telkeknek a megítélése pedig a profittermelő képességgel függött össze: a föld a városban is áruvá, sőt tőkévé vált. A mindennapi telekforgalmi gyakorlat azonban csak később vált tudományos elemzés tárgyává.

²⁰⁷ Ilyen gazdaságrengető váltás volt az angol nehézipar kialakulása, amely a nyersanyag és a szállítási útvonalak mentén rendezte újra Anglia ipari termelését, de népességét és városi fejlődését is.

²⁰⁸ Johann Heinrich von Thünen: *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben*

Perthes, 1826, Hamburg

és: Johann Heinrich von Thünen: *Der naturgemäße Arbeitslohn und dessen Verhältniß zum Zinsfuß und zur Landrente*

Leopold, 1850, Rostock

²⁰⁹ Egyes mezőgazdasági tevékenységek csak a várostól való bizonyos szállítási távolságban voltak rentábilisak, ettől messzebb magasra emelkedtek a szállítási költségek, a központhoz közelebb pedig más, szállításgényes termékek a föld jobb kihasználását teszik lehetővé.

²¹⁰ Az elmélet kialakulásakor azonban korántsem volt ilyen egyértelmű az összefüggés. Thünen modellje mezőgazdaság, általánosabban pedig a piacra való szállítástól függő termelési ágak téri működésének leírására alkalmas – nem véletlen, hogy használata később a tercier ágazat gazdaságföldrajzi elméleteiben éledt fel újra. A telephelyelméleteken belül a város megjelenése nem az első – jellegzetesen nyersanyagra települő nehézipari –, hanem csak a második, a piac nagyságát figyelembe vevő feldolgozóipari industrializációs hullámhoz kapcsolódott.

²¹¹ A monocentrikus városmodelleket a gazdaságföldrajz is sokszor és élesen kritizálta, éppen, mert a tér leírásakor olyan leegyszerűsítő feltételezésekkel élt, amely sem a topográfia, sem az elérhetőség inhomogén terét nem vette figyelembe. Míg azonban ezek a hiányosságok a tér matematikai modellezésébe könnyedén beilleszthetők, addig a városi – gazdasági – tér más aspektusai nehezen integrálhatók. Így például, hogy a városi terület közgazdasági értelemben szűkös, korlátozott kínálatú jószág, ellenben a városi térgazdaságban a tér, tőke és munka egymást bizonyos fokig helyettesíteni képesek. De ugyanígy kevésbé veszi figyelembe a modell a város épített kereteinek nehéz változtathatóságát, amely a gyors alkalmazkodást, a piaci területhasználatot akadályozza. És végül hiányossága a modellnek, hogy figyelmen kívül hagyja az ingatlanpiacra való közösségi beavatkozás torzítását, amelynek egyik legerősebb – eszköze a városszabályozások rendszere volt.

²¹² Ilyen alapon állítja Harrer Ferenc, hogy a városrendezés nyereséges folyamat, amely – aktív eszközeiben is – önfinanszírozó. Ennek érdekében a 20. század elejének sok nagyvárosa – Budapest is – igen aktív községi telekpolitikát folytatott, amelyet az övezeti szabályozás felségjogával, esetleg a telekérték valamilyen technikájú megadóztatásával kombinálva a városfejlesztés kulcseszközeként használt.

²¹³ William Alonso: *Location and Land Use*

Harvard University Press, 1964, Cambridge

²¹⁴ Manchester „sajátságosan épült, évekig lakhat benne az ember, járhat-kelhet itt mindennap, de amíg éppen csak üzleteit bonyolítja le vagy sétál, nem akad útjába egyetlen munkásnegyed sem, egyetlen munkás sem. Ennek főleg az az oka, hogy a munkáskerületeket öntudatlanul, hallgatólagos megállapodással, de meg tudatosan, szándékosan is, szigorúan elválasztják a középosztálynak fenntartott városrészekről, ott pedig, ahol ez nyíltan nem lehetséges, a jótékonykodás leple alatt történik.”

„Manchester középpontja meglehetősen kiterjedt kereskedelmi negyed, mintegy fél mérföld hosszú és ugyanolyan széles, s csaknem kizárólag irodákból és áruházból (warehouse) áll. Az egész negyedben alig lakik valaki, éjjel elhagyatott, kihalt, csak az ügyeletes rendőrök járkálnak lámpásaikkal a szűk, sötét utcákon. Ezt a városrészt több, igen forgalmas főutca szeli át, amelyekben a házak földszintjét ragyogó üzletek foglalják el, ezeken az utcákon itt-ott akadnak lakott emeleti helyiségek is, s itt késő estig meglehetősen élénk a forgalom. E kereskedelmi negyed kivételével az egész tulajdonképpeni Manchester (...) megannyi munkásnegyed, amely másfél mérföld átlagszélességű övként körülveszi a kereskedelmi negyedet. Kint, ezen az övön túl lakik a magasabb és középburzsoázia – a középburzsoázia szabályos utcákban a munkásnegyedek közelében, (...) a magasabb burzsoázia (...) távolabb eső villaszerű kertes házaiban (...) – szabad, egészséges vidéki levegőn, gyönyörű, kényelmes lakásokban, amelyek közeléből félóránként vagy negyedóránként omnibuszok indulnak a városba. És a legérdekesebb az, hogy a gazdag pénzarisztokraták az összes munkásnegyedeken át a legrövidebb úton eljuthatnak a város közepén lévő üzlethelyiségekbe anélkül, hogy a jobbra és balra található szörnyű piszkos és nyomor közelségét észrevennék. A főutcaikon ugyanis, melyek a tőzsdétől minden irányban kivezetnek a városból, kétoldalt csaknem szakadatlan sorban üzletek követik egymást, vagyis itt a közép- és kisburzsoázia dominál, amely már saját érdekében is sokat ad és adhat a külső tisztaságra és rendre.”

Friedrich Engels: A munkásosztály helyzete Angliában

Magyar Helikon, 1980, Budapest, 56.o.

²¹⁵ Robert Park, Ernest W. Burgess és Roderick D. McKenzie. :The City

University of Chicago Press, 1925, Chicago

²¹⁶ Annak ellenére természetesen, hogy míg von Thünen és Alonso modelljében a gazdasági erőik piac felé törekvése, Burgess humánökológiájában a jobb helyzetű rétegek jobb lakóhelyekért való küzdelme és a városmagtól kifelé szivárgása alakítja ki a modellt

²¹⁷ Különösen érdekes a sugárirányú törekvés elmélete Chicago esetében, amelyik tervezett ortogonális hálós rendszerével kevéssé indokolja a központ egyenletesen ható téri vonzását vagy taszítását. A Burgess-féle modell és Chicago empirikus adatainak eltérését Hoyt (1935) a zónák szektoros módosításával, Harris és Ullmann (1945) pedig a többmagvú városi fejlődés elméletével magyarázta.

²¹⁸ Y. Kanemoto: Externalities in Space

in R. Arnott (kiad): Regional and Urban Economics

Harwood, 1996, Amsterdam, 189-249.o.

²¹⁹ Ez a törekvés az aktív várospolitikai eszközökben – jellemzően rehabilitációs akciókban - a közbiztonsági, képzési, szociális és munkaügyi programokon kívül a vegyes nagyságú és minőségű lakáskínálat létrehozásában nyilvánul meg. Különösen fontosnak tűnt a szociális bérlakások arányának fenntartása.

²²⁰ Az amerikai szabályozási gyakorlatban a „kirekesztő zoning” elterjedtségét éppen az az amerikai bírósági határozat bizonyítja, amely ezt a fajta tervezést megtiltotta.

Kenneth K. Baar: A területrendezés dilemmái a demokratikus piacgazdaságokban

in Tér és Társadalom 1-2/1992, 89-99.o.; 91.o.

²²¹ Lawton és Pooley Liverpool 1871-es szerkezetét vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a háztartások megoszlását a státusz, a családszerkezet, a foglalkozási szerkezet és az etnikai hovatartozás egymással összefüggésben határozzák meg, s mindez a város térképét kisebb-nagyobb, zónás, szektoros vagy zárványszerű részekre szabdalja, amelyek ráadásul dinamikusan változnak a város növekedésével. Lawton és C.G. Pooley: The social geography of Merseyside in the nineteenth century

Final Report to the Social Science Research Council (British Lending Library)

idézi: Harold Carter: An Introduction to Urban Historical Geography

Edward Arnold, 1983, Baltimore; 191-193.o.

²²² Csanádi Gábor és Ladányi János a kilencvenes népszámlálás adatainak kimutatták, hogy míg Budapesten a magas státuszú lakosok szegregációja városrészi léptékben rajzolható meg, addig a szegények szegregációja sokszor városrendezési körzetenként, tömbönként, akár épületenkénti mintában írható le inkább

Csanádi Gábor, Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai

Akadémiai Kiadó, 1992, Budapest; 151.o.

²²³ Ilyenek voltak például a tartományok speciális jogai, de a középkori városok jogosítványai is. Remek példa a „városi levegő szabaddá tesz” sokat idézett középkori szabálya, amely egy személy szabadságjogait egy jól meghatározott helyen – a városfalakon belül – való tartózkodáshoz, az ott eltöltött időhöz kötötte.

²²⁴ Természetesen a nemzeti jogrendszereken belül. A nemzeti jogrendszerek különbözősége önmagában is a területi joghatály egy példája lehet, aminek mintájára a későbbi területi szuverenitások alapelvei is formálódtak.

²²⁵ Ilyenek például a védőtávolságok, illetve az azokon belüli sajátos eljárási szabályok megállapítása. A dán és a francia területi tervezési gyakorlatban is ismeretes például a tengerparti övezetek különleges szabályozása. Területi szabályozásnak tekinthető a magyar építési törvény 2007-es módosítása is, amely a 20000 lakosnál nagyobb települések összenövését azzal igyekszik megakadályozni, hogy a beépítésre szánt területet a közigazgatási területen belül 200 méter széles beépítetlen területtel kell körbevenni.

Hörcher Ferencné (szerk): A településfejlesztési politika és településhálózati változások Dániában

Váti szakmai tájékoztató, 1982, Budapest

illetve: 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről 8§ 2.d.

²²⁶ Különös, egymással ellentétes példa a két föderatív ország: Németország és Ausztria rendszere: míg a német Baugesetzbuch a településrendezés eszközrendszerét a jelölendő övezetek RAL-színét bezáróan egységesen meghatározza, addig az osztrák tartományok saját településrendezési törvénnyel rendelkeznek – ha rendelkeznek. Az osztrák szabályozásról lásd:

Finta István: Az osztrák területi tervezés jogi szabályozásának vizsgálata

in: Tér és Társadalom 1/2004; 107-126.o.

²²⁷ Budapest példája nem csak ezt a problémát illusztrálja világosan, de azt is, hogy a területi közigazgatás logikája mennyire meghatározza a zoning jogi alapját. A magyar önkormányzati törvény ugyanis a magyar fővárosi furcsán egymás mellé rendelt két szintjének – a Fővárosnak és a kerületeknek - definiálásával jelentősen megnehezítette a város koherens rendezési terveinek előállítását. Az övezeti tervben megállapítandó szokásos paramétereken túl ebben az esetben az a kérdés is területi dimenziót kapott, hogy a beavatkozás megítélése mikor és mennyiben lehet kerületi illetve fővárosi kompetencia. A szabályozási metódus kialakítása során a szabályozási kompetenciát sem a paraméterek mentén, de területi alapon sem lehetett egyértelműen megosztani a „felek” között. Így végül egy bonyolult mátrixrendszer született, ahol a szabályozás elemeit, az övezeti paramétereket esetenként különböző települési önkormányzatok döntései hozzák létre.

²²⁸ A huszadik század elejéig az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága azt az álláspontot képviselte, hogy az ingatlanok fejlesztése a tulajdonhoz kötődő alkotmányos jog, amelybe csak a „zavaró hatások” – a szomszédos ingatlan tényleges rendeltetésszerű használatát lehetetlenné tevő hatások – esetében lehet rendeletileg beavatkozni. Ilyen módon az övezetes tervezés a beépítési formák, magasság, sűrűség, a funkciók megszabására nem volt megengedhető. A gyakorlatban azonban ez a piaci ingatlanfejlesztés bizonytalanságát erősen megemelte, hiszen egyetlen fejlesztő sem garantálhatta, hogy a szomszédságában milyen hatású fejlesztések fognak vagy nem fognak megindulni a későbbiekben. Az 1910-es években meginduló kertvárosias mozgalomban az ilyen kiszámíthatatlan szomszédság egyre terhesebbé vált. Az ingatlanfejlesztő szakma és a háztulajdonosok csoportjai a problémát bonyolult, többoldalú polgárjogi szerződés-csomagokkal igyekeztek kezelni, ez azonban nem volt mindig járható út. A magán fejlesztők és a hiteleket nyújtó bankárok üzleti érdekeit támogatta a lakásügyi reformerek véleménye is, amely szerint a kívánatos családház forma elterjedése csak akkor lehetséges, ha ezeket a telepeket a többlakásos bérházak megjelenésétől megóvjuk. A Legfelsőbb Bíróság végül 1926-ban erre hivatkozva, az amerikaiak családházba telepítését közérdeknek érzve döntött arról, hogy az övezetes szabályozás nem alkotmányellenes többé.

Kenneth K. Baar: A területrendezés dilemmái a demokratikus piacgazdaságokban

in Tér és Társadalom 1-2/1992, 89-99.o.; 91.o.

²²⁹ Az övezetes logika virulens terjedésének a téri gondolkodásban és szabályozásban egyik szép példája az övezetek területrendezésben való feltűnése. A jogi normativitás igénye, amely alátámaszthatta a városszabályozás eszközének átvételét, a regionális léptékben nehezen értelmezhető. Ezzel az értelmezési problémával küzd ma számtalan magyar tervező, település és bíróság, amely a területrendezési és településrendezési tervek koherenciáját megalkotni vagy felügyelni hivatott.

²³⁰ Tipikusan ilyen például a nagy bevásárlóközpontok telepítése, amelyeknek városi hatásaira a beépítés módja, sűrűsége nem feltétlenül releváns. Nem véletlen, hogy számtalan településszerkezeti tervben ezek a létesítmények az övezeti tervlap „fedvényén” külön szerepelnek, és elhelyezésükben egészen más jellegű korlátozások játszzák a főszerepet.

²³¹ A fejlesztési területek külön kezelése érthetően gyakorlat volt a szocialista országok gyakorlatában, noha az állami nagyberuházások kellően rugalmas – sokszor követő jellegű – szabályozását elsősorban a részletes tervek

lebegtetésével, egyszerűsítésével oldották meg. A fejlesztési területek érdekes kiemelt szerepével találkozunk a hetvenes években német várostervezők, amikor török középvárosok szerkezeti terveit elemezték az akkor már jelentősen kodifikált német szakmai szempontoknak megfelelően. A török tervek, amelyek nemzeti kodifikáció hiányában városról városra különböző övezeti rendszerrel dolgoztak, kulcsfontosságú elemként tartalmazták a fejlesztési övezeteket, amelyeket a német tervezők még a vizsgált városok valóban viharos növekedéséhez mérten is túlméretezetteknek találtak. A szerkezeti tervben fejlesztési területek végső sorsa azonban az éppen hatalmon lévő helyi polgármester és a központi fejlesztési bank kapcsolatán múlt, ezért a valóságban egyként takarhattak valós beruházást és pusztán mezőgazdasági területet is. A török állam gazdasági és területi-települési tervezése a hetvenes évek modernizációs időszakában a szocialista országokhoz hasonlóan erősen központosított volt, így nem csoda a „kijárási” településfejlesztési stratégiák Magyarországhoz hasonló szerepe.

Fritz Becker, Karlheinz Hottes, Eva Schultheis: *Städtische Flächennutzungsplanung und Flächennutzungsänderung in ihrer Bedeutung für die Regionalentwicklung in Entwicklungsländern an Beispielen aus der Türkei*

Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, 1978, Bochum

²³² A ZAC-ok a közelmúltig azonban fehér foltként, kiemelt területként szerepeltek a francia településszerkezeti tervben (POS – Plan d’Occupation du Sol), szabályozásukat külön terv a PAZ (Plan d’Aménagement de Zone) tartalmazta. A legutóbbi, 2007-es törvénymódosítás előírta a ZAC szabályozásának integrálását az újfajta települési tervbe, a PLU-be (Plan Local d’Urbanisme).

A magyar gyakorlatban Koszorú Lajos vezette be a városi területek elemzésébe a funkcionális és építészeti jellemzők mellett a fejlődési dinamika paramétereit (beállt, stagnáló, fejlődő és krízis területek). A Főváros szerkezeti tervébe az utolsó felülvizsgálat emelte be a „dinamikus” lapot, amely kiemeli a város intenzív átalakulás előtt álló területeit, elemezve azok térszerkezeti összefüggéseit, és a remények szerint koordinálva irányítva mint a város saját fejlesztéspolitikáját, mind a magánfejlesztéseket.

²³³ Meggyesi Tamás: *A külső tér – fejezetek egy építészeti térelmélethez*

Műegyetemi kiadó, 2003, Budapest; 125.o.

²³⁴ Számos ilyen magyarázatát idéztük a város értelmezésének, még többet adhatna az urbanisztika története. Így esik szét a különböző elméletekben a település épületekre, funkciókra, társadalmi csoportokra, ingatlanértékekre, térformákra, szimbólumokra, közlekedési viszonylatokra, stb. Az, hogy a komplex valóságból milyen alapelem-halmaz emelkedik ki, jócskán a közelítés – szakmai, ideológiai – irányultságától függ.

²³⁵ Meggyesi Tamás: *A külső tér – fejezetek egy építészeti térelmélethez*

Műegyetemi kiadó, 2003, Budapest; 135-136.o.

²³⁶ Az analitikus megismerés a tudomány egyszerűbb, fáradságos de rizikómentes útja. Minél jobban tartózkodunk az egészre vonatkozó kijelentésektől, annál problémamentesebb az előrejutás. Ugyanakkor éppen az urbanisztika, amely elméleti fejlődésével párhuzamosan mindig is alkalmazott tudomány kívánt lenni, mutatja a legelrettentőbb példákat arra, hogy ha a részekre bontás túl kis egységeket eredményez, ráadásul az összefüggések feltárása messze elmarad az elemek tipizálásától, összerakni csak egy frankensteini szörnyet tudunk. A Machu Picchu Charta kijelentését az építészetben és a városépítészetben túl kiterjeszthetjük a város holisztikus megismerésére és tervezésére: „[ha eddig] az építészeti objektum és a város alkotórészekre bontására törekedtünk, [ma már] újra egyesíteniünk kell az alkotórészeket, melyek eredeti kapcsolataikból kimozdítva elvesztették minden vitalitásukat és jelentőségüket.”

Machu Picchu Charta UIA 1977

in Tóth Zoltán (szerk.): *A városi karták könyve*

Ponte-Press Kiadó, 2004, Pécs; 57.o.

²³⁷ Klir és Valach a különböző rendszerek közötti hasonlóságot öt szinten, a forma, a komplexitás, az egyetemesség, a jellemzők és a viselkedés szintjén értelmezik.

J. Klir és M. Valach: *Cybernetic Modelling*

1965, Iliffe

idézi: George Chadwick: *A System View of Planning – Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*

Pergamon Press, 1978, Oxford, New-York, Toronto, Sidney, Paris, Frankfurt; 190.o.

²³⁸ A város, azon belül leginkább a városalaprajz és városforma kultikus, kozmológiai magyarázatait számtalan városépítészet-történet tartalmazza - mi most eltekintünk tőle, hiszen a városszabályozás rövid történetéhez alig kapcsolódott és a lehetséges távlatokhoz a mai szekularizált társadalmakban szintén kevésbé járulhat hozzá. Az analógiák második - az elsőtől gyakran kapcsolható - csoportját, az ideális társadalmak előképét szintén csak

---

megemlíttjük, erősen remélve, hogy az efféle, az emberiséget általánosan boldogítani akaró városideológiák ideje lejárt. (Az ideális társadalmak adekvát városalakító eszköze természetesen műfaját tekintve sem a szabályozás, hanem a direkt beavatkozás, ha az erre törekvő hatalmasok kiegészítésképpen használtak is szabályozás típusú eszközöket.)

²³⁹ Leon Battista Alberti: De re aedificatoria libri X (1452)

Mai szemmel megmosolyogtató, de az adott korban biztonnyal megnyugtató gondolat lehetett a tervezői felelősség kérdésének illetően megoldása. A reneszánszban a művészi alakítás hatóköre más téren is feltűnően kiterjedt.

²⁴⁰ Le Corbusier, aki pedig urbanisztikai elveibe messze az építészeti formáláson túlmutató fiziológiai, társadalmi követelményeket emelt be, a huszadik században szintén kijelenti, hogy az építész urbanista - bár az azonosítás itt ellenkező előjelű: az építési metódus városra való érvényesítése helyett a városi követelmények beillesztését jelenti az építési tevékenységbe.

²⁴¹ Granasztói Pál: Város és építészet

Műszaki Könyvkiadó, 1960, Budapest; 11- 19.o.

²⁴² Ebben az analógiában a tervezés szintjén az a nosztalgia érhető tetten, amely az ipari forradalom előtti kisléptékű közösségek, vagy más kultúrák valójában csak felszínesen ismert idilljét kívánja visszahozni.

²⁴³ Patrick Geddes: Cities in Evolution

Secker and Warburg, 1945, London

²⁴⁴ A falu-mintájú analóg várostervezés az alapja annak a várostervezési hagyománynak, amelyet Meggyesi Tamás kertvároshagyománynak nevez, de elvont értelemben számos városfejlesztési kísérletben szerepet játszott:

Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői

Terc, 2005, Budapest; 50-66.o.

²⁴⁵ Rendszerelméleti absztrakcióval szólva a párhuzam nem vette figyelembe a falu statikus egyensúlyi jellegét a városi rendszerek nyílt működésével szemben, a szomszédsági egységek egymás melletti, de egymástól izolált rendszerként való értelmezése pedig még kevésbé felelhetett meg az urbánus szisztéma valóságának.

²⁴⁶ A mechanikus és az organikus városfelfogás olyan jellemző, hogy Kevin Lynch az ideális városforma keresésekor a három nagy normatív városteória között tárgyalja őket. (A harmadik, azaz első a kozmikus városteória.)

Kevin Lynch: A Theory of Good City Form

The MIT Press, 1985, Cambridge, Massachusetts és London; 73-98.o.

²⁴⁷ Az efféle formai analógia egyrészt az építészeti által is gyakran használt eszközkészletből származott – mint például a fa-oszlop, a tisztás-tér, stb. -, másrészt a kultikus-kozmosz analógiák közvetítésével is érkezhettek, mint például a fa-életfa-axis mundi-obelisz. A formai analógiák azonban a városépítészeti-történet kutatásában játszottak lényegesebb szerepet, a városelméletben kevésbé.

²⁴⁸ Lynch a mechanikus városmodellek körébe sorolja a történelem tervezett, gyorsan és praktikus alapon felépített, jellemzően kolonizációs városait is, így a mechanikus teória kezdeteit sokkal korábbra teszi. Az elmélet komplex, tudatos, és éppen a városok alakítására kihegyezett változata csak a modernista mozgalommal bukkan fel, ezért ezektől a korábbi példáktól most eltekinthetünk.

²⁴⁹ Egyre inkább úgy tűnik, hogy a megismerésnek a jelenségek leírásán és osztályozásán túl az is – az még inkább – feladata, hogy felfedje azokat a törvényszerűségeket, amelyek a dolgok kifejtését meghatározzák. Az idő fontossá válik, Newton divatba hozza a mechanikát és a dinamikát. A technológiai robbanás azt mutatja, hogy ez a fajta tudomány sokkal hasznosabb a klasszikus-skolasztikus leíró tudományosságnál, hiszen a természet matematikai összefüggéseinek megismerésével új konstrukciók hozhatók létre, amelyek megbízhatóan működtetik – a természet erőit.

²⁵⁰ A 19. század ismét az egyszer és mindenkorra megvalósítandó városutópiák: Robert Owen, Charle Fourier, Ebenezer Howard korszaka.

251

²⁵² A kor emberének a nagyvárosi fejlődéssel kapcsolatos egyik legnyomasztóbb tapasztalata volt a robogó járművekkel való találkozás, jól mutatják ezt a „Berlin, egy nagyváros szimfóniája” (Ruttmann) bevezető képsorai.

²⁵³ Már csak azért sem, mert az emberi szükségleteknek is csak korlátozott körét vette figyelembe a mechanikus elven tervezett környezet, s többet, jellemzően a lelki-szellemi, identitásbeli igényeket figyelmen kívül hagyta.

²⁵⁴ Az építészet előképeinek kiválasztásában mindig nagy súlya volt a közérthető és a kornak rokonszenves vizualitásnak. A TeamX ezekben a növényvilágból kölcsönzött előképekben is kifejezte a modernista városépítéstől való elfordulását. A organikus formai analógia legjellegzetesebb példája az épületszerkezeti városanalógiák „urban fiction” hullámában születik meg: Paolo Soleri antropomorf Mesa City-jében.

²⁵⁵ A 19. és 20. század antiurbánus írásainak visszatérő motívuma a ragály, a betegség, leginkább a rákos daganat. A hasonlat elterjedésében szerepük lehetett a várostudomány gyökereinél nagy számban jelen lévő orvosoknak és higiénikusoknak, de elsődleges magyarázata mégiscsak az irtózat hatékony nyelvi kifejezésének szándéka. Az érzelmi minősítés persze nem adhatott hozzá a megértés tudományához, a települési, elsősorban településmorfológiai kutatások számára mégis maradandó képrendszert alkotott később az anatómiából kölcsönzött szövet- és szervtannal, a betegség negatív konnotációját az orvoslás pozitívabb csengésű kifejezéseivel társítva. A daganatok burjánzása ráadásul megelőlegezte az egyik legfontosabb tételt, amelyet a város organikus analógiája alapján később levontak: a település spontán, önmagából való növekedésének képességét.

Andrew Lees: A nagyvárosi környezet német és amerikai elemzései és értékelései
in Budapesti Negyed – A modern metropolisz 6-7/1994-95; 103-138.o.

²⁵⁶ Meggyesi Tamás az alföldi mezővárosok úthálózatának típusainál feltűnően sokszor használ organikus kategóriákat, mint a rostos, bordás, ágas.

Meggyesi Tamás: Az alföldi halmazos települések morfológiája
ÉVM megbízás, kézirat, 1998, Budapest

²⁵⁷ Günther Nitschke: The Metabolists of Japan
in Architectural Design 10/1964

²⁵⁸ Mint láttuk, a növekedés nem volt új követelmény, bizonyos megszorításokkal már a mechanikus modell is képes volt erre. A saját növekedés követelménye az organikus modellből származó lényeges kritérium, amelyben azonban maga az elmélet is két véglet között, az önmagából építkezve növekedni tudás és az organikus szervezeteknek mégiscsak behatárolt, mintegy előre programozott nagysága között ingadozik. A metabolikusok annak ellenére, hogy az elméletükben a növekedés biztosítására egy nyitott vázrendszert követeltek meg, rajzaikban a mechanikus modellehez hasonlóan ezt csak addícióval, azaz végül is külső beavatkozással tudták megoldani. Az elágazó felépítés önmagában hordja saját büntetését, hiszen a törzshöz tartozó elemek rugalmatlansága – a belső forrásból való növekedés képességének hiánya – miatt a rendszer nem tágulhat a végtelenségig – a fák sem nőnek az égig. A metabolista rendszerben ugyanakkor a folyamatos fejlődés lehetőségét hangsúlyozta a központos közlekedési rendszer lineáris átalakítása, amely legalább topológiai értelemben elhárította a növekedés gátjait.

²⁵⁹ Városra fordítva a metabolikus anyagcsere folyamata egyrészt a tág értelemben vett kommunikációra való képességet, másrészt az elemek átalakulásának, kicserélésének lehetőségét jelentette. A kommunikációt a vázszerkezetnek kellett áramoltatnia, míg az elemek változtathatóságát az oldható kapcsolatok biztosították. A növényi anyagcserének legsajátabb tulajdonságát, azaz hogy a szervezet a fotoszintézis során külső energia segítségével saját anyagát minőségileg – szervesből szervesbe – átalakítani képes, ezek a városmodellek sem valósították meg.

²⁶⁰ A metabolisták a változás elvét a közlekedés zárt rendszerének lineáris átalakulására értették, megelőlegezve a városi táj egyik leglényegesebb átalakulását, ugyanakkor leszűkítve az organikus szervezetek egyik leglényegesebb tulajdonságának, az alkalmazkodásnak értelmezési lehetőségeit. Sajnos a metabolikus iskola tervei éppen a konkrét szerkezeti rendszerek alkalmazásával egy olyan tervezett irányba mentek el, amely alapján ellentétes volt az organikus fejlődés ideájával, hiszen a tervezett mérnöki szisztémák bevezetése eleve megghiúsítja bármi másnak az alkalmazását, éppen a minőségi változások bekövetkeztét. (Sajnos világos, hogy minél nagyobb egy adott építési szerkezeti rendszer elemnagysága, annál jobban elszegényedik a rendszerre alapozott környezet változatossága, alkalmazkodóképessége, stb., annál jobban meghatározza a tér használatát és esztétikumát a megasztuktúra. A paneles építési módnál jól érzékelhető, hogy a gyártási és szerelési technológia hogyan terjeszti ki az eredetileg panelméretűre gondolt egységességet az épület, majd a város léptékére.) Így nem csak nem használták fel mindazt a tudást, amelyet a hagyományos város térrendszere a növekedés, anyagcsere és fejlődés témájában már kifejlesztett, de egy jövőbeli változástól is elzárták a metabolista város útját.

²⁶¹ A hierarchia valójában nem magának a biológiának tudományából, inkább a mindennapos emberi tapasztalatból következett, amelyet a természet formai-topológiai megfigyelései megtámogattak. Az élettan akkor még kezdeti felismerései az organikus szervezetek belső vezérlési rendszereiről kevésbé hatottak a

---

városépítésre, mint a természet és az anatómia ismert képei. Ráadásul a város-részek hierarchikus összerendezése könnyebben kapcsolódhatott az analitikus várostudomány már kidolgozott eredményeihez.

²⁶² A zoomorf analógia a hierarchikus felépítés szükségszerűen adott kezdőpontú modelljével együtt többek között azt eredményezte, hogy újra feléledtek az elméleti urbanisztika ideális városnagyságra vonatkozó spekulációi.

²⁶³ Chandigarban és Brasiáliában, de harmadik példának éppen Kenzo Tangének azt a Tokióra készült tervét elemzi, amely az előbb emlegetett organikus-metabolikus iskola egyik legkomplexebb tervének számít.

Christopher Alexander: A város nem fa!

Bercsényi 28-30., 1974, Budapest; 30-44.o.

²⁶⁴ Az ideális szovjet város három szinten – rajonok, mikrorajonok és lakóegységek – szervezett, egymásba dobozolt lakónegyedekből épült, amelyekhez ráadásul az ellátás minden formájának a szinthez megszabott egységei társulnak. A szomszédsági rendszer gondolata azonban amerikai eredetű:

Clarence Perry: The Neighborhood Unit: a Scheme of Arrangement for the Family Life Community

in Regional Survey of New York and its Environment, 1929, New York

²⁶⁵ Természetesen ezeknek nem elsődleges oka az organikus város-analógia elgondolása, inkább mindegyik azonos gondolkodási struktúránk terméke.

²⁶⁶ A hierarchikus szabályozási gyakorlat legnagyobb támasza természetesen magának a rendezésnek, mint elkülönült, legfelső vezérlésnek a hatékonyságáról alkotott elképzelés. Elfogadva azt az elgondolást, amely az urbanisztikának, az urbanistának tulajdonította a város ideális kialakításához, de legalábbis megjavításához szükséges tudást, a rendszer bonyolultságával indokolható a fa jellegű szabályozási gyakorlat fenntartása a beavatkozás hatékonysága érdekében. Van-e azonban okunk magunkról feltételezni ezt a tudást?

²⁶⁷ A látványos mikroszkopikus felvételek természetes vivőanyagai voltak ennek az analógiának, de az is lényeges, hogy a sejtek szintje sokkal differenciáltabb megoldásokat mutatott a metabolikusok által felvetett növekedés-anyagcsere-változás kérdéskörre. Az osztódásos szaporodás mintával szolgálhatott olyan többszörözésre, ahol a keletkező elemek a régieknek alap tulajdonságait – nagyságát, szerkezetét, formai jegyeit? – egy örökítő anyag segítségével viszik tovább, anélkül, hogy a mechanikus modell alkatrészeinek teljes azonosságát megkövetelnék. A sejttan tanulsága lehet, hogy az alapelemek örökítő anyagában a kapcsolódásra is vonatkozó információkat kell elhelyezni ahhoz, hogy a szövet összeálljon, dolgozni tudjon.

²⁶⁸ A matematika több ágának fejlődése a 20. században nem várt párhuzamokat, felismeréseket, és gyakorlati modellezési lehetőségeket kínált a városok egyre komplexebb problémáinak megértésére, és a beavatkozások döntés-előkészítésére is. Ilyen lehet a gráfok, hálózatok, áramlások, fraktálok matematikája.

²⁶⁹ Az általános rendszerelmélet problémái. Rendszerelmélet. Válogatott tanulmányok

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969, Budapest

²⁷⁰ Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya

Magyar Könyvklub, 2003, Budapest; 22-24.o.

²⁷¹ A megoldásban Königsbergben a folyó partjai és szigetei egyszer csak pontokká – a gráf pontjaivá - zsugorodnak, a folyón átívelő hidak szerepe viszont határtalanul megnő: ők lesznek a gráf élei, amelyek az így leképezett térszerkezet minőségi jellemzőit, működését, használhatóságát leírják. A tértartományok, illetve elemek téri kiterjedésük meghatározóit, sőt akár annak alapvető jellegét is veszítik, hiszen a mindennapi térérzékelésünkben körülhatárolt tértartományként megélt szigetek és a végtelenbe nyitott partok egyként pontszerű, kiterjedés nélküli elemekké válnak. Még pontosabban arról van szó, hogy ezeknek a valós tértartományoknak a modellezése olyan elemekkel történik, amelyeknek téri jellemzői nem jellemzők, sőt nincsenek is!

²⁷² Nem összekeverendő ez a hely-fogalom azzal a homonímájával, amelyik a nyolcvanas évek térelméleti kutatásaiban a várossal kapcsolatban felbukkan! Míg itt egy tértartomány éppen valós téri jellemzőit veszítve válik helyé, addig a városi térelméletek – lásd például Schneller, Meggyesi idézett műveit - éppen a valós téri jellemzőkön túlmenően minőségi jellemzők ráakódását kívánják meg a hely kialakulásához.

²⁷³ A stabil gráfokat meghatározta, hogy adott számú pontból és a köztük lévő élekből álltak, ahol sem a pontok, sem az élek között nem tettek minőségi különbséget. A stabil gráfok vizsgálatának alapkérdése az volt, hogy az adott struktúrában két pont között van vagy nincs kapcsolat, ez közvetlen jellegű, vagy több lépésen keresztül értelmezhető, egy pontból mennyi él indul ki és ez hogyan határozza meg a pontnak az egész gráfban betöltött szerepét, hogyan változnak meg ezek a rangbéli hierarchiák bizonyos élek vagy pontok hozzáadásával vagy elvételével, stb.

²⁷⁴ A Königsbergi hidak problémája játékos, a valóságtól távol eső feladványnak tűnt, hiszen ki és miért akarna az összes városi hídon átmenni mindegyik érintésével, de egyet sem ismételtlen használva?! Érdekes módon a matematikai feladvány évek múltán egy új híd építésével mégiscsak megoldódott, mégpedig éppen azon a ponton, ahol Euler a gráfelmélet alapján megjósolta. Az építkezésben azonban nem a gráfelméletnek volt szerepe, hanem az érdekelt két városrész közötti közvetlen kapcsolat hiányának, a kerülőút gazdasági költségeinek.

²⁷⁵ Az előző fejezetekben láttuk, hogy a városi beavatkozásokban és a szabályozásokban is a közterület közösségi térként való formálásának, illetve az építészeti szempontoknak volt nagy jelentősége.

²⁷⁶ Az áramlás terének fogalmát Manuel Castells vezette be város térrendszerét, a minket körülvevő épített környezetet az „áramlások teré”-re és a „helyek által meghatározott tér”-re bontva, amely újabb, jócskán elvont analógiája lehet a gráfok élleinek és pontjainak. Az áramlások terének fogalma később nagy hatással volt néhány kortárs építészeti irányzat önmeghatározására is. Az elmélet alapjáról lásd: Manuel Castells: A hálózati társadalom kialakulása

Gondolat-Infonia, 2005 ; 532-552.o.

²⁷⁷ Egyetlen, az áramláshoz kötődő szempont merülhetett fel: a fegyveres alakulatok mozgásának lehetősége, illetve éppen fékezése. A reneszánsz ideális városok szerkesztésénél a védelem szempontjai a falak és sáncok kialakításán túl időnként a belső utcarendszer kialakításába is beleszóltak, mint ahogy ennek lehetőségeit Alberti latolgatja az egyenes vagy tört vonalvezetésű utcák kapcsán.

Leon Battista Alberti: De re aedificatoria libri X (1452)

Hausmann báró párizsi bulvárait és sugárútjait egyes elemzők nem csak a feltörekvő új párizsi elit helyteremtésére vezetik vissza, hanem a párizsi forradalmak nagyon is gyakorlati rendőrségi tapasztalataira.

²⁷⁸ A hidak – a konstrukció költségei, később a hídpénz miatt is – éppen ilyen szűk keresztmetszetnek bizonyultak, Euler Königsbergi problémája mellett elég utalnunk a Lánchíd építésének elhúzóására és városformáló jelentőségére.

²⁷⁹ Aldo Rossi: A város építészete

Bercsényi 28-30., 1986, Budapest; 11-12.o.

²⁸⁰ Egy kétdimenziós felületet háromszögekből – ideális esetben szabályos háromszögekből – álló hálóval ugyanolyan szabatosan le lehet fedni, mint az általunk kedvelt négyszögekkel, sőt, a háromszöges háló jobban tudja követni a felület torzulásait és egyenetlenségeit, egyértelműbb – ezen alapul a térképészet háromszögelési eljárása -, és hálózati szempontból stabilabb

²⁸¹ A vizsgálatnak, amely a központi helyek elméletét eredményezte, ez különösen előnyös volt, hiszen a háromszöges-hatszöges rendszerben az adott ponthoz kapcsolódó pontok közti, a távolsággal és az origó jellemzőivel összefüggő hierarchia is sokkal egyértelműbb, mint egy négyszöges rendszerben.

Walter Christaller: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeiten der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischer Funktion

Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, Darmstadt

²⁸² Le Corbusier: A jövő nagyvárosai

Gondolat, 1968, Budapest; 77-97.o.

²⁸³ Wright hatszögekből álló családi házat tervezett, amelyhez az előregyártás hatszögű modulrendszerét is kidolgozta. A TeamX építészeti Sheffieldben, Amszterdamban és Toulouse-ban hatszöges lakótelepeket építettek – ahol persze a tompaszögű törések előképe inkább a fakorona elágazási mintája volt (Park Hill lakótelep, Sheffield, 1963, Alison és Peter Smithson; Biljmermeer lakótelep, Amszterdam, 1973, K. Geerts, K.Rijnboudt, Kromhout, Groet, F. Ottenhof; Toulouse le Mirail lakótelep, Toulouse, 1961-75, Georges Candilis és Woods)

²⁸⁴ Fonyódi Mariann: Az ortogonális háló, mint városi attribútum

PhD értekezés kézirat, 2007, Budapest; 5.o.

²⁸⁵ Természetesen mindkét formának vannak a mindennapi praktikumtól emelkedettebb magyarázatai. A várostörténeti elemzések – éppen a 19. század alakuló rendszerű látásmódjával – a gyakorlati formákban felfedezték az általános mintát, amit geometriai képletre egyszerűsítve vissza lehetett követni a történeti városkultúrákig. Ezeknek az elemzéseknek köszönhetjük, hogy az alapformák mára a várostörténet számára sokrétű: térelméleti, mitológiai, filozófiai, politikai, gazdaságtörténeti, rendszerelemző, stb. jelentésrétegekkel bírnak. Jelen elemzésben mindezekre a jelentésrétegekre csak utalni igyekszünk, kiemelve a gondolatmenet szempontjából fontos rendszerelvű elemzés eredményeit.

²⁸⁶ Fenti levezetésünk értelmében persze a keresztnek legalábbis csillag alakúnak kéne lennie. Az mondhatjuk, hogy ez a sokszor idézett, és sokféle városi attribútum egyesítő szimbólumaként értelmezett jel egyszerre magában foglalja a háromszöges és ortogonális szerkesztési módot is!

²⁸⁷ Azok a gazdasági városlélekek, amelyek az urbanizáció egyik alapvető okának a kereskedelem fejlődését tartják, elegendő magyarázatot adhatnak erre számunkra is: a eltérő produktumú régiókat átszelő utak kereszteződésénél a termékek cseréjére alapulva alakult ki urbánus csomósodás, város, amelynek belsejében az először meglévő, és a távolsági kereskedelemnek továbbra is legfontosabb érkezői vonalai természetesen szervező elemekké váltak. Fleischer Tamás városi közlekedési rendszerekről szóló előadásainak bevezetőjében kiemeli, milyen szerencsés geopolitikai helyzetben van mindig az – adott – város, hiszen éppen a kelet-nyugati és az észak-déli utak találkozásánál fekszik... A sugaras útvonalak jelentőségét a település működésében végigkövethetjük a magyar kétfeltes falvaknak a központ felől kifelé az állathajtásnak, mint fő technológiának megfelelően szélesedő útjaitól a hatvanas évek „ujjas” városfejlesztési terveiig. A nagyvárosok sugaras, a meghatározott kivezető tengelyek mentére korlátozott fejlesztési koncepciója kedvelt gondolat a városrobbanás keretek között tartására. Ilyen koncepció készült nagyon korán Hamburgra (Schumacher, 1921, 1969), aztán Koppenhágára (1947), a gondolat újra felmerült a nyolcvanas években a nagysebességű tömegközlekedési vonalak elsőbbségének biztosítására épülve Bécs fejlesztési koncepciójában.

²⁸⁸ Ennek az itt lakonikusan megfogalmazott gondolatnak kifejtéséről a gazdasági-társadalmi városléleketben lásd a területi hagyományról szóló fejezetet.

²⁸⁹ Ezt a kanalizáló, strukturáló szerepet ismerte fel Michael Hurd és később Homer Hoyt, módosítva a város területi tagolódásáról rajzolt zónás képet.

²⁹⁰ A regionális úthálózat városi szakaszainak elsődleges rajzolata mellett számos történelmi példa mutat olyan másodlagos utcahálózatot, amely sugaras rendszerre nem merőlegesen, hanem egyfajta ágas-rostos szerkezettel csatlakozott. A nem merőleges csatlakozásnak topográfiai oka is lehet, de jellegzetes sík területi előfordulása „nőtt” városszövetekben azt jelzi, hogy a növekedésnek természetes mintázata is. Meggyesi Tamás az alföldi mezővárosok úthálózatának mintáit vizsgálva hét típust különböztet meg, melyek közül egyik az ezt a mintát követő ágas úthálózat.

Meggyesi Tamás: Az alföldi halmazos települések morfológiája

ÉVM megbízás, kézirat, 1998, Budapest

²⁹¹ Ilyen jellegű „átkötéseket” tartalmaznak a Meggyesi Tamás által elkülönített „rostos”, „bordás” vagy „átlós” úthálózati minták.

²⁹² A városfalak nyomvonalának kijelölése részben kultikus vonalakat is követhetett, a középkortól az európai városok erődítési rendszereiben azonban nagyon jól felismerhetők a hadászati-stratégiai tervezés nyomai. Ennek megfelelően az erődített vonalak, ahol lehetett, előszeretettel alkalmazkodtak a terep természetes „védvonalaikhoz”, folyóparthoz, sziklameredélyhez, mocsárhoz. A középkori város leginkább anyag-, technika- és munkaerő-igényes közösségi infrastruktúrája volt az erődítési rendszer, így nem csoda, hogy vonalvezetésével is igyekeztek a beruházási költségeket csökkenteni. Ahol ezt a terep nem tette lehetővé, a városfalak a lehető legsimábban, kiszögellés nélkül simultak a beépített város köré. A reneszánsz hadmérnök várostervezői már tudták, hogy a kör a legrövidebb kerületi mérettel a legnagyobb felületet befoglaló síkidom. Az ideális városok alaprajzát ezért határozza meg a kör, a védművek költségeit csökkentendő, a betelepíthető város területét növelendő. A fülesbástyás védelmi technika ezt a kört változtatta szabályos sokszöggé, amelynek befoglalt területét a tervezett városnagyság, oldalhosszát és így a szögek számát a belőhető távolság határozta meg.

A városok növekedésével új és új nyomvonalon megépített védelmi rendszerek rétegesen vették körül a várost, minél „akadály-mentesebb” volt a terep, annál szabályosabb körvonalat véve fel. Jó példa erre Moszkva, ahol a három gyűrűben kiépült városfalak rendszere a későbbi körútszisztem alapja lett.

A falak a város körül, de a fejlődés folytán a város belsejébe kerülve is az utcahálózatnak igen sajátos fejlődését generálták. Míg a másodlagos utcahálózat áteresztőképességét blokkolták, addig a városkapuk rendszerével még hangsúlyosabbá tették a regionális szintű sugárirányú vonalakat. A városkapuk új csomóponttá váltak, jellegzetes funkciókat vonzva magukhoz és újabb sugaras mintájú úthálózatot növesztve. A falak alján kívül sokáig szabad területsáv futott végig, részben a karbantartás, részben a védekezés szükségletei miatt. A belső oldalon a város sűrűsödése egy idő után a falakhoz támaszkodó házsorokat eredményezett. Mindkét fejlődéssel együtt járt a falakkal párhuzamos utca kialakulása. A lőtávolság növekedésével a barokk városi erődítések körül sok városban egyre szélesebb beépítetlen területet – glácisz – tartottak szabadon. Valójában ez az összeadódó szerkezeti szélesség – glácisz, külső utca, falrendszer, parazita házsor, belső utca összességei – tette lehetővé, hogy a 19. században falak lebontásával a nagy sugárirányú vonalokhoz mérhető, vagy akár azokat meghaladó szélességű és jelentőségű új gyűrűirányú útvonalak jöhessenek létre Bécsben, Budapesten, Moszkvában, Temesvárott, stb.

²⁹³ Lechner a tervezett szegedi új Kiskörútról és Nagykörútról szólva a kor forgalmi logikájának megfelelően kiemelte annak jelentőségét, hogy ezek az elemek a központon kívüli, de a gazdasági életben egyre nagyobb jelentőséggel bíró, a Tisza-part mentén elnyúló kereskedelmi területet is bekötik a város vérkeringésébe.

Lechner Lajos: Szeged újjáépítése

1891, Budapest; 5.o.

²⁹⁴ „A modern városrendezés első sorban kör- és sugárirányban haladó forgalomra van figyelemmel, azaz kör- és sugárutakat alkot.” - jelenti ki Miskolc 1894-es szabályozási tervének kritikájában a Magyar Mérnök és Építész Egylet bíráló testülete: Lechner Lajos, Devecsi Ferenc, Francsek Imre, Mihályfi József, Pálóczi Antal. A szakvéleményt idézi:

Iglói Gyula: Miskolc 19. századi városrendezési tervei és építési szabályzatai

1992, Miskolc; 47.o.

²⁹⁵ A háló középpontja a történeti Bécs, az első körút a Ring. Nyugat felé a háló több-kevesebb érzékenységgel követi a bécsi erdő topográfiáját, kelet felé viszont lépésről lépésre megmerevedett renddé válik, amelynek tengelyei véletlenszerű szögekben metszik a Duna-ágak kanyargó vonalait, majd a papír szélét.

²⁹⁶ Európában ez a helyzet a valóságban nem nagyon jön létre a sűrű településhálózat miatt, Otto Wagner rajza is fedőfestékkel von be jónéhány létező urbánus magot Bécs körül.

²⁹⁷ Fonyódi Mariann az ortogonális háló alkalmazása három várostörténeti okának a vallási-világképi-szimbolikus megjelenést, a kolonizációt és a modernizációt látja. A rendszerszerű telepítés szempontjainak vizsgálatánál az általa említett kolonizációs példák közül is kiemelkedik a Római Birodalom légiós városainak és centuriális földosztásának rendszere, amely a Birodalom igazgatásához nagyban hozzájárult, valamint Thomas Jefferson építész-elnök ortogonális rendszere Amerika földjének meghódítására, amely a Land Ordinance törvényében manifesztálódott. Mindkét rendszer gondolatában benne rejtett földrajzilag nagy területen a földek gyors, hatékony, mérnöki kiosztásának igénye, megkülönböztette azonban őket az egyenlő, egyforma egységek létrehozásának gondolati háttere. Míg a Római Birodalom városszerkesztésében a hálós városalapítás mindenképp egy kezdőpont, a későbbi városközpont kijelölésével járt együtt, s Róma, mint hatalmi origó létét nem vonta kétségbe, addig Jefferson parcellázási módszere mögött a demokratikus egyenlőség eszméje, sőt a bármilyen kiemelt központtal, várossal való kifejezett szembenállás nyilvánult meg.

Fonyódi Mariann: Az ortogonális háló, mint városi attribútum

PhD értekezés kézirat, 2007, Budapest; 16-17.o.

²⁹⁸ A jeffersoni rendszer bizonyos tekintetben egy másik matematika modell, a fraktál területi-települési szintű megjelenéseként értelmezhető, amely saját maga eltérő nagyságrendben való ismétlésével értelmezi a teret és felel meg a különböző jellegű igényeknek, önmagában való fejlődésével alkalmazkodva az időbeli változásokhoz.

²⁹⁹ A forgalom mai szemléletünkkel eleve negatív felhanggal bír, de ez a liberális kapitalista városfejlesztés korában korántsem volt így. Hogy a városfejlesztés igencsak tudatában volt a kétféle modell városalakító hatásának, azokban a vitákban mutatkozott meg, amikor egy új hálózatról kellett döntenet. A rácsos New York metróhálózatának tervezésekor a Közzolgáltatások Bizottságának egy mérnöke például így nyilatkozott: „Valamennyi vonalat feltétlenül a célpont: Manhattan irányába kell vezetni. Minden vonalhálózat, amely embereket hoz Manhattanbe, emeli ez utóbbin az ingatlanok értékét. Manhattan szigetén az ingatlanok értékének – a sziget földrajzi és gazdasági pozíciója következtében – szükségszerűen pontosan addig kell növekedniük, amíg a környező terület lakossága növekedik.”

idézi: Lewis Mumford: A város a történelemben

Gondolat, 1985, Budapest; 395.o.

De hasonló megfontolásokkal – Széchenyi alapján – épült ki sugaras rendszerben a magyar vasúthálózat is, egyik elsődleges szempontként Budapest erősítését szolgálva a Béccsel való versenyben.

Dr. Miklóssy Endre: Területi tervezés – Az államilapítástól napjainkig

Agroinform Kiadó, 2004, Budapest; 43-44.o.

³⁰⁰ „...ekkor alakul ki a modern urbanisztika tervezés módszerének az a szemléletileg is jelentős követelése, mely szerint előbb általános tervek készüljenek az egész városra, és ennek alapján a részlettervek, - egybehangzóan a modern szemléletnek a szerkezetet kereső, felismerő, kiemelő törekvésével. Maga a városszerkezet fogalma, felismerése is innen ered.”

Granasztói Pál: A modern urbanisztikai szemlélet lényeges vonásai és történeti kialakulásuk

Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1961, Budapest 34-35.o.

³⁰¹ A rendszerelmélet születésekor maga is organikus analógiának tekinthető, hiszen a teória atyja, a biológus Ludwig von Bertalanffy a szervezetben belüli elektromos impulzusokkal megvalósuló kapcsolatokat vizsgálva jutott el az általános elmélethez. Ennek alapműve: Ludwig von Bertalanffy: *General System Theory*

Penguin, 1971

³⁰² A „rendszer” általános rendszerelméleti definíciója igencsak széles: „A rendszer dolgok, a dolgok tulajdonságai, valamint a dolgok, és tulajdonságaik között fennálló összefüggések közös halmaza.”

A. D. Hall és R. E. Fagen: *Definition of System – General Systems*

Yearbook of the Society for the Advancement of General Systems Theory; 18-28.o.

idézi: George Chadwick: *A System View of Planning – Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*

Pergamon Press, 1978, Oxford, New-York, Toronto, Sidney, Paris, Frankfurt; 36.o.

³⁰³ A léptékfüggetlen folyamatosságot a fraktálmatematika vezette tovább.

³⁰⁴ például: J. Brian McLoughlin: *Urban and Regional Planning – A Systems Approach*

Faber and Faber, 1969, London, Boston; 75-79.o.

³⁰⁵ A területi lehatárolhatóság, a tér fogalma, amelyet ő az általános definícióhoz hozzátesz, az a közös vonatkoztatási rendszer, amellyel a várostudományok közös nyelvezetét megtalálni kívánja. A tér fogalma tulajdonképpen nem lenne szükséges egy városi tudomány mozgásterének definíciójához, hiszen bőven elképzelhető olyan várostudományi kutatás, ismeret, összefüggés, amelyik téri vonatkozás nélkül létezik. A tér bevonása valójában abból a feltételezésből adódik, amely az urbanisztikát már mint a beavatkozás, a tér strukturálásának és újrastrukturálásának lehetőségeit megadó tudományt tekinti

Meggyesi Tamás: *Urbanisztika és rendszerelmélet*

in *Demográfia*, 1-2/1971, 21.o.

Az urbanisztika ilyen értelemben használt definícióját más írásaiban ki is fejti, lásd:

Meggyesi Tamás: *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*

Terc, 2005, Budapest; 9-10.o.

³⁰⁶ Ezt a folyamatossági gondolatot azonban nagyon nehéz ábrázolni – nem csak az urbanisztika, hanem általában a rendszerek ábrázolása is küzdött ezzel a feladattal. A léptékfolytonosság ábrázolása a fraktálminták képeiben sikerült – ha eltekintünk a nyomdatechnika és a szemünk sajnos csak véges felbontó képességétől. Ezeknek az ábráknak közkedveltsége, szépsége jelezhet valamit arról, hogy a léptékfolytonosságot az ember legalábbis érzelmi szinten a természettel egybehangzónak, harmonikusnak érzékeli.

³⁰⁷ Nem pusztán arról van szó, hogy a hagyományos települések egyre nagyobbá válva tényleges működésükben átléplik eredendő közigazgatási határaikat, hanem arról is, hogy például a településmagokhoz kapcsolódó urbanus jelenségek téri hatóköre összeér, egymással áthatásban fejlődik, vagy hogy az azonos településekhez kapcsolódó különböző jelenségek hatóköre nem fedi egymást. Az ember művi környezetében regisztrált új fejlemények téri mintázata bizony sokszor egyáltalán nem kapcsolódik a városokról alkotott „csillagos ég” mintájú előképünkkel, inkább vonalas, hálózatos rendszerben írható le, vagy a térben folyamatos sűrűsödéseket-ritkulásokat mutató felületként. A Föld felszínén kialakuló urbanisztikai rendszer ma számtalan ilyen términta szuperpozíciójaként írható le. Ilyen értelemben egyre szükségesebb az elemzéseknek, de a beavatkozásoknak is esetről esetre való téri definíciója, ugyanakkor egyre anakronisztikusabbak a földrajzi geometriába akadt kiterjedt viták például a budapesti agglomeráció vagy az alakítandó régiók tudományos lehatárolásáról. Szükség lenne annak elfogadására, hogy nem csak a térbeli elemzések, de a beavatkozások téri logikája is eltérhet a hagyományos „színes foltos” mintától. A regionális tervezés eszköztárában már időnként találkozunk például lineáris jellegű szabályozással, mint a tengerpartok vagy autópályák mentére vonatkozó szabályozás.

³⁰⁸ Meggyesi Tamás: *Urbanisztika és rendszerelmélet*

in *Demográfia*, 1-2/1971, 22-23.o.

³⁰⁹ Rosszízû, de látványos példája ennek a magyarságról, a magyar nemzethez tartozás definíciójáról folytatott vita.

³¹⁰ Kézenfekvő következtetés, hogy ilyen kapcsolatok lehetnek a környékkel összekötő úthálózatokon és vezetékeken közlekedő ember-, anyag- és energiaáramok. Egy valós városra gondolva azonban ezek a mozgások a legnagyobb részletezettséggel is csak nagyon keveset árulnak el magának a rendszernek működéséről. Minden

---

bizonyval hitelesebb s lényegbevágóbb képet kaphatnánk mondjuk az információáramlások tartalmi mérésével, ez azonban jóval nehezebben metrizálható.

³¹¹ Meggyesi Tamás a városi rendszer alapelemeiként a társadalom tipikus aktivitási rendszereit azonosítja, mint például a mezőgazdaság, a lakás, az üdülés, az oktatás, az ipari termelés, stb. Ez a definíció azt a funkcionalista felfogást tükrözi, amelyet a zoning hagyományáról szóló fejezetben, de a mechanikus analógiáról szóló részben is kifejtettünk.

Meggyesi Tamás : Urbanisztika és rendszerelmélet

in Demográfia, 1-2/1971, 26-27.o.

³¹² Egy rendszer információtartalma a tartalmazott elemek változatosságával egyenes arányban nőhet, az elemek közötti kapcsolatok számának növekedésével azonban logaritmikusan növekszik. A rendszerről szóló információk növelése, azaz kapcsolatok és összefüggések beépítése külső energiabevitel feltételez, mert a rendszerek magukra hagyva a rendezetlenség állapota felé törekszenek, az entrópia magasabb szintjét megvalósítva. A rendszerek rendezése, azaz az entrópia csökkentése a bevitt információk, összefüggések segítségével az emberi beavatkozás jellemzője.

³¹³ A földből való építkezéstől kiindulva mérnöki rendszerek fejlődésével az elképzelhető kapcsolatok száma radikálisan csökken, ahogy erre a metabolikus városok leírásánál utaltunk.

³¹⁴ Az építészeti környezet percepciójáról lásd például:

Dr Peter F. Smith: The Dynamics of Urbanism

Hutchinson Educational, 1974, London

³¹⁵ Kenneth E. Boulding a rendszereket fejlettségük alapján nyolc szintre sorolja: a statikus, az egyszerű dinamikus (a mechanikus analógia alapján elképzelt városnak megfelelő), a kibernetikus (ahol az információk továbbítása és feldolgozása hozzájárul a rendszer egyszerű egyensúlyának fenntartásához), az önfenntartó nyílt (a sejt szerveződésének megfelelő), a genetikai irányítással rendelkező növényi, a mobilitás és viselkedés önállósulásával jellemezhető állati, az önirányító, elvonatkoztatásra és szimbólumképzésre képes emberi, s végül a társadalom rendszerére. (Ehhez esetleg illeszthető egy kilencedik transzcendens komplexitási szint.)

A valós városi beavatkozások gyakorlatában ez a felosztás persze kevésbé alkalmazható, de segít újjáértékelni mindazt, amit a város működéséről akár az analogikus modellekben feltételeztünk. Mindennapi tapasztalatainknak megfelelnek a Boulding által meghatározott szintek közötti komplexitásbeli ugrásoknak, s érezzük, hogy a város értelmezése pusztán a skála legalsó szintjeivel végzetes veszélyeket hordoz magában. Ha a felső kategóriák komplexitását megérteni, leírni, modellezni messze nem is vagyunk képesek, törekednünk kell erre, s még fontosabb, hogy használt alsóbbrendű modelljeink hatókörét mindig relativizálva lássuk.

Kenneth E. Boulding: General systems theory: a the skeleton of science

in Management science 197-208.o.

magyarul: Kenneth E. Boulding: Az általános rendszerelmélet a tudomány csontváza

in Rendszerelmélet – Válogatott tanulmányok

Közgazdsági és Jogi Kiadó, 1969, Budapest

³¹⁶ Az organikus szerveződési szintektől kezdve Boulding feltételez egy genetikai szabályozást is, amely a rendszer „veleszületett” sajátja, és lényeges szerepet játszik abban, hogy a rendszer önmaga létét, koherenciáját fenntartani igyekszik. Az egyetemes várostörténeten, különösen a legújabb tendenciákon végigtekintve nehéz felismerni egy ilyen genetikai kódot. A legutóbbi időig úgy tűnt, hogy az urbanisztikai rendszer az emberi társadalom és a valós, geográfiai tér közötti kapcsolatok, kölcsönhatások halmazaként írható le. Ma azonban, mint már utaltunk rá, a társadalom szerveződését egyre inkább a téri kategóriáktól független folyamatok és összefüggések uralják. A város genetikai térképét – ha létezik ilyen - leírni nem vagyunk képesek, pedig a következő minőségi ugrás, az önirányítás képessége csak ennek ismeretében fejleszthető ki igazán.

³¹⁷ Véletlen hálózatokban a matematikai definíció szerint a pontoknak véletlenszerű számú éleik vannak, a pontok száma hozzájuk tartozó élek számának függvényében haranggörbével írható le. A véletlen hálózatok tudományát Erdős Pál és Rényi Alfréd munkássága alapozta meg.

Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya

Magyar Könyvklub, 2003, Budapest; 32-39.o.

³¹⁸ Az ilyen, skálafüggetlennek nevezett hálózatokban kevés pontnak nagyon sok, soknak viszont nagyon kevés kapcsolata van, a pontok száma hozzájuk tartozó élek számának függvényében már nem haranggörbével, hanem

hatványfüggvény-eloszlással írható le. Az egyre többféle területen folyó hálózati kutatások azonban azt mutatják, hogy „a természet általában gyűlöli a hatványfüggvényeket. ... De mindez megváltozik, ha a rendszert fázisátalakulásra kényszerítjük. Ekkor megjelennek a határfüggvények, amelyekkel a természet semmi mással össze nem téveszthetően jelzi: a káosz távozik, és a helyébe lép a rend. ... a hatványfüggvények nem csupán a rendszerek viselkedésének egy újabb jellemzési lehetőségét jelentik, hanem a komplex rendszerek önszerveződésének nyilvánvaló jelei.”

Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya

Magyar Könyvklub, 2003, Budapest; 108-109.o

³¹⁹ Ehhez a szerephez sajátos gazdasági-társadalmi munkamegosztás, sőt, sajátos kapcsolati minta is járul. A global cityk működésében a többi hasonló kategóriájú várossal való kapcsolat válik lényegessé, a közvetlen téri viszonylatok jelentőségüket veszítik. (Rendszerelméletileg szólva a global cityk hálózata világosan elkülönülő rendszert alkot a világ településhálózatán belül.)

Saskia Sassen: Global City – New York, London, Tokyo

Princeton University Press, 2001, Woodstock

³²⁰ A legtöbb későbbi közlekedési rendszer, mint például a nemzeti vasúthálózatok, a városi tömegközlekedés hálózatai, az autópálya-hálózat, stb. erősen a tudatos, és téri meghatározottságú tervezés eredményei.

³²¹ Ez minden növekedő hálózatra, például a vasútra, a telefonra, stb. igaz volt addig, amíg a hálózat által betöltött funkciót egy új technológia nem váltotta ki.

³²² Ilyen módon a már népszerű pontok újabb csatlakozásokat kapnak, s „amíg a növekedés és a népszerűségi kapcsolódás jelen van, addig ezek fenntartják a középpontok által dominált skálafüggetlen topológiát.”

³²³ Globális szinten városfejlesztési törekvéseinket így sajátos fénybe vonja a hálózatok tudománya. Egyik kedves célunk, a területi kiegyenlítés a hálózat fejlődésével nem egyeztethető össze, másik pedig, a hatékonyság helyi növelése kevésbé esélyes a hálózatfejlődés dinamikája közepette...

³²⁴ Amikor 1946-ban a porig bombázott Berlin újjáépítésére Sharoun Kollektívplanjában egy teljesen új városszerkezetet javasolt, egy szociáldemokrata politikus azzal érvelt, hogy „ha egy teljesen új utcahálózatot erőltetnének rá a városra, csak a közművezetésekre milliókat kellene elpazarolni.”

Berlin konzervatív mintájú újjáépítésében ezek szerint erősebb volt a meglévő hálózatos infrastruktúrák logikája, mint a városi teret az abban a korban erősen átalakítani igyekvő modernista városépítészeti logika.

Jerry M. Diefendorf: In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after the World War II

Oxford University Press, 1993, New York

in Budapesti Negyed 6-7./1994-95, A modern metropolisz; 189.o.

³²⁵ Az áramlástér Castells szerint az anyagi világ három rétegével írható le. Első a magát az áramlást lehetővé tévő infrastruktúra: számítógépek, kábelek, szerkezetek, közlekedési rendszerek. A második rétegben, amely az áramlástér „helyeit” jelentik, Castells megkülönbözteti a gócpontokat, amelyeknek szerepe a rendszer olajozott működtetésében van, illetve a csomópontokat, amelyek egy kulcsfontosságú pozícióhoz lokális tevékenységek sorát kapcsolja. Ezeknek a csomópontoknak jut szerep az áramlástér és a hagyományos lokalitás összekapcsolásában, s az ilyen csomópontokkal kapcsolódó hagyományos helyeknek van esélye a hagyományos településhálózatból való kiemelkedésre. Ugyanakkor ezeken a helyeken a lokalitás szerkezete, működése, sőt építészete felett az uralmat teljes egészében az áramlástér követelményei veszik át. A harmadik réteg a „domináns menedzseri elit” térbeli szerveződése, amely saját képére formálja az áramlások terét.

Manuel Castells: A hálózati társadalom kialakulása

Gondolat-Infonia, 2005, Budapest; 533.o.

³²⁶ Az ilyen helyek arculata szerepet játszik ugyanis magának a csomópontnak a kijelölésében, azonosításában a nemzetközi városszerkezetben. Az egyéni arculat kialakítása városépítészeti eszköztárban nagyon sok mindent jelenthet, a történeti városok látványos rekonstrukcióitól a sztárépítészeti jelenségeiig.

³²⁷ A sztenderdizálás elsődleges szempontjai a felismerhetőség, hatékonyság, gyorsaság és a kompatibilitás. Esztétikai vagy design szempontok csak azoknál az elemeknél merülnek fel, ahol hosszabb ideig tartózkodik a „domináns menedzseri elit”.

³²⁸ Valójában az urbanisztika gondolkodásának illetően felfűzését éppen a cél, a beavatkozási lehetőségek – későbbi formát öltő – metodológiai ihlették és indokolhatják. A hagyományok megfeleltethetők a városszerkezetek egy-egy célrendszerének: az építészeti hagyomány a 19. századi „városszépítés” mai kitágított értelmezésének; a közterület-formálás hagyománya a városi közösség dolgainak rendbentartásának; a zoning a terület használatába

---

vitt renddel az ebből adódó hatékonyság növelésének és a használók közötti konfliktuspotenciál csökkentésének; a rendszerelvű hagyomány pedig a város működési körei hatékony kialakításának és működtetésének.

³²⁹ Itt természetesen számos tekintetben szintén megemlítendő a római jog szellemi hagyatéka, amely azonban csak később hatott a városi rendelkezésekre.

³³⁰ (A középkorban) „különbséget tettek fogalmilag dominium directum és dominium utile között. A megkülönböztetés hűbérúr és hűbéres tulajdonának megkülönböztetésére született: a dominium directum a tulajdonnal rendelkezés, a dominium utile a tulajdon hasznosítása jogát jelentette. ... az ingatlanon a rendi jogok voltaképp nem ismerték a római jog szerinti valódi tulajdon fogalmát, hisz a dominium directum rendelkezési lehetősége is kötött volt ..., a dominium utile pedig csak időhatárhoz kötött rendelkezési lehetőséget nyújtott.”

Zlinszky János: A római jog továbbélése

Miskolc, 1995; 12.o.

³³¹ A föld értéke önmagában nem is, inkább a vele együtt járó termelési struktúrákkal, emberekkel együtt értelmezett vagyonkategória. Földesurak és kolostorok vagyonukat és hatalmukat nem területi egységekben, hanem jobbágyfalvaik számában mérik, királyok szükség esetén egész városokat – a belőlük származó adóbevételeik értékében – zálogosítanak el.

³³² Ennek értékelő leírását lásd:

Lewis Mumford: A város a történelemben

Gondolat, 1985, Budapest; 387-390.o.

³³³ A földnek termelőeszközként való értelmezése természetesen első körben a mezőgazdaságból, annak piaci változatából ered. Lásd például a von Thünen munkásságát a zoning hagyományáról szóló fejezetben.

³³⁴ A 19. században alkotott várostörvények szigorúan szabályozták a városi polgárság lehetőségét, s már ezt valamiféle helyi ingatlantulajdonhoz, bolthoz, iparhoz, fix keresethez – szabadfoglalkozású értelmiségieknél -, de legalább minimális adóösszeghez kötötték. A városi képviselőknek ráadásul elterjedt volt a census elve, amely a képviselőket döntéseit gyakorlatilag a legnagyobb adófizetők tette függővé. A városrendezést megokolni ezekben a testületekben így egyértelműen a városi liberális polgárság elvei mentén kellett.

Bécsben az 1961-es „februári pátens” egy olyan választói jogot biztosít, amelynek alapján a férfilakosság pusztán 3 %-a jogosult választásra, akik három, a direkt adófizetés és a képzettség szerint megszabott testületben választanak városi képviselőket. Ez a rendszer – módosítások ellenére is - egészen a Monarchia összeomlásáig biztosította a nagypolgárság vezetését a városirányításban.

³³⁴ Klaus Schubert: Wien

in Jürgen Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa

Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York; 372-374.o.

³³⁵ A modern területi közigazgatás kiépítése sok esetben, különösen Kelet-Európában kapcsolódott a feudális berendezkedés végső bástyáinak megtöréséhez, mint amilyen a németeknél a hercegségi igazgatás, vagy nálunk a nemesi vármegyerendszer volt.

³³⁶ A megkapott feladatokkal a város hamarosan azonosult, nem csak az államszervezés elvárásait teljesítve, de saját politikákat kialakítva egyes kérdésekben. Sok problémakörnek magától értetődő volt a helyi vonatkozása, másoknak csak a városi fejlődés összefüggéseiben derült ki a helyi jelentősége.

³³⁷ Magyarországon az 1937-es törvényig, amely a nagyobb városok számára kötelezővé tette a rendezési tervek készítését, a Fővároson és az árvíz sújtotta Szegeden kívül alig volt „rendezett” nagyváros.

³³⁸ Az igazsághoz tartozik, hogy a rendezéshez ebben a korban még jócskán hozzáértették a végrehajtás érdekében bevetett fejlesztési jellegű eszközöket is. A törvényi beavatkozás neve volt a szabályozás. Mi a rendezést most a később kialakult „tiszta”, a tervezéstől és fejlesztéstől elváló értelmében használjuk, nem akarván összekeverni a később szélesebb értelemben bevezetett szabályozás fogalmával.

³³⁹ A rendezési tervezés országos szintű szabályozásában az 1937-es magyar példa nagyon korai, erre az országok többségében csak a második világháború után került sor.

³⁴⁰ Ennek felelnek meg azok a gazdasági eszközök, amelyek országtól függően az önkormányzati rendezési és fejlesztési beavatkozások magáningatlanon lecsapódó hasznát valamilyen módon a közösségnek vezetik vissza.

³⁴¹ Az amerikai gyakorlat a rendezésben nagy mértékben éppen a magánfejlesztő tevékenységére alapul, s a település csak azokat a költségeit szerezheti vissza, amelyek a fejlesztéssel kapcsolatban a települési ellátásokban direkt módon felmerültek.

Locsmánci Gábor: Budapest az ezredfordulón

in Batári Attila (szerk): Városaink az ezredfordulón

Új Világ, 2000, Budapest, (sor. Európai Füzetek); 85.o.

³⁴² A jog normativitási elvének alkalmazása az egyes ingatlanokra valójában a városszövet tematikus elemeinek meghatározására lenne alkalmas. Nem véletlen, hogy azokban a rendszerekben, ahol ez a jogi gondolat nagyon erősen jelen van – például az amerikai szabályozásban – a települések építészeti monotonitását erősen növeli.

³⁴³ A – többnyire építész indíttatású – városrendezők úgy próbálták a tervezés és rendezés ideológiai egységét helyreállítani, hogy a rendezést az építészeti gondolatból levezetve, azt mintegy „jogi nyelvre fordítva” definiálták. Ennek vulgáris értelmezése és gyakorlata eredményezte az igencsak szűkös, „túlszabályozott” rendezési terveket.

³⁴⁴ A magyar építési törvény településrendezést szabályozó passzusai közé a sajátos jogintézmények direkt eszközei csúsznak. A francia településszerkezeti tervek a közelmúltig fehér foltokat tartalmaztak: a direkt beavatkozás fejlesztési szigeteit, a ZAC-okat. (A ZAC (Zone d'Aménagement Concertée) olyan kijelölt városi terület, amelynek kiemelt fejlesztését a köz- és a magánszektor szoros együttműködésben hajtja végre. A tervezésnek így egyszerre része a téri koncepció, a gazdasági terv és a mindezt megalapozó szerződésrendszer. A francia településrendezési szabályozás legutóbbi módosításával (2006) a téri koherencia érdekében a ZAC koncepcióját megpróbálják újra a szerkezeti tervekbe integrálni.) A német szabályozási jog szintén kivételes szabályokat fogalmaz meg a direkt beavatkozások – rehabilitációs vagy fejlesztési területek – menedzselésére, időlegesen felfüggesztve például a - szabályozási logikával sokkal inkább egybevágó - ingatlanpiaci működést. Az osztrák történeti városmagok védelmére a nagyvonalúan lehatárolt védett területeken belül hatályon kívül helyeződik rendezési logika szigorú normativitása, és az ingatlanok fejlesztéséről egyedi döntéseket hoznak.

³⁴⁵ lásd: Kenneth K. Baar: A területrendezés dilemmái a demokratikus piacgazdaságokban

in Tér és Társadalom 1-2/1992, 89-99.o.

³⁴⁶ Franciaország például a párizsi ipar decentralizálására fordított jelentős erőket, Az NSZK-ban és Hollandiában a rehabilitációs területek kaptak nagy szakmai hangsúlyt, Bécsben a városi szociális lakásépítés új formáival kísérleteztek.

³⁴⁷ A francia ZAC-ok rendszerét 1967-ben vezették be, a német különleges városjog (Städtebauförderungsgesetz) kodifikációja 1971-ben történt.

³⁴⁸ Valójában a területi tervezés szempontjai a hatvanas évektől is csak másodlagos szerepet játszottak.

³⁴⁹ A megszületésekor rendkívül korszerű, valójában a tanácsi berendezkedésnek és tervezési módszernek azonban már nem megfelelő 1937-es törvény 1964-ig érvényben maradt, s az akkor születő új törvény és OÉSZ sok rendelkezésében is továbbélt.

³⁵⁰ Az ország szinte minden jelentős településének rendezési tervei elkészültek, majd újra és újra módosítottak, a tervező intézetek, és általában a településtervezők létszáma felszaporodott, az urbanisztika tudományos rangja intézményeiben is mérhetően emelkedett.

³⁵¹ Hozzá kell tenni, hogy éppen Magyarországon a falusi, kisvárosi családi-házassági területek túlnyomó részének magánkézben maradása miatt ezeken a területeken legalább részben megmaradt a rendezési tevékenység rendezési jelentősége is. A szabályozási tervek érvényesítése éppen a fent említett eszközök hiányában valójában csak az új építéseknel volt lehetséges, bár a készült tervek a szokásos voluntarista stílusban, gyakran a szó szoros értelmében árkon-bokron át szabták volna meg falvaink új arculatát. Az új építések kapcsán az építési szabályozás annál is inkább felértékelődött (volna), mert a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon az új falusi porták voltak azok az ingatlanok, amelyeket láthatóan a háztáji gazdaságból lecsapódó bevételek felhalmozására használtak.

³⁵² A nemzeti szabályozás környezetben kidolgozott eszközök és az Európai Unió közötti konfliktuspotenciálra jó példa lehet a francia SEM-ek (Société d'Économie Mixte) esete. A SEM-ek különleges, jórészt önkormányzati tulajdonú vállalatok, amelyeket a ZAC-ok bonyolítására hoztak létre. A gyakorlat tapasztalatai pozitívak voltak, a rendszer Európa több országában terjedt. (Nálunk többé-kevésbé ilyen rendszerben alapult meg a Középső-Ferencváros rehabilitációját bonyolító SEM-IX Rt.) Az uniós támogatással megvalósuló rehabilitációs programok kiírásánál azonban a SEM-ek direkt önkormányzati megbízását az EU bírósága a versenyszabályokkal ellentétesnek ítélte, ezzel a pályázati gyakorlat, sőt a rendezés és a közbeszerzés törvényi szabályozásának megváltoztatására kényszerítve a franciákat.

³⁵³ Magyarországot, pontosabban a fővárost és néhány fejlődő várost a rendszerváltozás után – Schneller István budapesti főépítész kifejezésével élve – „pozicionális sokkhatás” érte. Ennek oka a külföldi fejlesztési tőke beáramlása volt, amely olyan szempontrendszereket, technikákat, beruházási formákat hozott az országba - a bevásárlóközpontok sokat emlegetett példája mellett ilyen volt az első évek benzinkút-boomja - , amelyekre a hazai települések és a tervezők sem voltak felkészülve.

³⁵⁴ Lásd a Magyar Urbanisztikai Társaság 1994. márciusában rendezett konferenciájának hozzászólásait.

in Falu-Város-Régió, 1994 június-július; 19-36.o.

³⁵⁵ Részben ez magyarázhatja azt a nehézséget, amelybe az új típusú rendezési tervek elterjesztése ütközött azoknak a településeknek a részéről, akik nem sok értelmét látták a korlátozó tervek elkészíttetésének saját szűkös költségvetésük terhére.

³⁵⁶ A folyamat persze fordítva is értelmezhető: azokban a településekben, ahol egy alkalmas főépítész és/vagy politikus a tervezést – és ezen belül a rendezési tervezést – egy koncepcionális várospolitikai alapjának tekintette és ennek megfelelően menedzselte, a pályázatokon való részvétel egyrészt a városfejlesztési politika magától értetődő további eszköze volt, másrészt a pályázat és a megvalósítás sikere a már létező belső struktúráknak köszönhetően valószínűsíthető.

³⁵⁷ A regionális fejlettségen alapuló támogatások (pl. ROP-pénzek) máig csak egy kisebb részét teszik ki a lehívható összegeknek. A területi fejlettség szerinti elosztási logika ellenében ható mozgások, próbálkozások mind a frissen csatlakozott országok felől (lásd például a budapesti régió kilyukasztására vonatkozó ötleteket), mind a brüsszeli központ felől (például a sokat hangoztatott regionális politika ellenében a támogatások jelentős részének közvetlenül a nemzeti szintű tervhez kötése a korrupcióra való hivatkozással) megfigyelhetők.

³⁵⁸ A támogatási rendszerhez kapcsolódóan a hatékony regionális térfelfogásnak Faragó László szerint a területi lehatárolások felől ismét a városi hálózatok, agglomerációk irányába kell változnia:

Faragó László: A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása

in Tér és Társadalom 2/2006; 83-102.o.

³⁵⁹ „Ma a szabályozás szó tágabb értelmű, mint korábban, mivel tartalmaz majd minden – a telektulajdonosokra és építetőkre kötelező, jogszabályba, rendezési tervbe foglalt – települési döntést. Korábban a szabályozási munkák során elsődlegesen a város alapvető térbeli rendjét jelölték ki, elhatárolva a közterületet a magánterülettől.”

Körner Zsuzsa - Nagy Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon;

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 7.o.

³⁶⁰ „Szabályozás alatt szoros értelemben a városi úthálózat (utak, utcák, terek) megszerkesztését értjük; eredménye a szabályozási terv, amely vagy részletekben, vagy az egész városra egy műben készül el, utóbbit nevezzük általános szabályozási tervnek.”

Dr. Harrer Ferenc: Budapest városfejlesztési programja

Különlenyomat a Városi Szemle XIX. évfolyamából

Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1933, 22.o.

³⁶¹ A szabályozás „a múlt században (19.sz.) még a városforma elsődleges fizikai elemeinek meghatározását jelentette, ami kiegészült a használat lehetséges módjait tartalmazó „övezeti beosztással” és az engedélyezhető legnagyobb építési magasságra és sűrűsége vonatkozó szabályokkal. Ma a szót már egyre inkább abban az általánosabb értelemben használjuk, hogy a helyi önkormányzatok terveikben szabályokban rögzítik a „fejlesztési jogokat” a magán-építetők számára.”

Locsmándi Gábor: Budapest az ezredfordulón

in Batár Attila (szerk): Városaink az ezredfordulón

Új Világ, 2000, Budapest, sor. Európai Füzetek; 81.o.

³⁶² A településrendezés mindennapjaiban érzékelt konfliktusok mögött a legtöbbször a fejlesztési jogokat érintő viták húzódnak. Ezek az ellentétek azért is hangsúlyosak, mert valós érdekellentéteken alapulnak, amelyeknek megfogalmazása, jogi képviselete egyértelműbben lehetséges.

³⁶³ A társadalomtechnikák első tipizálása, feltérképezése nem véletlenül az antropológiának köszönhető, mert a saját kultúrkör ilyen technikáit annyira sikerül interiorizálnunk, hogy nehéz objektív képet alkotnunk róla. Ilyen módon az első társadalomtechnikák közé tartoznak a mítoszok, hiedelmek, szokások, stb. Csak később tudatosult, hogy a mítoszok továbbadásának egyenesági leszármazottja az oktatás, a hiedelmeké - már maga a kifejezés is kitűnően érezteti, hogy a 19. század fehér civilizációja mennyire tartotta igaznak és hatékonynak a megfigyelt népek narrációját! - a vallás, a szokásoké a jog, és így tovább. A társadalmak tudatosulásával idővel számos elterjedt társadalomtechnika igazsága, igazságossága és hatékonysága megkérdőjeleződött, ahogy ez történt például a vallással a felvilágosodás gondolkodásában, vagy ahogy ez manapság történik éppen a felvilágosodás, a racionalizmus tudományelveivel.

³⁶⁴ A hasonlathoz Darwinhoz méltatlanul feltételeznünk kell, hogy az evolúció legalábbis látens céllal rendelkezik.

³⁶⁵ Hogy az emberiség viszonylag egységesen desztillálta ezeket a cselekvéseket, mutatja, hogy a vallások alapvető erkölcsi dogmái – talán az első, mindenesetre a leghatékonyabb társadalmi szabályozások – a tízparancsolattal igen hasonló tilalmakat fogalmaznak meg, mint például a gyilkosság, a lopás, a vérfertőzés, a társadalmi felettes elleni lázadás, stb. tilalmát.

³⁶⁶ Már a mózesi törvényekben a tisztaságra és tisztátalanságra vonatkozó részletes előírások egy része például a higiénia tárgykörében közvetlenül a túlélésre vezethetők vissza, mások azonban mai szemmel tisztán spekulatívnak tűnnek. A Teremtővel való szövetség fenntartása azonban a gondolkodásban a zsidó kultúra túlélésének a fizikai tisztasággal egyenértékű követelményei. Ugyanakkor a mózesi törvények is tartalmaznak olyan kitételeket, amelyek érezhetően nem a közvetlen túlélésre, hanem a közösség jobb, konfliktus-mentesebb működésére vonatkoztak.

³⁶⁷ Az építészet kiváló példája annak, hogy az egyéni tervezés hogyan társadalmasodik, ahogy azt az urbanisztika építészeti-esztétikai hagyományról szóló fejezetében a barokk városalakító beavatkozások, a rezidenciavárosok kapcsán is kifejtettük.

³⁶⁸ Lewis Mumford a nagy ókori társadalmak kapcsán gépként írja le azt a történeti társadalomformációt, működést, amikor az információk és a döntési lehetőségek minden határon túl való koncentrálása mellett csak a legprimitívebb kivitelezési folyamatok társadalmasodása történt meg. Értelmezése szerint a piramisok, a khmer öntözőrendszerek, a kínai nagy fal, de a háború is a nem kellően, azaz nem egyensúlyban társadalmasodott tervezés eredménye.

Lewis Mumford: Az óriásgép tervezete

in Lewis Mumford: A gép mítosza

Európa Könyvkiadó, 2000, Budapest; 5-29.o.

³⁶⁹ Bizonyos formái így már a közösségben élő állatoknál megfigyelhető, s az ilyen szabályozáshoz hasonló formák – például a rangsorrend fenntartására, az utódok gondozására, a csoporton belüli konfliktusok feloldására, stb. - sokszor megfigyelhetők az emberi közösségekben is, az etológusok és antropológusok örömeire.

³⁷⁰ Az ószövetségi József álmának története viszont a mezőgazdaságban is a központi tervezés jelentőségére hívja fel a figyelmet, hiszen szabályozási technikákkal csak a hét bő esztendő javainak lefölözése volt elérhető, a fáraói előrelátás – a központi tervezés - híján pedig a hét szűk esztendő alatt a birodalom alapjai rendülhettek meg.

³⁷¹ Az építészeti ismeretek monopolizálásának történetéhez tartozik a kamarák létrehozása, a tervezésnek a kamarai tagsághoz kötése, illetve az engedélyezési terv kötelezettségének szélesítése. A hatvanas években erős városrendezői szakmának a településtervezés monopolizálásának folyamatában sikerült elérnie, hogy azóta a legkisebb falunak is szaktervező csapat által készített rendezési tervvel kell rendelkeznie.

³⁷² A szabályozó legitimitásának kérdésében itt egyre jobban keveredik a szaktudás a politikai hatalommal.

³⁷³ A hatályos törvény szerint: a tervező, a főépítész, az önkormányzati képviselők, bizottságok, testület, polgármester, jegyző, vagy harminc szakhatóság, a szomszédos települések, az illetékes állami főépítész, valamint a települési polgárok közvetlenül és a civil szervezeteken keresztül.

³⁷⁴ A totális várostervezés kísérlete a jól szervezett NSZK városi szervezetben haladt leginkább előre, ennek elméletéről és tapasztalatairól lásd:

Wilhelm Doni: Kooperative Stadtentwicklungsplanung

in Urbanistik - Neue Aspekte der Stadtentwicklung

C. H. Beck Verlag, 1974, München

³⁷⁵ Még az újvárosok tereztésénél sem lehet eltekinteni a hely földrajzi adottságaitól, a településhálózati, gazdasági, társadalmi környezettől, a kultúra által lehetővé tett technológiai szinttől, civilizációs követelményektől, stb.

³⁷⁶ Nonaka és Takeuchi szerint a különböző tudások interakciójában új tudást lehet létrehozni. Ennek az interszubjektív folyamatnak módjai a szocializáció, az externalizáció, a kombináció és az internalizáció. Faragó László ezt a tudást létrehozó folyamatot alkalmazza a közösségi tervezésben létrejövő új tudásra.

Faragó László: A jövőalkotás társadalomtechnikája

Dialóg Campus Kiadó, 2005, Budapest-Pécs; 80-83.o.

³⁷⁷ A tervező személyében, tudásában az objektivista tervezés egyik mitológiája szerint részben éppen ezeknek a nem bevonható érdekelteknek a képviselője jelenik meg.

---

³⁷⁸ A városmorfológiát elemezve az épület, amely szintén túllépi egyéni létünk időhatárait, a leggyorsabban változó elem. A telekrendszer már generációk nyomát örzi, az utcahálózat sokszáz év lenyomatát. A településhálózat kultúrákon ívelhet át, mint a Római Birodalom városai. A fizikai környezet alakítására, használatára, értelmezésére a városi kultúra szintén hosszútávú mintákat alakít ki, ezeket nevezte Christopher Alexander pattern-eknek:

Alexander-Ichikava-Sara-Silverstein-Murray: The Pattern Language
University Press, 1981, New York

³⁷⁹ Társadalmi értelemben természetesen nem. A társadalom felépítése strukturálja a szabályozási rendszert, amely így eltávolodik a klasszikus véletlenszerű felépítéstől. Minél jobban meghatározzák a társadalmat a hatalom kiépült mechanizmusai, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a szabályozási körök kapcsolódási mintázata tiszta hierarchikus felépítéshez közelít.

³⁸⁰ Popper a kis lépések technikájának előnyeit elsősorban abban látja, hogy a csökkentett létszámú közösségekben, egyszerűsített problematikára nagyobb valószínűséggel lehetséges értelmes megegyezésre jutnunk.

Karl R. Popper: A nyitott társadalom és ellenségei

Balassi Kiadó, 2001, Budapest; 156-158.o.

³⁸¹ A városszabályozás külső környezetének tekinthető a termelési mód, a gazdasági szerkezet, a társadalmi folyamatok, a technikai lehetőségek, az ideológia, stb., ennek hatására pedig éppen a városi formák és folyamatok megváltozása is.

³⁸² A világtrendek meghatározását a sajtó tartalomelemzésével végzi a Naisbitt Group, amelynek két magyarul megjelent könyve:

John Naisbitt: Megatrendek – Tíz új irányzat, amelyek átalakítják életünket

OMIKK, 1987, Budapest

illetve: John Naisbitt és Patricia Aburdene: Megatrendek 2000 – Tíz új irányzat a kilencvenes években

OMIKK, 1991, Budapest

³⁸³ Ennek alapformájára használatos a politológiában az óhajtott „társadalmi szerződés” (Rousseau), „társadalmi konszenzus” kifejezése.

³⁸⁴ Talán legjobb példa az amerikai német vallási kisebbség, az amishok falvai, épített környezete.

³⁸⁵ A kis szabályozási körök rendkívül szívósak lehetnek. Erre jó példa Magyarország és Budapest politikai térképe, amelyen negyven év egypártrendszer után az első választásoktól a politikai attitűdök téri összefüggései egyik pillanatról a másikra a történelmi hagyományoknak megfelelően jelentek meg újra.

³⁸⁶ Thomas S. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete

Osiris, 2002, Budapest

³⁸⁷ Ez a háló magának az urbanisztikának más irányú definíciója lehet.

³⁸⁸ A rengések alapja mindig olyan impulzus- illetve információmennyiség megjelenése, amelyet az eredeti hálóstruktúra nem képes eloszlatni, levezetni, feldolgozni. A rengések nyomán a háló széteshet, egész részek válhatnak le és halhatnak el, ugyanakkor eddig nem létező kapcsolatok épülnek ki.

Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya

Magyar Könyvklub, 2003, Budapest

³⁸⁹ De továbbra is kérdés, hogy hogyan értelmezzük azokat a korszakváltásokat, amelyek során egy fejletlen, illetve más logikájú rendszer magas integrációjú szabályozási renddé kíván válni?

³⁹⁰ Karl R. Popper: A nyitott társadalom és ellenségei

Balassi Kiadó, 2001, Budapest; 313-315.o.

³⁹¹ Faragó László: A jövőalkotás társadalomtechnikája – A közösségi tervezés elmélete

Dialóg Campus Kiadó, 2005, Budapest-Pécs; 223.o.

³⁹² A természetjogi felfogás szerint a természeti és társadalmi lét eleve létező törvényeinek felismerése vezet jogi kodifikációhoz, a jog kialakulásához, és ennek tulajdonképpen egy állomása a jellemzően szóbeli hagyományú

---

szokások – ezek összessége: a szokásjog – szabályozó szerepe, amelyet a későbbi formális jog tulajdonképpen csak írásba foglal.

³⁹³ Saskia Sassen a gazdaság globalizációjának és a nemzetállamok jogrendszereinek kölcsönhatásában új típusú jogi eszközök kialakulását látja, mint például a választott bíróságok, minősítői és jogi tanácsadói intézmények, amelyek többek között a nemzetállamok területi szuverenitásának klasszikus értelmezését is megrendítik. A jogi eszközök ilyen irányú változása felhívja a figyelmet arra, hogy a szabályozás legitimitációjának mai, területi szuverenitáson és önkormányzatiságon – a területi önkormányzat szuverenitásán a területén folyó városalakítás felett – alapuló fogalmával szemben egy tágabb értelmezést keressünk.

Saskia Sassen: *Elvesztett kontroll? – Szuverenitás a globalizáció korában*

Helikon Kiadó, 2001, Budapest; 28-33.o., 40-47.o.

³⁹⁴ lásd például: Horváth M. Tamás: *Közmenedzsment*

Dialóg Campus, 2005, Budapest, Pécs

Vagy Péteri Gábor: *Piac, verseny, szerződés - irányítási és pénzügyi módszerek az önkormányzati településüzemeltetésben*

"Helyi Demokrácia és Újítások" Alapítvány, 1999, Budapest

³⁹⁵ Angliában a nyolcvanas évek konzervatív várospolitikája az aktuális gondok megoldására olyan „kvázi-privatizált köztestületeket” hozott létre (pl. a Training and Enterprise Council-ok vagy a Urban Development Corporation-k), amelyek a fejlesztési feladatok mellett hagyományosan önkormányzati városrendező és szabályozó jogosítványokat is átvettek a gondjaikra bízott területek felett.

Somlyódy Péter Edit: *A partnerség jelentőségének növekedése a regionális és várospolitikában a nyolcvanas évektől napjainkig*

in *Tér és Társadalom* 4/2003, 25-26.o

³⁹⁶ Balázs István felmutatja a lehetőségét hasonló paraállami formák kifejlődésének a magyar közigazgatásban, ezen belül a települési önkormányzatiságban, de lehetőségüket óvatosan ítéli meg.

Balázs István: *Paraállami formák a mai magyar közigazgatásban* in *Tér és Társadalom* 3/1999; 37-43.o.

³⁹⁷ Körner Zsuzsa és Nagy Márta a század első felének Magyarországról Debrecen (1804, 1808), Buda (1810), Sopron (1828), Pest (1838) és Újpest (1840) építési szabályrendeleteit ismertetik, amelyek ebben az időben még leginkább a tűzvédelem kérdéseire koncentráltak, és nem kapcsolódtak sem fizikai tervekhez, sem szerkezetalkító városi projektekhez, legtöbbször kompetens végrehajtó vagy ellenőrző szervezeti megoldással sem rendelkeztek a városházán belül.

Körner Zsuzsa – Nagy Márta: *A városrendezési szabályozások története Magyarországon*

Műegyetemi Kiadó, 2004, Budapest; 42-44.o.

³⁹⁸ A kisebb településeken nem csak a probléma, de jobbra a friss szakismeret is hiányzott – a szegedi rendezéshez fővárosi biztost kellett kirendelni. Nagyobb lélegzetű városalakítások a vidéki városokban többször azon buktak el, hogy a község anyagi ereje vagy vállalkozóképessége hiányzott, de a kudarc ugyanilyen forrása lehetett az is, ha a helyi magán ingatlanfejlesztési piac tőkeerejét és hatékonyságát becsülték túl. Marseille-ben a párizsi sugárutak mintájára a hajózási vállalatokon meggazdagodott nagypolgárság igényeire alapozva a város néhány magánfejlesztővel együttműködve a haussmanni ambíciójú rue Impériale-t vágta a régi város szövetébe, de egy hirtelen jött recesszió, a hajózás válsága megsemmisítette a polgári ingatlanok keresletét, és válságba döntötte a vállalkozást.

³⁹⁹ Lenin: *Az egységes népgazdasági tervről*

idézi: Faragó László: *Tervezéselméleti alapvetések*

in *Tér és Társadalom* 3/1997, 1-15.o.

⁴⁰⁰ Természetesen mindez fokozottan igaz a kelet-európai országokra, de kisebb léptékben Nyugat-Európára is a jóléti társadalom idején.

⁴⁰¹ A magyar önkormányzati törvény szerint a településrendezési döntések az önkormányzati döntések azon szűk körébe tartozik, amelyet a választott testület más személyre vagy szervre nem ruházhat át.

⁴⁰² Ezeknek a kritikai hangoknak hatására indultak el olyan szakmai mozgalmak, mint a komplex tervezés, a közösségi részvétel, később a stratégiai tervezés módszertana. Ugyanakkor a nyolcvanas évek konzervatív politikai erőinek beavatkozását a tervezési intézményrendszer lebontására – a Nagy-London Tanács

---

megszüntetését vagy a francia regionális tervezésben jelentős szerepű DATAR megkérdőjelezését – a szakma egyértelmű vereségként élte meg.

A DATAR szerepéről, virágzásáról és hanyatlásáról lásd:

Barta Györgyi: Fordulóponton a magyar területfejlesztési politika, avagy szem elől veszítjük-e a francia mintát?
in Tér és Társadalom 1-2/1992; 17-36.o.

⁴⁰³ Ilyen volt a német „különleges városjog”-hoz kapcsolt eszközök rendszere, amely a rehabilitációs területekre és az új fejlesztésű területekre definiált különleges kapcsolatot a szabályozási és tervezési jellegű eszközök, szerepek, jogosítványok között.

⁴⁰⁴ Mint például a különböző PPP (Public-Privat-Partnership) konstrukciók, az angol vállalkozásfejlesztési övezetek, a francia SEM-ek, stb.

⁴⁰⁵ A magyar helyzet sajátossága volt, hogy az 1937-es törvénnyel olyan fejlett, a szabályozási és a tervezési eszközöket integráló hagyományhoz lehetett visszanyúlni, ami nagyban segíthette – volna – a hatékony irányítási rendszer kialakítását. A körülmények hatására azonban ebből a hagyományból és a német szabályozás példájából is csak az erős tervezési jellegű, restriktív elemek érvényesülhettek.

⁴⁰⁶ Az irányítás fogalmáról most lekapcsolva a külső irányító jelenlétére vonatkozó, mélyen ülő asszociációkat!

⁴⁰⁷ Ebben a kijelentésben ahogyan a tervezés nem csak a településtervezés mai gyakorlatát fedi le, úgy a szabályozás is sokkal tágabb értelmű, mint a ma városszabályozásként gyakorolt – mint láttuk, rengeteg vonatkozásában sokkal inkább tervezési, mint szabályozási jellegű! – technikák.

⁴⁰⁸ Jó példája lehet az ilyen területnek a „mindennapi” építészeti tervezés túlnyomó része.

⁴⁰⁹ „A várostervezés mindeddig elsősorban az építészek feladata volt, s túlnyomóan még ma is az. Az építőművészet története nagyszerű városi téralkotásokat tart számon, amelyek építészek nevéhez fűződnek. Újabb céljainak és módszereinek kidolgozása is építészekről ered. Bár újabban egyre több más szakember is társul e munkához, az építészek azt még mindig elsősorban magukénak vallják, fontosságát leginkább ők ismerik fel. ... A mérnökök, általában a szakemberek a kérdéseknek csak egyik részét vizsgálják és oldják meg: egyik másik konkrét feladatot, függetlenül az összefüggésektől, vagy pedig a feladatok egészének csak egyik, pl. közlekedési, közművesítési, stb. oldalát. Szemléletük tehát többnyire parciális és merőben gyakorlati. Az építész viszont, még ha csak családi házat épít is, az élet egészére tekint, az élet egészének teremt teret.”

Granasztói Pál: Város és építészet

Műszaki Könyvkiadó, 1960, Budapest; 11- 19.o.

⁴¹⁰ „Ekkor az esztétikumnak azonban sajátos, eddig nem ismert csinosító, szépítő, egységesítő, lényegében ráadás-, illetve kulisszaszerű értelmezése jelentkezik – egybehangzóan az eklektikus, a historizáló homlokzatépítészettel, s leginkább a barokk, későbarokk példák nyomán.”

Granasztói Pál: A modern urbanisztikai szemlélet lényeges vonásai és történeti kialakulásuk

Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1961, Budapest; 28.o.

⁴¹¹ Ezeknek a tényezőknek a fontosságát az építész-szakma folyamatosan alábecsüli. Bármely, a közterületek megítélésére vonatkozó lakossági felmérés első soraiban találkozunk a kutyapiszok és más köztisztasági problémák, a burkolatok töredezettsége és a közbiztonság kérdéseivel, ugyanakkor a közterületet szegélyező épületek építészeti minősége nyitott kérdésben fel sem merül. Ilyen tekintetben is jellemző példaként lásd:

Közterületek használata és megítélése Budapesten

Studio Metropolitana, 2005, Budapest

⁴¹² Magyarországon, és általában Kelet-Európában a várostervezői szakma a felsőoktatás szerkezetéből adódóan máig leginkább építész-orientációjú, így az építészeti-esztétikai elvek számonkérése a városszabályozás gyakorlatában magától értetődő. A gyakorlatot tekintve így nem léteben, hanem inkább hozzáállásába és eszközrendszerében érik támadások a városi szépségre törekvő szabályozást.

⁴¹³ David Manin – Philippe Panerai: Projet urbain

Éditions Phares, 1999, Marseille;

⁴¹⁴ A formáló és a szabályozó gondolkodás közötti ellentmondás egyik legékezebb példája neves napilapunk riportja volt a főváros hosszú idő után lemondott főépítészével. A kérdésre, mire legbüszkébb, ami az ő időszaka alatt felépült, a főépítész azt válaszolta: leginkább azokra, amik nem épültek meg. Mindazokra a Budapestet az ingatlanfejlesztési boomban fenyegető haváriákra, amelyeket sikerült elhárítani.

⁴¹⁵ „A kompozíció elemeit is fellelhetjük benne a derékszögű útrendszerben, a háztömbök és telkek arányaiban, a dunaparti beépítésben, a volt új vásártér vagy a Lánchíd előterének kialakításában. ... A városépítész nem is szabott meg mást, mint a városrész terjedelmét, az utcák, terek, háztömbök és telkek méreteit, de ezeket úgy szabta meg, hogy egybeestek az akkori építetők szükségleteivel és ízlésével. Így vált lehetővé az, hogy az egyenkénti, különböző időközökben történő építkezések betöltötték a kereteket és egységessé váltak, városképi egységet alkottak.”

Granasztói Pál: Város és építészet

Műszaki Könyvkiadó, 1960, Budapest; 52.o.

⁴¹⁶ Sajnos nem feledkezhetünk meg arról a három tényezőről, amely sokban hozzájárult a Lipótváros egységességének kialakulásához: egyrészt a városi léptékben rendkívül rövid beépülési időszakról, amely a bérházak stiláris egységét biztosította, másrészt a kor sokkal szűkebb technikai lehetőségeiről, ami az építési anyagok, épületszerkezetek, színek közötti kontrasztot eleve korlátozta, végül pedig annak a kornak kevésbé „önmegvalósító” jellegéről, amely az építészeti gondolatok közötti szűk választékot is lehetővé tette.

⁴¹⁷ Hozzá kell tenni ehhez, hogy az ilyen kívánalmak erősen változnak a történelemben. Az elit művészetek közé tartozó építészet által létrehozott új városi ritmusok és arányok – a zenei irányzatokhoz hasonlóan – több-kevesebb időt igényelnek ahhoz, hogy általános megítélésükben is elfogadottakká, megszokottakká váljanak.

⁴¹⁸ Formai szempontból kézenfekvő módon lehettek ezek a házak, a telkek, a tömbök, a közterületek különböző fajtái. Ilyen elemzésnek tekinthetők Sitte középkori tér-példái, Krier tér-tipológiája, vagy a Christopher Alexander által kidolgozott környezeti patternek.

⁴¹⁹ Az ilyen városképelemzés, karakterológia a nyolcvanas évek kedvelt műfajává is vált.

⁴²⁰ David Mangin és Philippe Panerai véleménye szerint Párizs egységességének megőrzése a hatvanas évek végéig annak köszönhető, hogy az Ancien Régime végén (1783) létrehozott szabályozás épületmagasság-meghatározása az 1960-as évekig több módosítással is csak mintegy egy emelettel változott.

David Mangin, Philippe Panerai: Projet urbain

Éditions Pharentheses, 1999, Marseille; 147.o.

⁴²¹ Éppen az 1967-ben bevezetett modernista párizsi szabályozás a legjobb példa erre.

⁴²² Budapest városi környezetben létrehozott bevásárlóközpontjai, amennyiben szerencsés városi konstellációra találtak, nem csak negatív, hanem szemmel látható pozitív folyamatokat is gerjesztettek a közvetlen környezetükben, annak ellenére, hogy építészetük szinte ellenáll az ilyen szerves kapcsolatok létrehozásának. Rendezettebb módon látható ez a Mamutok között a Lövőház utcában, kaotikusabb formában a Duna Plaza körül.

⁴²³ Robert Venturi szerint a 66-os út reklámsávja építészetileg is „majdnem rendben” van: „Az ilyen együttesek belső egysége többnyire a felszín alatt rejlik. Ez nem az a nyilvánvaló vagy egyszerű egység, amelyet kevésbé ellentmondásos kompozíciókban a domináns kötőelemek sora vagy a motívumrend alkot, hanem a bonyolult egész összetett és csalóka rendjének egysége. Ez egy kiélezett kompozíció: ellenpontos kapcsolatokkal, egyenértékű kombinációkkal, inflektáló töredékekkel és tudatos kettősségekkel terhes. Ez az egység éppen csak megtartja az ellentétes alkotórészek irányítását. ... A hitelesen összetett épületen vagy városképben a szem nem kíván azonnal megelégedni azzal, hogy meglelte az egységet az egészen belül.”

Robert Venturi: Összetettség és ellentmondás az építészetben

Corvina, 1986; 142.o.

⁴²⁴ Ahogyan Mumford a város elcsúnyulásáért, sőt lakhatatlanná válásáért az ipari forradalom kezdetén az ingatlanspekuláció színrelépését tette felelőssé, a városi léptékű monotonía megjelenéséért a szervezett szociális lakásépítés – Európában –, illetve az ingatlanpiaci fejlesztési logika – Amerika végtelen szuburbiaiban – okolható.

⁴²⁵ A közösségi tervezés legteljesebb példái nem is véletlenül nem a szabályozásból, hanem a direkt tervezésből, pontosabban a lakóegyüttesek tervezéséből származnak. Hatékony felhasználása éppen ott lehetséges, ahol egy meglévő, érintett közösségre támaszkodva az apró döntések sorozatát tudja menedzselni. A közösségi tervezés gyakorlatáról lásd:

Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai

Szószabó Stúdió, 1997, Budakalász; 85-104.o.

⁴²⁶ A német városszabályozásban az illeszkedés szabályával kerülhető ki, hogy a város minden talpalatnyi területére részletes rendezési tervet kelljen rajzolni. Azokon a területeken, ahol mind a funkció, mind a telekstruktúra, mind a beépítés jellegzetességei nagyrészt homogének, a terület „beállt”, a szövet jellegzetességei a szabályozás szokásos keretei között leolvashatók. Ha a területen nem várható valamilyen okból – közösségi

beavatkozásból, az ingatlanpiac dinamikájának jelentős megváltozásából, infrastrukturális fejlesztésből, stb. – jelentős fejlesztési, átépülési igény, akkor a kisebb építési engedélyek, a maradék foghíjak beépülése vagy átépülése külön településtervezés nélkül megítélhető. E mögött az engedékenységgel együtt két feltételezés bújik meg. Az egyik, hogy az azonos típusú – funkciójú, nagyságrendű – épületek között nem keletkeznek szomszédsági konfliktusok. A másik, hogy a kis arányú, a terület jellegzetességeinek megfelelő építési tevékenység nem fogja olyan mértékben megváltoztatni a terület használatát, amely akár a helyi területhasználat és infrastruktúra – út- és közműkapacitás – működésében, akár a városi szintű összefüggésekben és egyensúlyokban kezelendő zavart okozna.

⁴²⁷ A magyar törvény általánosan, a terület jellegétől függetlenül lehetővé tette építési engedély kérését az illeszkedés alapján olyan területekre, ahol nincs hatályos településrendezési eszköz. Abban az időszakban, amikor a települések OÉSZ alapú tervei a törvény rendelkezésénél fogva hatályukat veszítették, az új, OTÉK alapú tervek pedig még finanszírozási, szakmai vagy politikai okok miatt még nem voltak elfogadva, számtalan projekt indult ilyen alapon a leendő ennek kijátszására vagy „megelőlegezésére”, számtalan lakossági konfliktust, városüzemeltetési problémát, polgári pert indukálva.

⁴²⁸ Annak ellenére, hogy ez a fejlemény sem a német építési jog, sem a magyar adaptálás eredeti szellemének nem felel meg.

⁴²⁹ A kutatás keretében egy fókuszcsoportos interjú alapján összeállított kérdőíves lekérdezés történt a főváros felnőtt lakosságára reprezentatív 500 fős csoporton, illetve félig strukturált mélyinterjú készült 17 vezető budapesti vezető építésszel.

A felmérés alapján a budapesti közönség stílisisz percepciója igen gyenge, az épületek megítélése inkább a régi-új, szegényes-minőségi, unalmas-díszített fogalom párok között fordul meg. Ennek felel meg, hogy az építészet korszakolása elnagyolt, a „történelmi” (a gótikától az eklektikán át a valós szocreálig), a „szocreál” (valójában a hatvanas-hetvenes évek modernista építésze, különösen a panellakótelepek) és a „modern” (a kilencvenes évektől, elsősorban a technikával, nyugatossággal asszociált épületek) kategóriákra oszlik. Az építészeti minőség etalonjának az eklektikus épület felel meg, de a megítélés differenciálatlanságára jellemző, hogy a megkérdezettek a budai „paraszbarokk” villa képét az Andrássy úti épületekkel szinte azonos rangba helyezték.

Budapest építészeti arculatának megítélése

Studio Metropolitana, 2006, Budapest

⁴³⁰ i.m. 165-200.o.

⁴³¹ A budapestieknek kevésbé egyöntetű elképzelésük van az illeszkedés szempontjairól, ezek megítélésében nemek, iskolázottság (pl. az épület színe, stílusa), illetve életkor (pl. anyagok) alapján is jelentős eltérések adódtak. Az épület stílusát – csakúgy, mint a magasságát – a magasabb iskolázottságúak jellegzetesen fontosabbnak tartották az illeszkedés megítélésénél.

⁴³² A Belvárosba a válaszadók fele eklektikus épületet emelne, mintegy tizede választaná a posztmodern társasház (mint láttuk a laikus percepcióban az eklektikától kevésbé elváló) mintáját. A zuglói társasház esetében – talán a kevésbé egyértelmű előképek miatt – jobban szórt a választás, de a legtöbb válaszadó (36%) itt is egy posztmodern jellegű épületet választott. Az építendő budai villa stílusáról oszlottak meg leginkább a vélemények, a paraszbarokk (27%) és a modernista pasaréti villa (24%) előképe mellett viszonylag gyakran említették a visszafogottan posztmodern társasházi előképet is.

⁴³³ Ezt mutatták a felmérésnek a város arculatáról szóló kérdéseire adott válaszok is.

⁴³⁴ A felmérés részletesen lekérdezte ezeket a szempontokat, s a válaszadók részleteiben is meglepően pontosan képezték le a mintául választott előképet.

⁴³⁵ Annak ellenére, hogy az építészeknél nem, vagy csak alig tapasztalható egy-egy kortárs irányzat teljes elutasítása, a konkrét épületek értékében elsődleges szempont az alkotás magában vett minősége, kortárs elfogadottsága, amelyben az általános szakmai értékítélet is jelentős. Jellemző a Nemzeti Színház és a Művészetek Palotája megítélésének különbsége: míg a közönség a minőségi anyagok, reprezentativitás, díszesség kategóriái alapján egy szinten látja a két épületet, addig a budapesti vezető építészek között a Művészetek Palotája az elmúlt évek legjobb építészeti alkotásai, míg a Nemzeti Színház egyértelműen elutasított, a „posztmodern környezetszennyezés” kategóriájába kerül. Ebben a megítélésben a stílus „túlhaladottságán” túl persze minden bizonnyal szerepet játszik az épület szakmai és politikai előlétele is.

⁴³⁶ Mint például a szintszám: többségük megengedhetőnek tartja Budapesten toronyházak építését, míg a laikusok háromnegyede elutasítja ezt a lehetőséget.

⁴³⁷ Ennek a gondolkodásnak tartalmi vetületét láttuk az urbanisztika zóna-elvű hagyományában is, ahol a pragmatikus geomorfológiai egyszerűsítés azzal az elvi meggyőződéssel társul, hogy a város térbeli működése gazdasági, társadalmi tekintetben önmagától is ilyen zónákat hoz létre, s a homogén zónák létrehozása esztétikai, építészeti, közlekedésszervezési, környezetvédelmi, gazdaságfejlesztési, stb. szempontból kívánatos is.

⁴³⁸ Andrásfalvy Bertalan ezt a szerepet a pusztai közigazgatási célszerűségénél mélyebben látja, visszavezetve azt a határmegjelölő népi hagyományokhoz.

„A helyi közösség legfontosabb kifejezője és egyben megnyilvánulása – a saját terület. ... évenként húsvét táján, tavasszal, ünnepélyesen végigjárták a fiatalokat a határon a határjelek megismertetésére, igénybe véve erejüket a jelek megújításában, a források megtisztításában, hidak, utak, révek javításában, ... Ez volt a határjárás vagy határkerülés. ... a határvonalat... senki sem ismeri pontosan mindenhol, de mindig az vezette a többi, akinek ott a saját határa közös volt a faluval. Nincs tanulság nélkül e párhuzamban az, hogy csak az érezheti magáénak egy falu határát, akinek abban saját határa is van, nem nincstelen, jogtalan tagja a közösségnek.”

Andrásfalvy Bertalan: Néphagyomány és önkormányzat

in Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat

sorozat: Ideológiai, politikai tanulmányok

MTA RKK és MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság,

Pécs, 1988; 171-172.o.

vagy in Tér és Társadalom

A magyar „határ” szó kettős értelme szépen alátámasztja ezt a látásmódot, azonban érezzük, hogy szoros értelmezésében ez az okfejtés csak a zárt közösségekre lehet érvényes, ahol a földtulajdon a mindennapi életben, munkában, a társadalmi identitásában még meghatározó szerepet játszik. Városaink, mára településeink zöme kikerült ebből a kategóriából.

⁴³⁹ A város kompaktsága, azaz szabatosan körülhatároltsága (és ezzel összefüggésben bizonyos sűrűsége) az európai várostervezésben olyan fontos formai értékévé vált, hogy P. Healey és R. Williams az európai városfejlesztés gondolkodás alapértékei között veszik számba. A felsorolt alapértékekhez tartozik a kompaktságon kívül a többközpontúság, a társadalmi integráció, a multifunkcionalizmus és a megújításra törekvő, intenzív fejlődés.

P. Healey and R. Williams: European Urban Planning Systems: Diversity and Convergence

in Urban Studies, Vol 30.; 701-720.o.

University of Glasgow, 1993, Glasgow

idézi: Locsmándi Gábor: Budapest az ezredfordulón

in Batári Attila (szerk): Városaink az ezredfordulón

Új Világ, 2000, Budapest, (sor. Európai Füzetek); 64.o.

⁴⁴⁰ A kettőt összekötötte és a definíciókat kibékítette a magyar nyelvben hagyományosan szintén határnak nevezett területi sáv. Ennek felelt meg a település külterülete, azaz beépítésre nem szánt területe, amelyet már az első felmérési térképeken elválasztottak a belterülettől, a városias beépítésre és tevékenységre szánt területtől.

Magyarországon a török kiűzése után szaporodtak meg a határtérképek, amelyek a vitás birtokhatárok újbóli kijelölésében játszottak szerepet. Pest és Buda városainak határtérképeit 1764-ből és 1770-ből ismerjük (a pesti kataszteres térkép utánról), a városok részletes felmérésű térképeit, amely már megkülönbözteti a bel- és külterületeket, a 19. század elejéről.

lásd: Holló Szilvia Andrea: Budapest régi térképeken 1686-1896;

Officina Nova, Budapest, 1994;

⁴⁴¹ A 19. században az iparosodással és a szállítás – hajózás, vasút – fejlődésével a mezőgazdasági ellátó-övezet jelentősége a város gazdaságában csökkent. A városnövekedés menedzselésének problémáival egyidőben a várost körülzáró táj a mezőgazdaság értékvesztése utáni vákuum után új értékkel telítődött, amelyet éppen a városi környezet zsúfoltsága, egészségtelensége, sok tekintetben pedig az újfajta életmód ehhez kapcsolódó elemei – például a sport, a hétvégi ház, a kirándulás, stb. elterjedése – indukáltak. A külterület egyszerre kétféleképpen is újból a város háttérévé vált: egyrészt a növekedés differenciálódó tartalékterületként, másrészt a városi élet kiegészítő tereként, „tüdeje”-ként, zöld kulisszájaként.

⁴⁴² 1997. évi LXXXVIII. Tv. Az épített környezet alakításáról és védelméről, 8§ d) bekezdés

⁴⁴³ Valójában ez a nagyon leegyszerűsített kép tán csak az ősközösségben volt igaz, hiszen a középkorban is megzavarták a hűbéri, egyházi földek, közös használatú erdők, legelők, ahogy ezt a Mária Terézia által elrendelt határfelmérési térképezés dokumentumai jól érzékeltetik.

⁴⁴⁴ A város és környékének összefüggései természetesen már a középkori város esetében is léteztek, hiszen legalábbis gazdasági értelemben a város a vidék mezőgazdasági ellátására szorult, a város ezzel szemben hatalmi-, adminisztratív-, és csereközpontként szervezte a vidék életét. Ez nem okozott különösebb problémát, a 19. század urbanistái csak a kölcsönös munkamegosztás előnyeit fedezték fel ebben az együttműködésben. A város és vidékének konfliktusa paradox módon a középkori falak lebontásával éleződött ki. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a városfalak látványos leomlásával egy időszakra esett a város körüli láthatatlan új fal, a közigazgatási határ felépítése.

⁴⁴⁵ Budapest agglomerációjának első öve – a később, 1950-ben Nagy-Budapestbe bevont települések a pesti oldalon – a 19. század végétől a fővárosba áramlók tömegeivel töltődött fel, akiket munkahelyük már a városhoz kötött, de a fővárosban a lakhatás költségeit nem tudták, vagy nem akarták megfizetni. Budapest helyzete nem volt egyedülálló. A bevándorlók nyomása minden európai nagyvárosra nehezedett, ma már nehezen elképzelhető, hogy Bécs környékén illegális bádogvárosok nőttek ki a földből.

⁴⁴⁶ Átvéve ezt a szerepet a belvárosoktól, ahol a 20. század elején a városmenedzsment, a városszépítés, a szociális gondoskodás első eredményei már meglátszottak.

⁴⁴⁷ A kétes elemek könnyedén átlépték a városhatárokat, így a határon kívüli rendészeti hiányosságok közvetlenül fenyegették a határon belüli várost. Nem véletlen, hogy a város és környéke intézményes együttműködésére irányuló első intézkedésekkel a rendőrség hatókörét terjesztették ki a város környékére. A rendőrség fennhatóságát kiterjesztő rendeletet Budapesten 1919-ben hozták meg. A főváros és környékének integrációs folyamatáról Nagy-Budapest kialakításáig lásd:

Dr. Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon - Az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, Budapest

⁴⁴⁸ A város és környékének mindennapi kapcsolatai azonban nem csak a rendészetben, hanem a közigazgatás egyre több ágában okoztak problémákat, hiszen nem csak a rablók és pandúrok lépték át folyton a határokat, hanem az elővárosok lakói munkahelyükre igyekezve, a kofák a fővárosiak mindennapi zöldségrációját szállítva, a villamostársaságok a leggyümölcsözőbb vonalaikat építve, nem is beszélve például a járványokról. A városi szegénypolitikát, a prostitúció és az alkoholizmus, később a kommunista mozgalom elleni klasszikus küzdelmet a kortársak szerint jelentősen megnehezítették az elővárosok viszonyai.

⁴⁴⁹ A bekebelezés gyakorlatát kezdetben támogatta egyrészt, hogy a városok folyamatos növekedése a kortársak szemében megállíthatatlan és szinte természeti folyamatnak tűnt, másrészt, hogy a városok jogállása – részben a történelmi hagyományok, részben a nemzeti gazdaság fenntartásában és a fejlődésben vitt szerepük miatt - sokkalta erősebb volt a környező falvaknál.

⁴⁵⁰ Éhen Gyula: A városok – I. kötet

Seiler Henrik Utódai Könyvnyomdája, 1903, Szombathely

Éhen Gyula, Szombathely polgármestere, aki a kor városigazgatásának dokumentumait összegyűjtötte annak érdekében, hogy a magyar várostörvény előkészítését megalapozza, maga is javasolta a városok területének törvényi kiterjesztését egy 5 kilométeres sugarú körön belül.

⁴⁵¹ Klaus Schubert: Wien

in Jürgen Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa

Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York; 372-388.o.

Az 1938-as politikai összeomlás után Bécs további 97 alsó-ausztriai településsel „Nagy-Béccsé” egyesült, ezt azonban 1946-ban az alkotmány helyreállítását követően törvényileg visszavonták.

i.m. 458-462.o.

⁴⁵² Harrer Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa – 1930-1940

Athenaeum, 1941, Budapest; 53-56.o.

⁴⁵³ Annemarie Hack és Manfred Zirwes: Hamburg

in Jürgen Friedrichs (szerk): Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa

Walter de Gruyter, 1985, Berlin, New York; 280.o.

⁴⁵⁴ A várostörvények alapján a községi közigazgatási rendszer időközben kiépült és megszilárdult, a politikai testületek önállóságukat és hatalmukat féltik, az ingatlantulajdonosok a szigorúbb városi szabályozást félik. A fővárosi honatyák, akik az egyre költségesebb városi szolgáltatások kiépítésével vannak elfoglalva, és ezt, a

---

„modern város” biztosítását tekintik a város egyik feladatának, sem szívesen vennék vállukra az fejletlen elővárosok terheit.

⁴⁵⁵ A téma folyamatos jelenlétére példa, hogy az európai országok 1956-ban nemzetközi konferencián tárgyalnak a városkörnyékek közigazgatásának és tervezésének problémáiról.

Dr. Pálfi-Budinszki Endre: A város és városkörnyék problémája a Bécsi Nemzetközi Kongresszus tükrében
Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1960, Budapest

⁴⁵⁶ A Közmunkatanács megalakulásától jogosult volt a fejlesztéseihez szükségessé vált rendezési tervek készítését Pest és Buda területén kívül is saját hatósága alá vonni (1870. évi X. tc.15.§), de ebből az Andrássy út meghosszabbításának esetétől eltekintve nem lett gyakorlat.

⁴⁵⁷ A városi infrastrukturális szolgáltatások nagy része magánkézben volt - Budapesten a villamos-társaságok vonalain túl például a gázszolgáltatás is - és a területi kereslethez igazodva régen átlépte a közigazgatási határt. A villamos- és vasútvonalak fejlesztése jelentősen hozzájárult a külső területek kiterjedt parcellázási akcióihoz, a városvezetés törekvéseit a közlekedési vállalatok privatizálására a haszon lefölözése mellett a kontroll visszaszerzésének vágya is hajtotta. A társközségek önállóságának megtartásával viszont a községi intézményeknek - amelyek a külső települések identitásának is fontos alapjai voltak - fenntartási kötelezettségei, és így a kiadások nagy részének megoszlása nem változott.

⁴⁵⁸ A nemzeti szocialisták hatalomra jutásuk után a csatolt területeken elrendelték a városkörnyékek egyesítését (pl. Bécs, Berlin, Hamburg, sb.), ezeknek az egyesítéseknek jó részét azonban a háború után érvénytelenítették.

⁴⁵⁹ Az 1937-es építésügyi törvény miniszteri hatáskörbe utalta a Közmunkatanács tervezési jogosultsága alá vont városkörnyék meghatározását. A rendeletet előkészítő szakmai vitákon a mérsékeltebb vélemény csak a már Budapesttel összeépült, városias településeket vonta volna ebbe a körbe, míg ezen kívül egy, a Tanács vétőjogától függő védőterületet jelölt volna ki. A markánsabb álláspont a védőövezetet is a Tanács teljes jogú ellenőrzése alá vonta volna. Végül a hatékonyságot szem előtt tartva a Tanács illetékességét csak az előbbi, a várossal már összeépült településekre terjesztették ki.

lásd: Harrer Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa – 1930-1940
Athenaeum, 1941, Budapest; 59-61.o.

⁴⁶⁰ A ki- illetve a beáramlás fő tendenciáiban ellenkező folyamatokat indukált: míg az urbanizáció idején a határ külső felének státusza csökkent, belső oldaláé pedig nőtt, addig a szuburbanizáció jellemzően a magasabb státuszú háztartások kiáramlását jelentette a határ külső oldalára

⁴⁶¹ A város és a városkörnyék eltérő fejlődésének elemzését néhány budapesti illetve Budapest-környéki mintaterület folyamatainak példáján lásd:

Izsák Éva: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői – Budapest és környéke
Napvilág Kiadó, 2003, Budapest

⁴⁶² Ezeknek a határoknak a településképi, de még inkább funkcionális elmosódása először a nagyvárosok körül, de később néhány konurbációban vagy – Amerikában – szinte csak a közlekedési infrastruktúra által definiált területen olyan szuburbán régiókat hoz léte, amelyeknek működési mintája már nem a nagyvároshoz való viszonyban, hanem a tér számtalan, diffúz viszonylatának összességében írható csak le.

Végh Norbert: Jelenlegi trendek az Amerikai Egyesült Államok urbanizációjában
in Tér és Társadalom 4/1999; 107-117.o.

⁴⁶³ „Külső gazdasági hatás tipikusan akkor lép fel egy adott tevékenység következményeként, amikor az, aki a tevékenység előnyeit élvez, nem fizet érte a forrástevékenység alanyának, aki pedig a hátrányokat elszenved, nem kap érte kártérítést a hátrányok okozójától.”

Lengyel Imre- Mozsár Ferenc: A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége
in Tér és Társadalom 2/2002 1-20.o.

⁴⁶⁴ Bár az előnyök és hátrányok önmagukban nem feltétlenül gazdasági jellegűek, a gazdasági modell felállításához általában szükséges ezeknek valamilyen monetáris leképezése például az árak, a bérleti díjak, a munkabérek, stb. rendszerében.

⁴⁶⁵ Ilyen extern hatások a város számos aktora között felléphetnek, így értelmezhető például az ipari környezetszennyezések telekérték-csökkentő hatása a környéken (negatív extern hatás), az infrastruktúra-beruházások területfejlesztő hatása (ennek az extern hatásnak az internalizálásával a városfejlesztés széles szakirodalma foglalkozik a betterment, ingatlanérték-adó, stb. körében.) a vállalatok agglomerálódása (pozitív extern hatás az újonnan érkező számára), vagy a közlekedés fel- vagy leértékelő hatása. A homogén szociális

---

jellemzőjű – például státuszú vagy etnikumú - lakókörnyezetbe költöző alacsonyabb státuszú háztartás csökkenti a környező lakások árát, azaz negatív extern hatást gyakorol rájuk: így levezethetők a szegregációs folyamatok gazdasági alapjai is.

⁴⁶⁶ A város belsejében a közlekedés felértékelő és a légszennyezés leértékelő hatása minden pontban másképp adódik össze, számos esetben egymás ellen érvényesülve. Az ingatlanértékelésnek például egyik legnehezebb feladata ezeknek az extern hatásoknak pontos mérlegelése az adott ingatlan helyzetére.

⁴⁶⁷ De az elkülönült szabályozói szerepkör miatt Budapesten ugyanígy értelmezhető a kerületek közötti externáliák fogalma.

⁴⁶⁸ A városi intézkedések külső hatásai időnként relatív módon működnek: ha a város például a támogatások elosztásánál érvényesíteni tudja a saját lakosai előnyét, ezzel a szuburbán polgár helyzetét relatív ronthatja. (Erre történtek kísérletek Budapesten néhány iskolában a nem körzetes gyerekek beiskolázásánál, illetve a fővárosból kivezető BKV vonalak költségeinek megfizettetésével az érintett agglomerációs településekben.)

⁴⁶⁹ Ilyen szuboptimumot jelentettek a lakáselosztásban a rendszerváltás előtt a nagyméretű szubvencionált bérlakásokban bennmaradt egyedülálló nyugdíjasok, akik az alacsony lakbérek támogatásával hosszan fenntarthatták a lakásfogyasztásra vonatkozó, a szocialista lakáselosztás „igazságossági” normáinak ellentmondó döntésüket.

⁴⁷⁰ A helyi szabályozás visszahatásai természetesen sokszor éppen a terület határain a leglátványosabbak, mint például a fizető parkolási zónákba bevont területek mindenkori pereme mentén.

⁴⁷¹ Az internalizálás során valamiféleképpen azt kell elérni, hogy a gazdasági aktor az adott tevékenységről szóló döntéseiben számításba vegye az abból származó külső előnyt és hátrányt is, így a tevékenységet a társadalmi optimumra szabályozza. „Persze a legegyszerűbb internalizálás, amikor a méhész megveszi az almáskertet, (vagy a kertész a méhészetet), mert akkor a kibocsátó és az érintett is ugyanaz, így automatikusan belsővé válik (megszűnik) a külső gazdasági hatás.”

Lengyel Imre- Mozsár Ferenc: A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége
in Tér és Társadalom 2/2002; 8.o.

Ilyen jellegű internalizálás volt az „Eingemeindung”, amely a bevont községek gazdaság aktorait a városi gazdasági – és egyéb - szabályozástól függő helyzetbe hozta, és viszont, a város döntéseibe a külvárosok szempontjait integrálta.

⁴⁷² A mai városfejlesztés és szabályozás kedvelt eszköze a térszerkezeti fejlesztések érdekében adott adókedvezményekhez képest fordított célú: egyes lehatárolt helyeket a gazdasági szabályozás hatálya alól kivéve – ipari parkok, vámszabad-területek, stb. – kíván fejlődési góccokat létrehozni. A területi gazdasági fejlesztés fejlődési pólusokra irányuló kísérlete nem mindig sikeres, a szabályozási kedvezmények nem mindenhol elégségesek a piac hátrányainak kiegyenlítésére, ahogy ezt számos működésképtelen ipari parkunk példázza. Ahol viszont a körzetek gazdasági fejlődése beindul, gyakran a várt kisugárzó hatás marad el – éppen a létrehozott határok akadályozó hatása miatt. Az ilyen módon indukált fejlődés nagyobb léptékben nem csak a tér gazdasági, de társadalmi polarizációját is erősíti.

Kína gazdasági pólusokra alapuló regionális fejlesztéséről és annak hatásairól lásd: Faragó László: Kína a növekedési pólus elmélet gyakorlati megvalósítója

in Tér és Társadalom, 3-4/1995 ; 179-189.o.

⁴⁷³ Éppen a városi koncentrációk, a nagy létszámú és magas vásárlóerejű piacok, a hatékony közlekedési és marketing-rendszerek, valamint a tőkekoncentráció teszik gazdaságilag lehetővé ezeket a projekteket, legyen szó bármilyen célú – lakó- szórakoztató-, bevásárló-, stb. – tematikáról.

⁴⁷⁴ Ebből a méretnövelésből a hagyományos városi technológiák sorának átalakulása adódik. Legismertebb példa a kiskereskedelem struktúrájának átalakulása első körben a kis élelmiszerboltok elhalásával a hipermarketek javára, majd a szakbolt-hálózat kiritkulása a bevásárlóközpontok megjelenésével. De ugyanilyen folyamatot jelez a régi budapesti mozik eltűnése a multiplexek bejövételével. Az ezredforduló óta a fővárosi lakásépítés is egyre erősebb koncentrációs folyamatokat mutat.

⁴⁷⁵ A budapesti előírás például az engedélyezett kereskedelmi felület maximumát a nagy teljesítményű közlekedési folyosók, illetve tömegközlekedési eszközök jelenlétéhez kötötte. Budapest alkalmi szabályozása példamutató szerkezetű volt ebben a tekintetben, bár elfogadása a városfejlesztési folyamatokhoz képest elkészt és így sok tekintetben már nem fejthette ki a hatását. A bevásárlóközpontok szabályozásáról lásd például:

Ken Baar: Jogi eszközök a városközpontok megőrzésére és a külvárosi bevásárlóközpontok terjeszkedésének megállítására

in Falu Város Régio 2/3003; 11-22.o.

⁴⁷⁶ Ehhez a szemlélethez hozzájárult természetesen a főváros szerkezeti tervének akkori problémás helyzete. A meglévő szerkezeti terv nem kezelte a bevásárlóközpontok kérdését, ráadásul a rendezés kodifikált rendszerében (építési törvény, OÉSZ, BVSZ) nem is állt rendelkezésre olyan fogalomkészlet, amellyel ez a terven belül megtehető lett volna. Így az előremutató technika mintegy kényszerhelyzetből született. A történet jó példája annak, amit a szabályozási jellegű eszközök jobb túlélőképessége alatt értek a városi valóság paradigmaváltásai középette.

⁴⁷⁷ Később az 1998-as építési törvény, és annak alapján az OTÉK a nagyprojektek, tematikus parkok elhelyezését a különleges övezetek definiálásával ismét megpróbálta a terület-felhasználás övezetes logikájába kényszeríteni.

⁴⁷⁸ A kiskereskedelem átalakulása, az egyre nagyobb egységek gyors térhódítása azért lehet ennyire éles kérdés és kiváló példa, mert létrehozásukban a települési önkormányzatok gazdasági érdekelttsége – a forgalom számain alapuló iparűzési adón keresztül – a szabályozási akarattal szembefesült, sokkal inkább, mint hasonló nagyságrendű és hatású, de a városi költségvetésben jóval kisebb „hozamú” projekteknek. A helyi iparűzési adó rendszere erősen összefügg a nagy bevásárlóközpontok elterjedésével, ahogy ezt Magyarország vagy Franciaország példája mutatja.

lásd Ken Baar: Jogi eszközök a városközpontok megőrzésére és a külvárosi bevásárlóközpontok terjeszkedésének megállítására

in Falu Város Régió 2/3003; 14-15.o.

⁴⁷⁹ A nyolcvanas években a szupermarketek még jórész a városi gyalogos- és tömegközlekedésre alapozva a megközelítés 10-15 perces távolságával a városnegyed szintű kiszolgálást vették célba. A Magyarországon a kilencvenes években kiépülő hipermarketek már egyértelműen az autós megközelítésre, s a ritkább bevásárlásra, ennek megfelelően akár 30 perces elérhetőségre is terveztek. A hipermarketek gazdasági számításai így a mintegy 30-60 kilométeren belüli vásárlóerőre támaszkodhattak, stratégiájukban kerület- és városhatárt átlépve. A új évezred legújabb fejleménye, az outlet-center a bevásárlás szabadidős trendjébe, s mint ilyen valójában a szórakoztató parkok sorába illeszkedik. Ennek elérésében a piackutatások két-három órás úttal is, ennek megfelelően az autópályán 300 kilométeres vonzaskörzetig számolnak, már nem csak a város, de a régió, sőt, az ország határait is átlépve.

⁴⁸⁰ A hatástanulmányok nem bizonyultak hatékony szabályozási eszköznek, de ennek okai a most tárgyalt kérdéskörön kívül esnek.

⁴⁸¹ A regionális szintre való emeléssel a megoldáshoz közelebb kerülhet a nagylétesítmények két tervezési problémája: a nagy közlekedési hálózatokhoz, illetve a felsőbb – elsősorban nemzeti – érdekekhez való kapcsolódás. Ugyanakkor a tervezés magasabb szintre való emelése minden esetben magába foglalja a helyi információk és szempontok gyöngülését a tervezési folyamatban. A regionális, illetve országos területrendezési tervek ráadásul léptéküknél, fogalomkészletükénél és az építési renndhez való áttételes viszonyuknál fogva sem nagyon alkalmasak épület-elhelyezési kérdések megalapozott eldöntésére.

⁴⁸² Ezt az utat meghatározta egyik oldalról az ország konföderatív hagyománya, amely igen sok szabadságot ad a területfejlesztési döntések tekintetében is a tartományoknak, illetve a hetvenes években megreformált területi közigazgatási rendszer, amely kistélepléseket összevonva olyan többszintű rendszert hozott létre, amelyet belülről is jellemeznek a kiterjedt egyeztetési folyamatok. Másik oldalról meghatározó volt a szigorú „Raumordnung”, amely a német településeket a magyar Településhálózat Fejlesztési Koncepcióhoz hasonlóan a központi helyek különböző kategóriáiba sorolja, s a különböző kategóriákhoz a kívánatos fejlesztések irányát és nagyságát is megadja.

⁴⁸³ Ez a reform – például Nyugat-Németországban vagy Dániában - a kistéleplések összevonásával, egy új integrált közigazgatási szint létrehozásával csökkentette a településszerkezet adminisztratív szétdaraboltságát, vagy – mint Franciaországban – az agglomerációs települések kényszertársulásaival koncentráta a döntési platformokat. Az összevonások egy részében még a közvetlen politikai képviselő is megszűnt.

⁴⁸⁴ Claus Offe: Zur Frage der „Identität der Kommunalen Ebene”

in Rolf-Richard Grauhan (Hrsg): Lokale Politikforschung

Campus Verlag, 1975, Frankfurt; 303-309.o.

a gondolatot idézi: Pálné Kovács Ilona: Fogalmi kérdőjelek a helyi érdekérvényesítés intézményei körül

in Böhm Antal (szerk): Lehet-e közélet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei

Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest; 90.o.

⁴⁸⁵ A rendszerváltás előtt a településrendezési tervek legfontosabb szerepe éppen ebben a kliensi viszonyban, az állami fejlesztéseket kijáró procedúra eszközeként, és nem a településen belüli folyamatok szabályozó eszközeként volt lényeges, ahogy ezt számtalan korabeli elemzés megállapította.

⁴⁸⁶ A települési önkormányzat öngazgató, sőt az egyént az állammal szemben adott esetben védelmező szerepe a 19. századi liberális gondolkodásmód terméke. Ennek a gondolatnak volt jeles képviselője például Eötvös József, és ezen alapszik máig önkormányzat-felfogásunk. A település, mint az állami közigazgatás egyik szintjének gondolata a két világháború között a közigazgatási reformgondolat egyik alapja, ezt képviselte például Magyar Zoltán professzor. A településrendezés eszközrendszere ebben a korban, ennek a gondolatnak hatása alatt alakult ki, s nem csoda, hogy az eltérő politológiai alapozás máig konfliktusokat okoz.

⁴⁸⁷ Erre alkalmas példa lehet az M0 környékű építésének lassúsága.

⁴⁸⁸ Az azonos szinten lévő önkormányzati illetve államigazgatási szervek egymás között nem alkuképesek, az előbbi törvényhozói, míg a másik csak végrehajtói hatalommal lévén felruházva.

⁴⁸⁹ Az államigazgatásról való leválás, a valós települési önkormányzatiság egyik ismérve máig a saját gazdálkodás, költségvetés. Az önállóság egyik következő jellemzőjeként értékeli a szakemberek, ha a települési költségvetés lehetőleg nagy hányada nem a központi költségvetésből, hanem saját bevételekből – saját kivetésű adókból, díjakból, gazdálkodásból – és a saját vagyonnal való gazdálkodásból származik.

⁴⁹⁰ Az Angyalföldi Önkormányzat a kilencvenes években lakossági felmérést kívánt készíteni a munkájával való megelégedettségéről. A megrendelők megrökönyödéssel vették tudomásul, hogy az a költségvetési egyensúlyra törvő politikát, amelyet ők elmúlt éveik legfontosabb céljának és legnagyobb eredményének tartottak, a lakosság egyáltalán nem ismerte, sőt, lényegtelennek tartotta.

⁴⁹¹ A Fővárosi Önkormányzat esetében a költségvetés stabilitása olyannyira prioritássá vált, hogy kísérletek történtek a térszerkezeti tervezés – a rendezési tervek rendszerének – integrálására a bejáratott pénzügyi tervezési mechanizmusokba.

Pallai Katalin: Várospolitikai stratégia és megvalósításának eszközei

in Pallai Katalin (szerk.): A Budapest-modell – egy liberális várospolitikai kísérlet

Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány, Önkormányzati és Közszolgáltatási Reform Kezdeményezés, 2003, Budapest; 33-71.o.

⁴⁹² A városok önálló szegényügyi, oktatásügyi politikát folytattak, később ehhez társult a lakáspolitiká, a foglalkoztatáspolitiká és a gazdaságpolitika, mára szinte városállami összetettségben, ahogy ezt az urbanisztika közterület-alakítási hagyományáról szóló fejezetben is kifejtettük.

⁴⁹³ Például Christopher Alexander lakásépítési akciói San Franciscóban és Ralph Erskine rekonstrukciós akciója Newcastle mellett, Ottokar Uhl lakásprojektje Bécsben, stb. Az érintettek köre ezekben az esetekben könnyen azonosítható volt, hiszen egybeesett a – megvalósítandó épületet, városi együttest - használók jól körülhatárolható csoportjával. A beavatkozás koncentrált ideje lehetővé tette, hogy az érintetteket csak ebben az időszakban definiálják, s a viszonylag szűk kör alapján olyan – közvetlen részvételen vagy egy saját képviselői rendszeren alapuló metodológiát alakítsanak ki, amely a tervezés operatív döntéseit viszonylag hatékonyan lehetővé tette. A közösségi tervezés metodológiájának fejlődését ezóta valójában az a kérdéscsoport foglalkoztatta, hogy milyen módon érhető el a bevontak legteljesebb köre, s milyen eszközökkel integrálhatók a tervezési döntésekbe a legtisztábban megnyilvánuló érdekek anélkül, hogy ezt az érdekérvényesítési folyamatot a tervezés folyamán hatalmi viszonyok, játszmák – akár a tervező, akár a résztvevők oldaláról – megzavarnák.

⁴⁹⁴ A közösségi tervezésről szóló szakirodalom bőségesen tárgyalja a „részvétel” szabatos meghatározásával összefüggő problémákat. A közösségi tervezés, mint a rendezésben alkalmazott társadalomtechnika szabályozási vagy tervezési jellege szempontjából mi fontosabbnak érezzük a másik két fogalom tisztázását, így a részvétel pontosításától most eltekintünk.

⁴⁹⁵ A hatvanas évek végétől a szociológia meghatározó baloldali ága (pl. a városelméletben jeles Manuel Castells) elfordult a társadalom lokális meghatározottságától és a helyi jellegzetességekben legfeljebb a társadalom általános szervező elveinek lecsapódását látta csak. A hatvanas évek lokalitás-ellenes felfogása után csak a hetvenes évek végén kezdte a szociológia a lokális meghatározottságot ismét az általános társadalmi törvényszerűségekkal egy rangban tárgyalni.

⁴⁹⁶ Magyarországon a Társadalomtudományi Intézet kutatássorozatát szentelt a témának, amelynek eredményei az Intézet kiadásában „Helyi társadalom” címen több kötetben megjelent.

⁴⁹⁷ Böhm Antal: Társadalomszerkezet, település, helyi társadalom

in Strukturális viszonyok a helyi társadalomban

MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985, Budapest; 27-55.o.

⁴⁹⁸ Pál László: Bevezetés

in Strukturális viszonyok a helyi társadalomban

MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985, Budapest; 5-26.o.

Utasi Ágnes a részvétel feltételeinek szélesebb körét húzza meg, és azt becsüli, hogy a magyar népesség legfeljebb egyötöde „él olyan életfeltételek között, amelyek az intellektuális igényekkel, szükségletekkel párhuzamosan nagyobb esélyt adnak arra, hogy kialakuljon bennük a közügyek feletti ellenőrzés, beleszólás vágya, igénye a tudatban, majd a praxisban.”

Utasi Ágnes: Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról i

in: Utasi Ágnes (szerk.) Társas kapcsolatok

Gondolat Kiadó, 1991, Budapest

⁴⁹⁹ A helyi társadalom szociológiai kutatásainak nagy része falusi településen tehát a közösségi lét maradványait várhatóan leginkább őrző környezetben zajlott. A közösségi tervezés alkalmazásánál azonban a településrendezésben a tervek számtalan olyan fajtáját és kiterjedését kellett figyelembe venni, ahol a falusi környezetnél várhatóan még kevésbé lett volna fellelhető a helyi közösség nyoma.

⁵⁰⁰ A közösségi tervezés gyakorlata ezeket a csoportokat esetenként, az adott tervezési folyamat lehetőségei szerint integrálja, de mindez nem ad választ arra a kérdésre, hogy a tervi döntések legitimitásában miképp mérhető össze például a helyi óvodás játszótér-kívánsága a bolttulajdonos parkolási igényeivel.

⁵⁰¹ Papp Zsolt: Adalékok a tervezés demokratikus legitimitásához

in Böhm Antal (szerk.): Lehet-e közélet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei

Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest;107.o.

⁵⁰² A helyiek és a „felsőbb érdekek” konfliktusa Kenneth K. Baar szerint tipikus mintát mutat: „A várostervezők és a környezetvédelmi szakemberek a javasolt projektek megítélésekor sokféle társadalmi és környezeti szempontot vehetnek figyelembe. A nagyközönség képviselői ugyanakkor legtöbbször a közvetlen környék iskoláival, forgalmával, zajszintjével, és ingatlanértékének változásával kapcsolatban szólnak fel. ... A környék lakói sok esetben a fejlesztéseknek semmilyen hasznát nem látják, a potenciális haszonélvezők viszont külső emberek, akik nem vesznek részt a helyi döntési folyamatokban.”

Kenneth K. Baar: A területrendezés dilemmái a demokratikus piacgazdaságokban

in Tér és Társadalom 1-2/1992, 89-99.o.; 97.o.

Erre a típusú konfliktusra legjobb példát a városi közlekedési fejlesztések szolgáltatják. Az Andor utca kiszélesítése körül kirobbant konfliktusban a környék lakosságának érdekérvényesítése – a „helyi közérdek” – megakadályozta a Hungária-körút közlekedésszervezésileg racionális bekötését a kivezető autópályákba, s ezzel az útvonalat használók – a lakosságnál jóval nagyobb számú – és a budapesti levegőt szívók – még nagyobb számú – csoportja számára káros várostervezési döntést ért el.

⁵⁰³ A város fejlesztésében anyagi felelősség alapján elosztott részvétel klasszikus politikai eszköze volt a 19. században cenzus, illetve a kétkamarás választási rendszer különböző fajtái, amely azonban mára a településirányítás gyakorlatából szinte kiveszett.

⁵⁰⁴ A közösségi tervezés egyes eszközrendszereiben létezik eszköz például az érintett bolttulajdonosok vagy üdültulajdonosok, mint célcsoport bevonására.

⁵⁰⁵ Magyarországon a rendszerváltozás után az ilyen jellegű helyzetek annyira élessé váltak egyes önkormányzatok gyakorlatában – a tőkebeáramlás, az elsősorban kereskedelmi technológiaváltás és az önkormányzatok alulfinanszírozása miatt -, hogy sajátos technikák alakultak ki - az érvényben lévő rendezési metódus szellemével ellentétben - az ilyen alkufolyamatok jogi menedzselésére. Ennek óvatos kodifikálására tett kísérletet az építési törvény módosításával bevezetett új sajátos jogintézmény, a településrendezési szerződés intézménye.

1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről 30/A. §

⁵⁰⁶ A településrendezési szerződés az érintettek egyedi definíciójával, az időtáv alkalmas megválasztásával a rendezést a szabályozás, mint társadalomtechnika felé viszi el. Sajnálatos azonban, hogy a rövid törvénymódosítás egyelőre azokat az ellentmondásokat, amelyek a bevezetett új eszköz és a közigazgatási tervezés logikáján kiépült településrendezési rendszer és gyakorlata között feszülnek, nem tudta kiküszöbölni.

⁵⁰⁷ A ZAC-ok (ZAC – Zone d'Aménagement Concertée: az „egyeztetett fejlesztésű övezet”) gyakorlata. A mintegy negyven éve működő ZAC-ok területén a közösségi – állami, önkormányzati, stb. – és a magán fejlesztők szerepe, lehetőségei, anyagi felelőssége egy szerződésrendszerben rögzül, amelynek részét képezi a terület szabályozási terve is. A ZAC-ok gyakorlata a közvetlen fejlesztési szereplők bevonásával, és a szerződésrendszer

---

rugalmasságával a polgári jog keretein belül szintén a szabályozási logikához közelít, amelynek gyakran állít korlátokat a téri lehatároltságnak a tervezési gyakorlatból származó követelménye.

⁵⁰⁸ Ilyen kísérletek születtek a nyolcvanas évek Anglijában a leromlott iparterületek rehabilitációjára létrehozott Business Districts gyakorlatában, ahol a rendezési jogosítványokat a terület gazdasági szereplőiből és a gazdasági szervezetekből álló testület vette át. A kísérlet azonban éppen legitimációs oldalról kapott kritikát, hiszen a testületek politikájában a hagyományos lakossági csoportok érdekei, a társadalmi szempontok – érthetően – kevésbé érvényesültek.

⁵⁰⁹ A NIMBY jellegű konfliktusok közelről vizsgálva sem mindig, s nem kizárólag az eltérő területi léptékekből adódó eltérő érdekek konfliktusát takarják, hanem – ahogy Kenneth K. Baar is utalt rá - színre lép bennük az eltérő értékrend, a városi valóság egy esetleges paradigmaváltása is. A közösségi tervezés kidolgozásához vezető első konfliktusok Amerikában a hetvenes években környezet- és természetvédelmi jellegűek voltak. A környezetvédelem és a területi (települési) tervezés diszciplínája azóta is sajátosan konkurál egymással, amely eltérő módon alakította a köztük való viszonyt a különböző országokban. Míg Európában a területi tervezés és rendezés metodológiája válik egyre környezettudatosabbá, és a környezetvédelemben kidolgozott eszközök – pl. a környezetvédelmi hatástanulmány - kapnak egyre nagyobb szerepet a településtervezésben, addig az Egyesült Államokban, ahol a településtervezés hagyománya történetileg is gyengébb, a környezetvédelem külön, saját jogú, s a településtervezésnél sokkal erősebb érdekérvényesítési képességű tervezési-szabályozási ággá válik.

⁵¹⁰ Gondoljunk csak például a benapozás, az egy főre szükséges lakásterület, zöldfelület, stb. matematikai alapon szerkesztett tervezési normáira.

⁵¹¹ Mint például a lakhatási minimumok építészeti megállapítása, amelyről Borvendég Béla kritikája nyomán éles vita alakult ki a nyolcvanas években.

⁵¹² Faragó László ezt nevezi kommunikatív-kollaboratív tervezésnek, de maga is megállapítja, hogy „a tervezésemélet sokat profitálhat a hermeneutikával és a kommunikatív cselekvéssel foglalkozó filozófiai munkákból, de be kell látnunk, hogy e nézetek sem oldják meg varázsütésszerűen a tervezői gyakorlat minden dilemmáját, illetve számos tétel eleve kizárja a tervezési megközelítést.”

Faragó László: A jövőalkotás társadalomtechnikája – A közösségi tervezés elmélete

Dialóg Campus Kiadó, 2005, Budapest-Pécs; 129.o.

⁵¹³ Ennek megfelelője a törvényi kodifikációkban és a hazai gyakorlatban is érvényesülő falugyűlés-gyakorlat, amely elvben a participáció legdemokratikusabb fokának minősül. A gyakorlatban mindnyájan ismerjük ennek antidemokratikus jellegét, a tervezés valós folyamatába való beleszólás esélytelenségét és rossz szakmai hatékonyságát is.

⁵¹⁴ Gombár Csaba a demokratikus rendezőelvekről szóló tanulmányában a demokrácia felépítésében a három rendezőelvet: a pluralizmust, a korporatizmust és a direkt participációt egymással kompatibilisnek tartotta, a helyi hatalmi rendszer átalakítása kapcsán úgy gondolta, hogy „a helyi társadalmak autonómiájának a direkt participáció a fő biztosítója.”

Gombár Csaba: Demokratikus rendezőelvek

in Politikatudományi Évkönyv, 1986, 5-30.o.

illetve: Gombár Csaba: Demokratikus rendezőelvek és a helyi társadalom

in Böhm Antal (szerk): Lehet-e közélet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei

Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest, 9-25.o.; 10.o.

⁵¹⁵ Ebben az értelmezésben természetesen eltávolodunk Gombár Csaba felfogásától, aki szerint a korporációk elsősorban a gazdasági érdekérvényesítésben kaphatnak szerepet. Gombár korporációk alatt azokat az érdekképviseleteket érti, „amelyek hierarchikusan rendezettek, funkcionálisan tagoltak, korlátozott számúak, jórészt kötelező tagságúak, képviseleti monopóliummal bírnak, az állam által elismertek, sőt mintegy közjogi státussal rendelkeznek, aminek következtében – s a pluralizmustól karakteresen eltérve – nem egymással versenyezve, nem a politikai nyilvánosság terein, hanem informális csatornákon át folytatnak szakértői segédlettel érdekegyeztetéseket egymás között, illetve – s ez a döntő jelző! – a parlament s jórészt a pártok mellőzésével, közvetlenül a végrehajtó-adminisztratív hatalom ágenseivel.”

Gombár Csaba: Demokratikus rendezőelvek és a helyi társadalom

in Böhm Antal (szerk): Lehet-e közélet a lakóhelyen? - A helyi társadalom önkormányzati esélyei

Kossuth Könyvkiadó, 1988, Budapest, 9-25.o.; 14.o